

DUE DATE SLIP**GOVT. COLLEGE, LIBRARY****KOTA (Raj.)**

Students can retain library books only for two weeks at the most.

BORROWER'S No.	DUE DATE	SIGNATURE

NIDĀNA - SŪTRA

OF

PATAÑJALI

*Edited with an Introduction, a fragmentary
Commentary and Indices*

by
K. N. BHATNAGAR, Ph. D.

Published by
MEHARCHAND LACHHMANDAS
ORIENTAL & FOREIGN BOOKSELLERS
2736, Kucha Chailan, Daryaganj, Delhi-6 (India)

Sale Depot : Street No. 1, 1 Ansari Road, Daryaganj, Delhi-6

1971

All rights reserved by the publishers

PRINTED BY K. L. SACHDEVA AT SKYLARK PRINTERS, 11355 ID-GAH ROAD,
NEW DELHI AND PUBLISHED BY K. R. JAIN, MEHARCHAND LACHHMANDAS,
DELHI-6. FIRST PUBLISHED IN 1933

PREFACE

I happened to see some years back, the Nidāna-Sūtra of Satyavrata Sāmaśramī, Calcutta. On the title-page of the book I found ऋषिप्रोक्तमिदम्. I became curious to know who this Ṛṣi was. An excursion into the pages of the book revealed many references to different ritualistic authorities like Aupamanyava, Kautsa, Gautama, Rāṇāyaṇīputra, Lāmakāyana, Śāṇḍilya, Śāṇḍilyāyana etc. No work of these writers has come down to us. We make their acquaintance in the references found in ritual works like the Lātyāyana, the Drāhyāyana etc. A cursory glance at the Nidāna-Sūtra reminded me of the remarks of the learned Sanskrit scholars Weber* and Caland.† I began a search for the MSS. of this 'wealth of information' and was lucky to find about half a dozen. There is a MS. in the Central Library, Baroda and also one in the Raghunath Temple Library, Jammu (Kashmir) while Die Handschriften-Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin (Germany) and the Sanskrit College, Calcutta, are the proud possessors of two MSS. each. I tried to get at a commentary on the Nidāna-Sūtra and am glad to note that I came across not a few. The Central Library, Baroda, has three MSS. of the commentary on Chandoviciti, which forms the first portion of the first Prapāṭhaka (i. e. 1-7 sections). Two leaves of the Nidāna-Sūtra-Vṛtti are available in the Saraswati Mahal Library, Tanjore. These MSS. confirmed my belief that the work had been commented upon.

* Weber: H. I. L. p. 82. "A special study of this Sūtra is also much to be desired, as it likewise promises to open up a wealth of information regarding the literature at that period."

† Caland: Ars. K. Intr. p. XVII. Caland quotes Weber.

On seeing this wealth of material I decided to undertake a critical edition of the text of the Nidāna-Sūtra. I was encouraged in my research by my teacher, the late Dr. A. C. Woolner. He afforded me every facility to carry on my research on the subject. I am highly indebted to him for the interest he evinced in me and for the various suggestions he made in the early stages of the work. I am glad that the work has at last been completed but it pains me to say that the inspirer of higher studies in Sanskrit in the Panjab is no more amongst us. I cannot pass over his name without expressing my feelings of sincere gratitude towards him who filled the hearts of his pupils with love of Sanskrit research, who, as Vice-Chancellor of the Panjab University, did much in founding a centre of Sanskrit research at Lahore, and who started the Oriental Publication Fund Series of the Panjab University in which quite a large number of Research works by eminent scholars of the Panjab and other countries were published. By his death the Sanskritists have lost a true friend and a patron.

I am also indebted to my teacher Dr. Lakshman Sarup M. A., D. Phil. (Oxon.), the present Head of the Sanskrit Department of the Panjab University. His monumental labours in the field of Sanskrit research hold up a high ideal before students of research. I have been greatly benefited by his erudite learning and profound scholarship.

I am also grateful to my friend Pt. Bhagavaddatta, B.A., formerly Superintendent Lalchand Research Library, D. A. V. College, Lahore. He showed much interest in the subject and placed the whole Library containing a very large number of MSS. and books at my disposal. Pt. Vishva Bandhu M. A., M.O.L., Shastri, his successor, L. Ram Lubhaya B. A., Librarian, Panjab Public Library, Lahore, and L. Parmanand, M. A., M.O.L., Shastri, Librarian, D. A. V. College Library, Lahore, also helped me with a large number of books. I should be guilty of ingratitude if I forget to mention the name of Lala Labhu Ram, Librarian, Panjab University Library, Lahore, who helped me in procuring certain MSS. from different libraries besides enabling me to have a free access to his own.

Last Christmas, when I was at Benares, Pandit Vidya Dhar Gaur lent me his MS. of the Nidāna-Sūtra, for which I feel indebted to him. I had prepared the critical text before I got this MS. but I was tempted to use it since in many places it agrees with the MS. at Baroda, and in certain places it has preserved a better reading.

In the end, I must express my sincerest thanks to Messrs. Mehar Chand Lachhman Dass, Lahore, the leading Publishers of Sanskrit and Hindi literature in Northern India for seeing this work through their press in a short period of seven weeks.

S. D. College, Lahore }
27th September, 1939.

KAILASH NATH BHATNAGAR

CONTENTS

	PAGE
PREFACE—	
INTRODUCTION—	
Obscurity of the work	1
Obscurity of its author	1
Importance of the work	2
The Calcutta edition	2
Appreciation of Satyavrata	2
Need of a new edition	3
Manuscript Material	3
Chandoviciti MSS.	5
Commentaries on Chandoviciti	6
Meaning of the word Nidāna-Sātra	7
Nidāna-Sātra: Its divisions into Prapāṭhakas and Paṭalas	8
Groups of MSS.	10
The Scribes of the MSS. used	19
Punctuation	20
Nidāna-Sātra and other Śrauta-Sātras of the Sāma- veda	21
Śrauta-Sātras of the Sāmaveda	21
The two Śākhās	21
Kaṭhumi Śākhā and its Śrauta-Sātras	21
Colophon of a MS. of Arṣeya-Kalpa in Berlin Library... ..	23
Nidāna-Sātra: Its place in the list of ten Sātras	23
Nidāna-Sātra: Its recensions	24

Nidānas of the Bhāṭṭavins and Patañjali	...	24
Nidāna-Sūtra : Its author	24
His obscurity	24
Evidence of MSS.	25
Caland's opinion	25
Mādhavabhaṭṭa	26
Patañjali : the author of the Nidāna-Sūtra	...	26
Date of the Nidāna-Sūtra	28
Internal evidence	28
External evidence	28
Nidāna-Sūtra and Pañcaviṃśa Brāhmaṇa	...	29
Nidāna-Sūtra and Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra	...	30
Nidāna-Sūtra and Ritualist Commentators	...	30
Nidāna-Sūtra and Sāyaṇa on Pañcaviṃśa-Brāhmaṇa...	...	31
Nidāna-Sūtra and Varadarāja's commentary on Ārṣeya- Kāṭya	34
Nidāna-Sūtra and Dhanvī on Drāhyāyana Śrauta- Sūtra	39
Nidāna-Sūtra quoted by other authorities	...	42
Devayājñika	42
Rudraskanda	42
Agnisvāmi	42
Chandoviciti	43
Importance of Metre	43
Chandoviciti commentaries	43
(i) The Tattvasubodhini of Tātaprasāda	...	43
(ii) Hṛṣīkeśa Śarmā alias Pettāśāstri's commentary	...	44
Pettāśāstri	44
Authorities quoted	44
MSS. of the Commentary	45
Chart showing the Vedic Metres in Chandoviciti	...	46
Summary of the Nidāna-Sūtra	48
Peculiarities of language and grammar in the Nidāna- Sūtra	66

TEXT—

I—Prapāthaka	1
II—	22
III—	43
IV—	63
V—	80
VI—	96
VII—	114
VIII—	131
IX—	152
X—	173

NIDĀNA-SŪTRA-VR̥TTI—

Tattvasubodhini	1
-----------------	-----	-----	-----	---

INDICES—

Index of Metre	31
Index of Samans	33
Index of Sacrifices	40
Index of Ritualists	44
Index of Works quoted	52

LIST OF ABBREVIATIONS

Agni.	Agnisvāmi on Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra.
A.S.L.	Ancient Sanskrit Literature by MaxMüller (Eng. ed.).
AV.	Atharvaveda.
Āp. Ś.	Āpastamba-Śrauta-Sūtra.
Āṛṣ. Br.	Ārṣeya-Brāhmaṇa.
Āṛṣ. K.	Ārṣeya-Kalpa.
Āṛṣ. K.V.	Ārṣeya-Kalpa, Varadarāja's Commentary on.
ĀŚ.	Āśvalāyana-Śrauta-Sūtra.
BŚ.	Baudhāyana-Śrauta-Sūtra.
Caland PB.	Caland's Translation of Pañcaviṃśa-Brāhmaṇa.
Dh. Dr. Ś.	Dhanvī on Drāhyāyana-Śrauta-Sūtra.
Dr. Ś.	Drāhyāyana-Śrauta-Sūtra.
GG.	Gobhila-Gṛhya-Sūtra.
H.I.L.	History of Indian Literature by Weber (Eng. ed.).
H.S.L.	History of Sanskrit Literature by Macdonell.
Ind. Forsch.	Indische Forschungen by Winternitz.
J.N.M.	Jaiminiya-Nyāya-Mālā.
Kalp.	Kalpānupada.
Kāty.	Kātyāyana-Śrauta-Sūtra.
KŚ.	Kṣudra-Sūtra.
KS.	Kāthaka-Saṃhitā.
LŚ.	Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra.
Mahā.	Mahānāmā.
Mbh.	Mahābhāṣya.
MS.	Maitrāyaṇī-Saṃhitā.
Nid.	Nidāna-Sūtra.
p.	page.
P.	Piṅgala-Chandaḥ-Sūtra.
Pāṇ.	Pāṇini.
PB.	Pañcaviṃśa-Brāhmaṇa.
Ph.	Phulla-Sūtra.
Pra.	Prapāṭhaka.

PS.	Pitrmedha-Sūtra.
RAn.	R̥gvedānukramaṇī.
RPr.	R̥kprātisākhya.
RV.	R̥gveda.
SAn.	Sarvānukramaṇī.
Sāy.	Sāyaṇa.
Sec.	Section.
SMB.	Sāma-Mantra-Brāhmaṇa.
SV.	Sāmaveda.
ŚB. (ŚBr.)	Śatapatha-Brāhmaṇa.
ŚŚ.	Śāṅkhyāyana-Śrauta-Sūtra.
ŚB.	Śaḍvimpā-Brāhmaṇa.
UN.	Upanidāna-Sūtra.
Up̥g.	Upagrantha-Sūtra.
VS.	Vājasaneyī-Saṃhitā.

CORRIGENDA

INTRODUCTION

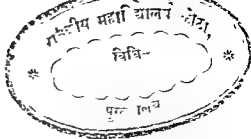
p. line no.	for	read
17 „ 22	G1, G2, 1;	G1, G2, J;
25 „ 21	Tattvabodhini	Tattvasubodhini
55 „ 20	Prāthya-	Prāthya-
60 „ 25	-gosavana	-gosavau
65 „ 36	Kṣullakatāpścitta	Kṣullakatāpścita

TEXT

14 note 29	ॐव	एव
15 „ 1	०मान्तो	०मान्तः
23 „ 38	०निभ्यामाचा० C;	<i>delete</i>
26 „ 12	गीतीनी	गीतीति
„ „ 30	०कालमा०	०कालमाः
29 line 10	०वास्थया	०वास्थया
„ „ 11	आमावस्थेन	आमावास्थेन
„ „ 15	०धि य०	०धिभ०
„ note 18	०धि	०धि भ०
31 line 13	दक्षिणौ	दक्षिणे
35 note 13	यद्यतंतरां G1, J;	<i>delete</i>
38 „ 12	सुवर्चिदा	सुवर्चिदा
45 „ 12	add	add स.
80 line 4	सतवःश्यावी०	सतवःश्यावी०
„ „ 9	०यानुरूपान्	०यानुरूपान्
96 „ 13	PB. 16. 7.	PB. 16. 1. 7.
110 „ 1	डावा०	डाव०
111 „ 5	वरुया०	वरुया०
117 note 4	०दर्या०	०तत्पूर्णदर्या०
122 line 23	वि०शो०	विशो०
129 „ 19	०यतना०	०यतन०
146 „ 9	०हमिति	०हमिति
168 „ 15	०द्वैधमवाहं	०द्वैधमवाहं
172 „ 11	पृष्ठशो०	०पृष्ठशो०
„ „ 8	०वर्णनानि	०वर्णानि
183 „ 6	०नेह	०नेषु
186 „ 11	०वन०	०वत०

TATTVASUBODHINI

4 line 21	०भुक्थ्य	०भुक्थ्या
11 „ 10	०ने	०ने
13 „ 25	स्तोमैः	स्तोमैः ³
21 „ 11	उग्रं वचो अपावधीः	उग्रं वचो ³ अपावधी ³

INTRODUCTION

OBSCURITY OF THE WORK—

The Nidāna-Sūtra of the Sāmaveda is shrouded in obscurity. A. C. Burnell¹ remarks: "The whole (Nidāna-Sūtra) is in ten Prapāṭhakas (each in three Paṭalas), but I have not been able to find a MS. of more than the beginning (i.e. Chandoviciti) as edited by Prof. Weber." Macdonell² while writing on Bṛhad-Devatā says: "It also mentions Bhāguri and Āṇvalāyana as well as the Nidāna-Sūtra." Apart from this, there is no reference to the Nidāna-Sūtra. Bloomfield takes no notice of it in his Vedic Concordance though it was published by Satyavrata Sāmaśrami in the "Uṣa" Calcutta (1896) a decade earlier. A. Hillebrandt³ while dealing with Cāturmāsya, Agniṣṭoma, Ekahaṣ, Ahinas, etc. makes no reference to the Nidāna-Sūtra though the latter too deals with these rites. Caland⁴ remarks: "The position that this text (i.e. the Nidāna-Sūtra) occupies in the Sāmaveda literature is not yet intelligible to me." Monier-William's Dictionary (II Ed. 1889) has included its name in the list of works referred to therein but does not take due notice of it. Only a few words from it are given.

OBSCURITY OF ITS AUTHOR—

A thick veil has shrouded the name of its author. The two MSS. of the Nidāna-Sūtra in the Sanskrit College Library Calcutta (Nos. 520 and 521), on the basis of which Satyavrata Sāmaśrami seems to have prepared his text, do not say anything about the author. The Calcutta edition consequently bears simply "ऋषिभेकमिदम्" on the title-page of the work. Winternitz⁵ does not give the name of the author of the Nidāna-Sūtra. Weber⁶ says about its author: "The name of the

¹ Ars. Br. Intr. p. xxi. ² H. S. L. (1900) p. 273. ³ Ritual Literature. ⁴ Ars. K. Intr. p. xvii. ⁵ H. I. L. (Eng. ed.), Vol. I. p. 288-89. ⁶ H. I. L. (Eng. ed. 1914), p. 81.

author is not given." Caland¹ remarks: "That the old Patañjali can pass for the author of this text has already been demonstrated by me earlier."² So late as the year 1931 Caland³ could say only this much: "So the author of the Nidāna-Sūtra seems to have been Patañjali."

IMPORTANCE OF THE WORK—

The Nidāna-Sūtra is very important in the study of Vedic ritual Literature. Some of the authorities referred to are unheard of elsewhere. It throws much light on some rare works and unknown writers. Burnell recognised the importance of the work. As early as the year 1876 he,⁴ while referring to this work, writes—"and this is also the case with the important Nidāna-Sūtra". "Weber has justly said," remarks Caland,⁵ "The Nidāna-Sūtra specially deserves to be thoroughly examined, because it contains quite a rich treasure of literary historical notices." "I add this," continues Caland, "It also promises an enrichment of our knowledge of Grammar and Lexicography."

THE CALCUTTA EDITION—

The Calcutta edition of the Nidāna-Sūtra by Satyavrata (1896: Samvat 1953) contains the reprint of the "Uṣā" of the same year. The edition seems to have been prepared on the basis of the two MSS. of Sanskrit College Library, Calcutta. (Nos. 520, 521). Satyavrata has given variants of these two MSS. which he calls "क" and "ख". The MSS. do not appear to be accurate and the text is faulty in numerous places. The Calcutta edition has been printed very carelessly. There is not a single virāma in the text. Words have been wrongly split up in numberless places, e.g., p. 1.14 रक्ष ममि; and in many a case distinctly separate words have been wrongly joined, e.g., p. 21.15 अश्वानां-सोत्रे. Wrong sandhis are not rare, e.g., p. 11.1 योस्म्युत्तरा; p. 32.6 ऋचो चो. The text is not free from grammatical errors, e.g., p. 8.16,17 विष्मो दवा भवन्ति. The obscurity of the text, coupled with the defective editing, has discouraged its study. It is probably for this reason that no scholar has tried to make it his special study though the suggestion was made by Weber⁶ long ago.

APPRECIATION OF SATYAVRATA—

Still we are greatly indebted to Satyavrata for the great work he did in bringing to light many useful and rare works. The Nidāna-

¹ Ars K. Intr. p. xviii ² Ind. Forsch. II B. 17 and Addenda. ³ P.D. Intr. p. vi. ⁴ Ars. Br. Intr. p. xv. ⁵ Ars. K. Intr. p. xvii. ⁶ II. I. L. p. 82.

Sūtra was practically lost, as is clear from Burnell's remark¹ about the paucity of its MSS. Whatever scanty material was at his disposal he utilized it, and Sanskrit scholars should feel indebted to him.

NEED OF A NEW EDITION—

A few years back I came across some MSS. of the Nidāna-Sūtra in various Catalogues of MSS. Two complete MSS. were found in Sanskrit College, Calcutta, two in Berlin, one exists in Baroda, and one in Jammu (Kashmir). A study of the catalogues of MSS. revealed some other useful information. The catalogue of MSS. of Adyar Library, Adyar disclosed two MSS. of the Nidāna-Sūtra-Vṛtti. This provided me with a strong incentive to take up the work of the Nidāna-Sūtra. I found the name of another fragmentary MS. of the text in the Saraswati Mahal Library, Tanjore. The catalogue of MSS. in the Central Library Baroda had encouraging news for me. I found there an almost complete copy of the Nidāna-Sūtra and two different commentaries on Chandoviciti, which forms the first portion of the text. (I. 1-7). With this material in hand I decided to bring out a critical edition of the text of the Nidāna-Sūtra.

(a) MANUSCRIPT MATERIAL

C

I examined the MSS. Nos. 520, 521 and 643 of the Nidāna-Sūtra in Sanskrit College, Calcutta. No. 643 is a copy of No. 520 and is incomplete. No. 521 is wanting in fol. 1-9 and no. 520 is complete. I found on some leaves certain marks with red pencil, as 'क' and 'ख'. The Calcutta edition of Satyavrata contains important variants of the two MSS. named by him "क" and "ख". On closer examination I found this edition to be the same as the MSS. Nos. 520 and 521. So I decided to treat this edition as a MS. I have named it "C". It contains 169 pages of 18×22/8 with 20 lines per page. I have taken note of its variants which I have shown, like Satyavrata, by using "C क" and "C ख". Where I have written "C" only, it means the same reading in "C क" and "C ख". It has 10 Prapāṭhakas with 13 Khaṇḍas each.

MSS. FROM GERMANY—

Die Handschriften Verzeichnisse der Königlichen Bibliothek zu Berlin (Germany) has supplied me two MSS. of the Nidāna-Sūtra,

Chambers 91 and 95. (Nos. 300 and 299 respectively). Chamber 94 has been called by me "G1" and Chamber "95" as "G2." Against chamber 94, it is written in the MSS. Catalogue "New copy of no. 299."

G1

Substance :—Size: $2\frac{1}{2}" \times 6\frac{1}{2}"$. Leaves 110; lines 8 on a page: Character: Devanāgarī. Prapāthakas: 10. Khaṇḍas: 13 in each Prapāthaka. Date: Uncertain. Remarks: Breaks off in a few places. Fairly correct. A copy of G2. Complete. The Colophon of the MS. is: इति दशमः प्रपाठकः समाप्तः । निदानसूत्रं समाप्तमिति । निदान नाम तृतीयं सूत्रं (३१००) सूत्रं समाप्तम् ॥ श्रीः ॥

G2

Substance :—Size: $2\frac{1}{2}" \times 6\frac{1}{2}"$. Leaves 69. Lines: 11 to 12 on a page. Character: Devanāgarī. Prapāthakas: 10. Khaṇḍas: 13 in each Prapāthaka. Date: Uncertain. Remarks: Like G1 it breaks off in a few places; revised at a time after G1 had copied it. Fairly correct. Complete. The Colophon of the MS. is: इति दशमः प्रपाठकः समाप्तः ॥ निदानसूत्रं समाप्तमिति । निदान नाम तृतीयं सूत्रं समाप्तम् ॥ श्रीः ॥३१००॥

J

J represents the MS. No. 5094 from the Baghunath Temple Library, Jammu (Kashmir).

Substance :—Size: $4" \times 9\frac{1}{2}"$. Leaves 71; Lines: 11 on a page with 43 letters in a line. Character: Devanāgarī. Prapāthakas: 10. Khaṇḍas: 13 in each Prapāthaka. Date: Uncertain. Remarks: Pretty old. Fairly correct. Complete. The Colophon of the MS. is: इति दशमः प्रपाठकः समाप्तः ॥ निदानसूत्रं समाप्तमिति । निदान नाम तृतीयं सूत्रं समाप्तम् ॥

B

B represents the MS. No. 9915 'a' of the Central Library, Baroda.

Substance :—Palm-leaf. Size: $11" \times 1\frac{1}{2}"$. Leaves 82. Lines: 7 to 8 per page. Granthas: 2400. Character: Grantha Script. Prapāthakas: No such division. Pāṭalas: 30. Date: Uncertain. Remarks: Good. Almost complete.

K

K represents the MS. of Kāshī (Benares). I was able to get it through the courtesy of Pt. Vidya Dhar Gaur of Benares Hindu University, Benares. This MS. comes from the pen of Rāma-Kṛṣṇa alias Nānā

Bhāi, son of Dāmodara and bears the date as Samvat 1673. The Colophon of the MS. is as follows :—

इति निदानसूत्रे दशमः प्रपाठकः ॥ निदानसूत्रं समाप्तम् ॥ संवत् १६७३ वर्षे त्रिपाठी श्रीदामोदरभूतना रामकृष्णेन जानामाईद्वितीयनामधेयेनाषाढशुक्ल १० लिखितमिदं निदानसूत्रं कारयाम् ॥ त्रिपाठी सूरजी केशवानन्तरामायां पुस्तकम् ॥ अनेन प्रीयतां देवो भगवान् महेश्वरः ॥ सहस्रीनृसिंहः पूर्वेषामरमाकं कुलदैवतम् ॥ श्रीरस्तु ॥ ॥ ॥ महोदयस्तु ॥ सहस्रीनृसिंहाय नमः ॥

Substance;—Size: $4\frac{1}{2}'' \times 10\frac{1}{2}''$. Leaves: 61. Lines: 12 to 13 on a page. Character: Devanāgarī. Prapāthakas: 10. Date: 1673. Remarks: Appearance very old. Well-written; generally correct. Complete.

(b) CHANDOVICITI MSS.

Besides these complete MSS. of the Nidāna-Sūtra I have used some MSS., which deal with a portion of Chandoviciti only. These MSS. also include the MSS. of the commentaries on Chandoviciti. Weber has edited this portion and translated it into German in Ind. St. Vol. VIII. 83-125.

A1

A1 represents the MS. No. 33. E. 12. of Adyar Library, Adyar. It divides Chandoviciti into two Paṭalas. Khaṇḍas 1-4 form the first Paṭala and 5-7 the second.

A2

A2 represents the MS. No. 21. C. 24. of Adyar Library, Adyar. It follows the division of A1 into Paṭalas.

Substance:—Palm-leaf. Size: $16\frac{1}{2}'' \times 1\frac{1}{2}''$. Leaves: 4. Lines: 8 on a page. Character: Grantha Script. Date: about 150 years old. Remarks: Slightly injured. Well-written in a medium hand.

A3

A3 represents the MS. No. 34. A. 1. of Adyar Library, Adyar. It also follows the division into Paṭalas.

Substance:—Palm-leaf. Size: $18'' \times 1\frac{1}{2}''$. Leaves: 4. Lines: 8 on a page. Character: Grantha Script. Date: about 80 years old. Remarks: In good condition; well-written in a medium hand.

T

T indicates the MS. No. 1661 of Saraswati Mahal Library, Tanjore. It has a peculiar feature. An index to the sections is given after the colophon in the reverse order.

हरिः ॐ अथावसानानि । अथ निवृद्धुरिजः । कथं जगत्या मतिच्छन्दसः । चतुश्च-
त्वारिंशदक्षरा त्रिष्टुप् । चत्वारिंशदक्षरा पंक्तिः । चतुर्विंशदक्षरा गायत्रीः । अथातदछन्दसां
विचयं व्याख्यास्यामः ॥ श्री गुरुभ्यो नमः । दक्षिणमूर्तये नमः ॥ स्वस्त्यस्तु । शुभमस्तु ॥

Substance :—Palm-leaf. Size : $16\frac{1}{2}'' \times 1\frac{1}{2}''$. Leaves : 5 (13-17). Lines :
6 on a page. Character : Grantha Script. No. of Granthas : 65. Date :
Uncertain. Remarks : Very old. Complete. Fairly correct.

W

The text as edited by Weber in Ind. St. Vol. VIII, 83-125 has
been taken note of and is represented by W.

(c) COMMENTARIES ON CHANDOVICITI

T1

T1 represents the MS. No. 9788 C of Tātprasāda's *Tattva-
subodhini* Commentary on Chandoviciti from the Central Library,
Baroda. No other MS. of the commentary is known so far.

Substance :—Palm-leaf. Leaves : 8. Character : Grantha. Gran-
thas : 400. Date : Uncertain. Author : Tātprasāda. Remarks : Fairly
good. Complete.

T2, T3

T2 and T3 represent the two palm-leaf MSS. of *Chandoviciti-Vṛtti*
by Hṛṣīkeśa Śarmā alias Pettāśāstri. T2 is from Adyar Library,
Adyar (Section Eastern Shelf XXXVIII No. H 17) and T3 represents
the MS. No. 9796 of the Central Library, Baroda.

T2

I was able to get the Devanāgarī copy of T2 through the courtesy of
Prof. O. Kūnhan Raja (Madras) who had got it prepared for his own use.
I have compared it with another MS. (No. 9796 a) from the Central
Library, Baroda, and I have named it as T3. There is another MS. of
the same commentary at Baroda (No. 7106) but it is incomplete and
hence I have not used it.

T3

Substance :—Palm-leaf. Leaves : 6+95. Character : Grantha.
Granthas : 2000. Remarks : Complete. Fairly correct.

T4

Two leaves (4 and 5) of the *Nidana-Sūtra-Vṛtti* are found in the
Baraswati Mahal Library, Tanjore. The MS. contains "the introduction

only " writes the editor of the catalogue. On examination I find it to be the same as Pettāsāstri's commentary, (our T2, T3). The commencing portion of the commentary is: द उषावेत्, इत्यादि ब्राह्मणे 'दस्य वानसायये' इति । and the ending portion is: तस्य देवामुपेनापति.

Substance :—Paper. Size: 8½"×4". Sheets: 2. Lines: 10 on a page. Character: Devanāgarī. Granthas: 50. Author: Pettāsāstri. Remarks: Fragment. Good.

MSS. WRONGLY ASCRIBED TO THE NIDĀNA-SŪTRA—

The Adyar Library, Adyar, has two MSS. of the Nidāna-Sūtra-Vṛtti. (Nos. 33. E. 12. and 33. E. 7.). On enquiry I am informed that one of these two MSS. (No. 33. E. 12.; our A1) is "only the Nidāna-Sūtra called in the Colophon Nidāna-Sūtra-Vṛtti and contains only the Chanda portion. The other MS. is not Nidāna at all, but another Chanda Sūtra." Thus No. 33. E. 7. has nothing to do with the Nidāna-Sūtra or its commentary. It is only a MS. of the Upanidāna Sūtra¹—a work on Chanda.

MS. NOT AVAILABLE—

The catalogue No. II of Skt. MSS. in the State Library, Tranvancore, comprises a MS. of Chandoviciti (No. 18). But no MS. is available from there. And it being a small portion of the text, of which I have several MSS., I have not tried to examine it personally.

MEANING OF THE WORD NIDĀNA-SŪTRA

From the name of the work one does not expect it to be a treatise on metre or Vedic rites. The word 'Nidāna' is explained by Monier-William's dictionary as ni √ dā 'to bind on, fasten' and the word "Nidāna" is taken in the sense of 'a band, rope' (RV. IV. 32.6). The second meaning of the word given is 'a first or primary cause.' This meaning has been well-known through the name of the work on medicine "Madhava-Nidāna". The similarity of the name led some friends of mine to believe that the Nidāna-Sūtra was also a work on medicine. We come across this sense of 'a primary cause' in old works as Nirukta, Baudhāyana-Śrauta-Sūtra. Monier-William's dictionary describes it as "the name of a work on metres and Vedic Stomas". Burnell² takes it to be "(according to Prof. Weber and Prof. Max Müller) a 'kind of index (anukraman) to the metres as they occur in the hymns employed at the Ekāha, Ahīna, and Sattrā sacrifices' ". But the significance of the word "Nidāna" is left unexplained.

There is also a work of the name "Nidāna-Sūtra" in the Buddhist Literature. (Nanjio's Catalogue no. 628). It has nothing to do with this text. But the Buddhist name might explain its meaning. Writing on Buddhist Sūtras, Weber¹ says that the Sūtras containing "...special instruction in and discussion of, definite topics, denominated Upadeśa and Nidāna." So the word Nidāna-Sūtra can mean a band of Sūtras, i.e. a collection of Sūtras (on certain topics) or "special instruction in and discussion of definite topics", as put by Weber.

NIDĀNA-SŪTRA : ITS DIVISION INTO PRAPĀṬHAKAS AND PAṬALAS

B divides the text into Paṭalas while the other MSS. divide it into 10 Prapāṭhakas. B contains 3 Daśakas, each containing 10 Paṭalas, i.e., in all 30 Paṭalas. Each Paṭala is further subdivided into Khaṇḍas: three or four Khaṇḍas form one Paṭala. In some places it does not give the number of Khaṇḍas. In the other MSS. thirteen Khaṇḍas form one Prapāṭhaka. All this will be clear from the following table:—

C, G1, G2, J, K.				B.			
Prp.	Khaṇḍa	Khaṇḍa	Paṭala	Prp.	Khaṇḍa	Khaṇḍa	Paṭala
I	1			■	...		5
	2			7			
	3	3		8			
	4	...	1	9	3		
	5			10	..		6
				11			
	7	...	2	12			
	8	1		13			
	9			III	1		
	10	3		2	...		7
	11	..	3	3			
	12			4			
	13			5	3		
II	1	3		6			
	2	...	4	7	5		
	3	1		■	...		8
	4			9			
	5	3		10			

¹ Weber: H. I. L. p. 301.

C, G1, G2, J, K.				C, G1, G2, J, K.			
		B				B	
Pra.	Khaṇḍa	Khaṇḍa	Pātala	Pra.	Khaṇḍa	Khaṇḍa	Pātala.
III	11				7	2	
	12	.	2		8	3	
	13				9	...	8
IV	1				10	1	
	2				11		
	3	..	10		12	3	
		1st Daśaka			13	4	
	4			VII	1	5	
	5				2	6	2
	6	3			3	1	
	7		1		4		
	8	1			5	3	
	9			No mark of the end of the Khaṇḍa			
	10	3			6	...	10
	11	...	2			2nd Daśaka.	
	12				7	1	
	13	2			8		
V	1	3			9		
	2		3		10		
	3				11	5	
	4				12		
	5	3			13	...	1
	6	...	4	VIII	1	1	
	7				2		
	8				3		
	9	3			4	...	2
	10	.	5		5		
	11	1			6		
	12				7	3	
	13	3			8	...	3
VI	1	.	6		9	1	
	2	1			10		
	3				11	3	
	4				12	...	4
	5	..	7		13		
	6	1		IX	1		

C, G1, G2, J, K.			B	C, G1, G2, J, K.			B
Pra.	Khaṇḍa.	Khaṇḍa	Paṭala.	Pra.	Khaṇḍa	Khaṇḍa	Paṭala.
	2				2		
	3	..	II		3		
	4				4	3	
	5				5	...	8
	6	3			6	1	
	7				7		
	8				8	3	
	9	...	6		9	4	II
	10	1			10	1	
	11				11		
	12	3			12		
	13				13		
X	1	...	7				

As the last leaf of II is wanting, the number 10th Paṭala of the 3rd Daśaka is missing.

GROUPS OF MSS.

The table given above clearly indicates that B belongs to a different group from that of C, G1, G2, J, K. It can be further supported by the following:—

p. note	no.	B.	C, G1, G2, J, K.
14	4	एकाविंशत्यम्	एकविंशत्यम्
..	11	अथ	बुकरवावाणामथ
..	16	अथैव अविशयानां	अथैकाविंशत्यानां
15	1	सुगमनः	सुगमानः
..	13	नवकप्रभृतयः	विहृत्यभृतयः
20	III	तदर्थो	नदर्थो
..	35	आनिकर	आनिकरण
31	20	स्वदोन्दमन्मुत्तरबोर्विकार	स्वदोन्दः स्वदोनिनादविनगरं C. स्वदोनिनादविनगरं G1, स्वदोन्दस्वदोनिनादविनगरं G2, K. स्वदोनिनादविनगरं J.
III	14	wanting	प्राह
25	15	प्रतिदिशन्ति	प्रदिशन्ति
26	35	मरुतीति	मरिप्पि (अथ C) नैति
..	39	समर्षदिप्यन्तीति	समर्षदिप्यन्ति

p. note	no.	B.	C, G1, G2, J, K.
26	40	०णामेवानाप्तकामैः	०णामनाप्तकामैः
27	7	तदिह	तदितः
28	9	यद्युपैतमेव	यद्युपैतमेव
„	20	छाडीःस्नानमिति	छाडीर्दानमिति
„	21	०स्तोत्रोये	०स्तोत्रे
29	4	०मयाद्वये	०मयाद्वयेत
„	7	दर्शपूर्णमासी	दर्शपूर्णमासी
33	20	०शीःस्नानम्	०शीर्दानम्
34	10	गायन्ति	गायन्तः
35	14	०भ्यवायो०	०भ्यवायो०
„	17	रुद्गात्	रोहेत्
37	29	०स्तुतयः	०स्तुतयाः
38	3	०ह्रीपांक्षिकीर्षेत्	०ह्रीयाक्षिकीर्षेत्
„	14	अन्तरितो	अन्तरिते
39	3	०मानांमन्वत	०मानां मन्व
„	4	नाहास्येषा	नाहास्येषा
„	7	प्राप्नो नाति०	प्राप्नोऽति०
„	18	दशाक्षरोपयुक्ताक्ष०	दशाक्षरोवै (०रावे C) कस्ताक्ष०
40	10	०चः स्वयोनि	०चोऽस्वयोनि
„	16, 17	कचोऽतुल्यरश्मिः	कचोऽतुल्यरश्मिः
42	9	सामान्यात्	स्वात्
„	11	वाक्	वा
„	12	सामान्य०	जवन्य०

Out of C, G1, G2, J, K the first four constitute one sub-division.

It can be clear from the following readings.—

p. note	no.	B.	C, G1, G2, J.
13	24	सभाः	wanting
14	39	ध्वमयुजां	ध्वं युजां
15	6	द्वयानां	वानां
17	7	०रोहिणस्तां	०रोहिणस्तं
18	23	मध्यमस्य	मध्यमस्य
25	3, 4	दैववादेयस्तृचा०	दैववाजेयास्तृचा० (G1, G2, J omit दैव)
28	2	प्रतीयामः	प्रतीयाम
30	1	मसिद्धि०	तिद्धि० (सिद्ध० J)
33	9	वहि०	गायत्रस्य वहि०
37	21	०स्तोत्रप्रवादाः	०स्तोत्रप्रवादाः
38	8	प्रथमायोष्णिगव	प्रथमा योष्णिगव
	20	विद्यामेति । इत्थं	विद्या मे तीर्थं

Out of C, G1, G2, J the last three constitute another subdivision. The following readings illustrate the point:-

p. note	no.	B.	G1, G2, J.
16	19	उचरिं	उचंती
17	6	यत्र	यंत्र
"	27	कारयित्वा	करदित्वा
"	30	मध्या वासदेव	मध्यविवासदेव
18	13	यदौदुम्बरी	ये दौदुम्बरी
"	21	पश्चादेवं	पदेव
"	25	इतरेतरेण	इतरेण
19	3	पर्यायाः	पर्यायमाः
"	15	मत्रया	मत्रया
"	20	सन्तौ	सन्तो
"	31	मर्वति	मर्वती
20	7	दुवते	दुवे
"	12	यत्र दत्र	यत्र वा
"	21	इक्षमवयवः	इक्षमवयवः
"	30	समान०	सामान०
"	33	सन्निपतति तदर्थो	संनिपतितमर्थो
21	4	कण्ठरयन्त्रममिमवन्ति	कण्ठरयन्त्रमवन्ति
"	11	साक्षरछन्दो	साक्ष छन्दो
23	12	विप्रातिषेधा०	विप्रातिषेधा०
"	19	विरता	विनरता
25	2	अनुपैकचौ	अनुपैकचौ
39	1	संस्त्यामप्य०	संस्त्याप्य०
"	5	कृताकृतो	कृताकृतो
"	22	संस्तुतो	संस्तुतो
"	26	इतिदुष्पति	इतिदुष्पति
40	9	इमा	मा
41	8	तात्रा०	तात्रा०
"	16	परां च स्तुतिम्	प(र J)नस्तुतिम्
"	21	प्रतिपन्ति	प्रतिपन्ति
"	25	यदस्त्रिंशं सूचीय०	यदस्त्रिंशसूचीय०

In some places K goes with C. e. g.

p. note	no.	B.	C, K.
17	30	मध्या वासदेव	मध्यविवासदेव
21	8	मर्वति	मर्वति
24	12	विमानन्तीति	विमानतीति (J also)

p. note	no.	B.	C. K.
24	20	रुचदृष्टीनोति	रुचमद(इK)ष्टीनीति (G2, J also)
25	7	अप्यनृषि	अप्यनृषिः (J also)
26	■	तानि बाईतानि (p. 25 note no. 18)--- तानि बाईनानीनि	wanting in C छ, K (J also)
27	3	प्रतिभविष्यदिति	प्रतिभविष्यदिति (J also)
30	14	निस्त्रिष्टेव	निस्त्रिष्टे (J also)
32	10	तस्मात्त्व०	तस्मात्त्व० (J also)
..	11	not repeated	repeated (J also)
..	18	०जितोऽपि वा	०जितो वा (J also)

K, sometimes, agrees with G1 G2 J. e. g. :—

p. note	no.	B.	G1, G2, J. ■
16	2	द्विजप्रभृतयः	द्विजप्रभृतयः
17	8	०न्याव	०न्यावत्
..	13	०नीयान्तप्रथमा	०नीयानिः प्रथमा
19	1	यथैकः	यथैक
20	9	स्वरो	स्वारो
..	23	क्रियन्ते	गोयन्ते
21	4	०रयन्तरभवन्ति	रयन्तरभवन्ति (०तरं भ० K)
22	9	०मार्येवो	०मार्ये
..	20	०स्वेतावापत्रं	०स्वेतावापत्रं
23	3	यह्ननार्य	यह्ननार्यं
..	4	अथापि	अथापि ता
..	39	०ज्जात्यन्तं	०ज्जात्यं
24	29	स्तोत्रीयाणि	भोत्रियाणि
25	4	०यरट्व०	०यास्तुवा०
26	34	प्रत्यर्थो	प्रत्यर्थो
27	16	मून-जोऽङ्गे	मन्ये लोऽङ्गे G1, G2; मन्या लोऽङ्गे J, K.
..	25	योऽङ्गे	योग
28	21	०प्राऽस्तोत्रीये	०प्रा स्तोत्रे
29	20	पशुलोमः	पशुलोमः
..	25	०अवयव्या स्वादिनि	०आवयव्यु- स्वादिनि
30	4	वाव	वावस्व G1, G2; वाव स्व J, K.
34	22	०पूर्वतया	०पूर्वनाया
35	1	०स्मेदित्येके	०स्मेदित्येके
..	11	अपेता	अपेता
..	13	यदनन्तरान्	यदनन्तरं
36	15	स्तोत्रिकस्तेदादि०	स्तोत्रिकस्तेदादि०

p. note	no.	B.	G1, G2, J, K.
37	8	स्वयोनीनि	स्वयोनीति
40	15	अथाप्याह	अथाप्या
"	24	वरम्	वराम्
41	8	तदेवत्य	तदेवत्यासु
42	8	नानन्यार्थत्वाद्	वा नानार्थत्वाद्
"	8	वाक्यपूर्वा	वाक्य पूर्व (J omits वा)

At times K agrees with J, e. g.,

p.	note	no.	B.	J, K.
13		16	॥	wanting
15		9	अथोमयेषु	अथा येषु
16		1	दिक०	धिक०
"		15	अथ	wanting
"		16	कतमे	कतमे
17		3	तां	wanting
"		29	खादिरीस्तु	खादिरीसु
20		16	नानात्वप्रका०	नाना च प्रका०
"		29	विश्वजिति	विति
21		18	तद्विजानीयो	तद्विजानीयो
24		4	गायेत्र तावता	गायेत्रेतावता
"		11	भूयिष्ठा० छ०	भूयिष्ठ०
26		30	आप्तकामाः	आप्तकालमाः
"		32	अनाप्तकामा	अवाप्तकामा
27		16	नून० सोऽग्ने	मन्य० सोऽग्ने
"		27	यदेतदन्नदो०	यदेतदंतदो०
28		18	चाभिश्चावयति	च हि आवयति
29		1	रात्रिमभिव्यजते	रात्रिं बभवे
"		3	wanting	J, K reproduce the 12th line.
"		13	lines 10-12	wanting
30		4	वाव	वाव स्व
"		11	०मुपक्रामयेति	०मुपक्रामयेति
33		1	तन्दानस्य	तत्स्थानानस्य
"		15	प्रक्रमस्तेन	प्रक्रमेरन्
"		17	सामान्या	सामाना
34		8	अविश्वसीति	अविश्वसीति
"		21	स्पर्धेतामहं०	स्पर्धेयवा(० च J)मर्ध
35		5	हि	wanting
"		7	०परम्	०पर

p.	note no.	B.	J. K.
35	10	स्तोत्राद०	स्तोत्रवचना०
36	2	प्रतिष्ठाप्यम्	प्रतिष्ठाम्
37	4	द्रवदिङानि	द्रव्यदिङानि
"	12	सामान्या	सामान्या
38	4	मद्वत् ओजस्वत्यो	मध्वत्यो
"	16	तथा ऋक् समा०	तत्समा०
"	20	द्वादशाहस्य	द्वादशाहन
39	14	०मानेव	०माने

B, our basic MS., is not free from mistakes, some of which are quite obvious, e. g.,

p.	note no	B.	adopted.
16	5	धात्माः	व्यत्यासं
17	22	कुशाश	कुशा
"	26	मज्जतो०	मग्गतो०
18	14	०बोर्गुंका	०बोर्गुंका
"	29	विबाने	विधाने
19	10	निधनलै०	निधनवन्तै०
"	13	जगत्तया	जगत्तया
21	6	०णिधानानि	०णिधानानि
22	12	विप्रतिषिध्यपचन्ते	विप्रतिषचन्ते
"	19	यदतीतं	यदतीतं
23	14	ने	नून९
24	32	धाम	साम
25	1	धौराहंम०	धौरहन्म०
27	4	०स्थान	०स्थाना
28	12	स्वदृशं	सदृशं
29	1,9	०मभिजयते	०मभिजयते
30	■	अग्निहोत्रेणाहादित्य०	अग्निहोत्रेणादित्य०
"	11	०क्रमेयेतेति	०क्रमेयेति
33	5	०रथन्तरथर्मे	०रथन्तरथर्मे
34	9	व्या धृ नृचि	ते व्याध्मत्तृचि
"	12	०स्वरत्वाग्नि०	०स्वरत्वाग्नि०
35	19	मादा इषु वन्तौ	मादायिषु वान्तौ
"	22	०नममृत्विज०	०नमृत्विज०
36	4	श्रीवतीति	शिपनीति
37	4	द्रवदिङानि	द्रवदिङानि
"	14	०प्रवादात्	०प्रवादाः

p. note	no.	B.	adopted.
38	6	दक्षिणमात्यो	दक्षिणवत्यो
"	9	क वे	ककुवेव
"	23	०रुपेते	०रुपेतो
39	15	कुशले न्येति	कुशलेनेति
"	22	स०स्तुतो	स०स्तुतो
40	2	एकपदा०	एकपदा०
"	8	गौरवितं	गौरीवितं
"	11	०योन्मुख	०योनिं कुर्वते
"	14	०तमितिरैभ्यदिति	०तमन्तरदिष्यदिति
"	23	मृद्वान्	मृद्वान्
41	3	साध्वं	साध्वं
"	14	पचरा	परा च
"	17	०स्तवे	०स्तूपे
"	23	०सामं सं	०सामसु

The scribe has confused व for वै, e. g.,

p. note	no.	B.	adopted.
31	12	०हवणि	०हवणीं
39	9	सन्धि	सन्धी
41	6	०वर्तिनि	०वर्तीनि
"	20	मास्त्रिः	नास्त्रीः
69	17	०द्योतिषि	०द्योतिषी
77	9	छन्दति	छन्दसी
96	9	प्रतियाम	प्रतोयाम
98	18	परिता	परीता

In a few cases some similar or absurd words are given for the correct and suitable ones, e. g.,

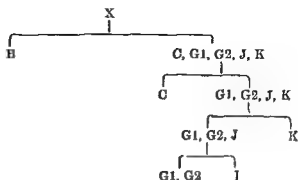
p.	note no.	B.	adopted.
2	4	विशेषेण	विकर्षेण
2	21	वर्द्धन्ते	वर्तन्ते
19	30	समानं छन्दसो०	मिमानश्छन्दसो०
13	14	यस्त्रैयं	यस्त्रैयं
16	5	धारमाः	ध्वत्सासं
17	22	कुभारा	कुडा
"	26	मज्जनो०	मज्जनो०
22	12	विप्रतिपक्षद्वन्द्वे	विप्रतिपक्षन्ते
"	19	यदतीतं	यदगीतं
29	19	०मभिजपते	०मभिजपते
33	5	०रक्षे	०रक्षे
38	12	स्वर्षिदा	स्वर्षिदा
131	3	अग्नीना	अग्नीनाः

On the whole B has preserved better readings as compared with those of C, G1, G2 J, and K. It has thus been of much help in clearing up several doubtful places of the text. Its obvious errors and grammatical mistakes have been corrected in the light of other MSS. A large number of quotations from SV., RV., PB., and Ārṣ. K., and similar passages in LŚ., together with its extracts quoted in Ārṣ. K. V., Sāy., etc., have helped in restoring the original text. Following are some of its striking readings :—

p. note no.	B.	C, G1, G2, J, K.
15 6	दयानां	यानां (शुजाना K)
" ■	अथोभयेषु	अथा(अथ C) येषु, wanting in G1,
" 13	नवकम्भृन्मयो	निरुत्पन्मृन्मयो
18 12	अयणार्थेयं	पशुचणार्थेयं C, अयथय० G1, G2, K; ज्यमय० J.
" 16	०रिष्टाद्दश०	०रिदश०
20 23	क्रियन्ते	गीयन्ते (गी O)
21 16	यच्छन्दस्कायामृचि	यच्छन्दस्कायामृचि
22 22	अथाप्यन्यस०	अथापत्रस० C; अथाप्यन्नान० G1, G2; अथापन्नं सं० J; अथाप्यन्न स० K.
■ 35	०स्य पार्थिका	०स्याथौर्धिका C; ०स्याथोत्थिका G1, G2, 1, ०स्याथोत्थिका K.
24 27	कामायैवा०	काम एवा०
29 25	ग्लायदग्धा स्वा०	ग्लायदिग्धा स्वा० C; ग्लायज्जु स्वा० G1, G2, J, K.
35 17	रुष्टाद्	रोहेद्
37 11	०श्छन्दसि	०श्छन्दसी C, G2, J, K; ०श्छन्दसी G1.
38 4	मध्व ओजस्वत्यो वि०	मध्वस्वत्यो वि०; मध्वोभस्वत्यो वि० G1, G2; मध्वत्यो वि० J, K.
39 ■	०मानाममन्यन्	०मानां मन्य
" 4	नोहा०	नाहा०
" 7	नाति०	ऽति०
" 18	दशाक्षरोपयुक्तादच०	दशाक्षरावेकस्याश्च० C; दशाक्षरो- वैकतादच० G1, G2, J, K.
42 ■	सामान्यात्	स्यात्
" 11	वाक्	वा
" 12	शामान्य०	अध्वन्य०

p. note no.	B.	C, G1, G2, J, K.
44 5	शस्त्रन् सोऽप्य०	शस्त्रिस्ता अप्य० C; शस्त्रिस्ता अप्य० G1, G2, J, K.
45 20	यद्यत्	प्रतिपद्यत्
46 12	रूपमुपवद्राधन्तमुपवती	रूपमुपवती
51 10	लुप्तभा०	लम्पभा०
53 4	ह्यमहेभ्यः	ह्य महेभ्यः
56 11	०प्रमाणात्	०प्रमाणाः
57 18	सेयं	सेडेयं
58 9	परमन्वत्सं	परमन्वत्सं C, K; परामन्वत्सं G1, G2, J
.. 12	०व्यदिनि	०व्यदिति
59 22	वैराजं	राजं
.. 25	समादा	सत्वं प्रादा
.. 27	पद्मस्तो०	द्वस्तो०
60 13	तन्व्यायं	नान्या C; नान्व्यायं G1, G2, J, K.
.. 16	०चोऽन्ववयतः	०चोन्ववयतः
63 16	०प्यन्तीति	०प्यन्तेति
66 19	अनुकाः	अनुकाः
.. 32	प्रवह्यतीति	प्रवह्यतीति
72 4	विराट्पुण्ड्र०	विराट्पु०
74 2	०वदितान्	०वदिता
.. 6	नोद्दिनमृत्वाक्षरादकारिच०	नाहीन०साक्षराकारं०
.. 23	०दीपात्	०दीपाः
77 13	माद्ययेनैव	कुपयेनैवम्
84 22	प्रगाथाः । तेषामेकं	प्रगाथमेकं
85 6	प्रवह्यमेव	प्रतिवह्यमेव
.. 18	पक्षसि द्वयोश्च	पक्षसिद्वेव
86 3	०स्वस्त्यपनानि	०स्वस्तिपनानि
.. 11	मज्जन्ते	लज्जन्ते (लज्जे C)
.. 15	नित्यानुपवहोविमादभि०	नित्यानुपवहो(०पवहो C)प्रविमा- दभि०
88 24	वाधान्नर्थात्	वाधान्नर्थात्
.. 27	०दीपार्थमि०	०दीपार्थमि०
91 8	च व्यदेभ्यश्च	चरं (चरत् C) च्वा, च K)व्यदेभ्यश्च
.. 30	सत्स्वाविशिष्टु	सत्स्वा वैशु
92 1	०मिदमासहच	०मिदमासहच
.. 14	स्वपन्ना	स्वपन्ना
94 16	स्वादीपाकेनानादि०	स्वादीपाकेनानादि०

The following table would elucidate these groups :—

THE SCRIBES OF THE MSS. USED

Nothing is known about the scribes of these MSS. except that of "K" which comes from the pen of a learned person, Nānābhāi by name, the son of Rāma Kṛṣṇa Dixit. Nānābhāi is known to us from *Sāma-Veda-Sarvānukramanī*¹ as the commentator of *Phulla-Sūtra*. The catalogue of MSS. in the State Library at Alwar comprises (No. 256) his *Bhāṣya* on *Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra*. The catalogue further informs us that "the Berlin Library possesses a copy of Nārāyaṇa Bhaṭṭa's *Tristhalīsetu*, which according to an inscription in the end of the book, was written out by this author at Benares in Samvat 1673." It is striking to note that the MS K also bears the same date. A person who is capable of commenting upon *LS.* is certainly the best person to copy the *Nidāna*. But I regret to note that the MS. has not come upto the mark. In some places some very glaring errors are found, e.g.,

p.	note no.	K reads	for
16	1	धिक०	द्विक०
17	7	रोहिणतं	रोहिणस्तां
20	90	विति	विश्वविति
34	5	अर्थो०	अर्थो
..	11	व्याच	व्याचि
51	2	पञ्चम इत्य षष्ठ	पञ्चमषष्ठ

Sometimes it agrees with the MSS. C, G1, G2, J. But there are

¹ Dr. Sūrya-Kānta. *Sāmaveda-Sarvānukramanī* (an app. to *Rikāntra*) p. 7.

occasions when B and K go together. In a few places K has preserved a better reading, e.g.,

p.	note no.	K reads	for
34	12	०नस्वरितत्वात्रि०.	०नस्वरत्वात्रि० B; ०नं स्वरितानि० C; ०न स्वरितत्वात्रि० G1, G2; ०न स्वरितत्वात्रि० J.
46	18	प्रकृत्यापमदं	प्रकृत्यपिमदं B; प्रकृत्यापमदं C; प्रकृत्या प्रमदं G1, G2, प्रकृत्या प्रमददं J.
88	12	छन्दोमिका०	छन्दोमिक० B, C, G1, G2, J.
151	8	०क्षारमरो०	०क्षारं रो० B; ०क्षारमिरो० C; ०क्षारमराच० G1, G2, J.

PUNCTUATION

"O" is no better than a MS. It puts the virāma at the end of a Khandā and a Prapāṭhaka, nowhere at the end of a sūtra. In one respect, it creates rather more difficulty. It has unnecessarily divided a word into two parts and in very large number of cases two separate words are joined together. Thus for punctuation I had to depend mainly on my own intelligence. In the Chandoviciti portion I have taken assistance from "W" and the commentaries of Tātaprasāda and Pettāśāstri. In 2.6 I have taken help from the text of Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra and Gautamiya Piṭṛmedha-Sūtra (Caland's edition). Śatapatha Brāhmaṇa also deals with the subject matter of 2.6 but it does not give the matter in Sūtra style. So it could not possibly be of any use in the punctuation. The evidence of Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra and Gautamiya Piṭṛmedha-Sūtra as regards punctuation is conflicting, e.g., p. 30 note no. 22; p. 31 note nos. 1, 9, 21. I have tried to separate each idea, which usually covers a Sūtra. The punctuation will be a fairly good guide for the right interpretation of the text. Each idea, which usually covers a sūtra, is given in a separate line. The conflicting evidence, regarding punctuation, noticed above, deterred me from giving a serial number. I have followed in this respect Dr. Mangal Dev Shastri, M.A., D.Phil. (Oxon.) Principal, Queen's Sanskrit College, Benares. In his edition of Upanidāna-Sūtra¹ the learned scholar has for similar reasons "refrained from numbering the Sūtras."

NIDĀNA-SŪTRA AND OTHER ŚRAUTA-SŪTRAS OF THE SĀMAVEDA

ŚRAUTA-SŪTRAS OF THE SĀMAVEDA—

Sāmaveda possesses a large number of Śrauta-Sūtras. In the Vedic age great stress was laid on sacrifices. For the right performance of the various sacrifices need was felt for the treatises which should lay down short, concise, instructive precepts, and they came to be called Sūtras. Such treatises were given the name of Śrauta-Sūtras. "They are more practical," says Max Müller,¹ "than the Brāhmaṇas which for the most part are taken up with mystical, historical, mythological, and theological discussions." It was for this purpose that Kalpa-Sūtras had their origin. Śāyana, in his commentary on Daudhāyana-Śrauta-Sūtra says :—

“तत्र चोद्दितामां कर्मणां सुखावबोधाय भगवान् शीघ्रायनः कल्पमकल्पयत् । यतो ब्राह्मणानामनन्त्यं दुरवबोधनम् ... अतो न तैः श्रुतं कर्मावबोध इति कल्पसूत्राणीमानि प्रतिनियत-शास्त्रान्तरानहोचक्रुः पूर्वाचार्याः । कल्पस्य वैदिकतावकास्त्वंप्रकरणसुद्धादिभिः प्रकटयुक्तस्य ...”

A Kalpa-Sūtra served the purpose of more than one Śākhā. Thus it was that a Sūtra of a particular Śākhā came to be adopted by other Śākhā or Śākhās. The Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra was not originally the Sūtra of a Lāṭyāyana Śākhā but it was "written by Lāṭyāyana and afterwards adopted by the numerous branches of the Kautuma-Śākhā."² Similar was the case with the Drāhyāyana-Śrauta-Sūtra which came to be adopted by the Rāṇāyaniya Śākhā. A priest could do his work without the study of the Veda if he was well-versed in the Kalpa-Sūtras. This resulted in the gradual extinction of the Brāhmaṇas.

THE TWO ŚĀKHĀS—

Out of the two Śākhās, the Rāṇāyaniya and the Kauthumi, the former appears to be the older one. Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra quotes a Rāṇāyaniputra. Max Müller³ also held the same view.

KAUTHUMI ŚĀKHĀ AND ITS ŚRAUTA-SŪTRAS—

Śrauta-Sūtras of the Kauthumi Śākhā are ten in number. A similar number is attached to the Rāṇāyaniya Śākhā. The Nidāna-Sūtra is one of the ten Śrauta-Sūtras attached to the Kauthumi Śākhā as is evident from the Gobhila-Gṛhya-Karma-Prakāśikā⁴ :—

“कौमुदानां के ना ग्रन्था ज्येष्ठतया इति चेदत्राह कश्चिद्—

द्रिपद्यादिमे ग्रन्थाः शाखायाः कौमुमेतिह ।

श्रोताः सामोद्भौ यस्माच्चैवे सामे सुनिश्चिताः ॥१॥

1 A. S. L. p. 169-170. 2 *ibid.* p. 181. 3 *ibid.* p. 131 f. p. 3. 4 Benares, 1905.

तस्मादे सामशाखायां ग्रन्थमेदो निगमते ।
 श्रौतसातर्तोदिते यस्माच्च मुखेन व्यञ्चन ॥२॥
 वेभारण्यकमूहोऽत्र रहस्यं गानमुच्यते ।
 छन्दसारण्यके चैव मन्त्रः सोत्तरकः स्मृतः ॥३॥
 छन्दस्वादित्रयं स्तोमः सप्तदं स्वाचक्षुष्टयम् ।
 ताण्ड्यः षड्विंशकं सामविधानार्थेवके तथा ॥४॥
 देवताध्यायवन्शाख्याः संहितोपनिषत्तथा ।
 भट्टमोपनिषदौ च ब्राह्मणे समुदीरिताः ॥५॥
 नारदी लोमशी शिक्षा गौतमी चेति वै विधा ।
 कल्पसूत्रं तथा धुद्रं लाट्यायनकमेव च ॥६॥
 उपग्रन्थः पञ्चविधो निदानं ताण्ड्यलक्ष्मणम् ।
 अनुपत्त्यादनुस्तोत्रं कल्याणुपदमेव च ॥७॥
 एतद्दशविधं सूत्रं सामयेषु च विभुतम् ।
 क्रूरान्नं सामतन्त्रं च संपाकरणमेव च ॥८॥
 धातुलक्षणकं च स्वादिति व्याकरणानि च ।
 अनुक्रमणिका चेति नैवेद्यं च ततः परम् ॥९॥
 कुतं गोभिलगृह्यं च मन्त्रलक्षणकं तथा ।
 गायत्र्यादिविधानां च ततः स्तोमानुसंहारः ॥१०॥
 छन्दोगपरिशिष्टं तु गृह्यसंग्रह एव च ।
 भाद्रकस्थे ततो वेद्यासाधनं गोभिलीयकम् ॥११॥
 स्नानविधिरुपाकर्म श्रावणेन परो विधिः ।
 द्विपञ्चाशदिमे ग्रन्था ज्योत्स्नार्गन्तगाः स्मृताः ॥१२॥
 इति कौमुदशाखायां ग्रन्थसंख्या वधाकमाह ।
 स्नानधीत्य निखिलं वेदोक्तं द्रष्टुमर्हति ॥१३॥" (pp 128-29)

While mentioning the names of 52 works connected with the Kauthumi Śākhā, the above extract enumerates the ten Śāstras of Śāmaveda, which are.—

1. कल्पसूत्र	6. निदानसूत्र
2. धुद्रसूत्र	7. ताण्ड्यलक्ष्मणसूत्र
3. लाट्यायनसूत्र	8. अनुपदसूत्र
4. उपग्रन्थसूत्र	9. अनुस्तोत्रम्
5. पञ्चविषय	10. कल्याणुपदसूत्र

On p. 122 of the same book we have: "वशासूत्रं दश नामानि भरति तदा दशानां दशानां यन्त्रे दशानां भरति तस्मात्ता दशः कर्मण्यः ।" This also confirms the number of the Śāstras of the Kauthumas as ten

COLOPHON OF A MS. OF KALPA-SŪTRA IN BERLIN LIBRARY—

The information supplied above is supported by the evidence of the colophon of the MS. of Kalpa-Sūtra of Maçakācārya (No. 297; Chamber 100) in the Berlin Library :—

“लाट्यायनमनुपदं निदानं कल्पमेव च ।
 उपग्रन्थाश्च क्षुद्राश्च तण्डालहृणमेव च ॥
 एवं पञ्चविधेयं च कल्याणुपरमेव च ।
 अनुस्तोत्रं च विधेयं दशसूत्रप्रकीर्तनम् ॥
 कौमुदानां लाट्यायनप्रवृत्ति दशस्तु द्यौतसूत्राणीति ।
 राणावनीवाणं द्वाद्यायण(प्र)वृत्ति दशमौतसूत्राणीति ॥”

These ten Śrauta-Sūtras of the Kauthumi Śākhā “do not all treat of the Kalpa or the ceremonial. Some of them are little more than lists,” says Max Müller,¹ “such as we find in the Anukramanīs or Indices, appended to the other Vedas. Their style, however, approaches the style of the Sūtras.”

NIDĀNA-SŪTRA . ITS PLACE IN THE LIST OF TEN SŪTRAS

According to the colophon of the MSS. G1, G2, J the Nidāna-Sūtra stands third in the list of the Sūtras of the Kauthumi Śākhā of Sāma-veda. G1 reads :—

“इति दशमः प्रपाठकः समाप्तः ॥ निदानसूत्रं समाप्तमिति ॥ छ ॥ निदानं नाम तृतीयं सूत्रं समाप्तम् ॥ छ ॥ श्रीः ॥ ३१०० ॥ शुभमस्तु ॥”

G2 reads —

“इति दशमः प्रपाठकः समाप्तः ॥ निदानसूत्रं समाप्तमिति ॥ छ ॥ निदानं नाम तृतीयं सूत्रं समाप्तम् ॥ छ ॥ श्रीः ॥ ३१०० ॥”

J reads .—

“इति दशमः प्रपाठकः समाप्तः ॥ निदानसूत्रं समाप्तमिति ॥ निदानं नाम तृतीयं सूत्रं समाप्तम् ॥”

The list of the ten Sūtras supplied in the MS. of Kalpa-Sūtra of Maçakācārya referred to above supports this statement. It is not known why the Nidāna-Sūtra is given the third place. Whether this position is based on its importance, or date, is not known. Probably it shows its importance. Otherwise the name of Kalpa-Sūtra which is quoted by the Nidāna-Sūtra should have not only preceded it but should have preceded even Laṭyāyana, a work which also quotes Ārseya-Kalpa.²

¹ A. S. L. p. 209. ² LS 9.5 22, 9 12,9; 10.6.7; 10 8,3; 10 8,6; 10.10.20; 10.13.18; 10.23.11.

NIDĀNA-SŪTRA—ITS RECENSIONS

NIDĀNAS OF THE BHĀLLAVINS AND PATAÑJALI—

Bṛhad-devatā refers to a *Bhāllavi-Nidāna* in the following stanza :—

“एष एव परामृष्टो भाह्वीमाक्षये दृक्चः ।
निदानसङ्घके ग्रन्थे छन्दोगानामिति मुनिः ॥” V. 23.

The two Rks, however, (RV. 5.2.2,9) referred to are not to be found in the present *Nidāna-Sūtra*. From this Macdonell has concluded that there was another *Nidāna* attached to the *Bhāllavi* recension. *Bṛhad-devatā* as edited by Pt. Jivā Nanda, however, shows that some MSS do not contain the second line of the stanza in question.

Vasiṣṭha-Dharma-Śāstra has also a reference to the *Bhāllavi-Nidāna* :—

“अथापि भाह्विनो निदाने गावामुदाहरन्ति ।” I. 14.

The words “भाह्विनो निदाने” probably show the existence of some *Nidāna* of the *Bhāllavi* recension, while our *Nidāna* is distinguished by *Madhavabhaṭṭa* in his *Rgvedaṇukramapī* as “*पतञ्जले निदाने*” :—

“इति प्रगाथा बह्वः प्रातिशब्दप्रदर्शिताः ।
पतञ्जले निदाने तु द्वौ प्रगाथौ प्रदर्शितौ ॥” VI. 6. 8.

Caland' thinks that “our text may have belonged originally neither to the *Kaṭhūmas* nor to the *Rāṇāyantiya Sākhā*.” But he does not seem to be decisive on the point. He further says : “could it have been originally a book of the *Bhāllaviśākhā*?...Or were there two different *Nidāna-Sūtras*? In either case now-a-days this *Nidāna* is reckoned among the *Sūtras* of the *Kaṭhūmas*.”

NIDĀNA-SŪTRA—ITS AUTHOR

HIS OBSCURITY—

As already referred to “C” reads “रुचि-मोक्षमिदम्” on its title page, which means that *Satyavratā* was not able to find out the author. His basic MSS. of *Sanskrit College, Calcutta* are reticent about the author. Weber¹ says, “The name of the author is not given.” Winternitz² remarks that “some of the ancient teachers ascribe it to *Patañjali*.” Burnell,³ while writing a descriptive note on the present work, keeps silent about its author. Macdonell⁴ does not take notice of the work except that it is said to have been mentioned in *Bṛhad-devatā*.

EVIDENCE OF MSS.—

Some MSS. ascribe it to Patañjali. A MS. of Chandoviciti, in the Central Library, Baroda (No. 6741b)¹ has the following colophon :—

॥ द्वितीयः पटलः ॥ पतञ्जलिकृतनिदानसूत्रे छन्दोविचितिः समाप्ता ।

The MS. "B" in the Central Library, Baroda has the scribe's remark on the first blank leaf :—

निदानं पतञ्जलिकृतसूत्रम् । पटलम् ३० ।

Hṛṣikeśa, the commentator of Chandoviciti, also tells us that Patañjali is its author :—

वाचस्पतिप्रवृत्तनागाधैः छन्दोविचितयः कृताः ।
तासां पित्रवृत्तनागीया सर्वसाधारणी भवेत् ॥
सर्वानुक्रमणी काचिच्छन्दोऽनुक्रमणी परा ।
हौनकीया हनीयेमास्तिस्रः कवेर्दिनां मताः ॥
मनुर्वेदविदामन्या सर्वानुक्रमणी भवेत् ।
सामगानां निदानस्या पतञ्जलिकृता हि सा ॥
* * * *

अथ भगवान् छन्दोविचितिकारः पतञ्जलिः

The same commentary has the following portion in another place :—

अतदथ बोधशोचिवारे रुद्रस्कन्देन 'निदाने भगवानाह बहुविधं पतञ्जलिः' इत्युक्त्वा निदानं तु पुरवर्णिगं हनीया दाशत एतां बहुवृत्ता अधीयते ... सानुद्वयं भवति । (Nid. p. 38.7-12).

The Tattvabodhini of Tātaprasāda has the following introductory stanzas :—

विद्येशं भारतीमीशमाचार्यं च पतञ्जलिम् ।
मत्वा निदानसूत्रस्य वृत्तिं कुर्वे यमामति ॥
ऋक्षमतिगम्भीरं कैन्दं दृष्ट्वा तु साहसम् ।
सातप्रसादः कुर्वे वृत्तिं तत्त्वसुबोधिनम् ॥

Chāndoga-Srānta-Prayoga-Prāḍipikā (Catalogue of Oriental MSS in Govt. Library, Madras p. 763 No. 1039) writes in its beginning "द्राष्टव्यापीय-पतञ्जल-वारह-वाशकानुपसंगृह्य" i.e. a work, of the nature of द्राष्टव्यापि, वारहवि, or वाशक, as written by Patañjali is mentioned.

CALAND'S OPINION—

Caland² has adduced a similar conclusion from the last chapter of 2. Grantha edition of the Gautamiya-Pitṛmedha-Sūtra beginning with 'तदन्तरपक्षे प्रायणं परिविहीर्षितं भवति' which is said to belong to the Pātañjala

Nidāna-Sūtra, being the 4th Khaṇḍa of its Prapāṭhaka. (Actually it is the 6th section of its 5th Prapāṭhaka). He also quotes Sāyaṇa (PB. 14.5.12): “मयवता पतञ्जिनोक्तम्—‘सप्तमेऽर्के कृताकृतौ मयवतामयविरहितत्वा’ इति ।” And as the quotation ‘सप्तमेऽर्के कृताकृतौ—’ is found in the Nidāna-Sūtra (p. 70. 10), without the word ‘मयवः’ which is, however, intended here, Caland remarks that “the author of the Nidāna-Sūtra seems to have been Patañjali.”

MĀDHAVABHAṬṬA—

Rgvedaṅkramapī of Mādhavabhaṭṭa quotes this text as “Pātañjale Nidāne”—

सन्ति प्रगाथा षड्विंशः प्रातिशाख्यप्रदर्शिताः ।
पातञ्जले निदाने तु द्वौ प्रगाथौ प्रदर्शितौ ॥ VI. 6. 8.

PATAÑJALI: THE AUTHOR OF THE NIDĀNA-SŪTRA—

In the light of fresh data adduced it is clear that Patañjali is the author of the Nidāna-Sūtra. But the question arises whether this Patañjali is the same who is connected with the Mahābhāṣya, or the Yoga-Sūtras or some one else. Indian tradition connects Patañjali with three works, one on Yoga, the second on Grammar, and the third on Medicine, e.g.,

योगेन चिकित्स, वदेन वाचात्,
मले गरीक्षे तु वैषकेन ।
योऽप्यकरोत्, तं प्रवरं मुनीनां,
पतञ्जलिं प्राञ्जलिराननोऽसि ॥

(Śivarāma's comment on the Vāsavadattā ed. Libl. Ind. p. 239).

The stanza occurs in some MSS. just before the opening words of the Mahābhāṣya (Kielhorn's edition Vol. 1.503). The Patañjali-Carita¹ (Verse 25) has the following stanza :—

सुवाणि योगशास्त्रे
वैषकशास्त्रे च चार्त्तिकानि ततः ।
कृत्वा पतञ्जलिमुनिः
प्रवाचोवाच जगदिदं ब्राह्मणम् ॥

None of these stanzas gives us any information about the medicinal work with which he was connected. According to the evidence of Cakrapāṇi's comment on Caraka he revised Caraka, e.g.,

वायव्यमहाप्रसादवर्षप्रतिहर्तृः ।
मनोवाक्साधनोवाच्यं हन्ते हि पञ्चैव जयः ॥

But none of these quotations makes Patañjali the author of the Nidāna-Sūtra or any ritual work. According to Berlin Catalogue¹ and Max Müller² Śaṅguruśiṣya (? 1187 A.D.) in his comment on Kātyāyana's Sarvānukramanī, says :—

कात्यायनमुनिर्मेने त्रयोदशकृष्य तु ॥
 शौनकेयं च दशकं तच्छिष्यस्य त्रिकं तथा ।
 द्वादशाध्यायकं सत्ते चतुष्टयशमेव च ॥
 चतुर्थोऽप्यकं चेति द्वादशाध्यायसूत्रकम् ।
 सशिष्यशौनकाचार्यत्रयोदशकविन्मुनिः ॥
 गान्धर्वो सूत्रकृतज्ञानामुग्रग्रन्थस्य कारकः ।
 रघुनेश्च कर्मांशोक्तानां ज्ञानमानार्थं च कारकः ॥
 अथर्वणो निर्दमे यः सम्यग्वै ब्राह्मणकारिकाः ।
 महाशक्तिनौकारः पाणिनीयमहाशक्तिः ॥
 कल्पगीतानि वाक्यानि भगवांस्तु पतञ्जलिः ।
 व्याख्येयान्तनवीयेन महामाश्वेन हर्षितः ॥
 योगाचार्यः स्वयं कर्ता योगशास्त्रनिदानयोः ।
 एवं गुणगणैर्युक्तः कात्यायनमहामुनिः ॥
 तयोयोगाभिर्दमे यः सर्वानुक्रमणीमिमाम् ।
 सशिष्यशौनकाचार्यसर्वग्रन्थार्यवर्तनात् ॥
 प्रादुर्बुद्धसिहास्तु सर्वानुक्रमणीमिमाम् ।

i.e. "The sage Kātyāyana had thirteen books before him: ten of Śaunaka and three of his pupil Āśvalāyana. The latter consisted of the Sūtras in twelve chapters, (Śrauta-Sūtra), the Gṛhya-Sūtras in four chapters, and the fourth Āraṇyaka (of the Āitareyāraṇyaka) by Āśvalāyana. The sage Kātyāyana having mastered the thirteen books of Śaunaka and of his pupil, composed several works himself; the Sūtras of the Vājins, the Upaśranta of the Sāmaveda, the Śloka of the Smṛti (the Karma-Pradīpa), the Brahmakārikās of the Atharvans, and the Mahāvārttika, which was like a boat on the great ocean of Pāṇini's Grammar. The rules promulgated by him were explained by the Reverend Patañjali, the teacher of the Yoga-philosophy, himself the author of the Yoga-Sāstra and the Nidāna, a man highly pleased by the great commentary, the work of the descendant of Śaunaka. Now it was Kātyāyana, the great sage, endowed with these numerous excellences, who composed, by great exertion, this Sarvānukramanī. And because it gives the substance of all the works composed by Śaunaka and his pupils, therefore the chief among the Bahvracas have called it the General Index." (Max Müller³).

DATE OF THE NIDĀNA-SŪTRA

INTERNAL EVIDENCE—

It is difficult to decide at present about the date of the Nidāna-Sūtra with regard to the internal evidence. This much is clear that it quotes Ārṣeyakalpa. So it must be later than Ārṣeyakalpa of Maṇḍūkā-cārya.

The Upanidāna-Sūtra (also called Sāmaveda-Parīṣiṣṭa) mentions the name of the Nidāna-Sūtra as one of the works it has drawn upon, e.g.,

माझगाडाण्डिनश्चैव दिक्कलाञ्च महामनः ।
निदानादुपवशात्ताञ्च छन्दसां दानमुद्धृतम् ॥

As to the date of the Upanidāna-Sūtra nothing is definite as yet.

The Nidāna-Sūtra is connected with Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra (which also quotes Ārṣeyakalpa) as will be clear from a large number of similar passages shown in the text. But it is surprising to note that nowhere does the Nidāna-Sūtra mention Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra or vice-versa. Caland' also says, "whilst it (Nidāna-Sūtra) clearly supposes our Saṃhitā, our Brāhmaṇa, and our Ārṣeya-Kalpa as known, nowhere at all I find a suggestion which indicates that Lāṭyāyana-Drāhyāyana have been known to it." It is probable that Lāṭyāyana-Śrauta-Sūtra and Nidāna-Sūtra were written simultaneously. Lāṭyāyana, as the name indicates, might have been written in the Lāṭa country (Surāṣṭra, i.e., Gujrat) while the Nidāna-Sūtra was written in another part of India, both being ignorant about the work of the other. It seems both have some common source from which they have drawn freely.

EXTERNAL EVIDENCE—

If we take up the question of the date of the Nidāna-Sūtra by its external evidence, we are on no stronger ground. The date of Patañjali is a vexed problem. Scholars generally hold that he flourished in the time of Puṣyamitra. But this date can be possible only if the Patañjali of the Nidāna-Sūtra, Yoga-Śāstra, and the Mahābhāṣya are identified, i.e., if the statement ("महाभाष्येन हरिश्चन्द्रः योगशास्त्रं रचयन् योऽयं योगशास्त्रविद्वानने.") of Śaṅkara is accepted.¹

¹ Āry. K. Intr. p. xiii ² A detailed discussion is reserved for the second Volume.

NIDĀNA-SŪTRA AND PANCAVIMSA-BRĀHMANA

It has been remarked above that the Brāhmanas gave place to the Kalpa-Sūtras. While the former were theoretical, the latter afforded practical knowledge of the subject. The back-ground, however, of the Kalpa-Sūtra, is furnished by the Brāhmanas. In the case of the Nidāna-Sūtra, we find it closely connected with PB. The treatment of sacrifices in the Nidāna-Sūtra is much the same as in PB. but there are some differences, which are sometimes very important, e.g., in the Caturātra rite (Pra. 8.9,10) the Nidāna does not give any division. We find, however, in PB. (21.9.12), its four divisions, viz., Atreścaturātram, Jāmadagneścaturātram, Vasiṣṭhasya caturātram¹ and Viśvāmitrasya caturātram. Again, in the treatment of the rites lasting seventeen to twenty days the 'eighteen-day-rite' and the 'nineteen-day-rite' are treated in PB. (23.12,13) after the 'seventeen-day-rite'. But these two rites of eighteen days and nineteen days are not mentioned in the Nidāna. The remark "एतेनैवोचरे न्याख्यातः" (p. 168.12) indicates that some rites are left out by the writer as they are to be performed in a manner similar to that of the preceding rite. From such facts, one point is evident. The Nidānakāra does not seem to bother about recording the divisions and sub-divisions of various rites. His chief aim is to lay down the different sāmans and stomas to be used in a rite. As to the different rites, he probably adopts the plan of PB. This conjecture gets support from the fact that a large number of the quotations attributed to Brāhmana works are found in PB. Nay, more than it. Some other passages, which are not shown as quotations from any Brāhmana, are also found in PB. The usual way of referring to a quotation as from some Brāhmana work is "एवमिदं ब्राह्मणं भवति;" "यदा ब्राह्मणम्". We give below the references to the passages unacknowledged as Brāhmana quotations, and found in PB:—

p. 16.6-7,18; p. 19.21; p. 21.1,14, p. 36.5-6,11, p. 37.18, p. 38.6, 22; p. 40.1; p. 41.16; p. 43.16; p. 44.14,15, p. 45.7-8,10; p. 46.16-18, p. 48.9-10; p. 50.2, p. 56.19-20; p. 57.17; p. 58.15; p. 61.22, p. 62.9-10; p. 63.1-2; p. 64.28; p. 67.10-11,23; p. 68.3; p. 77.7, p. 78.3,24; p. 82.9,10,11,15; p. 83.16; p. 84.6; p. 94.18; p. 96.13; p. 108.10; p. 109 18-19; p. 111.2,11,19; p. 118.15; p. 120.3,14,15; p. 124.14; p. 126.5, p. 130.20-21; p. 131.16,17; p. 137.1,4; p. 138.21; p. 139.10; p. 146.4, p. 153.25; p. 158.26-28; p. 164.6,9-10; p. 170.22,26; p. 171.17,29, p. 172.5; p. 174.12,18; p. 175.3; p. 182.21, p. 184.10,23; p. 185.6,20-21; p. 186.9; p. 187.1,15; p. 188.17.

1 See Caland, PB. p. 563 f n.

NIDĀNASŪTRA AND SĀYAṆA ON PAÑCAVIMŚA-BRĀHMAṆA

p. 78. 3-6.

अथ खत्वाह—‘सर्वाणि रूपाणि क्रियन्ते’
इति । तत्राचार्या एतेष्वेव द्रव्येषु सर्वान्
स्वोमान् सर्वाणि पृष्ठानि सर्वा विभक्तीश्च
दशरात्ररूपाणीति मक्तिमात्रेणैव कल्पयन्ते ।
त्रिवृत्तदशौ चतुर्विंशः सम्पद्यते ।

PB. 4. 2. 14.

निदानकारेणैवमुच्यते—“अथो खत्वाहः—
सर्वाणि रूपाणि क्रियन्ते इति आचार्याः,
एतेष्वेव सर्वान् स्वोमान् सर्वाणि पृष्ठानि
सर्वा विभक्तीश्च दशरात्ररूपाणीति विभक्ति-
मात्रेण कल्पयन्ते” इति सहस्रछोक्त्या पुनः
“त्रिवृत्तदशौ चतुर्विंशः सम्पद्यते” इत्या-
दिना एगान्येव स्वोमपृष्ठादीनि प्रत्येककमेन
विविच्य प्रदर्शितानि तत् सर्वं तत्रैवावगन्त-
व्यम् ।

p. 81. 6-10.

‘बृहत्या चैव त्रिदुभा चैतन्यम्’ इति । त्रिदुभि
चतुर्विंशोऽमीवर्त्तं कुर्वात् । बृहत्यां प्रथम
आभिप्युरिके त्रिदुभि द्वितीये । एवमनुपूर्वं
छन्दसोः प्रयोगो भवतीति । तत् ऊर्ध्वं
म्यत्वस्येह ।

PB. 4. 4. 10.

निदानकारस्तु एतत्पक्षत्रयमभिधाय पुनरपि
पक्षान्तराण्यभ्यवाह्य “बृहत्या चैतन्यं त्रिदुभा
चैतन्यम्” इति प्रतीकमुपादाय “त्रिदुभि
चतुर्विंशोऽमीवर्त्तः कुर्वात् । बृहत्यां प्रथम
आभिप्युरिके त्रिदुभि द्वितीये, एवमनुपूर्वं
छन्दसोः प्रयोगो भवति । तत् ऊर्ध्वं विन्य-
सेत्” इत्यादिना तत्सर्वं तत्रैव द्रष्टव्यम् ।

p. 103. 8-9.

इत्थं मल्लं द्रापितं परोक्षम् । अपि केन्द्रेति
प्रत्यक्षम्, इन्द्र इति परोक्षम् ।

PB. 5. 4. 15.

तदुभयं विविच्य प्रदर्शितं निदाने—
अथैवं प्रत्यक्षद्रापितं परोक्षमपि केन्द्रेति
प्रत्यक्षम् इन्द्र इति परोक्षम् ।

p. 87. 23.

अथ षष्ठेऽहनि रेवतीषु वारवन्तीषु पृष्ठं
भवति ।

PB. 7. 8. 13

निदानं च—“षष्ठेऽहनि रेवतीषु वारवन्तीषु
पृष्ठं भवति” इति ।

p. 37. 4.

द्रवदिद्वानि रथन्तरपृष्ठे, ऊर्ध्वेद्वानि बृहत्पृष्ठे ।

PB. 8. 3. 7.

तथा हि निदानम्—“द्रवदिद्वानि रथन्तर-
पृष्ठे, ऊर्ध्वेद्वानि बृहत्पृष्ठे” इति ।

p. 38. 7-12.

पुरजग्निं तृतीया, दाशतयेनाध्यायेन
तां बह्वचा अधीयते—
‘युजन्ति हरी इषिरस्य गावयोरी रथ उरुयुगे ।
इन्द्राहा वजोयुजा ॥’ इति ।
तत्र वयं चत्वार्यक्षराण्युपाहरामः ‘स्वर्चिदा’
इति । सानुष्टुप् भवति उपरिष्टाज्ज्योतिः ।

PB. 8. 8. 25.

निदानकार एव तत्समाधत्ते—पुरजग्निं
तृतीया दाशतय्यान्तां बह्वचा अधीयन्ते (वे)
‘युजन्ति हरी इषिरस्य गावयोरी रथ उरु-
युगे इन्द्राहा वचा युजन्ति ।’ तत्र वयं
चत्वार्यक्षराण्युपाहरामः “स्वर्चिदा” इति
सा अनुष्टुप् ब्रह्मा “उपरिष्टाज्ज्योतिः”
इति ।

p. 5. 14-17.

“आनुष्टुभा अपि प्रगाथा मवन्तीत्येके ।

PB. 9. 1. 1.

तथा च निदानम्—आनुष्टुभा अपि

अनुष्टुप् प्रथमा, गायत्र्यावुत्तरे । यथा—
 ‘पुरोजिती वो अन्धसः ।’
 ‘आ त्वा रथं यथोतये ।’
 ‘विशोविशो वा अतिथिम् ।’
 ‘पान्तमा वो अन्धसः’ इति ।”

प्रगाथा भवन्तीत्येके । अनुष्टुप् प्रथमा
 गायत्र्या उत्तरे यथा ‘पुरोजिती वो अन्धसः’
 ‘आ त्वा रथं यथोतये’ ‘विशो वो अतिथिम्’
 ‘पान्तमा वो अन्धसः’ इति, इति ।

p. 131. 10-12.

“मध्यमस्य रात्रिपर्यायस्य होतृषामणी
 विचारयन्ति । दैवोदासं वा स्वादौर्ध्वसघनं
 वेति । विकल्पो वा स्यात् । अपि वा
 दैवोदासमहीने कुर्यात् । पूर्वाध्यायं पूर्वं
 यज्ञस्थाने, और्ध्वसघनं सत्रेषु, उत्तरा-
 ध्यायमुत्तरे यज्ञस्थाने । अथाप्यसिन्
 सत्रवादरूपो भवति । और्ध्वसघनमपि
 शर्वरीषु मोहन्ति ।” इति ।

PB. 9. 2. 12.
 अत्र दैवोदासौर्ध्वसघनयोः साम्नोः प्रयोग-
 विषये निदानकार आह—“मध्यमस्य रात्रि-
 पर्यायस्य होतृषामणी विचारयन्ति—दैवो-
 दासं वा स्वादौर्ध्वसघनं वेति, विकल्पो वा
 स्यादपि वा दैवोदासमहीने कुर्यात् पूर्वा-
 ध्यायं पूर्वं यज्ञस्थाने और्ध्वसघनं सत्रेषूत्त-
 राध्यायमुत्तरे यज्ञस्थानेऽथाप्यसिन् सत्र-
 वादरूपो भवत्यौर्ध्वसघनमपि शर्वरीषु
 मोहन्ति” इति ।

p. 59. 12-15.

‘तेन वात्सप्रं समादध्यात् ।’ “यदीदं
 ध्यनुतोदं स्यात् ध्यनुतोदं तत् । यदि
 चतुरनुतोदं चतुरनुतोदं तत् ।”

PB. 12. 11. 24.
 तत्र च निदानकारेण व्यवस्था दक्षिता—
 ‘तेन वात्सप्रं सामाऽऽदध्यात् यदि वैरानं
 ध्यनुतोदं वात्सप्रमपि ध्यनुतोदम् । यदि चतु-
 रनुतोदं वात्सप्रमपि चतुरनुतोदम्’ इति ।

p. 39. 9-13.

“तस्मैता ऋचः पञ्चविंशत्यक्षराः पञ्चपदाः
 पञ्चाक्षरपादाः । नवोपसर्गाक्षराणि, आदित-
 क्षयाणां पादानां त्रीणि त्रीण्युपसर्गा-
 क्षराणि पादानेषु भवन्ति । तैऽष्टाक्षराः
 सम्पद्यन्ते । पञ्चाक्षरावुत्तरी, दशाक्षरो-
 पयुक्ताश्चतुर्विंशदक्षराः सम्पद्यन्ते ।”

PB. 12. 13. III
 अत्र निदानकारः—“तस्मैता ऋचः पञ्च-
 विंशत्यक्षराः पञ्चपदाः । पञ्चाक्षरपादाः
 नवोपसर्गाक्षराणि, आदितक्षयाणां पादानां
 त्रीणि त्रीण्युपसर्गाक्षराणि पादानेषु भवन्ति ।
 तैऽष्टाक्षराः सम्पद्यन्ते । पञ्चाक्षरावुत्तरी
 दशाक्षरो वैकः, ताश्चतुर्विंशदक्षराः सम्प-
 द्यन्ते” इत्यादिना इममेवार्थं बहुधा
 मपञ्चितवान् ।

p. 61. 4-13.

अथैतासु महानाम्नीषु विप्रतिपादयन्ति—
 इदं शाकरमिदमशाकरमिति । अशाकरी
 प्रथमा द्विपदा, शाकराणि त्रीणि पराणि
 पदानि । भातुरशाकरः पञ्चाक्षरः । स एव
 कृताकृतो भवति । वत्सोऽशाकरोऽष्टाक्षरः ।
 [कथः] शाकरमष्टाक्षरम् । अग्न्यासवत् तस्य
 अक्षराभ् पदादीन् प्रतिनोदा इत्याचक्षते ।
 पुरुषोऽशाकरः पञ्चाक्षरः । शाकराण्येव
 त्रीणि पराणि पदानि । अध्यामोऽशाकरो-
 ऽष्टाक्षरः ।

PB. 13. 4. 2.
 अत्र निदानकारः—“अथैतासु महानाम्नीषु
 विप्रतिपादयन्तीदं शाकरमिदमशाकर-
 मित्यारम्भ ‘अशाकरी प्रथमा द्विपदा, शाक-
 राणि त्रीणि पराणि पदानि, भातुरशाकरः
 पञ्चाक्षरः स एव कृताकृतो भवति वत्सोऽ-
 शाकरोऽष्टाक्षरः, कथः शाकरमष्टाक्षरं पुरुषो-
 ऽशाकरः पञ्चाक्षरः, शाकराण्येव त्रीणि
 पराणि पदानि अध्यामोऽशाकरोऽष्टाक्षरः’
 इति ।

p. 62. 11-16.

प्रतिलोमं वदन्ति । पादतश्चिद्रोहो भविष्य-
तीति । सप्तपदा प्रथमा शकरी, षट्पदा
द्वितीया । यदि प्रथमाया उत्तमं पदं तद्
द्वितीयायाः प्रथमम् । प्रमाथः सानुष्टुभमिति
पञ्चपदोत्तमा । यद् द्वितीयाया उत्तमं तत्
तृतीयायाः प्रथमं च द्वितीयं च ।

PB. 13. 4. 2.

तदुक्तं निदाने—“प्रतिलोमं वदन्ति षट्-
तश्चिद्रोहो भविष्यतीति । सप्तपदा प्रथमा
शकरी, षट्पदा द्वितीया, यदि प्रथमाया
उत्तमं पदं तद्वितीयायाः प्रथमं प्रमाथस्ता-
नुष्टुभमिति पञ्चपदोत्तमा, यद् द्वितीयाया
उत्तमं तत् तृतीयायाः प्रथमं च द्वितीयं
च” इति ।

p. 111-113.

The idea is discussed in the
Nid. 6. 13.

PB. 17. 5. 1.

एतद् पक्षयं सप्तशरेणोक्तम्—पञ्चविभुतः
त्रिवृज्ज्योतिष्टोमश्चाथी स्वर्गं शारवन्तीदी
ह्लादिना ।

■ 112. 22-23.

त इमे पञ्चानुवाकाश्चत्वारः कल्पाः । स एव
प्रथमः सर्वेषामेव साहस्रं स्वात् ।

PB. 17. 5. 1

तथा च निदानकारेणोक्तम्—“त इमे पञ्चा-
नुवाकाश्चत्वारः कल्पाः, स एव प्रथमोऽ-
नुवाकः, सर्वेषां साहस्रं स्वात्” इत्युक्त्वा
पुनरप्युक्तम्—“अपि वा प्रथमस्य द्वौ
स्वाताम्” इति ।

p. 124. 21.

पशुकामयश्च पशोत्तरः ।

PB. 19. 6. 1.

निदानेऽभिहितम्—“पशुकामयश्च पशोत्तरः”
इति ।

p. 126. 21.

त्रिवृत्तत्त्वध्वजावाज्यपृष्ठेषु सम्पद्वशेन कुर्मः ।

PB. 19. 11. 10.

तथा च निदानेऽभिहितम्—“त्रिवृत्तत्त्व-
ध्वजावाज्यपृष्ठेषु सम्पद्वशेन कर्मः” इति ।

p. 86. 18.

तदप्येवमिव ब्राह्मणं भवति—“नर्त-
छन्दोमेभ्यः पृष्ठो व्यूहमानसः” इति ।

PB. 23. 1. 5.

“तदप्येवमिव ब्राह्मणं भवति—नर्त-
छन्दो-
मेभ्यः पृष्ठो व्यूहमानसः” इति निदानकारे-
णोदाहृतम् ।

p. 174. 18-19.

त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतीयन्ति इति । त्रयः
पञ्चाहाः पुरस्तात् त्रय उपरिष्टात् इति ।

PB. 24. 8. 4.

तथा च निदाने—“यत् त्रिवृता प्रयन्ति
त्रिवृतीयन्तीति । त्रयः पञ्चाहाः पुरस्तात् त्रय
उपरिष्टात्” इति ।

p. 188. 21-24.

‘तत्रैके गवामयनमन्ततः कुर्वन्ति प्रजापति-
कामसप्तत्वात् । एतेन वै गावः प्रजापतिं
भूमानमयच्छन् प्रजायन्ते बहवो भवन्तीति ।’
स्तोमतश्चैव गवामयनानां रोहो भविष्य-
तीति ।

PB. 25. 16 3.

तथा निदानमपि—“तत्रैके गवामयनमन्ततः
कुर्वन्ति प्रजापतिकामसप्तत्वादेतेन वै गावः
प्रजापतिं भूमानमयच्छन् प्रजायन्ते बहवो
भवन्तीति स्तोमतश्चैव गवामयनानां रोहो
भविष्यति” इति ।

NIDĀNA-SŪTRA AND VARADARĀJA'S COMMENTARY
ON ĀRṢEYA-KALPA

[MSS. from Lalchand Library, Lahore. Acc. No. 6113 (leaves 145)
and 5571 (leaves 92)]

NIDĀNA-SŪTRA

VARADARĀJA

- p. 53. 3. 7a (9b)
नामग्राहः किमर्थं इति । निदाने च “नामग्राहः किमर्थः” इत्युप-
क्षिप्तस्य प्रयोजनमुक्तम् ।
- p. 19. 5. 15a (19b)
अथातः सामान्तानाम् । “अथातः सामान्तानाम्” इति निदानोक्तम् ।
- p. 98. 11. 18a (24a)
अथेतानि बृहद्रथन्तरयोर्विभक्तानि स्वाना- तथा च निदानम्—“अथेतानि बृहद्रथन्तर-
न्यपीतरेतरस्य तन्त्रं गच्छतोः प्रतिपदा- योर्विभक्तानि स्वानान्वपीतरेतरस्य गदं (!)
न्यानि ब्रह्मसामौष्णिहमिति । गच्छतोः प्रतिपदान्यानि ब्रह्मसामौष्णिहम्”
इति ।
- p. 46. 9, 10. 18a (24a)
एषा रथन्तरपृष्ठेऽग्रियवती बृहत्पृष्ठेऽग्रियवद् निदाने प्रतिपादितम्—“एषा रथन्तरपृष्ठेऽ-
राहंतं रूपमुपवद्राथन्तरमुपवती रथन्तरेऽ- ग्रियवती प्रतिपत्पृष्ठेऽग्रियवद् राहंतं रूपमुपवती
ग्रियवती बृहतीति च भाह्विनाम् । रथन्तरेऽग्रियवती बृहती च भाह्विनाम्”
इति ।
- p. 35. 18* 18b (24b)
“बृहतः स्तोत्रोत्तमायां ब्राह्मणोक्तानां रोहा- “बृहतः स्तोत्रोत्तमायां ब्राह्मणोक्तानां रोहा-
णामुत्तमं न रक्षाद्” इत्याचार्यः । णामुत्तमं न कुर्याद्” इत्याचार्यादिनिदान-
वचनाद् ।
- p. 35. 18. 19a (25a-b)
“बृहतः स्तोत्रोत्तमायां ब्राह्मणोक्तानां रोहा- “बृहतः स्तोत्रोत्तमायाम्” इत्यादिना
णामुत्तमं न रक्षाद्” इत्याचार्यः । निदाने स्तोत्रशब्देन प्रत्यवरोहिणस्य
विधानाद् ।
- p. 40. 12. 20b (27a)
चतुर्योत्पादं वयं तत्र चास्य ब्राह्मणमधीमहे । निदानकारः—“चतुर्योत्पादं वयं तत्र चास्य
ब्राह्मणमधीमहे” इति ।
- p. 8. 12-15. 21a (27b)
द्वाविंशत्यक्षरप्रभृत्यक्षतुरुत्तराक्षयः सप्त- निदानकारश्च—“द्वाविंशत्यक्षरप्रभृत्यक्षतु-
वर्गाः, द्विशताक्षराऽऽस्तां परार्थाः । तासां रुरुत्तराक्षयः सप्तवर्गाः । द्वाविंशत्यक्षराऽऽस्तां
नामधेयानि—राद्, सम्राद्, विराद्, स्वराद्, परार्थाः । तासां नामधेयानि—राद्, सम्राद्,
स्ववशिनी परमेष्ठान्तत्वेति । विराद्, स्वराद्, स्ववशिनी, परमेष्ठान्तत्वेति”
इति ।

p. 18. 21, 22.

21b (28a)

शिरसि कुशा न विधीयेरत्रिलेके । परा-
स्तादावत्सङ्गभावाच्च विधीयेरन् । एतेन
सन्धिरुक्तः ।

तथा च निदानम्—“शिरसि कुशा न
विधीयेरत्रिलेके । परावृत्त्यङ्गभावाच्च विधी-
येरन् । तेन सन्धिरुक्तः” इति ।

p. 43-45.

22a (28b)

The matter is discussed in
3. 1-2.

तिसृणामपि वा संस्थानां मन्त्रमेदेन प्रथमत्वं
सर्वाभिप्रायं चोपपादितं निदाने ।

p. 39. 7.

22b (29a)

उदयसन्धिरस्तावत्समयसन्धिरदम् ।

उक्तं निदाने—“सन्धित्वमुपभ्यान्तरस्य हि
उदयसन्धिरस्तावत्समयसन्धिरदम्” इति ।

p. 73. 25.

23b (30a)

समाप्ते छन्दोभ्यूहे सामभ्यूहं कुरुत इति
गौतमः । अकृतकारार्थः ।

तथा च निदानम्—“समाप्ते छन्दोभ्यूहे
सामभ्यूहं कुरुत इति गौतमः । अकृतकारार्थः”
इति ।

p. 99. 5-6.

26a (33a)

एवप्रथमायां वयमेकैर्वा कृत्वा तस्मिन्नेव
दृचे ॥ दृचस्येऽभ्यास्यायामन्तः एकैर्वा,
सा च दशकर्णकस्तत्तेत्याचक्षते ।

यथाह निदानकारः—“एवप्रथमायां वय-
मेकैर्वा कृत्वा तस्मिन्नेव दृचे ॥ दृचस्ये
अभ्यास्यायामन्तः एकैर्वा सा दशकर्णक-
स्तेत्याचक्षते” इति ।

p. 69. 13.

28b (36a)

“सूक्तानुरूपान् छन्दोमान् करोति” वृद्धय-
छन्दोमानामकृतकाराद्य । अथाप्यङ्गताः ।
[अतः] प्राक् सूक्तानुरूपतेति । अथापि
प्रजापतिस्तत्तावेषु प्रजास्थानमभ्यवर्द्ध-
यिषीत् । बृहद्रथन्तरे पृष्ठे—

“सूक्तानुरूपान् छन्दोमान् करोति” इत्यारभ्य
“बृहद्रथन्तरे पृष्ठे” इत्यादिनिदानवचने ।

p. 73. 15.

31a (39a)

यथायद्यीयगौरीवितिरथन्तरवामदेभ्यान्वेवयु-
क्तानि सामभ्यूह इत्याचक्षते ।

निदाने दर्शितः—“यथायद्यीयगौरीविति-
रथन्तरवामदेभ्यान्वेवयुक्तानि सामभ्यूह
इत्याचक्षते” इति ।

p. 76. 22.

34a (42a)

अथ सद्य य ऊर्ध्वं ज्योतिष्टोमदशाहम्भ्याम् ।

निदानकारेण दर्शितम्—“अथ सद्य य ऊर्ध्वं
ज्योतिष्टोमदशाहम्भ्याम्” इत्यादिना ।

p. 81. 1.

37b (46a)

एतत् पुरस्ताद् स्तोमं सप्तसाम बृहति
पृष्ठेऽभिरूपम् ।

“एतत्स्तोमं सप्तसाम बृहतीपृष्ठेऽभिरूपम्”
इति निदानम् ।

p. 68. 28; p. 69. 4.

41a (53a-b)

कथमावृत्ते पृष्ठे सु-स्वाधमा इति । आवृत्त-
स्याप्यन्त एव स्फुरित्येके—यदा वदहः
सन्निहत इति हि भवतीति । अथापि वदहः

वदह इति स-स्विन इत्यादिना निदानोक्ताः
वदहस-स्वाधर्मा अस्मिन्निति कथन्याः ।
कथमावृत्ते पृष्ठे संस्थाधर्मा इत्युपक्रम्य त्रय-

धर्मा इत्यावक्षते । नचैतत् पष्ठस्य सार्धायो
यथो च प्रथमस्य । त्रयस्त्रिंशस्य त्वेष
संस्थावामित्याचार्याः ।

स्त्रिंशत्वेव संस्थावामित्याचार्याः” इत्यादि-
निदानवचनात् ।

p. 80. 4.

सतवदधावीयानि सामानि त्रय इति समूहति ।

50b (60a)

“सतवदधावीयानि सामानि त्रये” इति
निदानवचनाच्च ।

p. 98. 19.

अथ यन्नान्ददश्रियोमसाम भवति, तत्पञ्चाय-
श्रीयमनुष्टुभि भवति ।

50b (60a)

“अथ यन्नान्ददश्रियोमसाम भवति तत्पञ्चाय-
श्रीयमनुष्टुभि भवति” इति हि निदानम् ।

p. 20. 5.

अथ यत्र समानसामान्ये सन्निपातस्तज्ज्ञा-
मीत्याचक्षते ।

51b (61a)

उक्तं हि निदाने—अथ यत्र समानसामान्ये
सन्निपातस्तज्ज्ञामीत्याचक्षते ।

p. 99. 19.

उभयोरभिजितोऽतिरात्री भवतः । ब्रह्मण
आज्यमुद्धरति, आर्षमस्तोत्रीयं मा सञ्जीचर-
निति ।

52b (62a)

अत्र निदानम्—अभिजितोऽतिरात्री भवतो
ब्रह्मण आज्यमुद्धरति । आर्षमस्तोत्रीयं
मा सञ्जीचरनिति ।

p. 101. 20.

सफक्षुध्ये यद्यतिरात्र इति तु भवत्यतिरात्रः
मन् कृत्स्नीभवति, सफीभवति । तस्मात्
सफीभवतः सफं वा विष्वावधिष्यत् ।

53a (63a)

अत्र निदानम्—“सफक्षुध्ये यद्यतिरात्र इति
तु भवत्यतिरात्रः । स कृत्स्नीभवति सफी-
भवति तस्मात् सफीभवतः सफं वा विष्वा-
वधिष्यत्” इति ।

p. 104. 4-5.

ऐकाहिकाद् मनात् वज्रनिधनं वामदेव्य-
मपनयति ।

53b (63b)

अत्र निदानम्—एकाहिकाद् मनात्पञ्च-
निधनं वामदेव्यमपनयति” इति ।

p. 105. 15-17.

तत्र पूर्वे बार्हते उच्यते राधन्तरे इति शौचि-
वृक्षिः । एव संसर्गभाग्यो देवतानामिति
‘एकदेवत्ये बार्हते, द्विदेवत्ये राधन्तरे’ इति
धानजज्यः ।

54b (64b)

निदानकारेणोक्तम्—“पूर्वे बार्हते उच्यते
राधन्तरे इति शौचिवृक्षिः । एकदेवत्ये
बार्हते, द्विदेवत्ये राधन्तरे इति धानजज्यः ।
व्योनिष्टोमेनाष्टिद्वा” इति निदानकारस्य
मतम् ।

p. 113. 6-8.

उत्तरेष्वग्नय इति स्थाने सुवद्वग्नयां देवा
इति प्रमूयात् । ऐन्द्रत्वादश्रियोमसास्रः
इत्येके ।

60b (71b)

“उत्तरेष्वग्नयः इति स्थाने सुवद्वग्नयां देवा
इति प्रमूयादैन्द्रत्वादश्रियोमसास्रः” इति
निदानवचनात् ।

p. 116. 1-3.

दैर्घ्यवत्संस्थासु यदि जीवेदिति तु भवति,
न चेदशकन्मर्तुमुत दीर्घं शृणुयादिति ।
अपि वा प्रायणार्थमेव स्यात् ।

62a; 64a (75a)

तत्रोक्तं निदानकारेण “दैर्घ्यवत्संस्थासु यदि
जीवेदिति तु भवति, न चेदशकन्मर्तुमुत दीर्घं
शृणुयादिति । अप्रायणार्थमेव स्यात्” इति ।

p. 117. 12.

त्रिष्टुभं वैश्वकर्मणिं करोति । न हि गायत्री
विद्यते ।

66a (77a)

अत्र निदानं—“त्रिष्टुभं वैश्वकर्मणिं करोति
तर्हि गायत्री विद्यते” इति ।

■ 118. 15-18.

अथ सखाह—मासुनी भवति, पौषी भवति,
वैश्वदेवी भवतीति । केनो विषादेतदेवत्वा
इमा भवन्तीति । एतदेवत्येषु सखेषु समा-
न्नाता इति ।

67a (78b)

तथा च निदानम्—अथ सखाह—मासुनी
भवति, पौषी भवति, वैश्वदेवी भवतीति ।
केनो विषादेतदेवत्वा इमा भवन्तीति । एत-
देवत्येषु सखेषु समान्नाता इति ।

p. 119. 14.

सर्ववृहतीषु नान्यद् बृहद्रथन्तराम्बामर्हति ।
यद् ककुतुस्तपासु स्यात् ।

68a (80a)

तथा च निदानम्—“सर्ववृहतीषु नान्यद्
बृहद्रथन्तराम्बामर्हति यद् ककुतुस्तपासु
स्यात्” इति ।

p. 35. 18.

“उत्तमं न ख्यात्” इत्याचार्याः ।

70a (81a)

“उत्तमं न ख्यादित्याचार्यः” इति निदान-
वचनात् ।

p. 121. 1.

तासां मध्यमासुत्तमो कुर्मः ।

71a (82a)

“तासां मध्यमासुत्तमो कुर्मः” इति निदान-
वचनात् ।

p. 122. 5.

श्रीचीनस्तोम उत्तरः ।

72a (83b)

“श्रीचीनस्तोम उत्तरः” इति निदानम् ।

■ 144. 18-20.

अथैष चतुर्वीरः । बृहद्रथन्तरपृष्ठ एव ।
नहि पाठहिकान्यनुभवन्ति । नान्यो
व्यस्तुप्तीत् ।

74b (86b)

निदानकारश्चाह—“अथैष चतुर्वीरो बृहद्रथ-
न्तरपृष्ठ एव । नहि पाठहिकान्यनुभवन्ति ।
नो व्यस्तुप्तीत्” इति ।

■ 134. 9-10.

तत्र गर्भविधानमाहुः—मध्यमं पद्याव-
स्तोत्रीयं गर्भं कुर्यात्, प्रथमोत्तमौ मुख्यस,
एवं गर्भोपपत्तिर्भवतीति ।

86a

निदानकारेण स्वास्वातः—तत्र गर्भविधान-
माहुः—मध्यमं पद्याव-स्तोत्रीयं गर्भं कुर्यात् ।
प्रथमोत्तमौ मुख्यसैवं गर्भोपपत्तिर्भवतीति ।

■ 134. 6-8.

अपि वा सर्वाण्यवतीनि वैश्वजितैरावर्त्ति-
भिर्गर्भवन्ति कुर्यात् । तत्र बृहत्सञ्चरते ।
तस्य वैरूपं विधृत्वा इति ।

86b

निदानकारस्त्वाह—अपि वा सर्वाण्यवतीनि
वैश्वजितैरावर्त्तिभिर्गर्भवन्ति कुर्यात् । तत्र
बृहत्सञ्चरते । तस्य वैरूपं विधृत्वा इति ।

p. 134. 11-14.

कथं धर्माः । [कर्त्तव्या] इत्येके ।
गर्भभूतानि भवन्त्यनुभूतानि, अधर्मा गर्भो
भवतीति । कर्त्तव्या इत्याचार्याः ।

87a

“कथं धर्माः कर्त्तव्या इत्येके । गर्भभूतानि
भवन्त्यनुभूतान्यधर्मा गर्भो भवतीति ।
कर्त्तव्या इत्याचार्याः” इत्यादिनिदानवच-
नात् ।

p. 21 3

कण्वरथन्तरमभिभवन्ति रथन्तराणिधनानि
बृहत्सत्रिपाठेषु ।

88b

तथा च जामिकरणानीत्यधिकृत्य निदा-
नम्—“कण्वरथन्तरमभिभवन्ति रथन्तरा-
णिधनानीति बृहत्सत्रिपाठेषु” इति ।

p. 86. 2-3.

पृष्ठमेव छिन्दन् व्यूहेत् समूहेदिति ।
व्यूहः स्यादिति शाण्डिल्यायनः ।

तथा च निदानम्—पृष्ठमवच्छिन्नं व्यूहेत्स-
मूहेदिति । व्यूहः स्यादिति शाण्डिल्याः ।

108b

p. 148. 1-8.

ऋतुषट्के कथं रात्रिरिति । अकर्तृव्येति
शौचिभूतिः । एवमुत्पन्नो हि भवति ।
अथाप्यनादिष्टा व्यूहेन भवति । अथापि
कथमहीनाहो रात्रेरुपायो भविष्यतीति ।
अथापि कृत्स्नायै वै नूनमिह रात्रिः क्रियेत,
कृत्स्नोऽयं बृहद् इति । अथाप्येष क्षत्रियो
भागी रात्रेः प्रत्यक्षितामस्तृप्तिमप्यदिति ।
कर्तृव्येति गौतमः ।

सर्वं त्रयस्त्रिंशत् । उदयं पुत्रमुपवन्तीले-
तदत्रापि त्रयं क्षत्रुषट्कस्य रात्रिरित्यारभ्य
कर्तृव्येति गौतम इत्यविष्टेरेण निदान-
वचनात् । तत्र रात्रिराहीनिष्टी पञ्चदशी
सन्धिः ।

111a

p. 147. 6; p. 180. 13.

विराजन्मन्पापं स्वराजोपेयुः ।

निदानं च—“विराजन्मन्पापं स्वराजो-
पेयुः” इति ।

112b

p. 158. 17.

तस्य स्त्रीमान्वायी षोडशीत्यविचारमेकविंशः ।

अत्र निदानम्—“तस्य षोडशीत्यविचार
एकविंशः” इति ।

121a

p. 160. 22.

उक्तव्यस्यैवं ज्योतिषं बृहत्सूत्रं बार्हतं तन्त्रम् ।

अत्र निदानम्—“उक्तव्यस्यैवं ज्योतिषं
बार्हतं तन्त्रम्” इति ।

124a

p. 21. 3.

कण्वरथन्तरमभिमवन्ति रथन्तराग्निधनानि
बृहत्सन्निपातेषु ।

तथा च निदानम्—“कण्वरथन्तरमभि-
भवन्ति रथन्तरनिधनानीति बृहत्सन्निपाते-
ध्वन्यामिकरणानि” इति ।

124b

p. 181. 17-19.

Here the actual words of the
Nidāna are not quoted but only
the idea occurs.

अस्मिन्निति दशपथ्या मानससंयुक्तेभ्योऽ-
न्ये कर्तृव्या इति निदाने प्रतिपादितम् ।

129b

p. 156. 4-5.

अथातः सत्राणि । तेषां द्वादशाहः
प्रथमः ।

निदानं तु—“अथातः सत्राणि । तेषां
द्वादशाहः प्रथमः” इत्यादि ।

130b

p. 73. 15-16.

दद्यादहीनगौरीवित्तरथन्तरवामदेभ्यान्धेवं-
शुकानि सामव्यूह इत्याचक्षते ।

तथा च द्वादशाहे निदानम्—“दद्यादहीन-
गौरीवित्तरथन्तरवामदेभ्यान्धेवंशुकानि साम-
व्यूह इत्याचक्षते” इति ।

131b

p. 157. 9-12.

अथ सत्त्वं त्रयस्त्रिंशदेकहनी सन्निपाततः ।
केनागामीत्युक्तं दश सामान्याम् । अपि वा

अथ त्रयस्त्रिंशदधोरहोः सन्निपातेऽप्यग्रा-
थितं निदाने प्रतिपादितम्—“अथ सत्त्वं

132a

कण्वरधन्तरमनुकल्पयेत् । पूर्वस्याह आर्मव
उत्तरस्य वा माध्यन्दिने ।

अयस्त्रिंशेऽहनि सत्रिंशतः केनाजामीत्यह
एव सामान्यात् । अपि कण्वरधन्तरमनु-
कल्पयेत् । पूर्वस्याह आर्मव उत्तरस्य वा
माध्यन्दिने” इति ।

p. 170. 8-10.

स एव आवृत्तः स्तोमः पूर्वस्यहः । अनुपूर्व-
स्तोम उत्तरः । एतं विशालः पृष्ठप हत्वा-
चक्षते ।

तथा च निदानम्—स एव आवृत्तः स्तोमः
पूर्वस्यहोऽनुपूर्वस्तोम उत्तर एतं विशालः
पृष्ठप हत्वाचक्षते । 136a

p. 76. 22; p. 77. 2.

यदेतद् ब्राह्मणम्—अथ खलु य ऊर्ध्वं
अपोनिष्टोमदशाहान्वां यश्चक्रवः सप्तभिः
पर्यावैस्तु उपोनिष्टोमानाञ्च दाशरात्रिका-
णाञ्च द्रव्याणामागमो भवति । स्तोमान्वि-
तानि स्थानान्वितानि पृष्ठान्वितानि तन्त्रा-
न्वितानि भागान्वितानि सःस्थान्वितानि
आशोःसंप्रायाणीति स्थाष्टान्दसान्या-
यन्ति ।

तथा च प्राक्कीये चतुर्विंशे निदानम्—“अथ
खल्वपमूर्ध्वं अपोनिष्टोमदशाहान्वां यश्चक्र-
वः सप्तभिः पर्यावैस्तु उपोनिष्टोमानां च
दाशरात्रिकाणां च द्रव्याणामागमो भवति ।
स्तोमान्वितानि स्थानान्वितानि पृष्ठान्वि-
तानि तन्त्रान्वितानि सःस्थान्विताम्याशोः-
संप्रायाणीति स्थाष्टान्दसान्यायन्ति” इति । 137b

p. 173. 8.

उत्तमः पञ्चाह आवृत्तो भवती इमनावृत्तः
इति तद् व्याख्यातम् ।

अस्य आवृत्तत्वमुपपादितं निदाने—उत्तमः
पञ्चाह आवृत्तो भवती अनावृत्त इति
व्याख्यातम् । 138a

p. 174. 4.

यस्य स्यात् स एव पञ्चाह इति ।

तथा च निदानम्—यस्य तु स्यात्त पञ्चाहं
पञ्चाह इति । 138a

p. 178. 6.

उद्धरत्वर्कं यो विभृतिषु दशरात्रे क्कां
करिष्यन् भवति ।

तथा च निदाने—“उद्धरत्वर्कं यो विभृतिषु
दशरात्रेऽप्यकां करिष्यन् भवति” इति । 145a

NIDĀNA-SŪTRA AND DHANVĪ ON DRĀHYĀYANA- ŚRAUTA-SŪTRA

NIDĀNA-SŪTRA

DHANVĪ

p. 17. 13.

अनौपवस्येऽहनि समामनेरन् ।

2. 5. 33.

उपवस्येऽहनि न समामनेरन् ।
“मुत्थायाः पूर्वदिक्से न स्वाध्यायमधीयीन् ।
मुत्थेऽहनि वाचो ग्लानिमां भूरित्येवमर्थम्”
इति निदानकार इति ।

p. 67. 23.

अथ षडेऽहनि रेवतीषु वारवन्तीयं पूजं
भवति ।

2. 9. 6.

तथा निदानकारेणापि योनिद्वारेण रेवती-
नामेव पूजत्वमिति वर्णितम् ।

p. 36. 7-10.

किमनृतं किमक्षरमिति । नेत्येतदक्षरम् ।
वकारादिराकारो गकारान्त इत्येक आहुः ।
तस्य गकारलोपं ब्राह्मणं क्षिपतीति ।

2. 10. 18.

वागिति प्रवोक्तव्ये गकाररहितं वाशब्दं
प्रयुज्यान्ः शब्दानृतं करोति । तथा च
किमनृतं किमक्षरमिति प्रस्तुत्य निदानकारः
गकारलोपं ब्राह्मणं क्षिपतीति ।

p. 48. 5.

तत्त्वज्ञ गायत्रं प्रातःसवनं त्रैष्टुभं माध्य-
न्दिनं सवनं जागतं तृतीयसवनम् ।

2. 10. 18.

“गायत्रं प्रातःसवनं त्रैष्टुभं माध्यन्दिनं
सवनं जागतं तृतीयसवनम्” इति ।

p. 48. 3, 4.

अथपि यस्यावदकुशलं छन्दसानौक्थि-
कामनुष्टुभं वृन्देदेवानेव द्वानिःशदस-
रामाचक्षीत ।

2. 10. 19.

अथ वा वागिति निधनाक्षरेण सह द्वानि-
शदक्षरा । तथा च निदानकारः—कथं
द्वादशस्तोत्रेष्वनुष्टुभो भागः स्याद् इत्युप-
क्रम्याह यथैतद् ब्राह्मणं द्वादशाक्षरनेका-
दशाक्षरमष्टाक्षरं वा द्वानिशीति ।

p. 36. 20.

स्वरतन्त्राण्यक्षराणि भवन्ति, स्वरास्तत्त्वाने-
वाक्षरस्यैष्यद् ब्राह्मणमेवमवश्यमिति ।

2. 10. 20

तथा च निदानकारः—स्वरतन्त्राण्यक्षराणि
भवन्ति, स्वरास्तत्त्वानेवाक्षरस्यैष्येतद् ब्राह्मण-
मेवमवश्यमिति ।

p. 91. 5.

न वयमावर्तयामोऽनुपेतं पूर्वं पक्षसि तं
कस्मादावर्तयामेति ।

3. 7. 36.

अत्र निदानकारेणोक्तम्—न वयमावर्त-
यामोऽनुपेतः पूर्वं पक्षसि दक्षरावर्त्तं कस्मा-
दावर्तयामेति ।

p. 70. 10.

सप्तमेऽहनि कृताकृतौ भवत्वब्राह्मणविहि-
तत्वात् ।

3. 11. 4.

तथा निदानकारः—“सप्तमेऽहन्यनेर्कः
कृताकृतौ भवति, अब्राह्मणविहितत्वाद्” इति ।

p. 159. 26; 160. 1.

यथा नैतदनेर्कः । सप्तमेऽहनि कृताकृता
इति समापयते ।

”

p. 103. 8, 9.

इत्वं प्रत्यक्षं द्वापितं परोक्षम्, अपि
वेन्देति ।

4. 1. 20

तदुक्तं निदानकारेण—इत्वं प्रत्यक्षं
द्वापितं परोक्षमपि वेन्देति ।

p. 22-24.

The idea is discussed in 2. 1.

(Ph. U. Lib. MS. No. 5763.) 7. 1a
कहे पुनरस्ति विप्रतिपत्तिः । पोरुषेयमिति
मीमांसकाः अपोरुषेय इति निदानकारः ।

7. 5b.

p. 45. 24.

तेषां हि काम्यं किं सर्वाभिप्रायमिति ।

तथा च निदानकारः नित्ये सर्वाभिप्राय-
पदं प्रयुक्ते—तेषां हि काम्यं किं सर्वा-
भिप्रायमिति ।

p. 18. 24; p. 19. 1.

निवृत्त उच्यते विधाने विप्रतिपत्तौ ।

7. 15a.

निवृत्त उच्यते कृताविधाने विप्रतिपत्तौ-

- यथैकः पर्याय इत्येके । तृचमागास्थानेषु
पर्यादाणां पर्यायाः स्युरित्येके ।
p. 13. 10. 7. 15a
यत्रैवं व्यूहमानः समाः पर्याया भवन्ति स
समः । अतोऽन्ये विषमाः ।
p. 13. 12. 7. 15b
य एकया समतामतिक्रामति स एकाधिकयः
तत्र निदानकारः—“य एकया समताम-
तिक्रामति स एकाधिकयः” इति ।
p. 124. 15. 7. 21b
तदपि शब्दद् भाषणं भवति यद्वचतुश्चतुर्हि-
हुरोति ।
p. 98. 8, 9. 7. 25a
यत्कामः ऋतुस्तत् कल्पसंप्रापमित्याचक्षते ।
“यत्कामः ऋतुस्तदभिवादि द्रव्यं कल्प-
संप्रापमित्याचक्षते इति निदानकारः ।
p. 137. 22, 23. 7. 25b
आहो निकतन्त्राणीति गौतमः । तद्वायव्रीमि-
विजानीनः ।
तथा च कल्पकारकतत्ताकिराप्रानविकृत्य
निदानकारः—“आहो निकतन्त्राणीति गौ-
विद्विष्टिर्गोवत्रीभिर्विजानीया” इति ।
p. 61. 7-8. 7. 34b
“पञ्चाक्षरः । स एष कृपाकृतो भवति ।
अत्र निदानकारः—पञ्चाक्षरः स एष कृपा-
कृत इति ।
p. 58. 6-9. 7. 35b
पददैवतं व्यत्यस्यति । वैरूपं विरूपमधिको-
र्षम् । अपरनेवेदमहः सत् परमत्यस्तं भवती-
त्यपरम् । व्यत्यासे व्यत्यासं करिष्यामीति
स्तोत्रवद्भेदेति धानञ्जयः ।
अत्र निदानकारः—वैरूपे पददैवतं व्यत्य-
स्यतीत्युक्त्वा तत्र प्रमाणमुक्तवान् तदैव
शाखान्तरे छान्दसमध्ययनमस्तीति ।
Dr. S. does not quote the actual
words of the Nid. A ref. is
made to the subject-matter.
p. 5. 25. 7. 40a
द्विपदा धना एके प्रतिजानते ।
तथा च निदानकारः—“द्विपदा धना एके
प्रतिजानते” इति ।
p. 59. 12-14. 7. 43b
तेन वात्सप्रं समादध्यात् । यदीदं व्यनु-
तोदं स्यात् व्यनुतोदं तत् । यदि चतु-
स्तुतोदं चतुरनुतोदम् ।
तथा च निदानकारः—“तेन वात्सप्रं
समादध्यायदि वैरावं व्यनुतोदं वात्सप्रमपि
चतुरनुतोदम्” इति ।
p. 71. 1. 7. 41a
त्रैकुलमस्य निधने विवदन्ते ।
अत्र निदानकारेण “त्रैकुलमस्य निधनेन
विप्रतिपद्यते” इत्यादिना निधनेऽपि विप्रति-
पत्तिरुक्ता ।
p. 25. 18. 7. 50b
यानि पुरस्तात्स्तोमानि बहिर्निषनानि शुरु-
गीतीनि तानि बार्हतानि ।
तथा च निदानकारः—“यानि बहिर्निष-
नानि तानि बार्हतानि” इति ।

NIDĀNA-SŪTRA QUOTED BY OTHER AUTHORITIES

DEVAYĀJŪNIKA—

The quotations given above clearly show that the Nidāna-Sūtra was held important by Sāyaṇa, Varadarāja and Dhanvī. Besides these commentators, the work has been often quoted by Devayājūnika in his valuable commentary on Kātyāyana-Śrauta-Sūtra. Weber has given some extracts from this commentary in his edition¹ but the importance of the Nidāna is not recognized. The edition contains on p. 425 a reference to the Nidāna. There may be one or two more but it is nothing as compared with the important position of the work. I could not get at any good MS. But I am sure there must be several quotations. The MS. No. 6524 (Chapter 25) of the Panjab University Library, Lahore, contains a few references to the Nidāna² but the text is very corrupt and I have, consequently, refrained from reproducing them here.

RUDRASKANDA—

In the commentary of Rudraskanda on Khādira-Gṛhya-Sūtra one comes across the following quotation from the Nidāna:—

“अथापि लोपसंज्ञये लोपादलोपो न्यायतरः” इति निदानकारोऽप्याह । (2. 2. 17.)

The Nidāna has in three places “अथापि स” शयेऽलोपो लोपान्वादातर इति ।”
(p. 35. 8, p. 101.4; p. 130. 13.).

Rudraskanda does not quote the actual words of the Nidāna.

AGNISVĀMI—

Agnisvāmi in his commentary on LŚ. quotes the Nidāna but very seldom. While explaining LŚ. 9. 5. 6. he writes:—

एवं कृत्वा निदानकारोऽपि सिद्धमहीनेभित्युपक्रम्य केशवपनीयप्रकरणमाह प्राचीनस्तोम उत्तरः, इत्येवमधिकृत्य अथापीदं द्वितीयं यज्ञस्थानं यदहीनो द्वितीयो वर्णः क्षत्रिय इति ।

On LŚ. 4. 5. 18. he reproduces the Nidāna (p. 55. 23. to p. 56. 1.) without mentioning it by name but there is a little difference in the wording. He has:—

उशनं प्रथमे वासिष्ठं द्वितीये उमवत्स्तोमं गौतमं तृतीये आमोशवच्चतुर्थे आनूयं पञ्चमे
इहवद्रामदेव्यं षष्ठे, एताः स्वरविभक्तयः ।

नौपसं प्रथमे श्वेतं द्वितीये महावैष्टम्भं तृतीये आपर्वेणं चतुर्थे बार्हद्विरं पञ्चमे गोष्ठः षष्ठे,
एता निधनविभक्तयः ।

कालेयं प्रथमे माधुच्छन्दसं द्वितीये रौरवं तृतीये वृश्चिश्चतुर्थे रायोवाजीयं पञ्चमे गोष्ठ एव
षष्ठे, एता इडाविभक्तयः ।

¹ Kātyāyana-Śrauta-Sūtra with extracts from the commentaries of Karka and Devayājūnika (1859). 2 4b, 27a, 99b.

CHANDOVICITI

IMPORTANCE OF METRE—

Chandoviciti forms the first portion of the Nidāna-Sūtra. It extends to the first seven khaṇḍas and deals with, as its name indicates, Metre. Much stress was laid in the past on the science of Metre. Nidāna-Kāra says here :—

छन्दसां विचयं जानन् यः शरीरादिमुच्यते ।

छन्दसामेति सालोस्वमानभ्यायाश्रुते त्रिवम् ॥

Vidyāraṇya, the commentator of Ārṣeya-Brāhmaṇa says :—

अविदित्वा ऋषिं छन्दो दैवतं योगमेव च ।

योऽध्यापयेन्नपेत्सायान्न तत्फलमवाप्नुवाद् ॥

He further says :—

ऋष्यादिकं परिहाय जपन्यश्मत्तन्द्रितः ।

ऋन्यथा कुरुते यस्तु स याति नरकं ह्रुवम् ॥

Śaḍguruśiṣya also says :—

स्वरो वर्णोऽक्षरं मात्रा विनियोगोऽर्थ एव च ।

मन्त्रं विज्ञासमानेन वेदितव्यं पदे पदे ॥

Nṛsiṃha-Purāṇa says :—

मन्त्राणां दैवतं छन्दो निरुक्तं मातृगणानुवीन् ।

कृच्छ्रितादीश्चाञ्जना यजन्तो यागकण्टकाः ॥

We are told by Pottāśāstri, a commentator of Pātañjala Chandoviciti, that there were six Chandovicitis :—

यावद् पिङ्गलनागादौः छन्दोविचितयः कृताः ।

तासां पिङ्गलनागीया सर्वसाधारणी भवेद् ॥

सर्वानुकमणी काचिच्छन्दोऽनुकमणी परा ।

शौनकीया सूनीयेमास्तिस्र ऋग्वेदिनां मताः ॥

यजुर्वेदविदामन्या सर्वानुक्रमणी भवेद् ।

सामगानां निदानस्था पञ्चलिकृता हि सा ॥

From the above extracts the importance of metre is quite evident. Even in later times some more metrical works were written, e. g., Janāśraya Chandoviciti, with the commentary of Gaṇasvāmī, a part of which is published at Travancore. Uvaṇa, in his commentary on BPr. 1. 1., tells us that there was a Chandoviciti by Saitava¹.

CHANDOVICITI COMMENTARIES

(i) TATTVASUBODHINĪ OF TĀTAPRASĀDA

The extant commentary Tattvasubodhini of Tātaprasāda covers only Chandoviciti portion of the Nidāna-Sūtra. The commentator states in the beginning that he is commenting on the Nidāna-Sūtra :—

1 तथा सर्वेछन्दोविचित्यादिभिः पिङ्गलवाक्यैस्तवप्रवृत्तिभिः ।

विश्वेयं भारतीभीक्ष्माचार्यश्च पतञ्जलिम् ।
 नत्वा निदानसूत्रस्य वृत्तिं कुर्वे ययामति ॥
 क सूत्रमतिगम्भीरं कैतद्वृत्त्या नु साहसम् ।
 तातप्रसादः कुरुते वृत्तिं तत्त्वसुबोधिनीम् ॥

The commentator does not give any detail about himself. In his commentary he quotes, besides the vedic texts, from Bharata-Syāmi, Phulla-Sūtra, Pāṇini, Piṅgalanāga, Śaunaka, Kātyāyana's Sarvānukramanī, Śaṅḍaguruśiṣya, Jaiminiya-Nyāya-Mālā. The work is of unknown date. Ti¹ represents this commentary.

(ii) HṚṢIKEŚA-ŚARMĀ ALIAS PETTĀŚĀSTRĪ'S
 COMMENTARY

PETTĀŚĀSTRĪ—

Chandovicitivyṛtti by Hṛṣikeśa-Śarmā alias Pettāśāstrī is an elaborate commentary on the Chandoviciti portion of the Nidāna-Sūtra. The commentator describes himself as (a) the grand-son of Raṅganātha-dhvarin, who commented on Padamañjari and Siddhānta-Kaumudī; he was a resident of Kaṇḍara Mānikka; (b) the son of Nārāyaṇa, well-versed in Śrauta and Smārta; (c) a resident of Tanjore (in the Madras Presidency).

AUTHORITIES QUOTED—

Pettāśāstrī has quoted besides the Vedas, various authorities as Devatādhyāya-Brahmaṇa, Śaṅḍaguruśiṣya, Śaunaka, Śaṅḍilya, Upagrantha-Sūtra, Pradhāna-Sūtra, Pratihāra-Sūtra, Phulla-Sūtra, Vararuci, the author of Rgveda-Sarvānukramanī, Vidyāranya, the commentator of Ārṣeya-Brahmaṇa, Mīmāṃsā, Yāska, the author of Yajurveda Sarvānukramanī, Dhanvī, Yajurveda-Pratīśākhya, Keśavācārya of Sarvasamamata-Śikṣā, Mahābhāṣya, Drāhyāyana, Pāṇini, Phullabhāṣyakāra Ajātasatru, Samhitopaniṣad, Pratihārabhāṣya of Varadarāja, Kāśikā-Vṛtti, Bahvṛca-Brahmaṇa, Kṇudra-Sūtra, Āśvalāyana-Sūtra, Raghuvamśa, Śaṅḍiṣya-Brahmaṇa, Mahābrahmaṇa, Rahasya-Brahmaṇa, (Jaiminiya) Nyāya-Sūtra, Smārtapadārthanukramanī, Chandoga-Sūtra-Pratyoga, Rudraskanda's Śoḍaśi-Vicāra, Saṃvatsara-Tantra, Prāyaścitta-Tantra, Kalpabhāṣya, Kātyāyana, Gaṇeśa, the author of Phulla-Saṃgraha, Rgvedapadānukramanīkāra, Āśvalāyana, Dvādaśāha-Brahmaṇa, the author of Nārāyaṇavṛtti on Āśvalāyana-Sūtra, Pārpadaṇvṛttikāra, Vaikhānasavad-Brahmaṇa, Smṛti-Saṃgraha, Smṛti-Ratna, Kalpataru-kāra, Brahma-Mīmāṃsā-Sūtra. The commentary does not bear any

date. But the work *Siddhānta-Kaumudī*, said to have been commented upon by Rāṅganātha, the grand-father of *Pettāśāstrī*, was written in the 17th century. *Pettāśāstrī* thus may be placed about fifty years later.

MSS. OF THE COMMENTARY—

The text is corrupt in some places and some more material is required to critically edit it. There is one another MS. at the Central Library, Baroda but it is incomplete. T2, T3 and T4¹ represent this commentary.

ह्रस्वः ४ Syllables प्रहस्तिः ८ Syllables सङ्गृहीतः १२ Syllables अविहृतिः १६ Syllables आहृतिः २० Syllables (See Nid. p. 8. 5-10.)

गणनी: 4 Syllables	अष्टाक्षर 28 Syllables	अनुष्टुप् 32 Syllables	गृहती 32 Syllables	पङ्क्तिः 40 Syllables	त्रिष्टुप् 44 Syllables	जगती 48 Syllables	विराट् 10-40 Syllables 1 Pada of 10 एकपदा विराट् 10+10=20 द्विपदा विराट्
6+6+6+6=24	8+12+8=28	12+8+12=32	12+8+8+8=36	12+8+12+8=40	11+11+11+11=44	12+12+12+12=48	10+10+10=30 त्रिपदा विराट्
24+1=25	12+8+8=28	8+12+12=32	8+12+8+8=36	8+8+12+12=40	8+8+8+8+12=44	8+8+8+12+12=48	10+10+10+10=40 चतुपदा विराट्
गान्धरी उरिश्	पुण्ड्रिक्	पुरसाञ्जोतिः	उरोहती or चक्रुसादिनी	आस्तारपङ्क्तिः	11+11=22 द्विपदा त्रिष्टुप्	Having eight Padas of various strength.	
24-3=21	7+7+7+7=28	(see विरोधिकापद्या above)	अविद्याहरी	12+12+8+8=40	8+8+8+8+8+8=48		11+11+11=33 त्रिपदा विराट्
गान्धरी विराट्		अञ्जोयोनिः	9+9+9+9=36	प्रस्तारपङ्क्तिः	11+8=19 त्रिपदा द्विपदा त्रिष्टुप्		
8+8=16		12+12+8=32	12+12+12=36	12+8+8+12=40			
द्विपदा		कण्ठिडाञ्जोतिः	सती गृहती	संस्तारपङ्क्तिः			
6+10=16				8+12+12+8=40			
विषमपदा द्विपदा				विहारपङ्क्तिः			
गान्धरी				गृहती+विद्याविहारपङ्क्तिः=गण्यः अनुष्टुप्+विद्याविहारपङ्क्तिः=गण्यः अनुष्टुप्+गान्धरी+गान्धरी =गण्यः			
				5+5+5+5+5+20 अष्टारपङ्क्तिः			
				12+12=24 द्विपदा जगती			
				9+14=23 विषमपदा द्विपदा जगती			
				11+13=24 विषमपदा द्विपदा जगती			

अतिच्छन्सः

Syllables	52	56	60	64	68	72	76
Metre	विपुलिः	सकरी	अष्टिः	अवष्टिः	मरुहना	सतिर	सम्या
Syllables	80	84	88	92	96	100	104
Metre	तिन्धुः	सलिलम्	भग्भः	गगनम्	अर्णवः	आपः	समुद्रः

अन्तस्याच्छन्दांसि

Syllables	108	112	116	120	124	128
Metre	हर्षिका (कृतिः)	हर्षिका (सकृदि)	हर्षिका (सकृदि)	हर्षिका (सकृदि)	हर्षिका (सकृदि)	हर्षिका (सकृदि)
Syllables	128	132	136	140	144	148
Metre	राद (गयन्)	सद्यद (वर्णन)	विराद (अनुष्टुप)	स्वराद (सकृत्)	स्वराद (सकृत्)	स्वराद (सकृत्)
Syllables	152	156	160	164	168	172
Metre	प्रथम् (विपुलिः)	अष्टम् (सकृत्)	द्विषम् (अवष्टिः)	तृषम् (मरुहना)	चतुषम् (सम्या)	पञ्चम् (सम्या)
Syllables	176	180	184	188	192	196
Metre	अर्णः (तिन्धुः)	अर्णः (सलिलम्)	अर्णः (गगनम्)	आपः (अर्णवः)	आपः (समुद्रः)	आपः (समुद्रः)

देवासुरप्रजापतिच्छन्दांसि

छन्दोसि	गा०	उ०	अ०	इ०	ए०	दि०	ख०
देव०	१	२	३	४	५	६	७
असुर०	१५	१४	१३	१२	११	१०	९
प्रजा०	८	१२	१६	२०	२४	२८	३२
ऋषि०	२४	२८	३२	३६	४०	४४	४८

Note—1. Gityanti to Samudra less by one syllable are called Nicta while if they exceed by one syllable they are called Bhumj. Nicta are Treta and Bhurj are Kall.

2. The metres कृतिः etc. mentioned within brackets merge in र्षिका etc.

SUMMARY OF THE NIDĀNA-SŪTRA

The Nidāna-Sūtra contains ten Prapāthakas (or thirty paṭalas). Each Prapāthaka is sub-divided into thirteen sections (khaṇḍas). Here is a brief sketch of the subject-matter of each section :—

PRAPĀTHAKA I

Sec. 1-7.—The first six sections define the metre. The seventh deals with yati, i.e., cæsura. The portion 1-7 sections is called Chandovicitti. (See the annexed chart).

Sec. 8.—It discusses stomas and their divisions. They are first divided into yuk and ayuk and then sama and viṣama. The latter are sub-divided into ekādhiśaya and dvyadhiśaya.

Sec. 9.—The first class (i.e. yuk) is also sub-divided into ekādhiśaya and dvyadhiśaya. Further are mentioned numerous kinds of stomas based on the division of Kṛta, Dvāpara, Tretā, and Kali.

Sec. 10.—Here are discussed the divisions of the stomas of the seven principal metres and the discussion centres round the terms pathyā, aviduṣṭa-paryāyā, viduṣṭa-paryāyā, samātsamā, bhastrānyāya, pratyavaruddha-paryāyā, Brahmāyataniyā, kṣatrāyataniyā, garbhīṇī, vidāyataniyā which are defined and explained.

Sec. 11.—This section is devoted to vidhi-śeṣa, i.e., the ways to be observed in the performance of rites. It discusses the paraphernalia essential for the performance of particular rites, i.e., what kind of wood and the bark of wood would do and how kuśa is to be used. It further enlightens us about the variety of clothes to be wrapped round the audumbari pillar, and the way how the udgātṛ priest should sit while performing a rite.

Sec. 12.—It elucidates the division and the sub-division of the sāmāntas according to svara, nidhana, idā, and vāc. The section ends with the description of the relation or otherwise of the sāmāntas.

Sec. 13.—Here the non-concurrence or otherwise of the sāmāntas of different note at certain junctures is vividly brought out. Then follows a brief discussion whether a sāmānta consists of a particular metre or deity. Dhānañjaya says that it does not, while Gautama holds that it does. According to Gautama the metre of the hymn is the metre of the svara and the deity of the hymn is the deity of the svara in which the hymn is chanted. In support of this second proposition PB. (8.8.7.) is quoted. It enjoins that the deity of the hymn having Indra as deity is Indra.

PRAPĀTHAKA II

Sec. 1.—It discusses the question whether the ūhas are the creations of the seers or non-seers. According to one ritual school, the ūhas are not of the seers while according to the other they are of the seers, Vasiṣṭha, Bharadvāja etc. The arguments advanced against their authorship of the seers are refuted and it is finally established that the ūhas have come from the seers.

Sec. 2.—Are the sāmans related to a strophe consisting of one verse or three verses? Śāṇḍilyāyana holds that they are related to a single verse, i.e., each verse has a particular sāman. Dhānañjaya would regard their relation to three verses. Śāṇḍilya agrees with neither of these views. According to him they are found in one and all, i.e., sāman can be applied to a half of the verse, a single verse, to a pair of verses, three verses, four verses and so on.

Sec. 3.—Sāmans are divided into two main divisions—Rāthantarat and Bārhatas. Further it is discussed whether the deities are to be eulogised for the fulfilment of a desire or whether they are to be praised selflessly. It is further said that the deities have two positions: nyūna (incomplete) and sampūrṇa (complete). They make the incomplete complete and amplify that what is already complete.

Sec. 4.—Are the deities satisfied with the details of the sacrifice or the complete sacrifice? Some hold that they are pleased with the details since if the details are not particularly observed the sacrifice is bound to go wrong. Others do not subscribe to this view and regard the sacrifice in toto as the source of the gods' pleasure.

Sec. 5.—It discusses the time of sacrifice.

Sec. 6.—In case a particular rite is observed at a time other than that specified, the sacrificer is bound to incur sin. Herein are enjoined certain performances through which the sacrificer may obtain expiation.

Sec. 7.—Herein is discussed Bahispavamāna.

Sec. 8.—Here are described Gāyatra-Sāmāntas.

Sec. 9.—It deals with the sāmāntas of Bṛhad and Rāthantara. Both of these have got equal nidhana. Here Dhānañjaya and Vāṛṣaganya are quoted and their views discussed. Pavamāna sāmāns are thought as inferior ones. The section ends with the description of Vāmadevya and Yajñāysjñya.

Sec. 10.—Yajñśayajñīya sāman is introduced. The meaning of akṣara is also described. It is said that letters (akṣaras) are subordinate to svara.

Sec. 11.—It describes the material of sacrifice. The word material here signifies sāmans, stomas, and ṛcas. It also discusses the places where Rāthantaras, Bārhatas, Dravadiḍas and Ūrdhveḍas are to be used. The Śukravatis and Mādhyandiniya ṛcas are also described. The section closes with the description of three chidras of the savanas.

Sec. 12.—Here is discussed the question whether according to the different views of Śauncivṛkṣi, Gautama and Ārṣeya-Kalpa the Śoḍaśi-jyotiṣṭoma should be celebrated or not. The discussion closes with the opinion of the author. In the over-night-rite of Śoḍaśi the manḍhis are described. The ṛcas to be chanted are also discussed, and their letters are counted. In the end we find a discussion about Bhurij and Śakvari ṛcas.

Sec. 13.—It throws light on Śoḍaśi related to Jyotiṣṭoma. It also discusses the point whether it is held at day or at night. Some hold that it is held at day, others think that it is held at night also. The sandhis of day and night are also described. They are nitya (permanent) and kṛtākṛta (temporary). Mention is made of Mahānāmniś and Śakvaris that are to be used in the Śoḍaśi-jyotiṣṭoma. The particular and general use of Omkāra and its purpose are also described.

PRAPĀTHAKA III

Sec. 1.—Which of the sacrifices is the foremost? According to Śaṇḍilya, Agniṣṭoma is the foremost of the sacrifices. His view is discussed and corroborated by the statement of Gautama.

Sec. 2.—Dhānaśūjaya, on the other hand, takes Atirātra as the foremost. His view is discussed and supported by the Śaśvad-bahvṛcas. The question then arises as to which of the two grants the desired objects and produces all-round benefits. Śauncivṛkṣas hold that both Agniṣṭoma and Atirātra bestow the desired boons and are productive of all-round benefits. According to the view expressed in PB. 6.3.2. a particular sacrifice is held for the attainment of a particular object but Agniṣṭoma is held for general welfare, and not for any specific desire. Patañjali enjoins, therefore, that a person desirous of general welfare should hold either Jyotiṣṭoma or Atirātra, while, as PB. 8.8.8. puts it, a person desirous of animals, i.e. a particular object, should pray with the uktha.

Sec. 3.—Here are described in detail the six indicatory substances of Jyotiṣṭoma, which are pratipat, gāyatra, nīdhana, viṣṭuti, Brahma sāman, Uktha-prapaya and Sandhi sāman. The section closes with the discussion about the point as to which of them is Kāmya and which Sarvābhiprāya. Sakamaśva, Saubhara, Nārmedha, Hārivarṇa, Udramāya and Āṣṭādaṃṣṭra are the six sarvābhiprāya ukthas. There is also the discussion as to which of them should be used in uktha and which in Atirātra.

Sec. 4.—It gives the metrical divisions of Anuṣṭubha. Herein are propounded various views which differ as to the extant number of the syllables. Śaṇḍivṛkṣi differs from Śāṇḍilya, Gautama and Dhānañjayya in the treatment of the syllables of the Anuṣṭubha metre. The divisions of the Anuṣṭubha metre ranging from one syllable to thirty-two secure their proper position in different chants.

Sec. 5.—It discusses the two-fold Sandhi, internal or external. The question of what is gāyatra-bhāga and sarva-bhāga has also been treated with arguments. At the end of the section we find the different positions of pada, akṣara, vṛddhi and mīmāsa with a discussion about their divisions and application.

Sec. 6.—The divisions of the Daśarātra are four, three of three days and the fourth of one day. The first division of three days is Gāyatra; the second division of three days is Traiṣṭubha, the third division of three days is Jāgata; the fourth division of one day is Anuṣṭubha. The first division should be performed in the morning service, the second in the mid-day and the third in the evening. The fourth should be performed with Agniṣṭoma-sāman. The first division is called padastha, the second akṣarastha and the third Vṛddha (= vṛddhistha).

Sec. 7.—Here are laid down the rules to determine the divisions of Ahinas. They last for a period consisting of two to twelve days. As in two days, the first day consists of Gāyatra and the second is divided into three parts, Brahma sāman, Traiṣṭubha and Jāgata similarly in three-day-rite and four-day-rite, the first day is Gāyatra, the second day Traiṣṭubha and the third day Jāgata. But about the four-day-rite there is a difference of opinion. Beginning from the six-day-rite the divisions of the different days should be almost like the Daśarātra. Wherever an Ahina is celebrated through one-day-rite the division of the days should be just like these one-day-rites. And as far as the

Sattras are concerned, they are but the combinations of Ekāhas and Ahnas. Therefore, they should be divided accordingly.

Sec. 8.—It introduces the divisions whether the Subrahmanya—a collection of verses is to be regarded as a hymn or a sāman. One ritual school regards it a ṛk; because the epithet Subrahmanya indicates it as such: another a sāman, since the Subrahmanya is meant for recitation. A third school regards it neither as a ṛk, nor as a sāman but as verses to be recited by the Brahman priest. The question then arises as to whether they are to be recited by the Brahman or by the Udgātṛ priest. The opinion is divided on the point. Some would take them to be recited by the Brahman, others by the Udgātṛ priest.

Sec. 9.—It describes Daśarātra. Then follows a detailed description of eight cases:—Nominative, Accusative, Instrumental, Dative, Ablative, Genitive, Locative and Vocative. It is pointed out as to how they should be divided and used in the Daśarātra.

Sec. 10.—Svara-bhakti, Nidhana-bhakti and Iḍa-bhakti are described here with reference to the sāman. It is farther explained how Iḍa-bhakti should be used in Chandoma. A few other sāmans, like the Brahma, Bṛhat-Śodāśi, Gaurivita and Yajñayajñiya are also described.

Sec. 11.—It describes the Vairāpa sāman and its usage.

Sec. 12.—It tells us about the Pramāṇiṣṭhya sāman when and by whom this sāman should be used. The sāmantas of the Pramāṇiṣṭhya-sāman and its substitutes are also described. There is also the treatment of Viṣṭambhas. In the end there is a discussion about the syllables of the ṛk and the stobha. Here the views of Lāmākāyana and Dhānāñjaya are described.

Sec. 13.—Herein are discussed the sāmans through which the Mahānamni verses should be chanted. Śakvara and Aśakvara feet of the verses are mentioned. Then follows a lengthy description of the Śakvari, its divisions, and the historical or lengthy discussion relating to this kind of verse. The section closes with a description of Śakvari.

PRAPĀTHAKA IV

Sec. 1.—Here is a treatment of Gāyatra, Jāgata and Trisṭubha Ayanas. In the end is a discussion about Omkāra and its prastāva and pratihāra.

Sec. 2.—It describes the Puruṣa sāman and its application on the fifth day. The sacrificer while observing the religious rite attended by the

chanting of *Parīṣa sāmān* is enjoined to follow a certain code of prescription such as the observance of silence, abstinence from food and the control of the senses etc.

Sec. 3.—The chanting of the *Mahānāmni* verses invests the reciter with some supernatural power such as causing rain-fall etc. But this recitation is attended by a rigid course of action. The person is enjoined to abstain from the pleasures of the senses for three years. Strict rules are laid down in matters of dress, food and general behaviour.

Sec. 4.—It tells us how the *Vāravantiya sāmān* should be chanted in the *Raivata* verses on the sixth day of *Daśarātra*. The use of *prṣṭha-stoma* is also shown. It is further discussed whether this recitation is to be held openly or privately. Arguments in favour of the former proposition are refuted and the latter view is accepted.

Sec. 5.—The *Ukthya* lauds of the sixth day of *Daśarātra* are discussed according to the view of different schools. Next follows a discussion of the *stotras* of the sixth day. In the end are treated the *sapṣṭhā-dharmas*, *ṣṣṭha-dharmas* and *upakrama-dharmas*.

Sec. 6.—According to *Śāṇḍilya* there are three *Vichinnas* of *Daśarātra*. *Chandomas* should be in accord with the *sūktas* in *Daśarātra*. In the end is a discussion as to what should be done in case of *stoma-pratyavāya*.

Sec. 7.—Here is given a description of the seventh, the eighth and the ninth day of *Daśarātra*. There is a discussion about the *nidhana* of *Trailakubha sāmān* which is to be employed here. According to some it is *padanidhana*, according to others it is *bahirnidhana* to which latter view the *Nidāna* subscribes.

Sec. 8.—This section describes the performance of the tenth day. Here *Hoturājyam* of four *ṛcas* is said to be used. Then *Tāndūnapāṭi* and *Nārāśaṃsi sāmān* are chanted. Then follows a description of *daśama-dharmas*. The use of *Tyka stoma* and the *Gāyatra* metre in *Daśarātra* is also described.

Sec. 9.—The section illustrates the use of the *Gāyatri* metre and the orderly arrangement of the *sāmān* *Yajñayajñīya*, *Gaurivita*, *Rathantam* and *Vamaderya* where they occur simultaneously. *Sāma-vyūha*, as it is called, is to follow *chando-vyūha* as enjoined by *Gautama*. More *sāmān* and their positions are described.

Sec. 10.—It treats of the *Rātri sāmān* in *Ṣoḍaśī* ceremony in the *sandhi-stotras*. It is elaborately discussed as to how a *Rātri* is formed from the conjunction of the parts of the *sāmān*.

Sec. 11.—It begins with the *Prṣṭhya* laud. *Chandomas* are also arranged. *Mahāvṛkṣi-sampat*—a symbolical name of the arrangement of certain *stotriyas*—is described here. *Daśarātra* and the *Ṣaḍaha* are given as *Mahāvṛkṣas* the performance of which leads to the attainment of heavenly life. It is also suggested as to how this *Mahāvṛkṣa* should be ascended. *Triṣṭ* and *Pañcadaśa* *stomas* are the two wings. The wise who are proficient in these *stomas* are called the winged ones '*Pakṣiṇaḥ*'. Furnished with these wings they can reach the *Mahāvṛkṣa* and comprehend the *Mahāvṛkṣi-sampat* and thus enjoy the bliss of heaven.

Sec. 12.—Here begins *Gavāmayana*. It continues right up to the tenth section of the next *Prapāṭhaka*. *Gavāmayana* is called here as *Sampatsara-pradarba* because it lasts for one year. Some perform it through one-day-rite, some through *Daśarātra* and others by over-night-rite. The discussion is summed up by the remark "वानाहोमिवं कल्पयामः ।", i.e., "we arrange it through various days." Seven rotations of *Jyotiṣṭoma* and *Daśarātra* constitute one part of it, and during their performance their *stomas* and *ukthas* are recited. Then follows the description of *Hoturājya* chant of four *ṛcas*.

Sec. 13.—Here are described some of the *sāmans* such as *Saubhara*, *Sākamaśiva*, *Satrāsāhiya*, *Soḍharat*, *Udramāṭiya* and the way they are to be used.

PRAPĀṬHAKA V

Sec. 1.—Here begins *Abhiplava-Ṣaḍaha* rite. It is called as *Anitya-Ṣaḍaha*. The *sāman* *Bārhadhrathantara* is to be used during the first day of this *Abhiplava-Ṣaḍaha*. To this is added the name of the *sāman* *Pārtha* which is to be used on the second day.

Sec. 2.—*Tvāṣṭri sāman* and *Āndhigava sāman* are said to be used on the third and the fourth day. Divisions of the deities and the *sāmāntas* are also mentioned. Then follows the description of the fifth day and the sixth day. In the latter case, *Bārhadgira* or *Sauravasa* and the *Goṣṭha sāmans* are chanted. With the *Goṣṭha sāman* *Trikaḍ-ruka-stoma* and *Ṣaḍbika* *tantras* are said to be used here. A few other topics of this six-day-rite are also discussed here according to various schools. The *Abhiplava-Ṣaḍaha* should be performed four times and then once *Prṣṭhya*. Thus one month is completed.

Sec. 3.—In the above mentioned manner five months are completed. *Abhivarta*, *Pragāthayana*, and *Indrakratu* are to be employed during these five months' *Abhiplavas*. Then follows a discussion of *Sato-bārhaṭa*

ṛcas, as they are arranged to be recited during this course of five months. Then begins the treatment of the sixth month. This month is divided into three Abhiplava-Śaḍahas, one Prāthya-Śaḍaha, one Abhijit-Ekāha, and three Svara-Sāman days. This makes twenty-eight days; the first two days of the Gavāmayana are added to these twenty-eight days. Further two days are one Prāyaṇa and the other Caturvimsā. Thus the sixth month is completed. First, second and third Abhiplava-Śaḍahas are partially discussed.

Sec. 4.—It introduces a detailed discussion of these three Abhiplavas. Some of the sāmans, ṛcas, and stomas are suggested as to where and how they should be used during these days.

Sec. 5.—It treats of the seventh month. Here are explained Dripragāthāyana and Śatpragāthāyana which are to be used during this month. According to Sāṇḍilyāyana the latter are not to be used, or they are to be used in the place of Sātobṛhati. The preferential course is not to use them to the disregard of Sātobṛhati. In the end we find the ṛcas and the sāmans that are to be used in this six-day-course.

Sec. 6.—It introduces the three Abhiplava-Śaḍahas that are to be used during the seventh month of Gavāmayana. It is discussed whether Abhivarta sāman is to be recited in Prāthya laud. Śaucivṛkṣi holds the negative view, while Gautama is positive. The next question arises whether it is to be recited in the Abhijit. Here too Śaucivṛkṣi holds the negative view while Gautama holds the positive.

Sec. 7.—It treats of the Svara-sāmans. The right way of their application is described and then follows the discussion of its ṛcas Kṣullaka-Vaiṣṭambha, Udvamśīya, Vasiṣṭhasya Priyam or Tairāścyā are the sāmans said to be used during these Svara-sāmans. Then are narrated the advantages of chanting these sāmans and in the end the sāmans are praised.

Sec. 8.—Here is described Viṣuvān of twenty-eight days. It is held in the seventh month of this Gavāmayana. It forms the most important part of the Gavāmayana rite as it is said there: “अथपि स्र्गोत्तो विपुवाद्” Bṛhad and Rathantara sāmans are praised and chanted here. Upavati and Agryavati ṛcas are to be used here.

Sec. 9.—It introduces the discussion whether Triṣṭup is used in Jagati. Then follows a description of Yonivāda and Karmavāda explaining what they are and how they happen here. Pauruṣiḍha, and Āyāta sāmans are enjoined to be chanted in Indrakratu sacrifice.

After these twenty-eight days two days should be completed by Māhāvrata and one Atirātra. Thus the eighth month is completed.

Sec. 10.—This very eighth month is to be performed three times again. The performances of the twelfth month are thus described. First three Abhiplava-Śaḍahas are performed and then one one-day-rite. Here some of the questions about this Daśarātra are also discussed and then Go-āyast (two-day-rite) is described. As a rule, in the end of every sattra 'one over-night rite' is to be performed and hence in the end of the Gavāmayana sacrifice Mānasa-vrata (called Prājāpatya vrata) is carried out. Thus the Gavāmayana is completed.

Sec. 11.—It mentions the five divisions of the one-year-sacrifice. It then describes the five Vargas of the one-year-sacrifice. They are Śaḍtrimśona, Navona, Śaḍahona, Sāvana with its two divisions Cāndramas and Nakṣatra. Nothing is said relating to Śaḍtrimśona. The rest are described.

Sec. 12.—It describes the one-year-sacrifice of the sun and one-year-sacrifice of constellation. There are twenty-seven constellations. (cp. Nid. p. 92.6). The period for performing each constellation is discussed. Next comes the description of one-year-sacrifice of the sun. This rite is determined according to the northward and southward movement of the sun. The sāmans and the stomas to be used here are also mentioned.

Sec. 13.—Here is given an interesting discussion as to how a person, who does not hold the sacred fire, can begin the Sattra rite. Śāṇḍilya says that he is not entitled to it. Only he who maintains the sacred fire and is initiated into the sacrifices is entitled to invite priests and to perform big sacrifices such as Prṣṭhya-Śamanīya etc. Here the view as expressed in P.B. is quoted according to which Agni-ṣṭoma Ekāha is essential for the performance of other rites. So it means that an Anāhitāgni can never perform a Sattra. On the other hand some of the ritualists are lenient towards an Anāhitāgni. They permit him to perform the Sattra sacrifices on certain conditions. This is also the view of the Nidāna-Kāra which is supported by a Brāhmaṇa. The conclusion arrived at is that an Anāhitāgni also can participate in the Sattra rites.

PRAPĀTHAKA VI

Sec. 1.—It begins with a brief discussion of Samāhāra-siddhī Sattra. It is followed by a treatment of the nature of Prṣṭha-

samanīya (a kind of *Agniṣṭoma* or *Jyotiṣṭoma*) in which the remuneration to the priest is not specified (अमितदक्षिणः खलु शुद्धमनीयो भवति ।). The sacrificer is thus left in doubt and has to part with a huge sacrificial fee. PB. 16.1.7. enjoins that sacrifice in which the amount to be offered to the priest is within the means of an ordinary sacrificer: या मितदक्षिणेन स्वादिष एव कार्यः । The *Nidānakāra* quotes Śāṅvad-Brāhmana in which the fee of *Prṣṭha-samanīya* amounts to a thousand coins: सहस्रदक्षिणेन । According to another ritual school a *Jyotiṣṭoma* sacrifice is to be observed. It is popular and is performed in the beginning and in the end of the *sattras* and also in the end of irregular *Ahinas*. In *Sutyāprāya* (a big *sattra*) as well as in similar other *Sattras* a complete *Jyotiṣṭoma* is enjoined.

Sec. 2.—From section 2 to the end of the Pra. 7.13. *Ekāhas* (one-day-rites) are described. In one-day-rites, whether in *Agniṣṭoma* or *Jyotiṣṭoma* or similar other sacrifices, the *Bārhat sāman* is to be the basis of the *Prṣṭha-stotra*. Further, *Gostantra*, *Ubhaya-sāmatantra* and *Āśīstantra sāmans* are explained together with the time of their recitation and the hymns in which they are to be sung.

Sec. 3.—It describes the various *sāmans* *Bṛhat*, *Rathantara*, *Abhivarta*, *Nandhasa*, *Brahma*, *Śrāyantiya*, *Agniṣṭoma*, *Yajñāyājñīya*, *Śyāvāśva*, *Śrudhya* etc. to be employed in various hymns and rites. *Gostoma*, *Āyusṭoma*—the rites for prosperity and longevity—are also described. *Sāmans* and *yeas* that are to be used in these two *Ekāhas* are also enjoined.

Sec. 4.—It describes *Viśvajit* and *Abhijit*, one-day-rites. According to *Śāṅḍilya* they are to be performed in *Prṣṭhya* and *Prṣṭhya stoma*, while others enjoin it in *Prṣṭhya* and *Daśarātra*. Similarly the divisions of some other *sāmans*, *stomas* etc. are here discussed.

Sec. 5.—Of *Vairāja*, *Mahānāmni*, *Vairūpa*, *Revati*, *Gāyatri* etc. each has its own *sāman*. *Vairāja* has *Hotṛ sāman*, *Revati* *Acchāvāka sāman* and *Gāyatri* *Agniṣṭoma sāman*. *Mahānāmni*s are to be chanted by *Maitrāvārūpa sāman*, *Gāyatri*s through *Agniṣṭoma stoma* and *Revati*s with *Acchāvāka sāman*. It is further discussed whether the aforesaid rules about the employment of *sāmans* are to be rigidly adhered to. The question is discussed in detail according to the various ritualistic schools.

Sec. 6.—It discusses whether the general rules of sacrifice are to be observed with regard to subsidiary rites too. Some hold that they are to be performed, others do not think so. *Gautama* observes

that these rules are to be applied to the twelve-day-rite. Further, according to Dhānañjaya, *one-year-rite follows the twelve-day-rite*.

Sec. 7.—The yajamāna, who is to perform these sacrifices, has to observe a vrata. The manner in which stotras are to be chanted is described. Then there is Prājāpatya vrata, which according to PB. is the same as Sarvasvid vrata. The rules of this vrata are given here in detail. The stuti and anugāna are also stated.

Sec. 8.—It deals with the Sāhasras (one-day-rites) together with their sāmans and ṛcas. These Sāhasras are four in number, viz. Jyotiṣṭoma, Sarvajyoti, Viśvajyoti and Agniṣṭoma-samsthā. But the Nidāna-Sūtra neither mentions their number nor their names. Yet they are described in their order.

Sec. 9.—Sādyaskras (one-day-rites) are described here and continued in the next section. These are five in number but here only three are mentioned by name. Then follows a general discussion about the material of these Sādyaskra Ekāhas. In the end is described the Viśvajitchilpa Sādyaskra along with its sāmans etc.

Sec. 10.—It treats of Jighāṁsadyajña, another Sādyaskra rite, along with the sāmans, stomas and ṛcas. Its advantages, such as the eradication of enemies, are also described. It is followed by a brief description of Ekatrika Sādyaskra. The sāmans and the ṛcas to be chanted in this rite are laid down.

Sec. 11.—In this section and the next Vratya stomas are described. They are purificatory rites meant for Vratyas (i.e., persons who do not observe their duties and consequently are called as such). They are, according to Sāyaṇa on PB. 17.1.1., four in number, viz., Nindita, Kaniyasa, Jyāyasa, and Hinācāra. The first and the second are described in this section. The first is called Śoḍaśāśtoma. The Nidāna calls them by different names, viz., Śoḍaśāśtoma, Kaniyasa, Śṛṣṭādaya and Aṣṭkapāvaya. The third, i.e., Śṛṣṭādaya, is also called Jyāyasa. Then is found the description of Kaniṣṭha-yajña with its sāmans to be used.

Sec. 12.—It deals with Jyeṣṭha-yajña. The stomas and the sāmans mentioned in Daśarātra are to be used here. Thirty-two versed Āśtoma is also enjoined here if the Jyeṣṭha-yajña is fully completed. It treats of its stomas and sāmans also. Then follows the discussion whether Vratya stomas are to be performed by those who are not initiated to the rite. According to one ritual school they are not to be performed. PB. 19.1.2. follows suit. Another school holds the view that they are to be performed. The Nidāna-kāra

subscribes to the latter view. These Vratya-stomas should also be used for the purpose of atonement, e.g., when the droṇa-kalāśa holding Soma gets broken.

Sec. 13.—Here is a discussion of Agniṣṭut Ekāha wherein the Rudravati verses in Triṣṭubha metre are to be recited. Brhati should be used here. In this verse four sāmans also are to be chanted. No particular Agniṣṭut is intended here. From Pra. 7.1. begins the regular discussion of Agniṣṭut Ekāhas.

PRAPĀTHAKA VII

Sec. 1.—It describes Trivṛt Agniṣṭut, Purodbhākama-yajña which is also called Sthapatisava and Brabhasava. Then follows a treatment of the sacrificial gift to be given in these rites. The practice of presenting the sacrificial gift to the priest is ancient. It is said that Brhaspati officiating as a priest obtained his fee from the gods. In the end the sāmans to be chanted here are also discussed.

Sec. 2.—It begins with the enumeration of the verses that are to be sung in Sarva-Svāra rite. Mention is made of the sāmans Agniṣṭoma and Yajñakṛtyajñiya. The process adopted in the Sarva-Svāra is to be adopted in the Svargakāma sacrifice. The only accepted departure is that herein either Brhati or Purastāt-Brhati is employed. There is another point of difference about its tantra. Some hold it to be a Jyotiṣṭoma, others Āśīstantra.

Sec. 3.—It describes the Cāturmāsya, their divisions, along with stomas, ṛcas and sāmans to be used.

Note :—According to Śāyana on PB. 17.13. there are four Cāturmāsya Parvas, viz., Vaiśvadeva, Varunapraghāsa, Sākamedha and Śunāśīrya. The Nidāns does not mention them by name.

Sec. 4.—It gives a treatment of Saptadaśas, the seventeen-versed Agniṣṭomas. According to PB. 18.1. they are Upahavya, Rāpeya, Śunāśīrya, Vaiśyastoma, Tivrasuta, Vājspeya and Rājasūya. These different seventeen-versed Ekāhas, excepting the Rājasūya, are described with the stomas, ṛcas and sāmans to be used.

Sec. 5.—Abhisecaniya Rājasūya is described in this section and the next. Stomas, sāmans and the ṛcas to be used are also discussed. Then follows the description of the Rājasāmans which are used in the Rājasūya sacrifice. There are various Yajñas to be performed in a Rājasūya, viz., Pavitra, Abhisecaniya, Daśapeya, Keśavapauṇya (section 7), Vyusti Dvirātra and Kṣattrasya Dhrti.

Sec. 6.—*Praticīna-stoma*, a kind of *Rājasūya*, is described here. *Vyuṣṭi-dvirātra* and *Kṣattrasya Dhṛti*, the two other varieties of *Rājasūya*, with their *sāmans* and *stomas*, are also described.

Note :—*Praticīna-stoma* is not mentioned in PB.

Sec. 7.—*Dvandvas*, the pair *Ekāhas*, are described in this section and the next. They are defined and discussed according to various ritualistic schools. The rites described are *Rājakāmayajña* (in PB. 19.1. called *Rāj* only), *Annādyakāma* (in PB. 19.2. called *Vairāja*) *Prajāpatikāma-yajña* (in PB. 19.3. called *Aupasada*), and *Śuśutsadyajña* (in PB. 19.4. called *Punaḥstoma*). The *sāmans* etc. to be used are also laid down.

Sec. 8.—Here are described the *Paśukāmayajña* I and II (in PB. 19.5,6 called *Catuṣṭoma* I and II), *Udabhid* and *Balabhid*. Their *sāmans*, *stomas* and *ṛcas* are also enjoined.

Sec. 9.—It introduces the rite called *Apacitlikāmayajña*. It is of two types. Its *sāmans*, *stomas* and *ṛcas* are also mentioned. It is followed by a description of *Agnyabhiyajanayajña* of two types with its *sāmans*, *stomas* and *ṛcas*.

Note :—*Agnyabhiyajana* I and II is called in PB. 19.11. as *Pakṣistoma* I and II. According to Caland they are the first stoma of *Agni* 'the winged one', and the second stoma of *Agni* 'the light.'

Sec. 10.—It describes the *Rājayajña* (PB 19.12. calls it *Ṛṣabha* or the "Bull *Ekāha*"). The *Nidāna* also slightly hints that this very *Ekāha* is called *Ṛṣabha*. The same is discussed by *Kāty.* in 22.11. At first it mentions *Ṛṣabha-gosavana* (22.11.3.), the two *Ekāhas* and then it says *Purvo-Rājñah* (22.11.4.). While describing *Gosava* it says that it is called by some *Valśya-yajña*. (cp. वैश्यस्य इत्येके 22.11.7.). Then follows the treatment of *Rājayajña*, the second. (PB. 19.14. and *Kāty.* call this *Ekāha* as *Marutstoma*). In the end is given the description of *Rājapurohitayajña*. (PB. 19.15. calls it *Indrāgnyoh-kulāya*. *Kāty.* 22.11.15. says that this can also be called *Rājapurohitayoryajña*).

Sec. 11.—It introduces the discussion of another *Ekāha* called *Vijighānsadyajña*. It is performed for the expiation of the sins incurred unconsciously or for the destruction of the foe. Its *sāmans*, *stomas* and *ṛcas* are mentioned.

Note :—PB. 19.18, LŚ. 9.4.33, *Kāty.* 22.11.19. and AŚ. 9.7.32. call it *Vighana*. PB. has two *Vighana Ekāhas*.

Sec. 12.—It describes Abhicaraṇīya Ekāha of two types, one is Sandaṃśa and the other Sāmaṃvāja. The sāmana, stomas and ṛcas to be used in these rites are also described.

Note :—These rites are not mentioned in PB. In their place PB. 19.16. has a second Vighana. Kāty. 22.11.23. has the names Sandaṃśa and Vāja.

Sec. 13.—Mahānāmni is to be recited in Śoḍaśisāman but in the Rājasūya sacrifice they are to be recited in Vajrasāman. A discussion ensues whether the dharmas of Mahānāmni are to be performed. Some hold that they should be performed. Some ritualists, like the author of Upagrantha-Sūtra (3.5), follow this view. According to them a sacrificer performing the dharmas of Śoḍaśi is obliged to perform the dharmas of Mahānāmni as well. Moreover in cases of doubt, performance is better than non-performance. The other school does not agree to this view. It holds that dharmas of Mahānāmni are not to be performed. The fact that they are performed in Svādhyāya is not sufficient to establish that they should be performed here also because in that case so many other dharmas are also performed in Svādhyāya but they are not enjoined here. The point that in cases of doubt the performance is better than non-performance is equally invalid. It can be applied only when a person does not perform the dharmas of Rathantara and instead performs the dharmas of Mahānāmni.

PRAPĀTHAKA VIII

[Pra. 8.1. to 9.9. deal with Ahinas. It is generally held that Ahinas, comprising likewise Atirātras, are some rites which last for more than one day and less than thirteen days. LŚ. defines them thus: “सर्वैस्तिरात्रा अहीना द्विरात्रप्रमृत्त्यश्वाहर्तव्यं अश्वमेधादन्त्ये सहस्ररक्षिणः प्राक्चतुर्विधेभ्यः ।” (9.5.6.) It includes almost all the Atirātras and Ahinas.]

Sec. 1.—It describes the Ahinas and Sattras. Sāmana and ṛcas to be used in the Ahinas are distinguished from those that are used in the Sattras.

Sec. 2.—It describes Bubbhūṣadyajña with its sāmana and ṛcas to be used. According to Lāmākāyana this rite is held for no particular purpose. It is performed for the attainment of general welfare. Paśukāmayajña and Aptoryāman rites (PB. 20.3) are also described here.

Note :—(In PB. 20.2. it is called Sarva-stomātirātra (the ‘over-night-rite’ with all the stomas).

Sec. 3.—*Prajātikāmayajña* (which is called *Navasaptadasātīrātra* in PB. 20.4.) is described. It is followed by the description of *Ekastoma Atīrātras* (one-night-rites, each one of which contains lauds of the same number of verses). In the end is given the description of *Jyotiṣṭoma* and *Sarvastoma Dvirātras*.

Note :—These *Atīrātras* are four in number according to Śāyana on PB. 20.10. : अथैकस्तोमकाद्वित्वारोऽतिरात्राः सन्ति ।

Sec. 4.—It discusses the *sāmans* to be used in these two-night-rites. *Kapivana's* two-day-rite is also described.

Note :—Caland on PB. 20.13.4. alludes to this incident of *Kapivana* having performed this four-day-rite of *Jamaḍagni*.

Sec. 5.—This section and the next deal with the *Trīrātras*, i.e., the three-day-rites such as *Arkatrīrātra* etc.

Note :—PB. 20.14. calls the *Arkatrīrātra* as *Gargatrīrātra*.

Sec. 6.—It explains *Hoturājya*. Herein the three-day-rite is performed through recitation merely. The recitation, since it involves the interchange of certain syllables and words, can be performed only by the learned.

Sec. 7.—It begins with the description of *Rājayajña*. It is discussed whether the sacrifice of an animal is allowed in this rite or not. Next follows a lengthy discussion if the *dharma*s of *Mahānāmni* should be carried out here.

Sec. 8.—*Patantaka* (a kind of *Aśvamedha Yajña* performed in a hurried manner) is treated in this section. The *sāmans*, *stomas* and *recs* to be used are also enjoined. In the end is described *Vaidatrīrātra*.

Note :—*Patantaka* is not mentioned in PB. It (PB. 21.6,7,8) rather introduces three new rites: *Chandoma-Pavamana*, *Antarvasu* and *Parāka*.

Sec. 9.—From here begin the four-day-rites. According to PB. they are four in number, viz., *Atreścātūrātra*, *Jamaḍgneścātūrātra*, *Vasiṣṭhasyacātūrātra* and *Viśvāmītrasyacātūrātra*. The *Nidāna*, however, describes here the first rite only and that too without naming it. The divisions of the four days and *sāmans* etc. are also enjoined. In the end occurs a sentence 'इतेनैवोत्तरे आह्वयतः' by which the *Nidāna* means that the rest are to be similarly treated.

Sec. 10.—It describes the rite of Vasistha (which Caland on PB. p. 565 f. n. takes as Vasisthasyacatūrātra). It also describes in brief Pañcarātras, i.e., the five-day-rites. As almost everything in a five-day-rite is similar to that of Catūrātra it is said here: 'चतुर्वेदेन स्यात्पातम् ।'

Sec. 11.—From here begin Śadahas. They are three in number: Rtuśadaha, Āyuskāmayajña and Prsthyāvalamba. Rtuśadaha forms the subject of discussion in this section. Performance of each day is discussed. Its sāmans, stomas etc. are also enjoined.

Note:—PB. 22.1. names Rtuśadaha as Prsthya. But Śāyana says here:—नयः षड्रात्राः । तत्र प्रवने प्रतिहासपचनम् कर्तुं षड्रात्रमाह ।

Sec. 12.—It describes Āyuskāmayajña and Prsthyāvalamba. As many things of this rite are similar to the Pañcāha, it is not treated in detail. Only its ukthas and stomas are mentioned.

Note:—PB. 22.2. calls Āyuskāmayajña by the name of Trikadruka.

Sec. 13.—From here begin the Saptāhas, i.e., the seven-day-rites. They are, according to PB. 22.4-10., seven in number:—Saptarṣṭām-saptarātra, Prajāpatessaptarātra, Chandomapavamāna-saptarātra, Jāmadagnya-saptarātra, Janaka-saptarātra and prsthya-stoma-saptarātra. The section first treats of the seven-day-rite of the Ṛsis. Its sāmans and stomas are also laid down. Then follows the description of Chandomapavamāna rite.

Note:—According to Caland Prajāpati, a six-day-rite, is described in this section and not the Chandomapavamāna but there is no reference to Prajāpati. Rather the Chandomapavamāna is clearly mentioned.

PRAPĀTHAKA IX

Sec. 1.—It treats of Pratisthā-kāma-yajña. PB. 20.8. calls it Aindra, the seven-day-rite of Indra. It is followed by Janaka-saptarātra. Various sāmans to be chanted in this rite are also discussed according to the views of different ritualists. Further are mentioned eight-day-rites in brief. Next we find Āyuskāma-yajña, the nine-day-rite of life, and Paśukāma-yajña. Their sāmans, stomas and ṛcas are also discussed.

Sec. 2,3.—Here begin the Daśarātras, the ten-day-rites. The first ten-day-rite is described in these two sections. Its sāmans, stomas and ṛcas are also enjoined. In the end the sāmāntas are mentioned.

Sec. 4.—It describes Kusuraḥinda, a ten-day-rite, along with the sāmans, stomas and ṛcas.

Sec. 5.—Chandomavān ten-day-rite is described in this section.

Sec. 6.—Abhicaryamāpa-yajña along with its sāmāns etc. is described here. The ten-day-rites end with Ahinas, because Ahinas according to the Nidāna are daśarātrāntah, i.e., end with ten-day-rite. Here the Nidāna defines the Sattras as 'दादशाहप्रयत्नीनि सत्राणि' (p. 131. 3). But before the beginning of the Sattras an eleven-day-rite is described together with its sāmāns, stomas and ṛcas.

Sec. 7.—The description of the eleven-day-rite continues from the last section. In this rite one Daśarātra and one Ekāha are combined.

Sec. 8.—It describes the Ahinas as beginning with Ukthya, Śaśvadanga Śoḍaśī, etc. They begin with a two-day-rite and end with an eleven-day-rite.

Sec. 9.—The section introduces the discussion whether the twelve-day-rite is an Ahina or a Sattra. Some ritualists hold that this rite is an Ahina, while others regard it as a Sattra. Lāmakāyana holds that it is both an Ahina and a Sattra. The view of Lāmakāyana is criticised at length and the discussion ends with the conclusion that the twelve-day-rite is an Ahina and not a Sattra.

Sec. 10.—From here begin the Sattras. They continue to the end of the Nidāna. They are rites of twelve or more than twelve days. A sattra must begin and end with an over-night-rite. Here are described the rites of twelve-days, thirteen-days and fourteen-days. By means of Rātri-sattra-nyāya the divisions of these rites are mentioned and the sāmāns, stomas and ṛcas described.

Note :—1. PB. begins the Sattras with a thirteen-day-rite while the Nidāna-Sūtra does it with a twelve-day-rite.

2. The Nidāna-Sūtra does not treat of the sixteen-day-rite in this section or the next.

Sec. 11.—Here is described the Saptadaśarātra, a seventeen-day-rite, with its sāmāns, stomas and ṛcas. The eighteen-day-rite and the nineteen-day-rite are wanting in the Nidāna-sūtra, but by the remark 'एतेनैवोचरे षाडशरात्रः ।' (p. 168.12) probably these two rites are understood to be similar to the seventeen-day-rite. Then follows the Vimpasati-rātra, a twenty-day-rite with its sāmāns etc.

Sec. 12.—It begins with Ekavimpasatirātra, the twenty-one-day-rite, with its sāmāns, stomas and ṛcas.

Note:—Caland says in his PB. (p. 599,601-6.n.) that the twenty-four-day-rite is mentioned in the Nid. 9.12. but it is not traceable there. Moreover, the rites beginning with 22 to 29 days are not mentioned in the Nidāna-Sūtra.

Sec. 13.—Pratiṣṭhākāma-yajña, the thirty-three-day-rite of honour, is described here. It is divided by six five-day-rites and one three-day-rite. The names of these five-day-rites and three-day-rites are also discussed. Two Atirātras, which are to be performed in the beginning and the end are also discussed. Then follows the description of the second thirty-three-day-rite of prosperity with its sāmans etc.

PRAPĀTHAKA X

Sec. 1.—It introduces a third thirty-three-day-rite. It is also divided into six five-day-rites, one three-day-rite and two over-night-rites. The sāmans etc. to be used here are also ordained.

Sec. 2.—It describes Vidhyti, a forty-nine-day-rite, together with its divisions and the sāmans, atomas and the ṛcas. The second forty-nine-day-rite of Śrikāma is also mentioned.

Sec. 3.—It treats of Añjanābhyañjana, the third forty-nine-day-rite. Its divisions are discussed according to various ritualists. Its sāmans and atomas are also laid down. Next come the fourth kind called Samvatsara-sammitā and the fifth called Santanārthakayajña (Prajāprasavasamatva-kāma of PB. 24.15.) together with their sāmans etc.

Sec. 4.—Prajapatikāma-Sattra and Pratiṣṭhā-kāma-sattra form the subject of description of this section. Ekaṣaṣṭi-rātra-samvatsara is next described.

Sec. 5.—It deals with Śatarātra, a hundred-day-rite, together with its divisions, the sāmans, atomas and the ṛcas.

Sec. 6-7.—Here begin the Sattras extending to several years. We get here the description of Ādityānamayana, the course of the Ādityas. This description continues up to the middle of the seventh section. The Nidāna calls this Ayana also as Śūśutsatsattra. Next comes the Aṅgirasamayana, the Ayana of the Aṅgirasas.

Sec. 8.—It gives us a description of Pratiṣṭhākāma-sattra, Svarga-siddhisādhana-sattra and Puruṣasya Nārāyaṇasya-Ayana.

Sec. 9.—It describes the Kṣullakatapaścitta Ayana and the thirty-six-year sacrificial session of the Śaktyas. There are big sattras

also—Śata-samvatsara, the hundred-years sacrificial session, and Sahasra-savya, the thousand-day-Sattra of Agni.

Sec. 10.—It deals with Sārasvata-Svargakāma Sattra, which has three sub-divisions according to PB. 25.10.12.: Mitrāvaruṇayoh, Indrāgn-yoh and Āryampah. Their sāmans and stomas are ordained and Dakṣiṇā to be given to Rtviks is also mentioned.

Sec. 11.—Svargakāmāyana of Dīṣadvat is described here. This is also an Iṣṭikāmayajña.

Sec. 12-13 —Sarpa-Sattra, i.e., the sacrificial session of the serpents forms the subject of these sections. Its divisions are also described. This description takes up half of the 13th section. Then follows the thousand-years-sacrificial session (called Viśvasrj in PB. 25.18.).

PECULIARITIES OF LANGUAGE AND GRAMMAR IN THE NIDĀNA-SŪTRA

The language of the Nidāna-Sūtra represents the transitional stage from the archaic forms of the Brāhmaṇas to the later forms of the philosophical treatises. In a way it preserves both ancient and later types of word, phrase and sentence.

The author is strictly conventional in the use of word, phrase and the like. He is obliged by his age and the nature of subject-matter to use an abbreviated style of aphorisms in strict conformity with the practice of Sūtra-granthas like Laṭṭāyana, Kātyāyana etc. This brevity, at the cost of clarity, is bound to be defective but it is to be borne in mind that the age which saw the rise of this prose was generally used to the method of oral transmission of the sacred lore. It was customary, therefore, to put the maximum of matter into the minimum of words.¹ The condensed thought was to be put to memory and applied in everyday rites. This brevity, which arose from the necessity of the period, is a serious problem for a modern scholar. It has become a source of ambiguity and has baffled many an adventurer in the right interpretation of the text.

In agreement with all the available ritualistic works, the Nidāna-Sūtra, though very rarely, contains words and forms which may be called deviations from the rules of Pāṇini's grammar. It is, in fact striking, if we accept the statement of Śaḍguruśiṣya (p. 27) that

1 Brevity was highly applauded : cf. एकमात्रालापेन पुत्रोत्सवं भवन्ते वैवाकरणाः ।

Patañjali, the author of the *Nidāna-Sūtra*, who is also the reputed author of an exhaustive commentary on the *Sūtras* of Pāṇini, should have used any *Apaśabdas*. It is unlikely that Patañjali, the author of *Mahābhāṣya*, should have used words in the *Nidāna-Sūtra* which should be contrary to the accepted principles of grammar. This fact is apt to lead us to doubt whether Patañjali, the author of the *Nidāna-Sūtra* is the author of *Mahābhāṣya*. Yet this contradiction or discrepancy, unless supported by other arguments, cannot debar Patañjali from the authorship of the *Nidāna-Sūtra*.

It is not through sheer ignorance that Patañjali uses the so-called ungrammatical forms. They have been sanctioned by usage; they are bodily taken from old treatises. They were in use when grammarians found them. Though purists out and out, ritualists could not help using the so-called prevalent ungrammatical terms in ritualistic treatises, or in actual sacrifices.

Buhler's contention¹ that the literary education of the authors of the ritual and *Dharmasūtras* was quite deficient cannot be fully conceded. Judging from the highly controversial discussions in which the authors of aphorisms indulge, we can say that they were well up in language and that they were not much influenced by *Prākṛta* dialect which they used in their daily intercourse. It would be equally true if it is said that the old forms which did not conform to the later day canons of grammar were in vogue when the *sūtra* literature was being conceived and transmitted.

Each age has its own peculiarities; the peculiarity of content, the peculiarity of form etc. The content must be couched in an appropriate form. The subject-matter of the *Nidāna-Sūtra* is suited to the ritual style. If delivered in the style of the later classical prose, it would have lost its hold. This style has its own sanctity and charm. It is hollowed by antiquated usage.

As to the conventional feature of the *Nidāna-Sūtra* it is safe to say that the author strictly adheres to the general practice of opening the

1 "All of these men were *Yājñikas*, whose literary education, according to *Pārastara Grhyasūtra* 268 in ancient times used to be quite as deficient as in later times. All those of them whose works came down to us, belong to a time when *Prākṛta* dialects were in general use in daily intercourse and as official languages throughout the whole of India. It is, therefore, not surprising that their works" contain numerous *apaśabdas*, that is to say, words, forms and constructions not allowed by the rules of the *Vaiyākaraṇas*". *Journal of the German Oriental Society* Vol. XL. p. 705.

work with the word 'atha'. The use of Om' or 'atha' at the beginning of the work is enjoined for the sake of benediction. There are various other uses of 'atha' such as 'adhikāra' etc. In the present work 'atha' is used generally at the beginning of a Prapāṭhaka, (e. g., अथातश्छन्दसां वित्तयं व्याख्यास्यामः Pra. 1. 1.; अथ का प्रथमा सप्तस्था Pra. III. 1.) or a section (e. g., अथान्नः स्तोमान् व्याख्यास्यामः Pra. 1. 8.; अथ युग्मन्तः Pra. 1. 9.) or a new topic within a section. It is also used to introduce an ancient authority (e. g., अथ खल्वाह). Similarly the word 'iti' closes a Prapāṭhaka, a section, a discussion and a quotation.

The work bears the stamp of an argumentative style. Method of discussion is the same as in Yāska. In the treatment of controversial topics, both Yāska and Patañjali begin with the statement of the views of the adversary, with the minor difference that Patañjali in the Nidāna-Sūtra states both the view-points in a query first. The views of the adversary which follow this query are supported by reasons. It appears that the views of the adversary are final and nothing is to be gainsaid. But it is not so. The pleadings of the opponent's case are followed by the statement of his own views represented not in the first person but usually by the statement of another authority. The views of the opponent are then refuted point by point. Each reason advanced by the adversary is repeated in the same language and refuted. The following illustration will elucidate the point :—

अपि कृताः त्विदृहाः ३ अनृषिकृता इति ।
 अनृषिकृता इति वै खल्वाहुः ।
 अप्याद्या विरता एवोहनात् ।
 नो एवमार्येणो भवति ।
 अद्याप्यूह इत्येनयापक्षवे ।
 कर्त्तव्य इति वैतद् भवति ।
 अद्यापि बाह्विका विप्रतिपद्यन्ते ।
 यशार्थः खलु पुनरूहो भवति ।
 अद्यापि वृत्तिर्गोनिरिति गायन्ति ।
 किमु खलु स्मृतौ कृत्वा किं योन्या भविष्यतीति ।
 अद्यापि नास्वन्तं गायन्ति ।
 तत्र यदगीतं कर्त्तव्यमित्येवापन्नं भवति ।
 अद्याप्यन्यसं हि तस्य सं हि वामवेह्य गायन्ति ।
 तदेतत् स्मृतौ नोपपद्यत इति ।

१ ओङ्कारश्चाथशब्दश्च दावेव बह्वणः पुरा ।
 कण्ठं मित्वा विनिर्यातो तेन माह्नलिकाशुभो ॥

नविहृत इत्यपरम् ।
 कथमेवं बह्वनार्षं यथे क्रियेत ।
 अथापि बृहदुत्तरयोर्नोभियश्चामीति ।

* * *

यदेतदप्यापा निरता एवोहनादिति, अगीतोहास्ते भवन्ति ।
 अप्रमाणसु खस्वनधीयानः ।
 यदेतद्बृह इत्येनमानक्षत इति भवन्त्यथार्षा नामधेयानि ।
 यदेतत्पाक्षिका विप्रतिपद्यन्ते इति, आनार्यकल्पेऽपि पाक्षिका विप्रतिपद्यन्ते ।
 यदेतद्दृष्टिर्वोनिरिति गायन्तीति, छान्दसस्य पार्थिका दृष्टिर्वोनि कल्पन्ते । ...

Nid. p. 22-24.

Sometimes the views of the adversary are refuted by the views of another adversary and his own represented through a third person, e. g.,

अपार्यं द्वादशाहोऽहीनो भवती ३ सत्रमिति ।
 अहीनो भवतीत्याहुः ।

* * *

सत्रमित्यपरम् ।

* * *

उभयं भवतीति कामकायनः, उभयथा ब्राह्मणं भवति ।
 इदं शान्दिलम् ।

Surely this method, as already stated, is in the wake of Yāska but it must be said to the credit of Patañjali that he bears no ill towards his adversary. Throughout the work there is nothing of the sort of Yāska's rejoinder; "नैव स्वाणोरपराधे यदेनमन्वी न पश्यति । Nir.

Discussions are always sober, measured and to the mark. In the Mbh. the points of discussion which are unacceptable to the author are stated first and then refuted. But the repetition of the adversary's point of view is, as far as possible, avoided. The Nidāna, on the other hand, bristles with repetitions, e. g., p. 23 ; p. 24 ; p. 27 ; p. 28.

Considering the references to, and quotations from, the Brāhmaṇas and ritualistic works, the Nidāna seems to be rather a compilation than an original work. However, its chief importance lies in judgement and in critical appreciation of the views of one ritualist authority on the refutation of another.

As to the peculiarities of language regarding the formation of a word, phrase and sentence, suffice it to say that the Nidāna-Sūtra

presents no such difficulties as undermine its author in our estimation. The following may be cited some of the oddities to which the present day world is not used :—

p. 13. 10. यस्त्रैधं व्यूहमानः, समाः पर्याया भवन्ति, स समः—the independent clause समाः पर्याया भवन्ति occurring in between यस्त्रैधं व्यूहमानः and स समः is not co-relative and should not have been placed here.

p. 23. 17. छन्दसस्य पार्थिका वृत्तिर्वीनि कल्पन्ते—strictly grammatically it ought to have been योनिरिति कल्पन्ते ।

p. 45. 11. सोऽश्विला परिसंस्थिता भवति—here the relative pronoun सः in no way agrees with अश्विला परिसंस्थिता ।

p. 49. 26. तत्र हि द्विमांसाः प्रकल्पयन्ते—प्रकल्पयन्ते would be grammatically correct.

p. 59. 24. करिष्यन् भवति for करोति ।

p. 70. 2. सै व्यत्यासं प्रयुजे—the subject and the verb do not agree.

p. 85. 15. परमगाथमयनं समारम्भ्यन्तीति—the use of Parasmaipada is incorrect.

p. 88. 5. तत्र खलु बृहद्रथन्तरे करोति, खराणामेव पृष्ठत्वे तिष्ठमानः—तिष्ठन् would be grammatically correct.

p. 89. 2. तत्र खलु बृहद्रथन्तरे करोति शुक्रिणाणामेव पृष्ठत्वे तिष्ठमानः—तिष्ठमानः is grammatically incorrect.

p. 91. 11. ऋतसाम्बन्धाद्—here lengthening of vowel in सः is wrong.

p. 96. 1. तदेतत्समरूपमप्रयस्तवद्भ्यानि च—the elision of visarga of ममयः before स्य is against the rules of sandhi.

p. 105. 1, अस्तदथ कल्पन्ते—whereas L.S. 9. 10. in strict conformity with the rules of Pānini reads कल्पन्ते.

p. 165. 26. तमेवे द्विरात्रप्रभृतयोऽर्गणा वृषन्—the elision of अ in अवृषन् is not enjoined by grammar. The form seems to have been used in Śaśvad-Brāhmaṇa.

To this may be added the use of the following obsolete forms :—

दिदृश्विषन् (p. 60.8.); अदिदृश्विषीद् (p. 60. 22); समविचारयिषीद् (p. 78. 18); अविष्यावयिष्यन् (p. 107. 17); अविष्यावयिषीद् (p. 136. 22); अ्याविवर्तयिषन् (p. 128. 27); विष्यावयिषन् (p. 129. 16).

नि दा न सू त्र म्

अथ निदानसूत्रम्

अथ प्रथमः प्रपाठकः

अथातश्छन्दसां विधेयं व्याख्यास्यामः । UN. p. 1. 1.

अथैह्यन्दःपादा भवन्ति ।

अष्टाक्षरं एकादशाक्षरो द्वादशाक्षर इति ।

तैन्मिश्रं दशाक्षरः ।

5 अष्टाक्षर आपञ्चदशाक्षरतायाः प्रतिक्रामति ।

‘निश्चेषाऽ’ हितः’ इति । SV. 1. 2; 2. 824; RV. 6. 16. 1.

आद्यतुरक्षरतायां इत्येके ।

द्वादशाक्षरताया अभिक्रामति ।

‘षयं तदस्य संभृतं वसु’ इति । RV. 8. 40. 6.

10 एकादशाक्षर आनयाक्षरतायाः प्रतिक्रामति ।

‘यदि वा द्ये यदि वा न’ इति । RV. 10. 129. 7.

भौष्टाक्षरताया इत्येके ।

आपञ्चदशाक्षरतायां अभिक्रामति ।

‘सत्रा दधानमप्रतिष्कृतेन अवांसि भूरि’ इति । SV. 1. 460.

1 In C only. 2 A2 adds ओ नमः सामवेदाय । इति निदानपक्षे छन्दोविचिनि-
सूत्रप्रारम्भः ॥ B adds ओ नमः सामवेदाय । हरि ओ ॥ C adds ओ only, G1 adds
नमः श्रीगणेशाय ॥ सामवेदाय ॥ G2 adds ओ नमः श्रीगणेशाय ॥ सामवेदाय ॥ ओ ॥ J adds
ओ श्रीगणेशाय नमः ॥ K adds श्रीगणेशाय नमः । ओ १, T adds हरि ओ शुभमस्तु ॥ दक्षिणा-
मूर्त्ये नमः ॥ 3 Lucanæ in A1. 4 द्वित्रयं J 5 द्विच्छं T. 6 ० रा J, K. 7
ननु नि० C, G1, J, T, W; तनु मि० A1, B, G2, K, T, T3 8 ० तासा J, K.
9 आपञ्चदशा० A2 10 तद्वद्व J. 11 अष्टा० A2, A3, B, G1, G2, J, K, T,
T1, T2, T3. 12 ० यामि० T. 13 अनि० G1, J, K. 14 ० फल० A1, A3, B,
T, T2, T3. 15 सू० A3.

द्वादशाक्षर ओनवाक्षरतायाः प्रतिक्रामति ।

‘अनूपे गोमाम् गोभिरक्षाः’ इति । SV. 2. 348; RV. 9. 107. 9. ओष्टाक्षरताया इत्येके ।

आपोऽष्टाक्षरताया अभिक्रामति विकर्षण ।

5 ‘त्वं वृत्राणि हृँस्यप्रतीन्येक इत्पुरु’ इति । SV. 1. 248; 2. 761.

आष्टादशाक्षरताया इत्येके ।

‘अर्चामि सत्यसव रक्षधाममि प्रियं’ मर्ति कविम्’ इति । SV. 1. 464;

ŚB. 3. 3. 2. 12; AŚ. 4. 6. 3; ŚŚ. 5. 9. 7.

अथातो वृत्तिप्रदेशैः ।

10 यत्र ह्रस्वमक्षरमुपोत्तमं पादस्य भवति सा जौगती वृत्तिः ।

यत्र दीर्घः सा त्रैष्टुभी ।

ह्रस्वाक्षरस्योपरिष्ठाद् व्यञ्जनसन्निपातेऽपि गौरवम् ।

अष्टाक्षरद्वादशाक्षरौ लघुवृत्ती, दशाक्षरैर्कादशाक्षरौ गुरुवृत्ती ।

एतैः खलु छन्दांसि वर्तन्ते ।

15 पथ्योन्येवाग्रे सप्त चतुरक्षराणि छन्दांसि व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥

चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री, त्रिर्विंशत्याष्टाक्षरपादौ । cp. UN. p. 1. 8; p. 2. 1; P. 3. 8; RPr. 16. 16.

अथापि चतुर्विंशदा भवति, षडक्षरपादा । cp. UN. p. 1. 10; P. 3. 8; RPr. 16. 16.

20 तथैव पाञ्चाला उदाहरन्ति—

1 आ is wanting in C. 2 Wanting in A2. 3 अष्टा० A2, B, C, G2, J, K, T, T1, T2, T3, अष्टर० G1. 4 विकर्षे A3, विशेषेण II. 5 तुवं A1, A2, A3, B, T2, T3. 6 हंसियः प्रतिनियेक A1; हंसियप्रतिनियेक A2, हंस्यप्रतिनियेक A3; ०दीनियेक II, हन्० J, इत्पु० B, इत्यु० C, इत्पू० A1, A2, A3, T, T2, T3. 7 र is wanting in J. 8 Wanting in T1. 9 वा० T. 10 ०यमनिकष्टम् T. 11 ०नो C. 12 वृत्त० C. 13 ०वैदः G1, G2, K, W. 14 Space left blank in C. 15 ज० A2, J, K, T, T2, T3. 16 ०वि A2, A3. 17 ०विः A2; ०वि A3, G1, G2, J. 18 ०रेद्रा० G1, G2. 19 गुरु० A1, A2, A3, गुन० T. 20 ०त्तंति C, A3. 21 वदन्ते B. 22 पथ्यो० J. 23 Wanting in K, W. 24 ०शदा० C. 25 पादाः A2. 26 चतुःपादा C. 27 तदापि C, G1, G2, K; नद् वा० वि W. 28 पञ्चाला C, G1, G2, J, K, T2, T3, W.

‘पेटिलालकन्ते पेटाविटकन्ते ।

तत्र ककुयद्धस्तज्जग्धि परेहि ॥’ इति ।

अष्टाविंशत्यक्षरोष्णिक् त्रिपदैव, पूर्वावष्टाक्षरावुत्तमो द्वादशाक्षरः । cp.

UN. p. 2. 2; P. 3. 18; RPr. 16. 29.

5 अथ यत्र मध्ये द्वादशाक्षरः सौ ककुप् । cp. UN. p. 2. 3; P. 3.

18; RPr. 16. 29.

यत्र प्रथमः सा पुरजम्णिक् । cp. UN. 2. 4; P. 3. 20; RPr. 16. 30.

अथापि अष्टवारः सप्ताक्षरौ इत्युदाहरन्ति । cp. UN. p. 2. 6; P. 3.

22; RPr. 16. 32.

10 ‘नैवै व ओदतीनाम्’ इति । SV. 2. 862; RV. 8. 69. 2.

द्वात्रिंशदक्षराऽनुष्टुप्, चतुर्ष्वदोऽष्टाक्षरपादा । cp. UN. p. 2. 7;

P. 3. 23; RPr. 16. 37.

अथापि त्रिपदौ भवति, मध्येऽष्टाक्षरोऽमितो द्वादशाक्षरौ । cp. UN.

p. 2. 8; P. 3. 24.

15 तां पिपीलिकां मध्येत्याचक्षते । UN. p. 2. 9; p. 5. 7.

मध्येज्योतिरिति बहुलाः ।

एवं पादो र्यतोयतः परिक्रामेत् तज्ज्योतिर्यमेनां हुर्वते ।^{१२}

पुरस्तोज्ज्योतिर्मध्येज्योतिरुपरिष्ठाज्ज्योतिरिति ।

पदत्रिंशदक्षरा बृहती चतुर्ष्वदैव, त्रयोऽष्टाक्षरौ उपोत्तमो^{१३} द्वादशाक्षरः ।

20 cp. UN. p. 2. 10, 11; P. 3. 26. 27; RPr. 16. 45.

तां पथ्येत्याचक्षते । cp. UN. p. 2. 11; P. 3. 27.

1 पेटी पालकं ते C, पेटीपालकं तो G1, G2, K; पेटीपालकन्तो J; पेडिपाल० T; पेटीपाल-
कंते W. 2 पेदा पिपिटकं ते C; पेदापिट० J, K; पेदापिटकं ते० G1, G2, W; पेदापिकन्ते T.
3 त is wanting in J. 4 त्रिकुवदस्तज्जग्धि A1; त्रिकुवग्धि० A2, त्रिकुवदस्तज्जग्धि
A3, त्रिकुर... C; त्रिकुवदस्तज्जग्धि G1; ०स्तज्जग्धि G2; त्रिकुवदस्तज्जग्धि J, त्रिकुवद-
स्तज्जग्धि K; त्रिकुवदस्तज्जग्धि T1; त्रिकुवदस्तज्जग्धि W. 5 परिहि G1, G2, J,
W; परेहि K. 6 र is wanting in J. 7 ० पदैः C. 8 Wanting in T2,
T3. 9 ०रं T2. 10 भवन्ति T3. 11 ०द्याक्ष० J. 12 चतुःपा० C; ०पा० J. 13
०दा नक्षर० A1; ०दाक्षर० J. 14 ० पद T. 15 T1 takes it as a separate
sūtra. 16 ०रः A1, 17 ०लिक० A1, C, G1, G2, J, W. 18 एव C.
19 दाता० J. 20 ० तेः T. 21 ० येव J. 22 ज्यो० J. 23 हुवीत C, G1, G2, K,
W; वीत J. 24 Wanting in T1. 25 पुरतोय्यो० C; पुरतो ज्यो० G1, G2, J.
26 Wanting in A2; चतुःपादैव C. 27 त्रयोदद्याक्ष० A1. 28 ०रौ A2 क्षर
उपोत्तमो द्वादशा is wanting in B; ०रा द्वादश उपो० C. 29 ०मौ A1.

- अपि च स्कन्धोऽग्नीवीति' । cp. UN. p. 2. 14; P. 3. 28, 29; RPr. 16. 46.
- अथ यत्र प्रथमो द्वादशाक्षरः सा पुग्स्ताद्बृहती । cp. UN. p. 2. 17; P. 3. 32; RPr. 16. 46.
- 5 यत्र द्वितीयः सौरोबृहती' । cp. UN. p. 2. 15; P. 3. 30; RPr. 16. 46.
- सैर्व न्यङ्कुसारिणी । cp. UN. p. 2. 13; P. 3. 28; RPr. 16. 46.
- यत्रोत्तमः सोपरिष्टाद्बृहती । cp. UN. p. 2. 16; P. 3. 31; RPr. 16. 46.
- 10 अथापि चत्वारो नवाक्षरा इत्युदाहरन्ति । cp. UN. p. 3. 1; P. 3. 33.
- 'उपेक्षुपचनम्' इति । RV. 6. 28. 8; LS. 3. 3. 4.
- अथापि त्रिपदा भवति, द्वादशाक्षरपादा । cp. UN. p. 3. 2; P. 3. 35.
- 'प्रज्ञं पीयूषं पूष्यं यदुक्थ्यम्' इति । SV. 2. 844; RV. 9. 110. 8.
- तां सतोबृहतीत्याचक्षते । cp. UN. p. 3. 2; P. 3. 36.
- 15 बर्हितमपि त्वं सतोबृहत्य इत्येवाचक्षते । यथा—
- 'यं घ त्वा सुतावेन्तः' इति ॥ २ ॥ SV. 1. 261; 2. 214; RV. 8. 33. 1; PB. 12. 4. 3; 14. 4. 1.
- चत्वारिंशदक्षरा पङ्क्तिः, पञ्चपदाष्टाक्षरपादा । cp. P. 3. 37, 48; RPr. 16. 54.
- 20 अथापि चतुर्ष्वपदा भवति, द्वादशाक्षरोऽष्टाक्षर इति व्यत्यासम् । cp. P. 3. 37.
- तां सिद्धाविष्टारपङ्क्तिरित्याचक्षते । cp. P. 3. 42; RPr. 16. 62.
- विपर्ययासे विपरीतां सैव । cp. RPr. 16. 58.
- अथ यत्र पूर्वव्यष्टाक्षरावुत्तरौ द्वादशाक्षरौ सौऽऽस्तारपङ्क्तिः । cp. P. 3. 43.
- 1 • नी A1; कीरिति B; • वेति C; • नीवेति G1, G2, J, K, W. 2 प्रथमो B. 3 B adds तद्. 4 सौरो G1, G2. 5 •तीयः सौरोबृहती G2, J. 6 • वं A1, G1, G2, K. 7 इत्युपेक्षा B. 8 •दनमु G1; •दनमु K. 9 Wanting in A1, T2; त्रयो T3. 10 Wanting in A1, T2, T3. 11 •दाः C, T3. 12 पूषं T2. 13 •इत्या C. 14 इत्याच A3, G1, G2, J, K, W. 15 •शत्यक्षरा J, K. 16 •पादाः A2; •पदा J, K. 17 चतुःपादा C. 18 •सः A1, A2, A3, T1, T2, T3. 19 पर्यासे C; G1 repeats the line बर्हितमपि सुता from the second section within brackets. 20 A1, A2, A3, T, T1, T2, T3 add स्यात्. 21 A1 repeats यत्र. 22 A1, G1, J omit साऽऽस्तारं ... क्षरी (p. 5. 3).

- पञ्चविंशत्यक्षरापि^२ भवति, पञ्चपदा पञ्चाक्षरपादा । cp. UN. p. 4. 3; P. 3. 46.
- तां^३ पदपङ्क्तिरित्याचक्षते ॥ ३ ॥ cp. UN. p. 4. 3; P. 3. 46.
- चतुश्चत्वारिंशदक्षरा त्रिष्टुप्, चतुर्षदैकादशाक्षरपादा । cp. RPr. 16. 64.
- अथ यत्रोत्तमोऽष्टाक्षरस्तां ज्योतिष्मतीत्याचक्षते । cp. P. 3. 50; RPr. 16. 70.
- पञ्चपदाऽपि भवति, चत्वारोऽष्टाक्षरा एको द्वादशाक्षरः । cp. RPr. 16. 71.
- 10 अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती चतुर्षदैव द्वादशाक्षरपादा । cp. UN. p. 4. 6; P. 3. 51.
- अथ यत्रोत्तमोऽष्टाक्षरस्तां ज्योतिष्मतीत्याचक्षते ।
- पञ्चपदाऽपि भवति,^४ त्रयोऽष्टाक्षरा द्वौ द्वादशाक्षरौ । UN. p. 4. 8.
- सं एव समार्से श्रोष्ट्रपदैतायाः क्रमते ।
- 15 सैषैव सती विष्टारपङ्क्तिः^५ प्रष्टुष्टपदा ।
- पदपदौऽपि भवति, अष्टाक्षरपादा । cp. P. 3. 59; RPr. 16. 75.
- ‘उमे यदिन्द्र रोदसी’^६ इति । SV 1. 379; RV. 10. 134. 1.
- एतानि खलु सप्त चतुर्दशरात्रिणि छन्दांसि^७ व्याख्यातानि ।
- प्रथमं प्रथमं चैवात्रै र्यायं पथ्यं विद्यात्^८ ।
- 20 एतासामेवं द्विपदां भवन्ति^९ ।
- यत्र द्वावष्टाक्षरौ सा मायङ्याः ।
- यत्र द्वादशाक्षराष्टाक्षरौ सा विष्टारपङ्क्तिः^{१०} ।

1 पञ्चविंशत्... पञ्च is wanting in J. 2 रा भ० C. 3 तान् W. 4 चतुरश्रं G1, G2, J. 5 चतुःपदै० C. 6 षष्टा० A2. 7 त्रीं J. 8 रावेको A2. 9 क्ष is wanting in J. 10 चतुःपदैव C; चतुष्पदा J, T1, T2, T3. 11 ष्पादैव T1. 12 निजगती० A3. 13 त्वेवाच० A1, A2, C, G2, T, T2, T3; त्वे G1; 14 णि० T2. 15 समाष्ट स० A2. 16 षष्ठ्य C; सप्त सप्तवेशः T3. 17 आष्टा० A2, कुष्ट० A3; अष्ट० B. 18 ष्पदाना० T; ष्पाद० T3. 19 कामनि A2; प्रतिकामनि T1. 20 ऋः C. 21 दा K. 22 रोदसि J. 23 चतुरक्षराणां T. 24 सि is wanting in G1, G2. 25 त्वेवात्र A1, A2, A3, C, G1, G2, J, K, T, T1, T2, T3, W. 26 यं is wanting in J. 27 Wanting in T2. 28 षमैव G1. 29 दावभ... T. 30 Wanting in T2. 31 त्रयो G1, G2, J; व T. 32 षष्ठी A2; षष्टिः C, G1, G2, T2, T3 षष्टि J.

यत्रैकादशाक्षरौ^१ सा त्रिष्टुभः ।

यत्र द्वादशाक्षरौ सा जगत्याः ।

विषमपदोः—

‘शे^२ पदम्’ SV. 1. 441.

5 ‘प्र^३ व इन्द्राय’ SV. 1. 446.

‘विदवस्य’ SV. 1. 450.

‘इमा^३ नु कम्’ इति । SV. 1. 452; RV. 10. 157. 1.

नवाक्षरचतुर्दशाक्षरावेकादशाक्षरत्रयोदशाक्षरौ पञ्चदशाक्षरावेका-
दशाक्षराष्टाक्षरौ^४ ।

10 दशाक्षरपादा विराजं एकपदाप्रभृतयः आचतुष्पादाभ्यः ।

एकोदशाक्षरपादौ अपि विपदा विराज इत्येवौचक्षते ।

यथा—

‘अग्नि^३ नरः’ इति SV. 1. 72; RV. 7. 1. 1.

यथो—

15 ‘अग्नि^३ नरः’ इति^५ ॥४॥ ibid.

^५ निदाने प्रथमः पटलः

ऊर्ध्वं जगत्यां अतिच्छन्दसैः । cp. UN. p. 5. 16.

विषमत्रयोदशाक्षरप्रभृतयः, चतुर्दशरौ^६ द्वौ सप्तवर्गौ, चतुश्चत्वारिंशदक्षराऽऽसौ^७
परार्थी । cp. RPr. 16. 79.

20 तासां नामधेयानि—

1 *रस्ता T. २ *शौ G1. 3 व is wanting in G1, G2, ज is wanting in J. 4 *पादा C, *पादाः G1, G2, J, W. 5 *दै० J. 6 षोडशाक्षर० G1, T1. 7 T2, T3 add here अथ यत्रोत्तमोऽष्टाक्षरस्ता ज्योतिष्मन्तानि । ८ *वं J, K. 9 मभT. 10 चतुःप० C. 11 एकाक्षर० G1, G2. 12 *पदा K. 13 एका० K. 14 Wanting in T. 15 इति छन्दोविचिनी प्रथमः पटलः ॥ A1; इति निदानवृत्तौ छन्दोविचिनी प्रथमः पटलः ॥ A2, निदानसूत्रे प्रथमः पटलः ॥ A3; पटलम् ॥ G1, G2, K; इति निदानवृत्तौ प्रथमः पटलः ॥ T1; छन्दोविचिनिवृत्तौ प्रथमे पटले प्रथमः सण्डः । T2, T3; W reads here, ॥ पटलम् (॥1॥). 16 A2 reads श्रीः अथ द्वितीयः पटलः ॥ 17 जः अनि० T, य is wanting in T2. 18 *शौ C. 19 *चत्वारि C, G1, G2, J, T, W. 20 सप्तापवर्गौ C; सप्तवर्गौ J, *वर्गौ G1. 21 *राजां T1; सापरा० J; सामपराभ्यां T, सापरा० T2, सापरा० T3. 22 *र्ध्वं A1.

विधृतिः^१ शक्यंष्टिर्त्यष्टिर्म रूढना सरित् सम्येति पूर्वस्य । UN p. 5.
17; P. 4. 5.

सिन्धुः सलिलमम्भो भर्गनर्मर्णव आपस्समुद्र इत्युत्तरस्य ।

सान्येतानि सर्वाणि कृतैच्छन्दांसि भवन्ति ।

5 अथ प्राञ्चि^२ गायत्र्याः पञ्च कृतैच्छन्दांसि ।

कृतिश्चैतुरक्षरा । cp. UN. p. 6. 1; P. 4. 3; RPr. 16. 89, 92.

प्रकृतिरष्टाक्षरा । cp. UN. p. 6. 1; P. 4. 3.

सैश्चकृतिर्द्वादशाक्षरा । cp. UN. p. 6. 1.

अधिकृतिः षोडशाक्षरा । cp. ibid.; P. 4. 3; RPr. 16. 89, 92.

10 ओङ्कृतिर्विंशत्यक्षरैः । ibid.

एतांसामन्तरेष्वन्तस्थाञ्छन्दांसि ।

द्वाविंशत्यक्षरैः प्रभृतयश्चतुर्दशरास्त्रयः सप्तवर्गाः, त्रिंशताक्षरैः^३ ऽऽतां
पैराध्या ।

तासां नामधेयानि—

15 रादैः सप्तोद् विराद् स्वराद् खं वशिनी परमेष्ठ्याः^४ ऽन्तस्थेति प्रथमस्य । cp.
UN. p. 5. 5, 6; p. 6. 12, 13; P. 3. 6; RPr. 17. 5.

Ārṣ K. V. 20. b.

प्रैलं चौमृतं च वृषैः च जीवं^५ च वृत्तं च रसैश्च शुक्रमित्युत्तरस्य । cp.
RPr. 17. 5.

1 वृ० G1, G2, J, K, W. 2 ऋः T. 3 शा० J, K. 4 ऽष्टिद्वयं K. 5 ऽन्त-
स्थिरं हस्तरि० B; ऽन्तस्थिरं वा० G1, G2; ऽन्तस्थिरं वा० J, W; ऽन्तस्थिरं T. 6 संवि-
ति G1, G2, J, G, W. 7 Wanting in A2. 8 गगमनं A2; गहनं C, G1, G2, J, K,
T, W; गगमनं T3. 9 ऽम्भर्वं J; ऽम्भा० K. 10 कृतं T2; कृतिरष्टं A2. 11 प्राञ्चा०
B; प्राञ्चि० G1, G2. 12 कृतं A1, A3; ऽकृतिरष्टं A2. 13 कृतं J. 14 सप्तसू-
क्तं B. 15 विकृतिः C, K, W; अधिकृतिः T. 16 ऽकृतिः A1, A2, A3, G1, G2, J, K,
T, T1, T2, T3, W; अधिकृतिः C. 17 ऽरैः C. 18 तासां C; एताः ताम० T2.
19 ऽन्तरप्यन्तं C; ऽन्तरवा छं J; ऽरेष्वन्तःस्थाः T2, T3, W. 20 ऽन्दा T.
21 ऽरा० T3. 22 तु is wanting in G1, G2. 23 ऽराणां C. 24 ऽध्वं A2;
संपराध्या T. 25 विराद् G1, K. 26 संजाद् J. 27 स्वराव० G1. 28 ऽष्टा A2,
ऽष्टमन्तं A3; ऽष्टान्तस्थे० G1, G2; ऽष्टीतस्थे० J; ऽष्टान्तमस्थे० W. 29 पथस्य B,
C, G1, G2, K. 30 वृत्तं A1, A2, A3; प्रत्तं J, K (K had originally प्रत्तनं), वत्तं T;
wanting in T1; वृत्तस्य T2; प्रत्तस्या० T3. 31 अमृ० T1. 32 वृषवे जी० J. 33
जीवह वृ० T, जीवश्च T2, T3. 34 रत्तं च A1, A2, A3, B, G1, G2, T1, T2, T3,
W. 35 ऽमिति पूर्वस्य W.

अर्णश्चांशश्चाम्भश्चाम्बु च वार्याण उदकमित्युत्तमस्य ।

तान्येतानि सर्वाणि द्वापरच्छन्दान्सि भवन्ति ।

अथ प्राञ्चि द्वाविंशत्यक्षरतायाः पञ्चान्तस्थाच्छन्दान्सि, द्वात्रिंशत्प्रभृतीनि चतुश्चरण्यारोहीणि ।

5 ह्येपीकां शैपीकां सैपीकां सर्वमात्रा विरौदकामेति ॥ ५ ॥ cp. RPr. 17. 20.

अथ निचृद्भूरिजः ।

यो एकेनाक्षरेणोनास्तो निचृतः । cp. UN. p. 5. 3; P. 3. 59.

यो एकेन ज्यायस्यस्तो भूरिजः । cp. UN. p. 5. 4; P. 3. 59.

10 तान्येतानि सर्वाणि त्रेताकलिच्छन्दान्सि भवन्ति ।

तथैव त्रेतास्थानं तो निचृतः ।

अथ यत् कलिस्थानं ता भूरिजः ।

चतुष्टयेन छन्दो जिहंसेत, पदैरक्षरैर्वृत्त्या स्थानेनेति । cp. RPr. 17. 21.

15 तेषामेकैकं सिन् दुप्येति शेषेणैवं जिहंसेत ।

न दुप्येस्य छन्दसोऽन्येन वृत्तेर्ज्ञानमस्तीति विद्यात् ।

1 अर्णश्चांशश्चाम्भ० A2, अर्णश्चाम्भश्चांशश्चाम्बु वा० C; अर्णश्चाम्बु G1, अर्णश्चांशश्चाम्बु G2, J, K, अर्णश्चाम्भश्चाम्बु T1; अर्णश्चाम्भश्चाम्बु W. 2 वार्या A1, वायाप A3; वार्याम K; वायाप T. 3 उत्तरस्य C, G1, G2, J, K, T, W; उत्तरस्य T2, T3. 4 ऋषट् A2, A3, G1, G2, K. 5 एष W. 6 प्राञ्चिका A2; प्राञ्चि K; प्राञ्च T2, T3. 7 ऋषावाः C, T, W; ऋषावाः G1, G2. 8 पञ्चान्त्वा C; अन्त (ः) स्मा० W. 9 ऋषिणि C; ऋषिणि रोहीणि G1, G2, J, K, W, ऋषिणि रोहीणि T. 10 ऋषिणि A2; ऋषिणि A3. 11 ह्येपीका A1, A2, A3, B; ह्येपीका G1, G2, J, K, W. 12 A9 adds संमिका. 13 सैपीका A1, A2, B, T1, T2, T3; wanting in A3; सैपीका C. 14 सैपीका A1, B; सैपीका A2; wanting in A3, T; सैपीका C. 15 सैपीका A1; wanting in A2, B; सैपीका A3; सैपीका T. 16 ऋषि० G1; wanting in T3. 17 भूरिजे A2. 18 अथ य G1; अथ वा G2, W. 19 देके T2, T3. 20 स्तानि नि० A2. 21 G1, G2, K, T, W add अथ; अथ T1. 22 स्तानि A2. 23 भू० A1, A2, A3. 24 तानि T2. 25 त्रेता is wanting in T2, T3. 26 T1 leaves here a space of six lines. It begins again with देवाक्षरं (see p. 10. 1). 27 तानि नि० T2. 28 वृत्तः A3; वृत्ते T. 29 वद T. 30 ऋषि G1, G2; ऋषि T2. 31 चयेन A3; चयेन J; चयेन K. 32 विजि० G1, G2, J, K, W. 33 वृत्ते A3. 34 ऋषिणा A1, A2; ऋषिणा A3. 35 स्तानि T2, T3. 36 ऋषिणा G1. 37 वृत्तिये० C; वृत्तिये T. 38 ऋषि J. 39 जिहंसेत C. 40 Lucanæ in T. 41 स्तो नोन C; स्तो K. 42 वृत्तेर्ज्ञानं C, वृत्तेर्ज्ञानं G1; वृत्तेर्ज्ञानं K.

अथ देवासुरच्छन्दांसि ।

एकाक्षरप्रभृतीन्त्येकोत्तराण्यारोहीणि देवच्छन्दांसि ।

सप्ताक्षरा जगती, अप्राक्षराऽतिच्छन्दाः ।

पञ्चदशाक्षरप्रभृतीन्त्येकावाञ्छिं प्रत्यवरोहीण्यसुरच्छन्दांसि ।

5 तवाक्षरा जगती, अप्राक्षराऽतिच्छन्दाः ।

अथ प्रजापतेश्छन्दांसि—

अप्राक्षरप्रभृतीनि चतुरुक्षराण्यारोहीणि ।

द्वात्रिंशदक्षरा जगती, पदत्रिंशदक्षराऽतिच्छन्दाः ।

तेषां त्रयं त्रयं समेत्यैकैकमृपिच्छन्दो भवति ।

10 तदेष श्लोकः—

काश्चित् त्रिंशे द्वयक्षरेभ्योऽतिरिक्तस्य भूत्वानु भवन्ति कर्मभिः ।

पञ्चाशतैः पञ्च नपुंसकानां द्वे चांधिके विभ्रंति^१ इत्यक्षराणाम् ॥

देवासुराणां छन्दोभिरात्मनश्च प्रजापतिः ।

सप्तवर्गं चकारैकमुपीणां यज्ञषोडशे^२ ॥

15 यस्य कस्यचिच्छन्दसैः सम्पदं कश्चिदिच्छति ।

चतुर्थं^३ तस्य सङ्ख्यायै तौवतीराहरेदचः ॥ RAn. p. 45. 4, 5

यदि^४ तच्छन्द आहरेदैन्यदन्यस्य सम्पदे ।

चतुर्थं तस्य सङ्ख्यायै विधात्तास्तावतीर्कचः ॥ ६ ॥ RAn. p. 45. 6, 7.

20 अथावसानानि ।

1 T1 resumes from here (see p. 9 note 26). 2 भूत्वेको T2, T3. 3 ओनूराणि रौहीणि C; ०राणि रोहीणि G1, G2, W. 4 ०राणि छ० J, K. 5 ०नू G1, G2, J. 6 ०वाञ्छि T. 7. ०रोहिण्या० A2; ०रोहीण्या० C; ०रोहिण्य० T. 8 ०रेवाति० C, G1, G2, T, T1, W. 9 ०न्द A2. 10 ०राणि रोहिणी C, T; ०णि रोहीणि K, W. 11 ०ति T. 12 ०शरदक्षरा G1, G2. 13 ०न्ये० A2, A3, C, G1, G2, K. 14 Wanting in T1. 15 कास्वित् A1, A2, A3, B, C, T1, T2; कास्विति T. 16 द्वयो T2. 17 ०क्षरे रये० J, K. 18 ०तिस्त्रिस्तुत T2. 19 ०न्वा न T2. 20 ०ति G1, G2. 21 ०त्तं J, T2, T3. 22 शताधिके A2. 23 विभृति T; विन्यति T2. 24 लक्ष० G1, G2, W. 25 ०णामिति J, K, W. 26 च... कैवाणु० T2. 27 षोडशे B; षोडश G1; षोडशे J, K. 28 कश्च च छ० C, G1, G2, J, K, W. 29 ०न्दसिस्सं० A1. 30 ०र्थ T2. 31 ०क्ष्मावास्ता० A2; ०क्ष्मावता A3; संख्या J, K. 32 भवती० A3; यावती इरे कस्विति T2. 33 यदुत छ० A1, G1, G2, J, K, T, T3, W; यदुतच्छ० C; यदुत छ० T2. 34 ०रेदन्यदस C; ०रेदन्यस G1, G2, K; ०रेदन्यस (कस) W. 35 ०या A2.

एकपदाद्विपदानामन्ततोऽवसानम् ।

त्रिपदाप्रभृतीनां द्वाबुक्ता शेषमाह—

भाष्यपदाभ्यो भवति ।

तत्र त्रिपदानामन्ततोऽवसानम् ।

5 'हुंहीयन्मित्रधितये' इति । RV. 1. 120. 9.

यथा चतुष्पदायां त्रिषु ।

'आ नो वयोवयःशैर्यम्' इति । SV. 1. 353.

तथा पञ्चपदार्थम् ।

'येमे यमैम्' इति । LS. 2. 10. 9; PB. 1. 5. 18.

10 अथापि चतुर्षु ।

'अग्ने तमघ' इति । SV. 1. 434; 2. 1127; RV. 4. 10. 1.

अथापि द्वौ द्वावयैकम् ।

'अग्निं न इडा युधस्य माता' इति । RV. 5. 41. 19.

अथोपि द्वाबुक्तोऽधिकमथ द्वौ ।

15 'तव त्यस्य नृतः' इति । SV. 1. 466; RV. 2. 22. 4.

द्वद्विपदायां द्वयोर्द्वयोस्त्वसानम् ।

'उमे यदिन्द्र रोदसी' इति । SV. 1. 379; 2. 440; RV. 10;

134. 1. PB. 13. 10. 3.

अथापि त्रिषु ।

20 'अपि वृद्धं पुराणं वत्' इति । RV. 8. 40. 6.

1 पदानां द्वि० T. २ द्विपदा० J. 3 अह G1, G2, J. 4 आ is wanting in A3, C, T1. 5 T1, W take भवति in the beginning of the next sūtra, ६ तव C; हु G1, G2; हु J, K, T, W; अय T3. 7 व्या० C, K, T, T1, W. 8 आनां G1, G2, J. ९ एवं भवति T2. 9 इहिय A1, A3; हि इ० G1, G2, J, K; महीयन् T2; इह T3. 10 तथा C, G1, G2, K, W; T2, T3 omit this sūtra. 11 त्रिषुभ्यो C. 12 आ नो is wanting in C. 13 अग्निं T2, T3. 14 व्याः T2. 15 वयं A3; यमे T; यमे T2. 16 यम् A3; यमनि G1, G2, W. 17 चतुष्पदेषु A2, T1. 18 Wanting in C, G1, G2, K, W. 19 दा is wanting in J. 20 अपि G1, G2, J, W; बहि T2, T3. 21 Wanting in T. 22 निदा B, T2; ररा G1, G2, J, K, W. 23 वृषमस्य T; वृषस्य T3. 24 तथा० T2. 25 अक्षयैरम० T2. 26 त्यत्रा B; सत्रं T2, T3. 27 नृत्तौ A1, B, T; नृत्तौ T2, T3. 28 व्या T, ९ दानाद० T2, T3. 29 Wanting in T1. 30 प्रचन A3. 31 पराश्रवदति । A2; पुराणादिवदति । T2.

ससपदायां त्रीनुक्ता द्वौ द्वौ परान् ।

‘अग्निं होतारं मन्ये दास्वन्तम्’ इति । SV. 1. 465; 2. 1163; RV. 1. 127. 1.

अथापि द्वौ द्वावथ त्रीन् ।

5 ‘प्रो ध्वस्मे पुरोरथम्’ इति । SV. 2. 1151; RV. 10. 133. 1.
अष्टपदाप्रभृतीनां प्रहृतेमवसानं चिद्यंते ।^१

तत्रै मध्यं एवं पदस्य नावस्येत् ।

अर्थोभिप्रायलाक्ष्येनीर्भोवोऽर्थोभिप्रायणादतिरेकः ।

अथ यत्रैतदक्षरमागच्छति नमिति वांमिति वा तदुत्तोनीकरोति ।

10 परंकाक्षरभाविनो वां सन्धयः ।

तदप्येतौ श्लोकौ भवतः—

चत्वारि सन्धिजातानि यैश्छन्दो हंसते न च ।

प्रतिष्ठंष्टमभिनिहितं क्षिप्रसंन्धिरंभिधुचम् ॥ RAn. p. 48. 6, 7.

एतानि सन्धिजातानि मिमानश्छन्दसोऽक्षरैः ।

15 द्वैधं कुर्यादसम्पूर्णं सम्पूर्णं किञ्चनेह्येत् ॥ इति । RAn. p. 48. 8, 9.

छन्दसां विचयं जानन् यः शरीराद्विमुच्यते ।

छन्दसामेति सालोक्यमानन्त्योयाश्नुते धियम् ॥ इति ।

1 Wanting in C; परौ G1, G2, J, K, W. 2 C, G1, G2, J, K, T, W add न; T3 adds तु. 3 अतमवसम्पद्यते । A3; हातं व० T. 4 अं निषत् न वि० A2. 5 विषाद T2, T3. 6 Wanting in T1. 7 नव K. 8 मध्यम् T2. 9 एवोवस्येत् । T. 10 पाद० T1; पदस्यैव T3. 11 स्वात् T2. 12 अथापि० A2; अथापि० B. 13 अन्त्य० T2, T3. 14 भावाऽ० J. 15 अर्थाभि० G1, G2, J, K, W. 16 तामिति C; तत्रामहं बोतव्यक्ते तदपि पदान्धोनी० T2. 17 Wanting in A2, C, G1, G2, J, T, W. 18 तदुत्तोनीकरोति C; तदुत्तोनीकारोवाति G1, तदुत्तोनीकाराति K; तद्विहोनीकरोति T1; तदुत्तोनीति T3. 19 यदैका T2. 20 यदा T2; wanting in T3. 21 T2 adds वा विकल्पेनोनीकुर्वन्ति. 22 तदप्येतौ C; तदप्येतौ J; तदप्येतौ T. 23 येः श्लोको T1. 24 संघते B; 25 प्रविष्ट० B. 26 क्षिप्रमयप्रदुत्तम् C; क्षिप्रसंन्धुप्रदुत्तम् G1, G2, J, K, W. 27 रमिद्रतम् T. 28 तानि T2. 29 सन्ध्य० K. 30 समानं छ० B; मिमानारछ० J; मिमानछ० T; इमानि छ० T2. मिमानच्छ० T3. 31 अन्ते अक्षरैः C, G1, G2; अन्ते धरैः K. 32 द्वेयं T2. 33 व्याप्तं० C. 34 न पूर्वे C, G1, G2, J, K, W; wanting in T2. 35 किञ्च नो गयेत् A2; lucas in A3. किञ्चन नेह० C; किञ्चिदूनं गेयम् T3; किञ्चि पूर्वे न गेय व मि T3. 36 जानातः G1, G2; जाननः J; जानानः K. 37 Wanting in K. 38 अन्त्यमश्नुते A1, A3; अन्त्यामश्नुते A2; अन्त्याम श्रुते C; अन्त्याम श्रुते G1, G2, J, K; अन्त्यामश्नुते T2; अन्त्यामश्नुते T3.

त्रियमिति ॥ ७ ॥

निदाने द्वितीयः पटलः

अथातः स्तोमान् व्याख्यास्यामः ।

ते^१ द्वया भवन्ति ।

5 युग्मन्तश्चायुजश्च ।

तेषां विवेकः ।

एकप्रभृतयो द्वयुत्तरा अयुजः । cp. LŚ. 6. 5. 16.

द्विकप्रभृतयो द्वयुत्तरा युग्मन्तः । cp. LŚ. 6. 5. 16.

उभये सन्तो द्वया भवन्ति—समो विपमाश्च । cp. LŚ. 6. 5. 17.

10 यत्त्रैधं^{१४} व्यूह्यमानः, समाः पर्याया भवन्ति, सँ समः ।

अतोऽन्ये विपमाः ।

विपमा द्वया भवन्ति—एकाधिशयोश्च द्वयधिशयोश्च ।

य एकया समतामतिक्रामति सँ एकाधिशयः । cp. LŚ. 6. 5. 18.

यो^{१५} द्वाभ्यां स द्वयधिशयः । cp. LŚ. 6. 5. 19.

15 त्रिकप्रभृतयः पटुत्तराः समोः ।

तेषां^{१६} पर्यायैर्हतिः ।

त्रयः पर्यायाः ।

पर्यायास्त्रिविष्टोवाः ।

प्रथमे पर्याये प्रथमा तुच्चभागा, तामेव पर्यायभागेत्याचक्षते । cp. LŚ.

20 6. 5. 1.

मध्यमाऽऽवापः । cp. LŚ. 6. 5. 2.

उत्तमो परिचर । LŚ. 6. 5. 3.

मध्यमे पर्याये प्रथमा परिचर, मध्यमा तुच्चभागा, उत्तमाऽऽवापः । cp.

LŚ. 6. 5. 4.

1 Wanting in C, T. 2 ॥ द्वितीयः ॥ T; इति निदानवृत्तौ द्वितीयः पटलः T1; द्वितीयपटले द्वितीयः खण्डः T2, T3; (पटलम् ॥२॥) W. 3 ०त्ता J. 4 तेष्वर्था य० C. 5 G1 adds एकाप्रभृतयः; G2 adds एकप्रभृतयः. 6 ०त्ता C. 7 एकी० B; एक० C. 8 द्वय० J. 9 आ० G1 10 द्वाभ्यां J. 11 अयुग्मन्तः B; युग्मन्तः C. 12 सन्तो B. 13 समाश्च C, G1, G2, J, K. 14 यत्त्रैधं B. 15 व्यूह्य० C, G1, G2, J, K. 16 Wanting in J, K. 17 अतो is wanting in G1. 18 Wanting in G1, G2, J. 19 ०यो C. 20 ०य० C. 21 B adds य. 22 ये B; wanting in G1, G2, J. 23 J omits the portion त्रिकप्रभृतयः ... प्रथमा (line 19). 24 Wanting in C, G1, G2, J. 25 C adds समाः 26 ०त्तयः C, J. 27 ०विष्टोवाः C 28 त्रिभागा J. 29 च wanting in G1, G2. 30 ०त्ता J. 31 मध्यमे ... परिचर wanting in C.

उत्तमे पर्याये प्रथमाऽऽवापः, मध्यमा परिचरा, उत्तमा तृचभागा । cp.

LS. 6. 5. 5.

सैषां विष्टोचकृतिः ।

एकाधिशयप्रभृतिषु साधिष्ठमुपपद्यते ।

5 एकिप्रभृतयः पटुत्तरा एकाधिशयाः ।

तेषां पर्यायकृतिः ।

समपर्यायैर्विषमा वर्तन्ते । cp. LS. 6. 5. 21.

पर्याया हि ते भवन्ति ।

यावभितः समावयुजौ तयोः पर्यायान् स१हरेत् । cp. LS. 6. 5. 22.

10 पूर्वस्यैकम्, उत्तरस्य द्वाविति ।

युग्मतां च द्व्यधिशयानां युग्मायुक्पर्यायाणाम् ।

सतामेव न्यायः ।

अथ पूर्वस्य द्वौ, उत्तरस्यैकमिति ।

[यथा युग्मतां द्व्यधिशयानां] युक्पर्यायाणाम्, एवमयुजामेव द्व्यधि-

15 शयानां युग्मायुक्पर्यायाणाम् ।

पञ्चिप्रभृतयः पटुत्तरा द्व्यधिशयोः ।

तेषां पर्यायकृतिः ।

समपर्यायैर्विषमा वर्तन्ते ।

पर्यायां हि ते भवन्ति ।

20 यावभितः समावयुजौ तयोः पर्यायान् स१हरेत् । cp. LS. 6. 5. 22.

पूर्वस्य द्वौ,* उत्तरस्यैकमिति । cp. LS. 6. 5. 23.

युग्मतां चैकाधिशयानां युग्मायुक्पर्यायाणाम् ।

पूर्वस्यैकम्, उत्तरस्य द्वाविति ।

यथा युग्मतामेकाधिशयानां युक्पर्यायाणाम्, एवमयुजां द्व्यधिशयानां

25 युग्मायुक्पर्यायाणामित्ययुजः ॥ ८ ॥

1 गा is wanting in G1; तृचभा is wanting in J. 2 G1 omits सैषां वि. 3 ट्यापकृतिः B. 4 एकविंशप्र० C, G1, G2, J, K. 5 ष्यविमु० J. 6 षके प्र० G1. 7 षे C. 8 त्रप० J, K. 9 व्यन J. 10 ता० J. 11 व्याणाः G1, व्याणा० J. 12 C, G1, G2, J, K add एव. 13 व्योः G1, G2. 14 C, G1, G2, J, K add युक्पर्यायाणां. 15 Wanting in B. 16 मेकाधि० C, G1, G2, J, K. 17 B adds च. 18 एव० B, C. 19 व्य० J. 20 म is wanting in J. 21 षे C. 22 या is wanting in G1, G2, J. 23 दि J, K. 24 Wanting in J. 25 भिनमसमा० G1 26 व्यां G1; व्यात्स G2; व्यात् J. 27 दो is wanting in J. 28 K adds सतामेव एव न्यायः । अथ युक्पर्यायाणां. 29 मेव युजां C, G1, G2, J. 30 व्यु० G1; व्यु० J.

- अथ युरमन्तेः ।
 द्विकप्रभृतयः षडुत्तरा द्व्यधिशयाः ।
 चतुष्कप्रभृतयः षडुत्तरा एकाधिशयोः ।
 षट्कप्रभृतयः षडुत्तराः समाः ।
 5 तेषां पर्यायकृतिर्व्याख्याता ।
 अर्थं ह्येतां विवेकः ।
 एकप्रभृतयश्चतुरुत्तराः कलिस्तोमाः ।
 त्रिकप्रभृतयश्चतुरुत्तरास्त्रेतास्तोमाः ।
 द्विकप्रभृतयश्चतुरुत्तरा द्वापरस्तोमाः ।
 10 चतुष्कप्रभृतयश्चतुरुत्तराः कृतस्तोमाः ।
 अधोर्मयेषु समविपमाणां विवेकः ।
 एकप्रभृतयो द्वादशोत्तरा एकाधिशयाः कलिस्तोमाः ।
 द्विप्रभृतयो द्वादशोत्तरा द्व्यधिशयाः कलिस्तोमाः ।
 त्रिकप्रभृतयो द्वादशोत्तराः समाः कलिस्तोमाः ।
 15 चिकप्रभृतयो द्वादशोत्तराः समास्त्रेतास्तोमाः ।
 सप्तप्रभृतयो द्वादशोत्तरा एकाधिशयास्त्रेतास्तोमाः ।
 एकादशप्रभृतयो¹ द्वादशोत्तरा द्व्यधिशयास्त्रेतास्तोमाः ।
 द्विकप्रभृतयो द्वादशोत्तरा द्व्यधिशया द्वापरस्तोमाः ।
 षट्कप्रभृतयो द्वादशोत्तराः समा द्वापरस्तोमाः ।
 20 दशप्रभृतयो द्वादशोत्तरा एकाधिशया द्वापरस्तोमाः ।
 चतुष्कप्रभृतयो द्वादशोत्तरा एकाधिशयाः कृतस्तोमाः ।
 अष्टिप्रभृतयो द्वादशोत्तरा द्व्यधिशयाः कृतस्तोमाः ।²
 द्वादशप्रभृतयो द्वादशोत्तराः समाः कृतस्तोमाः ।³
 अधोर्मयेषां तज्जातीयविवेकः ।
 25 एकप्रभृतयश्चतुरुत्तरा उभयेशमेकाधिशयाः । cp. LŚ. 6. 5. 17.

1 ०ग्यान्तो C, G1, G2, J, K. 2 द्विकप्र० C, द्विप्र० G1, G2, J, K. 3 G1 repeats षडुत्तरा ... नयः. 4 ०वा G1, G2 5 अवा G1, G2, J, K. 6 २ is wanting in C, G1, G2, J, युनानां K 7 एक० B. 8 Wanting in G1 along with the next four sūtras. 9 अथ येषु C, अथा येषु G2, J, K. 10 J adds एक. 11 कलिस्तो० C. 12 ०त्र० B. 13 विवृत्त्य० C, G1, G2, J, K. 14 ०स्त्रेता० C, ०स्तोता० G1; ०स्त्रेता J. 15 ०ष्ट० B. 16 ०षो C. 17 द्वापर० J. 18 षट्कप्र० C. 19 द्वादशोत्तर० G1. 20 Wanting in J 21 ०दश० C, J. 22 अधोऽन्येषां C 23 ०तयः पु B.

द्विकप्रभृतयस्त्र्युत्तरा उभयेषां द्व्यधिशयाः ।

["त्रिकप्रभृतयस्त्र्युत्तरा उभयेषां] समाः ।

व्यत्यासं वर्तन्ते" ॥ ९ ॥ cp. L.S. 6. 5. 21.

अथ कतमे सप्तच्छन्दसां स्तोमा इति ।

5 त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश एकविंशस्त्रिणवस्त्रयस्त्रिंश इति ।

अथ खल्वाह—“सानुष्टुप् चतुस्तुराणि छन्दास्यसृजते । पञ्चुत्तरान् स्तोमान् सप्तदशः” इति । PB. 10. 2. 4.

सप्तदशात् त्रिकमुद्धृत्य पुरस्तात् त्रिवृतो निदध्यात् ।

चतुर्दशान्तिशिष्यन्ते ताः पञ्चविंश उपदध्यात् ।

10 एवमेतान् पञ्चुत्तरान् व्रुयते ।

अथै कतमे भागस्तोमा इति ।

त्रिवृत्पञ्चदशः सप्तदश एकविंश इति ।

त्रिवृतः पथ्योयां विवर्दन्ते ।

उच्यति पथ्यो मन्थ इति गौतमः ।

15 सा हि पथ्योस्थाने तिष्ठतीति ।

परिचर्त्तिनीमिति धानञ्जयः ।

एषो विष्टुनी न्यायतरेण कृता भवतीति ।

अथापि “भवर्षुकर्तुं पर्जन्यो भवति” इति । PB. 2. 1. 4; Agni. L.S. 6. 2. 6.

20 उच्यतां निन्वामवादीदिति ।

अथ यत्र सैरह्वियमाणाः पर्याया यथास्थानं भवन्ति तामेविदुष्टपर्याये-
स्याचक्षते ।

1 विक० J, K. 2 व्योस्तुत्तरा C. 3 उ is wanting in J. 4 Wanting in B. 5 चारमाः B. 6 ये C. 7 व्यो विंशः पंचसा इति । G1; व्योतोमा J. 8 G2, K add विंशः पञ्च after एक. 9 व्यु० J. 10 वन्त C. 11 Wanting in B. 12 आनि वि० C; आतिविशि० G1. 13 व्युत्प० K. 14 छवे G1; हवे G2. 15 Wanting in J, K. 16 कतमे J, K. 17 एषां J. 18 वन्त C. 19 उच्यते C; उच्यते G1, G2, J; उच्यते K. 20 व्या C, J. 21 प is wanting in J. 22 व्याः सा० G1, G2. 23 धानञ्जयः G1, G2. 24 सा हि वि० C, G1, G2, J, K. 25 व्युत्प० II, K; ती is wanting in G1; वन्त G2. 26 कर्त्तव्य B; कर्त्तु G1; सु प is wanting in K. 27 उच्यतां B, K; उच्यतां C; उच्यतां G1. 28 Wanting in K. 29 सैरह्व० C. 30 भवति K. 31 Wanting in G2, J, K upto स्थानं in the next line.

अथ यत्राऽयथास्थानं तां विदुष्वपर्यायिति ।

अथ यत्र समा आद्यन्ताः पर्यायाणां भवन्ति तां समात्समेत्याचक्षते ।

अथ यत्र प्रत्यवरोहिणस्तां भस्त्रान्यायं इत्याचक्षते ।

प्रत्यवरूढपर्यायिति च ।

5 अथ यत्र सस्नुतस्य स्तोमस्य भूयिष्ठभाग् भवति तां ब्रह्मायतनीये^१

स्याचक्षते । cp. L.S. 6. 6. 4.

अथ यत्र मध्यमा तां क्षत्रायतनीयेति च, गर्भिणीति च । cp. L.S.

6. 6. 8.

अथ यत्रोत्तमा तां विडायतनीयेति । cp. L.S. 6. 6. 8.

10 स खलु पर्यायान् सहरन् भस्त्रान्यायं विडायतनीयान्तप्रथमां पर्याय-

^२विदोषमिति चैवर्ज्येन् समात्सैवामेव विकीर्षेत् ॥ १० ॥

अथातो विधिशेषान् व्याख्यास्यामः ।

अनौपेक्षस्येऽहनि संमामनेरन् । cp L.S. 2. 5. 28.

वागाप्यौयिता प्रयुज्येतेति ।

15 अथैताः कुशो उपकल्पयेतं, औदुम्बरीर्षा पालाशीर्षा, यो वाम्भो यद्वियो

वृक्षः ।

प्रादेशमात्रीः कुशपृष्ठास्त्वर्कः समा मञ्जतोऽङ्गुष्ठपर्वपृथुमात्रीः प्रज्ञाताप्राः

कारयित्वा गन्धैः प्रलिप्यं सर्पिणा सत्त्रेषु सादिरीस्तुं दीर्घसत्त्रेषु वैदुतेन

वसनेन परिवेष्ट्यौदुम्बरीमध्यो वासयेत्, स्तोमं शाणं कार्पासमिति

20 वसनविकल्पाः । L.S. 2. 6. 1.

1 अथ is wanting in C. 2 तां B. 3 तां is wanting in J, K; तान् G2. 4 साधता C. 5 समात्समि० C; समात्समि० B. 6 यत्र G1, G2, J. 7 अस्तं C, G1, G2, J; अस्तं K. 8 व्यायत G1, G2, J, K. 9 K adds प्रथमा. 10 ०४ प्रमा० G1, J. 11 औयो० G1. 12 पर्यायां स० G1. 13 औयाभिः प्रथमां C; औयाभिः प्रथमां G1, G2, J, K. 14 वि is wanting in G1. 15 Wanting in C, G1, G2, J, K. 16 वज्ज्यं G1. 17 समान्तं C, J; समात्समि० G1, समात्समेव G2. 18 औदिति C, G1, G2, J, K. 19 अनोप० C; अभीप० J. 20 C, G1, G2 add न. 21 वागाप्यभिनी C. 22 कुमाशा B. 23 व्यस्यते C, G1, G2, J, K. 24 अथापि अदु० G1, G2. 25 अवस B; अवसाः G1. 26 मजातो० B. 27 कर० G1, G2, J. 28 व्य C; प्रक्षिप्य J. 29 व्री C, व्रीपु G1, G2; व्रीड J, K. 30 अघ्यविवा० C, K, मघ्यविवा० G1, G2, J. 31 कर्पासं G1, G2, कार्पासं J.

औदुम्बरीमुद्धृत्य [नं] विसृजेत् । cp. L.S. 1. 7. 6.

आच्छदिपो व्यूहनाच्छोभूत पनामूर्ध्वग्नैः कुशैर्वेष्टयित्वैवंजातीयेन-
वोद्धृदशेन वर्सनेन प्रदक्षिणं परिवेष्ट्य च स्पृष्टोऽनपक्षितं उद्गायेत् ।

इति गौतमः । cp. L.S. 2. 6. 2.

5 धिष्ण्योऽयं भवति न धिष्ण्यमासादयेदिति । Agni. ibid.; cp. Dr. Ś. 5. 2. 7.

‘धृष्टेमपधयेत’ इति धानञ्जयः । L.S. 2. 6. 3; Dr. Ś. 5. 2. 7.

अयेणार्थेयं भवतीति ।

सा यदौदुम्बरी मङ्गलायैयोगुक्ता ।

10 उदक्सेवी बहुपलाशो नातीवाफलो भवतीति ।

प्राक्समासं योर्दक्समासं वोपरिष्टिद्दशमास्तीर्य प्रस्तोता विष्टुंती-
त्रिदध्यात् । cp. L.S. 2. 6. 4; Dr. Ś. 5. 2. 9.

उदगंग्राभिः प्रथमं विष्टावं प्राक्संस्थम् । cp. L.S. 2. 6. 6.

प्रत्यक्संस्थमित्येके ।

15 पश्चात् प्रथमस्य विष्टावस्य प्रागग्रभिर्दक्संस्थं^१ द्वितीयम् ।

प्रत्यगग्रभिरित्येके । cp. L.S. 2. 6. 7.

पश्चादेषं मध्यैस्य विष्टावस्योदगग्रभिः प्रत्यक्संस्थं तृतीयम् । cp. L.S. 2. 6. 7.

एतयोर्वृता पर्यायान् विदध्याद् ।

20 दक्षिणार्धेयं प्रथममनुपूर्वमुदीचः सरहतान् विष्टावपर्यायान् विदध्यात् ।

इतरेतरेण ‘शिरसि कुशा न विधीयेरन्नित्येके ।’ cp. Ārṣ. K. V. 21. b.

पराक्त्वादावर्त्यङ्गभावान् विधीयेत् ।

एतेन सन्धिरुक् ।

त्रिवृत उद्यत्या विधाने^२ विप्रतिपर्यन्ते ।

1 अदु० G1. 2 मुच्छित्य B. 3 Wanting in B. 4 ओदुम्बरीनाच्छो C, G1, G2, K; ओध्नहनाच्छो J. 5 पनामूर्ध्वैः द्वां G1. 6 वसितेन B. 7 वं B; अनपक्षित C; अनपक्षित G1, G2, J. 8 व is wanting in G1, G2, J, K. 9 इ is wanting in G1, G2, J. 10 धिष्ण्यो C. 11 दृष्टव्योतति पा० J. 12 पशुवपार्थेयं C; अपश्रयं G1, G2, K; न्यश्रयं J. 13 य औदु० C; ये दौदु० G1, G2, J. 14 ओमुक्ता B; ओमुक्त C; ओमुक्त G2, K ओमुक्त J. 15 वेदं G1. 16 विदध्या C, G1, G2, J. K. 17 उदुता J. 18 उदगंग्राभिः G1; उदग्राभिः G2. 19 व्यं J. 20 स is wanting in G1, J. 21 देवास्य C; पदेन G1, G2, J; व B. 22 मध्यमस्य C, G1, G2, J. 23 व्या तदा J. 24 व्याप्य C. 25 इतरेष्वितरेण C, इतरेण G1, G2, J but a second hand in G2 corrects it. 26 नु C. 27 भावा नु C, भावाधु G1. 28 तेन J. 29 विधाने B. 30 वे C.

यथैकः पर्याय इत्येके ।

तृचभागास्थानेषु पर्यायाणां पर्यायाः स्युरित्येके ।

एतेनैवंजर्तीया व्याख्याताः व्याख्याताः ॥ ११ ॥

तृतीयः पटलः

5 अथातः सामान्तानां चत्वारो भागसामान्ताः । cp. LŚ. 6. 9. 6, 7;
Arş. K. V. 15. a.

स्वरो निधनमिडा वाक् ।

तद्यानि स्वराण्यग्नेयानि तानि गायत्रतया, वायव्यानि वा ।

यानि निधनेष्वन्यैर्ग्राणि तानि त्रैष्टुभतया ।

10 यान्यैडानि वैश्वदेवानि तानि जागतेतया ।

यानि वाङ्मिथेनानि प्राजापत्यानि तान्यानुष्टुभतया ।

अत्र खल्वस्य सर्वस्य छन्दसो निधनेर्नैयमुक्तं भवति ।

अथेमौ "स्वरो सन्तो" निधनेषु समाह्वयेत ईकारोकारौ ।

कस्य हेतोरिति ।

15 यान्यन्यानि स्वराण्यैसिद्धोपायानि तानि भवन्ति ।

ऋच एषं तेषामर्थ्यन्वचस्वरणं भवति^१ ।

अथेमौ सिद्धोपायौ भवतः—वागुपायाविति ।

अथाप्येतौ^२ निधनस्थानेषु युज्येते ।

स्वरैश्च सन्निर्पततः ।

20 निधनवादश्चैनयोर्भवति^३ ।

"तं वैराजस्य निधने नादरहेत्" इति । PB. 12. 10. 6.

अथाप्येतौ वाक्यविलोपावाहुः ।

इहेति वेदमिति या संतो विलुप्त ईकारः ।

1 ०क G1, G2, J, K. 2 स्वे is wanting in B. 3 ०यैरप्याः G1, G2, J. 4 ०चतुर्तीया K; G1, G2 add न after व्या. 5 In Bonly. 6 समा० B. 7 भागः सा० G1, G2, मायाः समाख्याः C. 8 ०प्रापन्ताः B. 9 ०रागवा J. 10 ०नले० B. 11 अन्यै० B. 12 विश्व० G1, G2. 13 जागता B. 14 वाङ्मिथेनानि G1. 15 ०भवया G1, G2, J. 16 सर्वश्रुत० C. 17 छन्दारो J. 18 निधनेय० J. 19 अपैमौ G1, G2, अर्थे मां J. 20 सन्तो G1, G2, J. 21 वे is wanting in B. 22 १० C, G1, ईकारौ J. 23 सा० G1, G2, K; स्वराण्यसि० J. 24 एते J K. 25 तेषां मध्यं न्य० C, तेषां मध्यन्व० G1, G2. 26 मय्वा J. 27 प्रथमो J. 28 B adds within brackets वाक्यविलोपावाहुरिहेति. 29 युज्यते B. 30 ०ए० C. 31 ०वती G1, G2, J. 32 इ is wanting in J. 33 ०लोपो० B C. 34 सदो C. 35 ०भ B.

ऊर्ध्वमिति धोपरीति वा सतो^१ विलुप्तं ऊर्कारः ।

तावर्ष्यनुनासिकौ^२ ब्रुवन्ते वाक्यविलोपत्वादेव ।

तद् यत्र यत्रैते सामान्ता भवन्ति स्वरौ निधनमिडेति तदेनोन् प्रकृता
इत्याचक्षते । cp. L.S. 6. 9. 7.

5 अथ यत्र सामानसामान्ते सन्निपततस्तज्जोमीत्याचक्षते । cp. L.S. 6.
9. 8; Arq. K. V. 51. b.

अथं यत्र सामानपृष्ठे^३ अहनी सामानभक्तिनी यौ तत्तल्लु नानात्वप्रकान्ते-
श्वेवाजामि भवति ।

अथ यत्रं यत्र सामानमभ्यस्यते साम वाऽर्ध्वा^४ जाम्येव तद् भवति ।

10 सामान्याश्च सामान्तैर्नानाहःसुं जामि भवति ॥ १२ ॥

अथैतान्यन्तरेण व्यवयन्त्यजामिकरणानि भवन्ति ।

सोमो वषट्कारः शस्त्रमवेयधः ।

अथं यत्रान्तरेण सामानि क्रियन्ते, यथातिच्छन्दसं परिमाद इति, तत्तत्र ।

अथ यत्रैकमावर्तिस्थानं नानासोमानि संभवयन्ति, यथावृत्त एकसाक्षः

15 स्थानमिति, तत्तत्र ।

अथ यत्र सामान्ता व्यवस्यन्ते, यथा विभञ्जिति, तत्तत्र ।

अथ यत्र सामानसामान्ते सन्निपततो मध्ये निधनेन तत्र ।

यत्रो मध्ये निधनेनान्ते पृथगिति तत्तत्र ।

यत्रो न विद्यतेऽर्थः^५ सन्निपतति तदर्थो जामिकरणेन इति तत्तत्र ।

20 सर्वत्र रथन्तरसन्निपाते जामि भवति, तथा बृहत्सन्निपाते ।

तत्रैतान्यजामिकरणानि ।

1 वा विपरीतिना स० C. 2 सतो C. 3 Repeats here ऊर्ध्वमिति धोपरीति.
4 वाकारः B. 5 ०न्द् G1. 6 ०सिका B; ०सिकी C. 7 ब्रुते G1, G2, J; ब्रुते
K. 8 ०ति J. 9 स्वरौ G1, G2, J, K. 10 ०तात् C, J. 11 ०जामि J.
12 अथ यत्र wanting in C; यत्र वा स० G1, G2, J. 13 C adds यो. 14 च C,
G1; व G2, J. 15 तद् is wanting in C. 16 नाना च य० J, K. 17 Wanting
in C; य G1, G2. 18 वाहवा J; वाहवा K. 19 सामान्तैः न्याम्यादस्य B; सामान्तेना०
C; सामन्तैर्ना० G1. 20 ०न्द्ःसंयु० C, G1, G2. 21 ०यवयवः G1, G2, J. 22
अयं K. 23 यो C; योयन्ते G1, G2, J, K. 24 सामानि... स्थानमिति is omitted
by G1. 25 स is wanting in J. 26 ०वत् C, G2, J, K. 27 ०त्र C. 28
सामान्ता C, G2 (G2 had originally सामान्ता). 29 विति J, K. 30 सा० G1,
G2, J. 31 ०नात्रेः C. 32 ०थां B. 33 सन्निपतित० G1, G2, J. 34 तनयो
C, G1, G2, J, K. 35 न is wanting in B. 36 ०र्य इति तत्तत्र सर्वत्र G1.

सौभरं प्रलब्धत्यो बृहदिति । cp. PB. 10. 4. 7, 8.

ऐषोऽभिष्याहरो वार्कजम् बृहन्निघ्नं बृहन्निघ्नानीत्याह—रथन्तर-
सन्निपातेषु “कष्वरथन्तरमभिभवन्ति रथन्तरणिघ्नानि बृहत्सन्निपातेषु ।”

Arş K. V. 88. b.

5 एतावता खर्वजामिकल्पं समन्वीक्षेत ।

तदस्ति खर्वं साक्षं छन्दो देवता ३ नास्तीति ।

नास्तीति धानञ्जयः ।

किं खर्वस्य छन्दो भविष्यति का देवता ।

मिताक्षरो भवतीति ।

10 भवतीति गौतमैः ।

यच्छन्दैस्कायामृचि गीयते तदस्य छन्दः ।

यदेवत्यायोऽस्य सास्य देवता ।

तद्विजानीमो यत् स्वयोन्यसममुत्तरयोर्विकारं भवति ।

अथाप्याह—“ऐन्द्रथ ऋच ऐन्द्रं साम” इति ॥ १३ ॥ PB. 8. 1. 7.

1 ओषाभिष्याहरो G1; ओषाभिष्याहरो G2, K; ओषाभिष्याहरो J. 2 Wanting in C. 3 खर्वं C. 4 एतर्भव० G1, G2, J; एतरे भव० K. 5 एवति C, K. 6 अभिधानानि B. 7 कश्च० G1. 8 खर्व जा० B, C. 9 जामि० C. 10 ए is wanting in G1, J; इति K. 11 साक्षं छ० G1, G2, J. 12 वि० G1. 13 एतं खर्वस्य B. 14 आश्विनगौतमौ C; अस्तीन्यस्येति गौतमः G1. 15 एना J. 16 ऐन्द्रस्यायामृचि C, G1, G2, J, K. 17 एताव० G1. 18 एनीयो J, K. 19 य G1. 20 स्वयोन्यः स्वयोनिनापचिततरं C; स्वयोनिनापचिततरं G1; स्वयोन्यस्वयोनिनाप-
चिततरं G2, K; स्वयोनिनापचितरं J. 21 एवह C. 22 C adds इवेति.

अथ द्वितीयः प्रपाठकः

अनुपिकृताः खड्गहो ३ अनुपिकृता इति ।

[अनुपिकृता इति वै* खड्गहोः ।

अप्याद्यां विरता एवोदनात् ।

नो एवमार्यो भवति ।

5 अथाप्युह इत्येनमाचक्षते ।

कर्तव्य इति] वैतद् भवति ।

अथापि याज्ञिका विप्रतिपद्यन्ते ।

यज्ञार्थः खलु पुनरेहो भवति ।

अथापि वृत्तिर्योनिरिति गायन्ति ।

10 किमु खलु स्मृतौ वृत्त्यो किं योन्यो भविष्यतीति ।

अथापि नौत्यन्तं गायन्ति ।

तत्र यदङ्गीतं कर्तव्यमित्येषांपक्षे* भवति ।

अथाप्यन्यसंहितस्य संहितामवेक्ष्यै गायन्ति ।

तदेतत् स्मृतौ नोपपद्यते इति ।

15 अनुपिकृते इत्यपरम् ।

1 in C only. 2 *कृद् C; *कृतः G1, G2, K; *कृत J. 3 खड्ग C. 4 *द C, K. 5 K has it struck off. 6 Wanting in B, C; K has it struck off. 7 इति वै खड्गहोः ... कर्तव्य इति (line 6) is wanting in B. 8 अप्या C; अप्या G1, G2, J. 9 यो is wanting in G1, G2, J, K. 10 वमा० C; नेमा० G1; नेनमा० J. व्लेनेचमा० K. 11 इतीवै C. 12 *तिविध्यपद्यन्ते B. 13 दुन० J. 14 *रहो B. 15 *त्वां C. 16 *न्यां C. 17 या० G1, J, K. 18 *ति B. 19 यदङ्गीतम् B; यदङ्गीतं G1, G2, J, K. 20 व्लेतावा० G1, G2, J, K. 21 *त्रा C. 22 *थापप्रस० C; *थाप्यत्रास० G1, G2, *थापप्रसं सं० J; *थाप्यत्रास० K. 23 संहितस्य is wanting in J. 24 खलो C. 25 *वे C. 26 *कृता is suggested.

कंधमेवं चह्नापि यज्ञे क्रियेत ।

अथापि बृहदुत्तरयोर्नाभिपश्यामीति भरद्वाजः ।

तपोऽतप्यत रथन्तरमुत्तरयोरिति वसिष्ठः ।

विद्यमानस्यैवोद्दस्याभिवादो भवति ।

5 अथाप्येते वसिष्ठं भारद्वाजमित्याचक्षते ।

अथाप्याचार्यस्मृतीनां वक्ता तमतिशङ्कमानः सर्वत्रैवाशङ्केतं ।

अथापि यो विप्रतिषेधोऽस्मृतं मन्येत, अपि नूनं च सर्वमेवापि यज्ञम-
स्मृतं मन्येत ।

यज्ञे ह्यपि विप्रतिषेधो भवन्तीति ।

10 यज्ञे तदप्युक्ताया विरंता एवोद्दनादिति, अनीतोद्दनास्ते भवन्ति ।

अप्रमाणं सुख्यनधीयानः ।

यज्ञे तद्वृद्धे इत्येते माचक्षत इति, भवन्त्ययर्थं नामधेयानि ।

यज्ञे तदाशिका विप्रतिषद्यन्ते इति, आचार्यकल्पेऽपि याज्ञिका विप्रति-
षद्यन्ते ।

15 स एव विस्मृतः स्यात् ।

ब्राह्मणविप्रतिषत्त्या च यज्ञमप्यस्मृतं मन्येत ।

यज्ञे तद्वृत्तियोनिरिति गायन्तीति, छान्दसस्यै पार्थिका वृत्तियोनि कल्पन्ते ।

भवन्ति सौपेत्य वृत्तियोनिभ्यामाचार्यगीतानि ।

यथा पार्थलौशशार्गाणि ।

20 यज्ञे तन्नात्यन्तं गायन्तीति, कल्पा अध्यनत्यन्ता भवन्ति ।

1 कृ० J. 2 अ C. 3 सर्वं G1, G2, J, K. 4 G1, G2, J, K add ता.
5 एवो० G1. 6 अ is wanting in G1, G2. 7 अनेनैव C; अप्येन्ये G1, G2,
K; अप्येन्ये J. 8 अडमरं C. 9 तथा० B. 10 ओ० C. 11 तथा० B.
12 अनिप्र० C, विप्रा० G1, G2, J. 13 ओ० G1, अस्मन्मत K. 14 ने सर्वं B.
15 ससर्वमे० C; सर्वं B. 16 त्वनि J. 17 अशिका C, ऐष J. 18 व्य० B,
G1, G2, J. प्या is wanting in C. 19 अरिता B, C; वितरिता G1, G2,
J. 20 ओ० लीततो० B. 21 अं सु J, K. 22 ओ० तानि G1, J, K. 23 ओ० B.
24 G1, G2, add न. 25 इत्यनेन० B. 26 वयात्वा J. 27 व्य० J. 28 अपि is
wanting in C. 29 एवमत्र तस्मादन्वितास्माकं B. 30 स्मृत् G1, G2, J, K. 31
अथ० C; अस्मृत् K. 32 यो is wanting in J. 33 ओ० ति C. 34 छन्द० C, G1,
G2, J, K. 35 साधौर्च्छिका वृ० C. असाधौर्च्छिका वृ० G1, G2, J. असाधौर्च्छिका वृ०
K. 36 ओ० नी C; ओ० वं श्री G1, G2; ओ० नि J, K; अनिरिति is suggested.
37 वा० C; चाप्येत K. 38 अनितस्यामा० III, अनित्यामा० C, नित्यामा० G1;
नित्यामा० J. 39 अं G1, G2, J, K. 40 अध्यनत्यन्ता J, अध्यनत्या K.

यथाऽऽप्यपानेकाहः श्रीकौमुदीस्य वीतिरनुशासितामिति ।
 यद्वत्पुनरुपसर्गद्वितस्य संहितामवक्ष्य मायन्तीति, यद्वत्स्यति वृत्तिर्वाऽन्य-
 संहितास्य संहितामवक्ष्य मायित्, न तावदा वृत्त्योऽस्त्वन्तं मायेत ।
 अथपि य उपाधिरादस्त्वन्तं मायेत, अपि नूनं स संवत्सिर्वापि यथाविधा-
 5 मस्त्वन्तं मायेत, ताः श्रुत्येक उपपदन्तीति ॥ १ ॥

एकवर्ण्येति विप्र संमाति ३ एवद्वेतीति ।

एकवर्ण्येतीति शान्तिस्त्यागमः ।

तद्विज्ञानीयः ।

10 अथपि नो यत्र अट्टिः, [माद्वि]—यद्वत् पुनोत्पन्नान् कर्तुम् ।

अथालोक्यः, कोमान् सन्निभम् ।

एकवर्ण [हं] यमपीमहे ।

मावर्ण्येति वा वृत्त्योऽभिज्ञानीति ।

एवद्वेतीति धानञ्जयः ।

15 तद्विज्ञानीयः ।

एवद्वेतीति यद्वत्पुनोत्पन्नान् कर्तुम् ।

निर्देशमायुं वै स हं मायति ।

एवमेवार्थः प्रतिगतिः ।

अथपि नो यत्र एवद्वेतिः, माद्वि—कामादिवाचैकवर्ण्यं कर्तुम् ।

20 अथपि स संवत्सिर्वापि माद्विः ।

वितीत्यपि वा तत्र वृत्तिमायुं वृत्तिं अत्रापि मायति ।

यथायं तत्र संवत्सि मायति ।

1 अथ B: अ: C, G1, G2, 2 अति C, 3 एवमेव G1; एवमेव

अ: J, 4 मायमेव G1; मायमेव J, K, 5 अणो B, 6 अणो C, 7 C,

G1, J, K add अ: 8 अणो J, 9 अणो G1, 10 अति अ: B, 11 अ: is

wanting in J, K, 12 अणो B: अणो B, 13 अति K, 14 Want-

ing in B, 15 अणो J, 16 Wanting in B, 17 अति G1, G2, J, 18

Wanting in C, G1, G2, J, K, 19 अति C, J, K, 20 एवमेव C, एवमेव

G2, J, B but a second hand in G2 strikes off अ: 21 अणो G1, G2,

22 Wanting in C, G1, G2, J, K, 23 अणो J, 24 अति J, 25 अणो C,

26 अति C, अति G1; अति G2, J but a second hand in G2 makes it अति;

माय H, 27 अणो अणो C, G1, G2, J, K, 28 अ: C, C add अ: 29

अति G1, G2, J, K, 30 अणो अ: C, अणो G1, 31 अति B, 32 अणो B,

33 अति C.

यथाऽऽकूपारमैषिरं पौरुहन्मनमिति ।

अथापि “द्विन्नमिव वा एतच्चदेकर्चाः” इति ब्राह्मणवादः परित्यजे । PB.

18. 8. 17.

अथापि अनुपैकैर्चा नामाधीमहे त्वदृष्टित्वादेव ।

5 अथाप्यधुनैव दैववाजैर्यस्तृचापन्नं छन्दोऽनुजैगौ ।

उर्ध्वावचदृष्टीनीति शाण्डिल्यः ।

अप्यनृचि, यथा दैवतानि ।

अप्येकार्धे, यथा सामोपेतानि ।

अप्येकस्याम्, यथा भूयिष्ठानि ।

10 अपि द्वयोः, यथातीपङ्गाः ।

अपि तिसृषु, यथा सन्तेनीनि ।

अपि चतसृषु, यथेलान्दम् ।

अपि भूयसीषु, यथा पुरुषमेतं कश्यपम्रतमादित्यव्रतमिति ।

अपित्वेतांत्येके सामसंज्ञानीत्याचक्षत इत्याचक्षत इति ॥ २ ॥

15 अनुपैकः पटलः

अथ द्वेषानि सामानीति प्रैतिदिशन्ति ।

यान्यपुरस्तात्स्तोभानि पदनिधनानि लघुगीतीनि^१ तानि राधन्तराणि ।

यानि पुरस्तात्स्तोभानि यद्भिर्निधनानि गुरुगीतीनि^२ तानि बाह्वतानि ।

अथान्यतरतो रथन्तराणि चान्यतरतो बाह्वतानि च ।

1 पौराह्मन् B; पौरह्मनमिति G1, J. पौरह्मनामिति G2. 2 ऋक् G1, G2, J. 3 दैववादेयं B; G1, G2, J. omit दैव but a second hand in G2 adds it in the margin. 4 वा G1, G2, J, K. 5 च is wanting in B. 6 उक्चि C. 7 नृचि: C, J, K; नृचि G1. 8 साम्नुपे B; साम्नुपे G1, G2, J; साम्नुपे K. 9 अयासां J. 10 नोति C, G1, G2, J, K. 11 च is wanting in G1, G2. 12 अपीपेता B; अपीपेता G1. 13 तपेष्ट G1, J, K. 14 च या B. 15 प्रदि C, G1, G2, J, K. 16 खाद wanting in G1; खा wanting in G2, J. 17 ऋचि G1. 18 ऋचि G1, ऋचि उपात्तपञ्चम्यां पंक्तिर्पंचम्यलन्तं राधन्तराणि यानि गुरुगीतीनि बाह्वतानीति J. (see p. 26 note 21) The portion उपान्त ... बाह्वतानीति is given by C within brackets as the reading of C ख. G2 has also the same reading but a second hand has struck it off and written यानि बाह्वतानि ... बाह्वतानीति in the margins, ऋचिनी पञ्चम्या पंक्ति पञ्चम्यं गलन्तं यानि राधन्तराणि यानि गुरुगीतीनि बाह्वतानीति K. (see p. 26 note. 21) Thus C ख, J, K omit here the following twelve sentences; ॥ gives them within brackets as the reading of C क. 19 तपेष्ट G1.

अपुरस्तात्स्तोभानि च बहिर्निधनानि च ।

पुरस्तात्स्तोभानि च पदनिधनानि ।

[अथोभयतो बार्हतानि च ।]

अथोभयतो राथन्तराणि चोभयतो बार्हतानि ।*

5 अपुरस्तात्स्तोभानि¹ पदनिधनानि गुरुगीतीनि² ।

पुरस्तात्स्तोभानि बहिर्निधनानि लघुगीतीनीति³ ।

गीत्यैतानि विजिज्ञासेतेति⁴ शाण्डिल्यायनः ।

यानि लघुगीतीनि तानि राथन्तराणि ।

यानि गुरुगीतीनि तानि बार्हतानि ।

10 अपि च यानि प्रपथस्तगीतीनि तानि राथन्तराणि ।

यान्युदात्तगीतीनि तानि बार्हतानीति ।

कल्पेनैव यज्ञकामौ व्याख्याताः ।

यद्येतत् स्वर्गकामयज्ञः पशुकामयज्ञः प्रजापतिकामयज्ञोऽभिवरणीय इति ।

अथाप्याहुः—ऊर्ध्वार्थ एव खल्वयं भवति ।

15 तं⁵ तु खल्वर्थं श्रेष्ठोऽन्येऽर्था अन्वययन्तीति ।

आप्तकामः खिद् देवोः स्तूयन्ताऽऽनाप्तकामा इति ।

अनाप्तकामा इति वै खल्वाहुः ।

को ह्याप्तकामस्य स्तुत्या कः प्रत्यर्थो भवेतीति ।

अथाप्याहुः—शुभ्रवद्वाप्तकामा एव भवन्ति ।

20 तत्प्रवदेन जानीमः ।

यस्मै देवा कामयन्ते तस्मै समर्धयन्ति ।

कुतोऽनाप्तकामाः समर्धयिष्यन्तीति ।

अथापीदृवं⁶ पश्याम आप्तकामान्तराणामेवानाप्तकामैरिप्साम् ।

- 1 Wanting in B. 2 Wanting in B, G1, G2. 3 भवतेति G1. 4 बोभवते G1. 5 य तानि B. 6 G1, G2 add च. 7 Wanting in C. 8 अ is wanting in C. 9 C, G1, G2 add च. 10 तानि G1. 11 राथ is wanting in G2. 12 गीतीनि G1, G2; C omits इति गीतीनि. 13 ति is wanting in B, G2. 14 नौ B. 15 तानि wanting in C. 16 नि च. 17 Wanting in G1, G2. 18 C omits वा. 19 उदात्तानि C क. 20 अन्युदात्त C क. 21 in G1, G2. 22 तानि C ख, J, K resume from here. 23 काम्या G1, G2, J, K. 24 कामो C. 25 पथ is wanting in B. 26 अप्याहुः C. 27 तं तु is wanting in C. 28 श्रेष्ठः श्रेष्ठोऽन्ये J, K; श्रेष्ठोऽन्ये G1, G2; श्रेष्ठः न्ये J, K. 29 अन्वययन्तीति G1. 30 कात्यायनः J, K. 31 देवा श्रूयन्ता C. 32 अवाप्तः J, K. 33 स्तुत्या C. 34 ला G1, G2, J, K. 35 भवितव्यीति C; भविष्यतीति G1, G2, J, K. 36 प्रत्यवा C. 37 कुतो C 3. 38 भविष्यति C, G1, G2, J, K. 39 देव C, G1, G2, J, K. 40 —

यथैतद्वाङ्मिति ।

अथाप्यल्पकामवदायाह—“विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा” इति । VS. 22.

28; 39. 13.

कुतोऽनाप्तकामान् प्रतिव्यैमविष्यदिति ।

5 अथाप्याहुः—द्विस्थानो देवा भवन्ति ।

न्यूनमन्यत्स्थानं सम्पूर्णमन्यत् ।

यदु ह न्यूनं तदिहै प्रलैः प्रतिविभवन्ति ।

यदु सम्पूर्णं तत् आशियः समर्धयन्तीति ॥ ३ ॥

कथं¹ खल्वङ्गकामा इति ।

10 विद्यन्त इत्येके ।

श्रुतिप्रमाणाः ।

अङ्गे श्रूयमाणं² कथं क्रतौ प्रतीयामेति ।

अथापि योऽङ्गकामं क्रतुकामं मन्येतापि नूनं^३ सोऽङ्गे दुष्टे सर्वमेवापि
क्रतुं दुष्टं मन्येत ।

15 अर्थापि पृष्ठदोमं^४ सर्वेषां स्तोत्राणां मन्येतेति^५ ।

क्रतुकाम इत्यपरम् ।

क्रतुः खल्वधिकृतोऽङ्गश्च कामैश्च भवति ।

अथापि न आपर्यंकल्यो दर्शयति—यज्जातीया प्रतिपद् भवांत तज्जातीयानि
द्रव्याणि कल्पयति ।

20 यथां ज्योतामथाविनो^६ वर्षकामस्य जन्त्या गा विवित्समानस्येति^७ ।

अथापि योऽङ्गे^८ कामं मन्येतापि नूनं^९ स तदेवाङ्गं कृत्वा विरमेत्,
तस्मिन् हि^{१०} सकामो भवतीति ।

यद्वेतदङ्गदोषात् क्रतुदोष इति, विषये खलु दोषो भवति न तथाकामः ।

यद्वेतत्पृष्ठदोमं^{११} सर्वेषां स्तोत्राणां मन्येतेति, भवन्ति बाह्वधर्मा यथा

25 युग्यस्य घासेदानमक्षस्योपाजनमिति ।

1 कानपदाय B. 2 काप्तं G1, J, K 3 प्रतिभविं C, J, K 4 न B.

5 म is wanting in J. 6 पूर्वमं B. 7 दितः C, G1, G2, J, K. 8 प्रवलेः

B. 9 तत्तथाशियः C. 10 र्द्धतोनि J. 11 कथम् C, G1, G2, K. अथम् J. 12

माणां C. 13 प्रनियामेन G1, G2, J, K. 14 क्रतुं कामयेतां C. 15 म wanting

in G1, J. 16 मन्येसो G1, G2; मन्य-सो J, K. 17 अथोपि J. 18 मन्यन्त

इति B. 19 कास्तो G1, G2, ऐकाल्यो J. 20 यथो G1, J. 21 ने G1, G2, J,

K. 22 जन्त्यामाविवित्समानं C. 23 विवित् B, विविमानं G1. 24 न्यं K.

25 योग कां G1, G2, J, K 26 तन्दिस्मि G1, G2, J. 27 द्दन्दो J, K.

28 इति B. 29 न्यं K. 30 चासां B; दान्वासदाममकुसो G1.

सम्भूय न खल्वर्थान् साधयन्तीति ।

कथमु ब्रह्मसाम्नि कामागानमिति ।

याथाकामी कामानामित्येक आहुः ।

अनादेशे किमन्यद् याथाकाम्यात् प्रतीयामः ।

5 अथापि रदस्यब्राह्मणं^१ दर्शयति—याथाकामीति याथाकामानामिति ।

क्रतुकाम इत्यपरम् ।

एषोऽधिकृतः ।

अथापि यः क्रतुकामेऽधिकृते सत्यन्यं काममुत्पादयेदपि नूनं स पशुना
मृतीयसवने चरन्तीत्यन्यं पशुमुत्पादयेत् ।

10 भोमिति सति समयादपेयात् ।

यद्युपैतमेव प्रतीयोद्यः प्रातःसवने संहशं व्याहृत्यात् ।

यद्वेतदनादेश इति, आदेशजातिरेषा भवति यदधिकारः ।

यद्वेतद्रदस्यब्राह्मणं^२ दर्शयतीति, सर्वाभिप्राय एतदुपपद्यते ।

कथमु खल्व्वाशीःसमृद्धिरुपसंरणानीति ।

15 सर्वस्तोत्रेष्वित्येक आहुः ।

स्तोत्रशब्देन चाभिप्राययति ।

अपि चानिदेशे किमर्थोऽवयवं प्रतीयादिति ।

ब्रह्मसाम्नीत्यपरम् ।

ब्रह्मसामं ह्याशीःस्थानमिति ।

20 अथापि यः स्तोत्रशब्दाश्रितोऽस्तोत्रीये प्रतीयादाशीशब्दादपि स नाऽब्रह्म-
साम्नि प्रत्येतुमर्हतीति ॥ ४ ॥

अथातो यद्वस्थानानि ।

अपिच सन्धिपञ्चा इत्याचक्षते ।

अहोरात्राभीज्याऽग्निहोत्रम् ।

1 इयादयं G1; सादयं G2, J, K. 2 अ C, G1, G2, J. 3 अ C, G1, G2, J, K. 4 याथाकामित्वमिति G1, G2, K; याः यामित्वमिति J; कामो is suggested here. 5 सत्यं न्यं G1, G2, J, K. 6 चरतो is suggested. 7 पदामि B. 8 समानादपेयात् G1 G2; समानादपेयात् J. 9 अवेत् C, G1, G2, J, K. 10 प्रतीयापाः J. 11 प्रति C; प्रवेः G2, J but a second hand in G2 corrects it. 12 स्व B. 13 अवेत् G1; अवेत् J. 14 □ adds तद्. 15 अ C, G1, G2, J, K. 16 स wanting in K. 17 स्तोत्रे श B; स्तोत्रे J. 18 च न हि स्तावयति C; च हि स्तावयति G1, G2; च हि स्तावयति J, K. 19 अस्मा G1. 20 अहीर्षा C, G1, G2, J, K. 21 अस्तोत्रे C; अस्तोत्रे G1, G2, J, K.

सायमाहुत्या रात्रिमभियजते ।

सा यत्र क च पुरोदयाद्दयते स्वे स्थाने जुहोमीति विद्यात् ।^१

प्रातराहुत्याऽहः ।

5 सा यत्र क च पुराऽस्तमयाद्दयते स्वे स्थाने जुहोमीति विद्यात् ।

ते तु यदादौ निदधाति प्रातश्च होमकालः ।

अपिचैवं^२ कृत्स्ने महोरात्रे अभीष्टे भवत इति पूर्वपक्षापरपक्षाभीज्या ।

दर्शपूर्णमासौ ।

पौर्णमासेन हविषाऽपरपक्षमभियजते ।

10 स यत्र क च पुराऽमाघास्येया यजेत स्वे स्थाने यजे इति विद्यात् ।^३

आमावस्येन पूर्वपक्षम् ।

स यत्र क च पुरा पौर्णमास्या यजेत स्वे स्थाने यज इति विद्यात् ।

तौ^४ तु यदादौ निदधाति प्रातश्च यज्ञकालः ।

अपिचैवं^५ कृत्स्नौ पक्षावभीष्टौ भवत इति कृत्यभीज्या ।

15 चातुर्मास्यान्योपधि^६ भर्क्षेयभीज्या ।

आध्रयणेष्टी उदगयनदक्षिणायनयोः, पशुंसोमः, तस्य संवत्सरस्याभीज्या
सुत्येति ।

तत्सन्धेतत् संहृतमयुक्तमाहिताग्नेः कुशलेन यदंमिहोत्रं^७ दर्शपूर्णमासौ

चातुर्मास्यान्याध्रयणेष्टी पशुंसोम इति^८ तु यदेवं न करोति ध्रुवयज्या
स्यादिति ।

20 [अननुभूतिर्ज्ञेयमिति ।]^९

1 अनभियजते B; अभिमपि य० G1; अभि यत्र० J, K. 2 अयेव O, G1, G2; अयेव J, K. 3 J, K add स यत्र पुरामावास्तया यजेत स्वे स्थाने यजेत इति विद्यात् (See line 12). 4 अयेव O, G1, J, K. 5 अयेन E. 6 O क reads अभीष्टा for अभीज्या here and in the following lines. 7 और्ण० C, G1, G2, J, K. 8 अयेव G1. 9 अभियजते B; अभिवात्रता J; अयेवे K. 10 अया C. 11 स G1, G2. 12 यजेत C. 13 J, K omit this sūtra and the next two. 14 E J. 15 होमकालः C क. 16 अपिचैवं C. 17 उक्ताभीष्टा C; कृत्यभीज्या B. 18 अभि B. 19 कृत्यभीज्या B; पक्ष्यभीज्या G1, G2. 20 पशुंसोमः B; पशुसमः C क; पशुसमः G1, G2, J, K. 21 यदंमि० G1, G2, J. 22 अनपूर्ण० B. 23 पशुसोम इति तु is wanting in C क; पशुसोम इति वै रुनं यदे० C स; पशु (अशुः० J; अशुः० K) सोम इति वै स तु यदे० G1, G2, K. 24 J adds वै स. 25 ध्रुवयज्या- स्या० C; ध्रुवयज्या- स्या० G1, G2, J, K. 26 सोदि० J. 27 Wanting in B.

असिद्धिदर्शी वा स्यात् ।

मूलिपुरोडाशेनाप्नोति ।

आज्येन पयसा च प्राणिंति ।

अथाप्याहुः—आदित्यश्च वाव सल्लु चन्द्रमोक्षेमानि पर्वाणि कुर्वतो ययोरियमभीक्ष्या भवतीति ।

5

अग्निहोत्रेणादित्यस्येज्यामभियजते ।

दर्शपूर्णमासाभ्यां चन्द्रमसः ।

तदग्निहोत्रं सायमाहुत्या प्रयुज्यते, प्रातराहुत्या निस्तिष्ठते ।

सोऽपि नाहुत्वा प्रातराहुतिमभ्यं यज्ञमुपक्रमते ।

10 कथं पूर्वसिद्धं नितिष्ठतेऽन्यमुपक्रमेतेति” ।

पौर्णमासेन हविषा दर्शपूर्णमासौ प्रयुज्येते” ।

अमावास्यायेन निस्तिष्ठते ।

सोऽपि नानिष्ठेऽऽमावास्यायेन हविषाऽभ्यं यज्ञमुपक्रमते ।

कथं पूर्वसिद्धं नितिष्ठतेऽन्यमुपक्रमेतेति” ॥ ५ ॥

15 तदप्यपरपक्षे प्रायणं परिजिहीर्षितं भवति । PS. 2. 7. 1.

रात्रौ वा । PS. 2. 7. 2.

यज्ञविलोपो विसर्गस्थिते । PS. 2. 7. 3.

अपि च नोह तमस एव तम ईयादिति । cp. PS. 2. 7. 4.

तच्चेदपरपक्षे प्रायणं गृह्यते । PS. 2. 7. 5.

20 याचस्योऽपरपक्षस्यातिशिष्टो रात्रयः स्युस्तासां सायं प्रातराहुतीः प्रति-

सङ्ख्याय हुत्वा प्रत्याहत्वाऽऽमावास्यायेन हविषेष्टा समापयेयुः । ibid.

एवमयं विलोप इति ।”

पूर्वपक्षे चेद् रात्रौ प्रातराहुतिमेव । PS. 2. 7. 6.

1 सिद्धिं C, G1, G2; सिद्धं J. 2 नूतः पु० B. 3 प्राप्तेऽपि C, G1, G2, J; प्रणीति E. 4 वावस G1, G2; वावस J, K. 5 अग्निहोत्रं C. 6 कुर्वते G1, G2, J, K. 7 मोति G1, G2, J. 8 अग्निहोत्रं B; अग्निहोत्रं G1, G2, K; अग्निहोत्रं J. 9 After वा both the mss. G1, G2 break off. 10 निष्ठिते B, C; 11 कनेयेतेति B; अनेयेति J, K. 12 अनेयेति J, K. 13 वना B. 14 अने C, J, K. 15 अनिष्टां J. 16 अनिस्तिष्ठिते B; अनिस्तिष्ठिते C; अनिस्तिष्ठितेनित्यं J. 17 अनेयेति B; अनेयेति J, K. 18 विलोपो B; विलोपो J. 19 व is wanting in J. 20 चान्यस्तं PS. 21 इवात् PS. 22 गृह्यते PS. It does not end the sūtra here. 23 अत्राह J. 24 अत्राह PS. 25 अत्र J. 26 अत्र J. 27 अत्र J. 28 अत्र J. 29 अत्र J. 30 Wanting in PS, Hultzsch's ms. of PS. (in H. PS.) contains it.

- पुरस्तादाद्वनीः हरेयुः । PS. 2. 7. 7; cp. LŚ. 8. 8. 16.
 पश्चाद् गार्हपत्यम् । PS. 2. 7. 8; cp. LŚ. 8. 8. 16.
 दक्षिणतो दक्षिणाग्निम् । ibid.
 मध्ये शरीरम् । PS. 2. 7. 9.
 5 तं दक्षिणाशिरसं चितौवाहितं यज्ञपात्रैः कर्तव्यम् । PS. 2. 7. 10, 11;
 LŚ. 8. 8. 17. cp. ŚBr. 12. 5. 2, 7 up to p. 32. 4.
 अर्घ्यैः शिरसि कपालानि युज्यात् । PS. 2. 7. 12; LŚ. 8. 8. 18.
 समवसंधानं च चमसम् । PS. 2. 7. 13; cp. LŚ. 8. 8. 19.
 ललाटे प्राशिघ्रहरणम् । PS. 2. 7. 14; LŚ. 8. 8. 20.
 10 नासिकयोः सुवौ कर्णयोर्वौ । PS. 2. 7. 15; cp. LŚ. 8. 8. 21.
 आस्ये द्विरप्यमवधार्याऽनुस्तरिर्धिया गोर्वपयौ मुखं प्रक्ष्वाप्य तत्राग्नि-
 होत्रद्विवर्णीं तिरश्चीम् । PS. 2. 7. 16-18; LŚ. 8. 8. 22.
 दक्षिणौ पाणौ जुह्वम् । PS. 2. 7. 19; LŚ. 8. 8. 23.
 सव्य उपभृतम् । PS. 2. 7. 20; LŚ. 8. 8. 24.
 15 पार्श्वयोः स्पर्शोपवेगौ । PS. 2. 7. 21; cp. LŚ. 8. 8. 25.
 तथा वृक्षे यथास्वेम् । PS. 2. 7. 22; LŚ. 8. 8. 25.
 उपरि ध्रुवाम् । PS. 2. 7. 23; LŚ. 8. 8. 26.
 उदरे पानीम् । PS. 2. 7. 24; LŚ. 8. 8. 27.
 उपस्थे कृष्णाजिनम् । PS. 2. 7. 25; LŚ. 8. 8. 28.
 20 अन्तरेण संविधनी शंभ्यां हृषदुपले यच्च नादेष्टव्यम् । PS. 2. 7.
 26, 27; LŚ. 8. 3. 29.
 दक्षिणस्योत्तरस्य दक्षिणतं उत्तलम् । PS. 2. 7. 28; LŚ. 8. 8. 30.
 अनुसक्तिं मुसलम् । PS. 2. 7. 29; cp. LŚ. 8. 8. 31.
 पादयोः शकटद्वौ । PS. 2. 7. 30; cp. LŚ. 8. 8. 32.

1 PS. breaks the sūtra here. 2 चित्तायां वाहितं G, J, PS. 3 कल्प-
 यति PS. 4 Wanting in LŚ 5 सनन्तः C; समन्तः J; समोसंधानं LŚ. 6 सुवौ
 G. 7 कर्णा J; wanting in LŚ. 8 ०२० J, K. 9 PS. breaks the sūtra at
 व्याप. 10 ०१० J. 11 गौमुखं वपया LŚ. 12 ०११ B. 13 स्पर्शः J; स्तोः H.
 14 Wanting in LŚ. 15 वृक्षे G; पक्षौ J, पक्षौ K. 16 यथास्वेम् J, wanting in
 LŚ. 17 उदरे J; उदरले K. 18 अन्तरेण J. 19 उच्छ्रिणि J; सक्थो K; सक्थो LŚ.
 20 शंभ्या इ० C शंभ्या इ० J, K, PS. 21 H. PS adds च; PS, H. PS break the
 sūtra here. 22 नादेष्टव्यम्: PS. 23 ०१३ B, J. 24 ०१४ LŚ. 25 J
 repeats here the portion शंभ्या हृषदुपले पादयोः. 26 शंकुद्वौ K. ०१५ H.
 PS; सप्तम् LŚ.

सर्वाण्युत्तानान्यासेचनवन्ति पृषदाज्येन पूरयित्वा । PS. 2. 7. 31,
32; cp. L.S. 8. 8. 33.

अथैनं यथास्थानं युगपदग्निभिरुपसृजेत् । cp. PS. 2. 7. 33; L.S. ibid.
सर्वस्वार्किकं परिगोणम् । PS. 2. 7. 34.

5 "स एष यज्ञायुधी यजमानः स्वर्गलोकमेति" इति ब्राह्मणं भवति ।
PS. 2. 7. 35; ŚB. 12. 5. 2, 8.

"आहुतिं जुहोति पुत्रो भ्राता यो" वान्यो यज्ञियो ब्राह्मणः—

'तैसात्वमधिजातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः ।'

'असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहा ॥'" इति । PS. 2. 7. 36; ŚB. 12.
5. 2. 15.

10 शान्तिर्वामदेव्यम्" ॥ ६ ॥ PS. 2. 7. 37.

पैयः पटलः

एकैद्विकारं बहिष्पवमानं सास्रश्चैकत्वात् ।

15 तैन्वसमेत्याचार्याः ।

सास्रामनु नीनात्वम् ।

उत्तरयोः पवमानयोः पृथग्विकारा भवन्ति ।

पर्यायानामनु नीनात्वम् ।

आर्ध्वर्तिषु सन्धौ विप्रतिपद्यन्ते ।

20 एकद्विकार इत्येके ।

यथा बहिष्पवमानं त्रिराचार्या द्विकुर्वन्ति ।

देवतानामनु नानात्वम् ।

विश्वजितोऽपि" वा नानादेवतं बहिष्पवमानम् ।

अथोप्यत्र सकृद्विकृतोति सकृद्विकृतोत्पादत्वाद् बहिष्पवमानस्येत्याचार्याः ।

25 अथ यज्ञायज्ञीयानुरूपे कथं द्विकार इति ।

यथोत्तरयोः पवमानयोरित्येके ।

अस्ति द्वि सामनानात्वम् ।

यथा वा विश्वजिति नानादेवते इति ।

सकृद्विकृतोति सकृद्विकृतोत्पादत्वाद् बहिष्पवमानस्य, तथा वा स्यादिति ।

1 ०ति न J, K. 2 पृषदा० PS. 3 अथेनान् PS. 4 सर्वास्थानिकं C; ०सारिकं J, ०सारं H. PS. 5 ०माणम् C; ०णान् J; ०णान् PS. 6 द्वि C. 7 ०दीदि H. PS. 8 ०ो C. 9 वाञ्छो J; वा H. PS. 10 लस्या० C, J, K. 11 C, J, K, PS, H. PS. repeat it 12 In B only. 13 एका J, K. 14 ए० B. 15 नात्व० J. 16 नात्व० B, J. 17 ०द्वि C क. 18 ०ो वा C, J, K. 19 ना J; wanting in K. 20 अथात्र C, J, K. 21 ०े सति C, K. 22 ०पाराद् B.

अथ योनौ यद्गं तन्वानस्य कथं^१ रेतस्यारथेन्तरवर्णे^२ स्यातामिति ।

उमे यथास्थानं^३ स्यातामिति ।

बहिष्पवमाने चोत्पन्ने भवतः ।

न चापि निर्वर्तयति ।

- 5 अथापि यथा गायत्रं यज्ञायज्ञीयधर्मान्^४ प्रतिपद्यते एवमपि यज्ञायज्ञीयं^५ गायत्रधर्मान्^६ प्रतिपद्येत ।

बहिष्पवमान एव धर्मो भवतीत्यपरम् ।

नोभ्यत्र गायत्राच्च चान्यत्र बहिष्पवमानादिति ॥ ७ ॥

अथं गायत्रस्य काम्याः सामान्ताः ।

- 10 यावन्निगदं^७ स्युरित्येके ।

स्वरस्यैते प्रत्याज्ञाया भवन्ति ।

तत्र किमर्थोऽवयवं प्रतीयादिति ।

[अथान्येवमव्याहृतं गायत्रं भवति ।

अथापि यथा काम्यस्याविप्रयोगस्तत्कुशलम् ।

- 15 अथान्येष प्रयोगाणां धर्मो येन प्रक्रमेस्तेन समाप्तिरिति ।

बहिष्पवमान इत्यपरम् ।

एतद् गायत्रस्य विकारस्थानम् ।

अथान्येतद् धुरीरं सामान्ता नातिरिच्यते ।]

अथान्येवमजामि भवति ।

- 20 अथान्येवं यथाभूयिष्ठं भवतीति ।

प्रथमायामिति वर्णगण्यः ।

एतद्बहिष्पवमानस्याशीःस्थानम् ।

अत्र हि काम्याः प्रतिपदो भवन्तीति ।

रथन्तरवर्णायामित्यपरम् ।

- 25 एषा च विकृततमा ।

अपि च पर्यप्रक्रमं पर्यावसानं भविष्यतीति ।

ब्रह्मण आज्य इत्यपरम् ।

1 तत्त्वानस्य J, K. 2 कथं C, J. 3 रेत्ये J. 4 य० C. 5 रेत्ये B. 6 चातिनि० B; चापि निर्वर्त० C, J, K. 7 यज्ञीयं J. 8 एवत G1, G2. G1, G2 resume from here. (see p. 30 note 9). 9 C, G1, G2, J add गायत्रस्य. 10 वान्य० C. 11 Wanting in C, G1, J. 12 स्वेने C, G1, G2, J, K. 13 B omits the portion within brackets. 14 याय० C. 15 प्रक्रमेत् J, K. 16 परा० G1. 17 माना J, K. 18 वार्ष० G1. 19 एतत्पद० B. 20 ंशीर्वाजम् C, G1, G2, J, K. 21 पश्य० G1. 22 ना० K.

ब्रह्मसाम ह्याशीःस्थानमिति ।
 उत्तरयोः पवमानयोरित्यपरम् ।
 एतदेतेषां सामान्तानां स्थानम् ।
 अथान्येषां रोहो भवति

5 अपि चान्ताख्यानि कर्माणीति ।

यद्वेतज्जामीत्यजामि वा कल्पयेत्, अर्थोऽजामिकरण इति चापि तितिक्षेत ।
 अर्धच्येके गायत्रं गायन्ति ।
 कस्य हेतोरिति ।
 स्वरायैतत् स्थानं कुर्वते ।

10 स न इत्थं केवलः स्वरो गीतो भविष्यतीति ।

ते^१ व्याध्मत्पृचि प्रस्तुत्यानृचि गार्धन्ति ।
 प्रतिहारस्य चानुत्सादमनुपायांश्च निधनस्य चानिधनस्वरितं तथा निधन-
 मुंसीवेदित्याचार्याः ॥ ८ ॥

अथ बृहद्रथन्तरयोर्वदति ।

15 तयोः समानं निधनमासीत् ।

तस्मिन्नातिष्ठेतामिति ।

किञ्चिद्धनमिति ।

अहिरिति कौत्सः ।

अकारमेवान्यत् ।

20 सकारोपसृष्टं मेजे^२ ।

हकारमेवत्यत् ।

सकारोपसृष्टं सकारमेव, अहमनयोः समानं निधनं मन्य इति धानञ्जयः ।

स ह्युभयत्र दृश्यत इति ।

निधनब्राह्मणमेवाहमिदं मन्य इति वार्ष्णिगण्यः ।

25 द्वे सखिमे पृष्ठे भवतः ।

एकं पृष्ठस्थानं तस्मिन् स्पष्टं तौ महं पूर्वतया इति ।

1 लाशी० J. 2 ंशीर्द्धां० C, G1, G2, J, K. 3 ०देवेषां K. 4 सामन्तां० G1, G2. 5 आमिकरण J; अर्धो० K. 6 ०नृचोके J. 7 इति is wanting in B. 8 ०व्यसीति G1, G2; ०व्यसीति J, K. 9 व्याध्मत्पृचि B; तथा प्रथमि० C; ते व्याध्मत्पृचं प्रस्तुत्यानृचि G1, G2; 10 यावन्तः C, G1, G2, J, K. 11 व्याध्म K. 12 ०स्वरत्वाग्निं B; ०न् स्वरित्वानि० C; ०स्वरित्वाग्निं G1, G2; ०न् स्तान् J. 13 ०मुसीचदेदि० G1. 14 सामन् B. 15 व्या० B. 16 ह० C ख, G1, G2, J; आह० K. 17 ०न्ये C, G1, G2, J, K. 18 C, J omit मेजे...सकारोपसृष्टं. 19 ०मभ्यासं G1, G2. 20 कभ० G1. 21 ०दैवधामहं G1, K; ०दैवधामहं G2; ०दैवधामहं J. 22 आया G1, G2, J, K.

अधैतेषु पुरस्ताज्जपेष्ु वेति ।

एतदुदस्येदित्येक आहुः ।

एतानि मनसान्धीव्योद्भायेदिति हि भवतीति ।

अन्यदिदं तेभ्यो भवतीति ।

5 यथाधीतमित्याचार्याः ।

न चोदासो विज्ञायते ।

अपि चार्थस्यादुपक्रमम् ।

अथापि स्रग्शयेऽल्लोपो लोपान्न्यायतर इति ।

ते^३ कथं पवमानगतयोरिति ।

10 कर्तव्या इत्येके^४ ।

सामसंयुक्ता हि^५ भवन्ति ।

अकर्तव्या इत्यपरम् ।

स्थानसंयुक्ता हि भवन्ति ।

अथापि पवमानसामिनी अप्रधानभूते भवत इति ।

15 अथापि यद्युद्देनान् पुरस्तात् स्तोत्रोदकरिष्यद् व्यंयेता अन्यैः सामैभिरभ-
विष्यन्, यद्देनन्तरान् स्तोत्रव्यपांषोऽभविष्यत् ।

एतेन वामदेव्ययज्ञायज्ञीये व्याख्याते ।

बृहत्तः स्तोत्रोत्तमायां ब्राह्मणोक्तानां रोहाणामुत्तमं न कर्त्तव्यं इत्याचार्याः ।

Ārṣ: K. V. 18. b; 19 a; 70 a.

20 अप्रथमैवैव ह्याह—बृहतो रोहा वृणीमहा मार्गैर्येषु वान्तौ पूर्वौ वृंक्षौ
निधनोपाये च द्वितीयमहर् वर्षयेत् स द्वितीयः ।

तदुपरिष्ठात् स्तोत्रस्य प्रत्यंबरोहे देवं हि स युवानमृत्विजमनूचानं प्रेत-

माहुः—यैनमप्रत्यंबरूढं परावधीदिति ॥ ९ ॥

अथ यज्ञायज्ञीर्यैस्तोत्रयोद्वयक्षरेण प्रस्तौति ।

1 ०स्मेदि G1, G2, J, K. 2 लोपान्वाय० G1, G2; लोपान्वाय० E 3
Wanting in G1, G2, J, K. 4 ०त्ये G1, G2. 5 Wanting in J, K. 6 ०ति
J. 7 न् is wanting in J, K. 8 ०सात्री B. 9 अ is wanting in C 10
स्तोत्रवत्त्वा० J, K. 11 व्यंयेता G1, G2, J, K. 12 ०ये० J. 13 यद् दधन० C;
यदधत्तरां G1, J यदधत्तरां G1, G2, J, K. 14 ०व्यवायो० C, G1, G2, J, K 15 ०वो
न भवि० G1, G2. 16 ०देव्या० G1, वामदेतेनवामदे J. 17 रोहेत् C, G1, G2,
J, K. 18 अप्रमाथायै० B; अप्रमाथायै० G1, G2, J. 19 ०नादा इषु वन्तौ B,
मदायिषु० C, मदायिषु J. 20 इ is wanting in G1. 21 वात्येव० G1, वाव० G2,
वावराहे J. 22 ०नमृ B, 23 C, G1, G2, J add इहर्. 24 ०त्ये is wanting in
J. 25 ०शीयोत्त० B; ०शीयोस्तोत्त० G1, G2, J.

यथा बृहद्रथन्तरयोः ।

तदपि शश्वद्ब्राह्मणं भवति—

तानि ह वैतानि द्वादशाक्षरं प्रस्तावानि ककुबुत्तराणि सामानि बृहद्रथन्तरे
यज्ञायज्ञीयञ्चेति ।

5 अथ खल्वाह—“यदग्निष्टोमयाज्यनृतमाह, तदन्वस्य यज्ञः स्रवति, अक्षरे-
णान्ततः प्रतिष्ठाप्यम्” इति । PB. 8. 6. 13.

किमनृतं किमक्षरमिति ।

वेत्येतदक्षरम् ।

वकारादिराकारो गकारान्त इत्येक आहुः ।

10 तस्य गकारलोपं ब्राह्मणं क्षिपेतीति तदपितमुपेयुः ।

एवं कृत्स्नेन “अक्षरेण यज्ञस्य छिद्रमपि दधाति” इति । PB. 8. 6.
13,

आर्चिकमेवैतदक्षरमित्यपरम् ।

एतस्मिन् द्वादशराश्यात् प्रतीयन्ति ।

15 अष्टाक्षरेण प्रथमाया ऋचः प्रस्तौति ।

द्व्यैक्षरेणोत्तरयोश्चतुरक्षरेण बृहतः प्रतिहरतीति ।

नै स्तौभिकैः सहोपपद्यते ।

तस्माद्यदेर्यान्त्यमक्षरं तन्निधनमुपेयुः ।

यथार्थीतमित्याचार्याः ।

20 स्वरतन्त्राण्यक्षराणि भवन्ति, स्वरान्ततामेवाक्षरस्यैतद् ब्राह्मणमेवम-
वक्ष्येदिति ।

अथापि बहुलैषा ह्यन्देशी वृत्तिः ।

यौद्धिधनानीति चैतान्याचक्षते, वागुर्पयानीति च ।

यद्वेतदार्चिकमक्षरमिति, यथाधिकारमेतद् भवति, स्तौभिकस्येहाधिकारो
विज्ञायते ।

25

अर्थापि सप्तशये प्रकृतिसविधमेव प्रत्येतव्यमिति प्रत्येतव्यमिति ॥ १० ॥

षष्ठः पटलः

1 वा प्र० G1. 2 प्य is wanting in J, K. 3 वा० G1, G2. 4 शोयतीति B. 5 उपेयुः B. 6 G1 repeats here यज्ञस्य... एतस्मिन् (lines 11-13) within brackets. 7 तु J. 8 यद्वयं J. 9 यदेदान्त्यं J. 10 स्ये० K. 11 य० G1, G2. 12 सति B; ए० J. 13 J adds वि. 14 व्या० G1, K. 15 स्येदिति G1, G2, J, K. 16 तया० B. 17 In B only.

अथ द्रव्यसमुद्देशः ।

राथन्तराणि रथन्तरपृष्ठेऽभिरूपाणि, बार्हतांनि वृहत्पृष्ठे, उभयविधान्यु-
भयसाक्षि । cp. PB. 8. 3. 7; Caland ibid.

द्रवदिडानि रथन्तरपृष्ठे, ऊर्ध्वेडानि वृहत्पृष्ठे । cp. PB. 10. 12. 4.

5 अथ यत्र रथन्तरपृष्ठे बार्हतांनि क्रियेरन् वृहदीप्सया तानि विद्यात् ।
cp. PB. 8. 3. 7; Say. ibid.

एवमेव वृहत्पृष्ठे^१ राथन्तराणि स्वयोनीनि सर्वत्राभिरूपतराणि ।

अस्वयोनिभ्यः सामान्या ऋचाम्, असामान्याभ्यश्छन्दसि प्रथमाः सामान्या
इत्याचक्षते ।

10 अथ यो यज्ञप्रवादोः [सत्रप्रवादाः]^{१२} ऋतुप्रवादाः स्तोमप्रवादाः सर्वत्र^{१३} ता
अभिरूपाः ।

शुक्रवत्स्योऽप्रवादाः पूर्वयोः^{१४} पवमानयोः ।

होतृप्रवादश्च हविषप्रवादश्च समिद्धवद्धोतुपज्यम् ।

द्वृतवन्ति पीतवन्ति तृप्तयन्त्युत्तराणि ।

15 मरुत्वत्स्योऽप्रवादाः कृतवत्स्यो माध्यन्दिनीयाः ।

परिवत्स्यः कोशवत्स्यो निषण्णवत्स्यो माध्यन्दिनीयाः ।

गायैर्द्या वा तैत् त्रिष्टुभि वा मरुत्वच्चिकीर्षितं भवति ।

अथ अह्वाह—“त्रीणि सवनानां छिद्राणि, तानि तेनापिधीयन्ते” इति ।

PB. 7. 3. 19.

20 “कतमानि छिद्राणीति ।

पवमाना भवेवतास्तुतयः, तानि छिद्राणीति ।

अथाप्यन्तरेण पवमानांश्चावर्त्तन्ति च हविर्भिः प्रचरन्ति, तानि
छिद्राणीति ।” cp. Say. PB. 7. 3. 19; Caland ibid.

1 बार्हत् G1. 2 षेपु C. 3 षाडु C. 4 द्रवद्वानि B; प्रवितानि C;
द्रवदिडानि J, K. 5 इ is wanting in B. 6 तानि G1, G2, J. 7 षेन C.
8 नीति G1, G2, J, K. 9 सामान्या C, सामान्या J, K. 10 ऋचास्तोमेयान्या G1;
ऋचामसामान्या G2, ऋचसामान्या J; ऋचमसामान्या K. 11 ऋचान्दसी C, G2, J,
K, ऋचान्दसी G1. 12 सामान्या C; समान्या J, K. 13 वा B. 14 दात् B. 15
Wanting in B, K. 16 सर्वत्राभि B. 17 ष्लोः प्र B. 18 H adds कृतवत्स्यो.
19 Wanting in J. 20 त्व is wanting in G1, G2, K; मरुत्वत्स्यो J. 21 ष्लो
दुप्र C, G1, G2, J. 22 ऋतु C, G1, G2. 23 कोय G1, G2, K; कैय J.
24 माध्यन्दिनान्तया B; माध्यन्दिनातीया G1, G2; माध्यन्दिनातीयान्वा J, K. 25 य is
wanting in G1, G2, J. 26 त्वि C. 27 इ is wanting in G1. 28
पवमाना... प्रचरन्ति wanting in J. 29 व्याः C, G1, G2, J, K. 30 H has
नमावृत्तीनि.

चामदेव्यं मैत्रावरुणसाम सर्वत्राभिरूपम्, तदपचारे तद्विहीयान्श्चिकीर्षेत् ।
अथैतानि तार्तीयसधनिकानि रूपाणि ।

स्वादुमत्यो मधुमत्यो भद्रत्यं ओजस्रत्यो विश्ववत्स्यश्चित्रवत्यः सूर्यवत्यो^१
दक्षिणवत्यो निहृतवच्च वृद्धयश्चोक्येषु ।

5 अथ नामधस्तोत्रीये वदति—

“ककुप् प्रथमाथोष्णिगथ पुरउष्णिगनुष्टुप्” इति । PB. 8. 8. 26.

ककुप् प्रथमा, उष्णिग् द्वितीया, “पुरउष्णिक् तृतीया, दाशतयेनाध्यायेन
तां बहुचा अधीयते—Sây. ibid.

‘युञ्जन्ति हरीं इषिरस्य गार्थयोरौ रथं उरुयुने ।

10 इन्द्रवाहो वचोयुजे ॥” इति । RV. 8. 98. 9; SV. 2. 62.

तत्र वयं चत्वार्यङ्गराण्युपाहरामः ‘संविदा’ इति ।

सानुष्टुक् भवेति उपरिष्ठाज्ज्योतिः” ॥ ११ ॥ Caland quotes 1.5-13
on PB. 8. 8. 26.

कथमु षोडशी ज्योतिष्टोम इति ।

15 अकर्तव्य इति शौचिवृक्षिः ।

अन्तरितो^{११} ब्राह्मणसमाम्नायेनं, तथा ऋक्समाम्नायेनेति ।

कर्तव्य इति गौतमः ।

षोडशिनः स्तोत्रे “देयेति” भवतीति ।

अथापि न आप्यंकल्पो दर्शयति—

20 “द्वादशोऽस्य षोडशिमन्तावतिराशौ” इति । Árş. IX. 1. a.

अथापि मन्त्रवर्णो भवेति—

“त्रीणि ज्योतीरपि सचते स षोडशी” इति । PB. 12. 13. 32.

त्रिरुपेतो^{१३} द्वादशोऽहो भवतीति वैतद् भवति ।

1 व्यस्यै B, J. 2 व्या० C, G1, G2, J, K. 3 तार्तीयवसवनिका G1;
तार्तीयवसवनिका G2; तार्तीयवसवनिका J; नि is wanting in K. 4 मध्वत्यो वि० C,
मध्वत्योवसवत्यो वि० G1, G2; मध्वत्यो वि० J, K. 5 व्या० J. 6 दक्षिणतलो निहृत० B;
दक्षिणवद् योनिदूत० C. 7 वये wanting in J. 8 व्या० यो० C, G1, G2, J. 9 क वे
B. 10 दाशतयान्तां S. 11 वचोयु० J. 12 सुवर्षिदा B, सुवर्षिदा B. 13 इरता S.
14 ऋते C, G1, G2, J, K. 15 वेनेति C. 16 तथा ऋक्समाम्नायेनेति want-
ing in C; त समा० G1, G2; तस्मा० J, K. 17 हे० G1, G2. 18 C, G1, G2,
J, K add दि. 19 व्यतीति B. 20 शान्तस B; शान्तस G1, G2; शान्त
J, K. 21 अन्तवेतिराशौविनि G1, G2, J. 22 G1 adds व. 23 वेने B.
24 वे B, G1, G2, J, K.

संस्थामप्यस्यैतां विद्यमानोममन्यत इति गौतमः ।

एवं च रहस्यब्राह्मणे दर्शयति—अप्यनेन षोडशिसंस्थेन यजेतेति ।

नोद्धोस्यैषा संस्था विद्यत इति शाण्डिल्यः ।

अतिरात्रे तु कृताकृतो भवति ।

5 एवमिवाध्वर्युब्राह्मणं भवति—नोर्थे ब्राह्मो नातिरात्रे” ब्राह्म इति ।

सन्धी इमौ भवत इति घानञ्जयः ।

उदपसन्धिरसावेस्तमपसन्धिरयम् । Ars. K. V. 22 b.

तैसाद्यः कश्चातिरात्रः षोडशिमनेषं स कुशेलेनेति ।

“तस्यैता ऋचः पञ्चविंशत्यक्षराः पञ्चपदाः पञ्चाक्षरपादाः ।

10 नवोपसर्गाक्षराणि, आदितस्त्रयाणां पादानां त्रीणि त्रीण्युपसर्गाक्षराणि
पादान्तेषु भवन्ति ।

तेऽष्टाक्षराः सम्पद्यन्ते ।

पञ्चाक्षराहुत्तरौ, दशाक्षरोपयुक्ताश्चतुस्त्रिंशदक्षराः सम्पद्यन्ते ।” Say.
PB. 12. 13. 22.

15 अन्तस्थास्तदुपसृष्टाः ।

केनो विद्यमानेति ।

इत्थं ह्येवं वयमधीमहे ।

तथा बह्वृचा इति ब्राह्मणेनेत्याहुः—“चतुस्त्रिंशदक्षराः संस्तुतो भवति”
इति । PB. 12. 13. 24.

20 अनुपसृष्टः कनीयानिति वैतद् भवति ।

अथाप्युद्भिद्यमोणेपूपसर्गाक्षरेषु नैवार्थो दीयते, न वृत्तिर्दुष्यति ।

अथापि शब्दवेना अनुपसृष्टा आधर्वणिका अधीयते* ।

अथापि निर्धारितानामुपसर्गाक्षराणां वदति ।

1 म is wanting in G1, G2, J. 2 नां मन्य C, G1, G2, J, K. 3 अथ
तेन C. 4 नां C, G1, G2, J, K. 5 कतां G1, G2, J but G2 strikes off क
and writes क above it. 6 ऋचो C, G2, J; नोपं C क; ऋचो G1; G1 adds
(नादासैषा संस्था विद्यत इति शाण्डिल्योऽतिरात्रे तु). 7 उद्धो C, G1, G2, J, K. 8
J repeats ब्राह्मो ऽतिरात्रे. 9 सन्धि B. 10 मं B. 11 ऋचि C; ऋचे J.
12 एतं C. 13 ऋचिनां G1, G2, K. 14 ऋचे J, K. 15 ऋचेति B. 16
ऋच C; 17 पदा B. 18 दशाक्षरावेकस्ताश्च C, दशाक्षरोवेकस्ताश्च G1, G2, J,
K, S. 19 न सा उपं C; अतसा उपं G1, J. 20 विद्या मे तीर्थं C,
G1, G2, J. 21 ह्येनमधीमहे । J, ह्येतवमधीमहे । K. 22 ऋचो B; ऋचो
G1, G2, J. 23 ऋचं G1, J. 24 ऋचो C. 25 य is wanting in J, K.
26 व्यतिदुं G1, G2, J. 27 ऋचे G2.

“अथवा एता एकपदस्यस्य विष्णोश्चन्द्रो भूरिजः शक्यः” इति ।

PB. 12. 13. 22.

व्यक्षराण्यपि भूरिजो भवन्तीति ।^१

तत्रैतद् गौरीवितं गायत्रीसामं, आनुष्टुभम्, राज्या समानभागः समानभक्षो

5

भवतीति ।

स यद् गौरीवितं गौरीवित्य ईमा ऋचः स्वयोनिं^२ कुर्वते ।

ऋषिः स्वयोनिर्भविष्यतीति^३ ।

एतेन सौभरनामैधे व्याख्याते, रेवती च वारवन्तीयम् ॥ १२ ॥

ज्योतिष्टोमात्पादमेके षोडशिनं ध्रुवते ।

10 तत्र चास्य ब्राह्मणमधीयते ।

अथापि कथमेवं कृत्स्नं कर्माकृतमन्तरयिष्यदिति ।

“चतुर्थोत्पादं ध्रुवं तत्र चास्य ब्राह्मणमधीमहे ।” Ars. K. V. 20 b.

अथाप्याह—एकविंशायतनो वा एव यत् षोडशीति ।

तदेकविंशमहर्भवति ।

15 अथोत्पाह—दाशतय्य ऋचर्धेतुर्त्तरं चन्द्रः, क्रमे वा एवंविधमुत्तरेण ते न प्रथमकृताविति ।

अहो भवतीति राज्ञेरिति ।

अहो भवतीत्याहुः ।

अभूर्जं चास्य हविर्भवति ।

20 अथापि नियुक्तधर्मा भवति^४ ।

विद्वंश्चिच्छ्रवणान् ग्रहवान् ।

यथाहरेवं राज्ञेरित्यपरम् ।

राज्या समानभागः समानभक्षो भवतीति ।

1 उप वा H. 2 पा० B. 3 वा अहो G1, G2. 4 भूरिजः G1; भू० G2, J. 5 वा ऋषि C, G1, G2, J, K. 6 B here reads एतेन सौभरना ... 7 सामान्या B; सामान्यास्तानु० C, G1, G2, J. 8 Wanting in C; गौरी B; अतं G1. 9 वा G1, G2, J. 10 ओजस्रं C, G1, G2, J, K. 11 ओन्मुह्य B. योनि कुं G1, G2, J, K. 12 न्यौ० C. 13 ओव C, J; ओव G1. 14 अग्निरि-
ष्यदिति B. 15 अथाप्या G1, G2, J, K. 16 ऋचो चा० C, G1, G2, J, K. 17 अं C, G1, G2, J, K. 18 वा B. 19 अति B. 20 अहर्त्वं C, G2, J; अहर्त्वं G1. A second hand in G2 strikes off व; अहर्त्वं K. 21 अती G1, G2 but the latter corrects it; अतीति J, K. 22 निवस्यन्ति C; निवस्यन्ति G1, G2. 23 एव B. 24 एवम् G1, G2, J, K. 25 B repeats it.

तौ खल्विमौ द्वौ सन्धी भवतः ।

तयोरसौ नित्यः कृतकृतोऽयम् ।

कस्य हेतोरिति ।

साँदे तेन रात्रिः पञ्चदशविधतां लभते ।

5 कृतं पञ्चदशविधमहरिति ।

अथापि न तमुद्धृत्य पराक् स्तोत्रं रात्रावलप्स्यत ।

कृतान्यर्त्रावर्तिनि ।”

अथापि न तमुद्धृत्य तदेवत्यं स्तोत्रं रात्रावलप्स्यत ।

कृतान्यैत्रेन्द्राणि ।

10 अथापि विद्यते तस्य कालस्य स्तुतिर्नास्य विद्यते ।

[कस्मात् तस्य न विद्यते ।]”

पराङ्मतेत्यां वेलायामादित्यो भवति, नो परं च स्तुतिर्विद्यते ।

उदाहरन्ति द्वे च परं च स्तुतिम् ।

हिरण्यस्तूपे भवति—

15 ‘मस्याद्देवः प्रतिदोषं शृणानः’ इति । RV. 1. 35. 10.

“अथ ब्रह्माह—‘शकरीषु षोडशिना स्तुवीत’ इति । PB. 12 13. 13;

LS. 10. 2. 1.

तत्रैके महानांघ्रीः प्रतियन्ति ।

पताः शकरी भवन्तीति ।

20 एतास्तेव शकरीप्रवादो भवतीत्यपरम् ।

एताश्चाधिकृता भवन्तीति ।” cp. Caland PB. 12. 13. 13.

भोक्तातो विशेषंधुतेः सर्वसामस्तु स्यादित्येके ।

स वाचा रथन्तरे^१ निवर्तते ।

यथा त्रैयस्त्रिंशं^२ तृतीयसवनमिति ।

1 कृतकृतः J. 2 कस्य J. 3 साँदे B; राँदे J. 4 रात्रि J. 5 व्या० G1, G2, J. 6 व्यावर्तिनि B; व्यावर्तिनि G1; व्यावर्तिनि G2, J. 7 Wanting in C along with the next line. 8 ब्रह्माह G1, G2, J, K. 9 व्या० G1, J. 10 व्या० J. 11 शु C. 12 Wanting in B. 13 परोदे० G1; परादे० J, K; परोदे० G2. 14 पचरा B; G1, G2, J read पचव for परा च. 15 C, G1, G2, K read त्वेव for दे च; त्वे J. 16 वा च स्तुति B; पचवस्तु० G1, G2; पचवस्तु० J; पचवः तु० K. 17 स्तवे B. 18 देवः C. 19 ब्रह्माह G1, G2, J but a second hand in G2 has changed द into ह. 20 नास्तिः B; नास्ती G1, J, K. 21 प्रवि० G1, G2, J. 22 वः धृतः C; वृद्धतः J. 23 सामं सं B. 24 त्रेण C; वा G2; त्रे J. 25 त्रयस्त्रिंशत् G1, G2, J; त्रयस्त्रिंशत् B, G1. 26 त्वे G2, J, K. 27 त्रयस्त्रिंशत् B, G1.

अभिपरीत्य प्रत्यपेक्ष्यैस्तादृशमेतद् भवतीति ।

समुच्चयो धान्न्यार्थत्वात् ।

प्रस्तावशान्त्यर्थं हि वाक् ।

उद्गीधादिशान्त्यर्थं श्रोद्धारः ।

5 वाक्पूर्वा सामान्यात् ।

एवं यथान्तरप्रत्यासत्तिः ।

उत्तरो वाक् सामान्यविधेराचाराद्य ॥ १३ ॥

1 अहरत्यस्तोमसन्त्याभिपरित्य B. 2 ए is wanting in B. 3 ०स्वा० C. 4 ०वति C, G1, G2, J, K. 5 वा नानार्थ० G1, G2, J, K. 6 ०शान्तर्था G1, G2; ०शान्तर्था J. 7 ०थादे० G1, G2. 8 वाक् पू० C; वाक्पूर्व G1, G2, K; वाक्पूर्व J. 9 स्वात् C, G1, G2, J, K. 10 उत्तरी G1, G2, J. 11 वा C, G1, G2, J, K. 12 अपन्य० O, G1, G2, J, K.

अथ तृतीयः प्रपाठकः

अथ का प्रथमा स०स्थेति ।

अग्निष्टोमीं¹ प्रथमां मन्य इति शाण्डिल्यः ।

प्रथमं² ह्येव स्थानं भवति ।

अथापि प्रथममधीमहे³ ।

5 अथाप्यणुं प्रमुञ्चानि भूतानि भवन्त्यपरोवरीर्यांसि ।

अथाप्याह—“यह्मुञ्चं वा अग्निष्टोमः” इति ।

अथान्येतया स०स्थया चरति ।

अथान्येषा समारम्भतमां हं भवेतीति ।

अथापि नाग्निष्टोममकृत्वापरे स०स्थे⁴ करोति ।

10 नह्यनुपादाय प्रथमामुत्तरयोः सिद्धिरस्ति ।

अनुपादायोत्तरे प्रथमा सिध्यतीति ।

अथाप्याह—प्रजापतिर्वा एषा स०स्थानां यदग्निष्टोमः ।

तां यदकृत्वाधान्यां कुर्यात्, प्रजापतिरस्य हि स०स्थे⁵ सतिः स्यादिति ।

यावदादेशमुत्तरे सर्वत्र ।

15 अथाप्यूर्ध्वानामेव स०स्थानां कृतानां वेदंति—

“देवा वा अग्निष्टोममभिजित्योक्त्यानि नाशकुवन्नभिजेतुम्”⁶ इति ।

PB. 8. 8. 1.

1 अग्निष्टोमं B. 2 ०मां C, G1, G2, J. 3 B adds इति. 4 ०प्यणुं G1, J. 5 ०न्ति परो० C, G1, G2. 6 ०यं G1, G2. 7 ०न्माग्निं C, J; ०न्माग्निं G1. 8 सप्तां J. 9 ०मां G1, G2, J, K. 10 Wanting in C, G1, G2, J, K. 11 ०न्ति G1, G2, J, K. 12 ०पार G1, G2, J. 13 स्वे... स०स्थानां (line 12) wanting in J. 14 अथाप्याह G1. 15 यदग्निं J. 16 ०न्सन्ति G1. 17 ०दे G1. 18. Wanting in G1, G2. 19 ०द्येमभिजित्योक्त्यानि G1; ०न्तिलो-
स्थानि G2; ०द्येनमेजित्वा स्थानिस्थानि J. 20 C, J add देवा वा उक्त्यान्मभिजित्वा रात्रि
नाशकुवन्नभिजेतुम्; G1, G2 add देवा वा उक्त्यान्मभिजित्वा रात्रि नाशकुवन्नभिजेतु देवा वा
उक्त्यान्मभिजित्वा (०न्ति G1) न.

अथापि नैतदेवताः प्राहु राका सिनीवाली सरस्वती विष्णुरिति ।

सौविष्टकृतं खल्वेतत् सोमस्य स्थानं यदाग्निमाकृतम् ।

योऽयं देवताः शरसं सोऽप्यतिरात्रे संतीहैव प्रत्याहृत्य शरसती-
त्युक्थ्या ।

5 तां प्रथमां मन्य इति गौतमः ।

एवमाताहर्मात्रासमानि सवनानि अभ्युञ्जिषन्ते ।

आर्भक्छन्दांसि भुञ्जिष्यन्ते ।

प्रस्थितयोज्या ग्रहैश्च शस्त्रैश्च ।

अप्यहमेनैमागृत्तिनमिव मन्ये योऽग्निष्टोमयाजीति ।

10 ध्रुवमनु द्वादशस्तोत्रात्पूर्वं तत्प्रस्थितयाज्याभिर्विजानीम इति ॥ १ ॥

अतिरात्रीं प्रथमां मन्य इति धानञ्जयः ।

कृत्स्नं पूर्वं कर्म परिपोदया इति ।

अथापि सै मिमीते ।

“एषा वाग्निष्टोमस्य सम्मा यद्वाग्निः ।” PB. 9. 1. 23.

15 “एषा वा उक्थस्य सम्मा यद्वाग्निः ।” इति । PB. 9. 1. 25.

कुंतो हृष्टेन प्रमा स्यादिति ।

अथापि नः स्तोमसैमास्त्रायः ।

प्राह—अतिरात्रस्यैव स्तोमसैमास्त्रायो भवन्ति ।

अथापि न उक्थसमास्त्रायः ।

20 प्राह—अतिरात्रस्यैव प्रथममुक्थानि सममिनामः ।

अथापि नः कर्मणो यजैरपि प्राहुः—

उपरि सन्धिभक्षोत् स्तोमविमोचनमधीमहे ।

1 नोन्तदेवताः B; नोन्तदेवताः G1, G2, J. 2 विष्टक० K. 3 आत्स B. 4 C, G1, G2, J add स; सा वायं K. 5 उक्थिष्ठस्य अप्य० C; उक्थिष्ठस्य अप्य० G1, G2, J, K. 6 स is wanting in B. 7 प्रमा० C, G1, G2, J. 8 अप्य० C; अप्य० G1, G2, J; अप्य० K. 9 एवं प्राजा० C. 10 अप्य० C, G1, G2, J, K. 11 अनुधी० B. 12 उपप्राजा C; उपप्राजा G1, G2, J. 13 भेदवेवमा० C. 14 अतिरात्रि० B. 15 आत्रं C. 16 मां B. 17 परिपोदया B; परिपोदया C. 18 समिमे B. 19 सैमा यद्वाग्निः G1, G2, J. 20 कु is wanting in G1, G2, J, K. 21 प्राजा G1, G2, J, K. 22 स० B, G1, G2, J, K. 23 यः स० G1, G2, J, K. 24 ययः G1, G2 J. 25 यः स० B. 26 अप्य० B. 27 अति G1, G2, J, K. 28 अप्य० C, G1, G2, J, K. 29 अप्यानि C. 30 समाम is wanting in G1, G2. 31 यद्वत्सन्धिं प्रा० C क. 32 अप्य० G1; अप्य० G2, J. 33 आ० G1, G2, J.

यन्नुनमन्या प्रथमा स०स्थाऽभविष्यत् प्राक्तनं^१ स्तोमविमोचनं समा-
ज्ञास्यदिति ।

अथापि शश्वद्ब्रूचा अतिरात्रीमेव प्रथमामधीयते ।

तासां को काम्या का सर्वाभिप्रायेति ।

5 ओग्निष्टोमी चातिरात्री च ब्रुवते शौचिवृत्ताः ।

सर्वाभिप्रायेऽनवधारितकामे भवन्त इति ।

“एकस्मा अन्यो यज्ञः कामयाह्वियते सर्वेभ्योऽग्निष्टोम” इति न काममव-
धारयति । PB. 6. 3. 2.

ज्योतिष्टोमेनातिरात्रेण द्विकामो^२ यजेतेति नैव काममवधारयति ।

10 “पशुकाम उच्येत स्तुवीत” इति काममवधारयतीति । PB. 8. 8. 8.

सोऽशिधिता परिसरस्थिता भवतीति ।

सर्वाः सर्वाभिप्रायाः ।

सर्वासु काम्यानि विद्यन्त इति शाण्डिल्यः ।

तथा गौतमघानञ्जयौ ।

15 सर्वाभिप्रायैः खल्वयं ज्योतिष्टोमः ।

सर्वाभिरेव स०स्थाभिः सर्वाभिप्रायो भवतीति^३

यद्देतद्वधारितकामेति, पश्यामो वै वयं सर्वाभिप्रायेषु काममवधार्य-
माणम् ।

यद्योपर्वती प्रामकामस्य, प्रतिष्ठाकामस्य रथन्तरं सन्धिपामेति रथन्तरं
सन्धिपामेति^४ ॥ २ ॥

20

सप्तमः पटलः

तस्य खल्वस्य ज्योतिष्टोमस्य पदं व्यञ्जनस्यान्तानि भवन्ति—

प्रतिपद् गायत्र्यणिधनं विष्टुतिर्ग्रहसामोक्थप्रणयः सन्धिपामेति ।

तेषां किं^५ काम्यं किं सर्वाभिप्रायमिति ।

25 यद्यत् खल्वस्य ज्योतिष्टोमस्य चरन्ति तत्तत्सर्वाभिप्रायम् ।

अथ यत्काम्यं^६ निवर्तते तत्काम्यम् ।

1 प्र० is wanting in G1, G2, J, K. 2 ऋत् C, G1, G2, J, K. 3 ऋमेव B; ऋ G1, G2, J. 4 ऋम० B. 5 Wanting in C. 6 सर्वाभिप्रायेति B. 7 अग्नि० B. 8 Wanting in K. 9 ऋ B. 10 स्य is wanting in G1, G2, J. 11 ऋप्रायं ख० G1, G2; ऋप्रायः ख० J; ऋप्रायं ख० K. 12 C, G1, G2, J, K add 13 ऋती G1, G2, J, K. 14 ऋती G1, G2, J, K. 15 C does not repeat it. 16 In B only. 17 ऋं त्रिणि० C. 18 ऋत्ता० C, K. 19 Wanting in J. 20 प्रतिपद् C, G1, G2, J, K. 21 ऋ G1, G2, J. 22 चरिते B. 23 काम्यं C, G1, G2, J, K. 24 काम्य० B, C, G1, G2, J, K.

प्रतिपत् सर्वाभिप्राया ।
 सर्वा ह्यवधारितकामा भवन्तीति ।
 उपपत्तीत्याहुः ।
 प्रथमोमन्येनामधीमहे ।

5 अपि चैनां^१ ग्रामकामस्योद—ग्रामः सर्वाभिप्रायो भवतीति ।

अथाप्यस्याचारं दर्शयति—

ततश्चतुर्षु भासेषु शुनासीर्यस्य लोके^२ ज्योतिषोमोऽग्निषोम उपयंती
 प्रतिपदिति ।

“एषो रथन्तरपृष्ठेऽग्निपयती बृहत्पृष्ठेऽग्निपवद् बार्हतं रूपमुपयंद्वाधन्तर-
 10 मुपवती रथन्तरेऽग्निपयती बृहतीति च भाह्विनाम् ।” Ārṣ. K. V.
 18 a.

अथाप्येना^३ सोद्वस्रोत्तमे स्तोत्रीयेत्योत्तमां दर्शयति—

और्भयसाम्यात् तां न प्रथमाम् ।

ग्राह्य ऐवैव तद् व्याख्यातम् ।

15 अथाप्याहाभिपेचनीये—

‘यत् ‘पवस्व घोचो अग्निः’ इति, SV. 2. 125; RV. 9. 62. 25;
 PB. 4. 2. 17; Ārṣ K. I. 1 b.

तेन यज्ञमुखान्न यन्ति ।” इति । PB. 18. 8. 10.

प्रकृत्योपश्रयं दर्शयति ।

20 तदपि शब्द ब्राह्मणं भवति—

एते वांश्च प्रतिपदौ सर्वाभिप्राये यदुपवती चाग्निपयती च ।

[कामाय या इतरा आह्वियन्त इति ।]”

स्वरो गायत्रिणिधनानां प्रथमा विष्टुंतीना^४ इत्येतन्नौधसे प्रहृताज्ञाम् ।

पङ्कज्यानि सर्वाभिप्रायाणि भवन्ति ।

25 साकमश्व^५ सौभरजामेघे हारिर्वर्णोद्धरशीये आपदैर्दृष्टमिति ।

1 अपव० J. 2 ०मा चैनाम० C; ०मां चैनामधीनामधीमहे G2. 3 तां C; येतां G1, G2, J; च तां K. 4 ०स्व इ० C. 5 ग्राहः B. 6 ०स्याधिरं C; ०स्याधिरं G1, G2, J, K. 7 ०नाशी० C; ०नाप्सीर्वे J. 8 ०क J. 9 ज्योति ज्योतिषोम G1, G2; ज्योतिषोम उप० J; 10 उपपत्ती B. 11 एषां B. 12 C, G1, G2, J, K omit हारन्तरमुपव. 13 सासह० G1, G2, J. 14 ०य० G1, G2, J. 15 और्भव और्भव० G1, G2; और्भवस्यौर्भव० J. 16 तं G1, G2, J, K. 17 G1, G2, J omit व. 18 ०स्वपिभवं B; ०स्या प्रमवं C; ०स्या प्रमवं G1, G2; ०स्या प्रमवं J. 19 त is wanting in G1, G2. 20 वा B. 21 ०पारी G1, G2, J. 22 Wanting in B. 23 B, K add प्रथमा. 24 पिष्ट० J. 25 ०स्वे० G1, G2. 26 हार्वर्णोद्ध० G1, G2; हार्वर्णोद्ध० J. 27 आप्ता० B.

तपां कान्युकथे कान्यतिरात्र इति ।

सर्वेषां याथाकामीति शाण्डिल्यः ।

हारिवर्णोद्विंशीये वा हारिवर्णाष्टदशे चोक्त्यान्ते [चैव] कुर्यादिति
गौतमः ।

5 अतिरात्रे सौभरनामैवे ।^१

तच्चर्या^२ जानीमः ।

हारिवर्णोद्विंशीये वा हारिवर्णाष्टदशे चोक्त्यान्ते चैव कुर्यादिति^३ ।

अतिरात्रे चेति धानञ्जयः ।

सौभरनामैवे त्वेवोक्त्यान्ते न कुर्यादिति ।^४

10 रथन्तरं सन्धिषाण्णां सर्वाभिप्रायम् ।

तद्वि^५ चरति ।

तत्र यानि कामावधारणानि सर्वाभिप्रायेषु^६ तानि भवन्ति ।

तानि खल्वेतानि व्यञ्जनान्येकजातीयान्येव समादध्यात् ।

एवं चाव्याहृतः कर्तुर्भवति ।

15 अपि चैयमार्यैकलोपो दर्शयति ॥ ३ ॥

अथानुष्ठुभस्य भागस्य का छन्दोभक्तिरिति ।

एकाक्षरां हुं वंते 'शौचिबुद्धौ' ।

तद्विजानीमः ।

बहुरक्षरप्रवादो भवति ।

20 एकाक्षरा वै षोडश ।

अक्षरेणान्ततः प्रतिष्ठाप्यमक्षरम् ।

इयक्षरमुच्छिष्यत इति द्वि भवतीति ।

सर्वैय द्वात्रिंशदक्षरेति शाण्डिल्यः ।

तथा गौतमधानञ्जयौ ।

1 कन्पु० J. 2 ओ० G1, G2, J, K. 3 हारिर्णा० G1, G2, J. 4 Wanting in B, C; वव G1, G2, वैव J. 5 वि is wanting in G1, G2, J. 6 B reproduces here त्वेवोक्त्यान्ते न कुर्यादिति रथन्तरं सन्धिषाण्णां सर्वाभिप्रायं तद्वि चरति । (lines 9-11). 7 चर्याय B; चर्या J. 8 णांवाष्टा० B. 9 चर्याय G1, G2, J. 10 चर्या C. 11 रात्रे G1, G2, J. 12 चर्या B. 13 चो० C; चो (ले G2) चोक्त्यान्ते कुर्यादिति रात्रे चेति धानञ्जयः सौभरनामैवे चो० G1, G2, J. 14 K repeats रात्रे चेति... कुर्यादिति. 15 चाम् २ G1; चाम् २ G2, J, K. 16 तद्विच० C, G1, G2, J. 17 चै सुतानि C. 18 चुर्याय G1, G2, J. 19 चुर्याय G1, G2; चुर्याय J. 20 चो० G1, G2, J. 21 चो० G1, G2, J. 22 चः G1, G2, J. 23 वा is wanting in G1, G2, J.

पतामनुष्टुबित्याचक्षते ।

अथाप्येतामनुष्टुबर्थं [निधीयमानां] पश्यामः ।

अथापि यस्तावदेकशतं छन्दसामौक्तिर्यकामनुष्टुमं पृच्छेदेतामेव द्वात्रिंशदक्षराभावोक्तिः ।

5 तत्त्वत्तु गायत्रं प्रातःसवनं, त्रैष्टुभं माध्यन्दिनं, जागतं तृतीयसवनम् ।

यदूर्ध्वमुक्त्यर्थं आनुष्टुमः स भाग इति ।

कथमु द्वादशस्तोत्रं आनुष्टुमो भागः स्यादिति ।

सवनानि प्रति" प्रविष्ट इति गौतमः ।

"अष्टाक्षरा गायत्री, द्विद्वारो नवमः, एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्, द्वादशाक्षरा

10 जगती छन्दोभिरेवानुष्टुमभाप्नोति यजमानस्यानवलोपायः" इति । PB. 6. 3. 13.

अन्तस्थान एव भाग इति शौचिबृह्मः" ।

एकविंशस्तोमो वाक् सामन्तः ।

एव नूनं द्वादशस्तोत्रं आनुष्टुमो भागः स्यादिति ।

15 सर्वेव पदत्रिंशदक्षरेति शाण्डिल्यः ।

तत्र यच्चत्वार्यक्षराण्युपोहयति परोक्षीचिकीर्षधिति ।

पेदप्रत्यवरोहः शौचोद्विरेयः ।

यथैतद् ब्राह्मणम्—द्वादशाक्षरमेकादशाक्षरमष्टाक्षरं यागद्वात्रिंशीति" ।

पेद्विंशस्तोत्रे सवर्णानि प्रति प्रविष्ट इत्येव गौतमः ।

20 अच्च्वावाकस्तोत्रीये शौचिबृह्मः ।

अथ षोडशिति सर्वेव चतुस्त्रिंशदक्षरेति शाण्डिल्यः ।

तत्र यद् द्वे भक्षरे" उपाहरति परोक्षीचिकीर्षधिति" ।

उपसर्गाक्षराणि शौचिबृह्मः ।

1 तथा B. 2 Wanting in B; G1, G2 repeat व. 3 *मानानां C, K.

4 *इत्तुं G1, G2; *दत्तुं J. 5 *विषकं C, G1, G2, J, K. 6 G1 repeats पृच्छे-

देतामेव द्वात्रिंशदक्षरं; G2 repeats within brackets पृच्छेदेतामेव द्वात्रिंशदक्षरं. 7 C,

K add सवनं; G1, G2, J read *नसवनं सवनं. 8 *यत्ते G1, G2, J. 9 *वं G1,

G2, J, K. 10 *मं G1, G2, J. 11 Wanting in G1, G2, J, K. 12 वे.

G1, G2, J. 13 वि is wanting in G1, G2, J. 14 *मन्त्रं C. 15 *यः

G1, G2, J. 16 *मं G1, G2, J. 17 *वसन्तु C; *वं अनु G1, G2, J; *वं

अनु K. 18 *द्विंशति C. 19 *त्रैव C. 20 *व्यं B. 21 *विषोर्षवित्रि G1,

G2; *विषोर्षवित्रि J. 22 *वदं B. 23 *वोवादिरे B; *वोवादिरेवः C. 24

B omits वि. 25 C, G1, G2, J, K add मव. 26 न is wanting G1,

G2. 27 *य G1, G2. 28 G1, G2, J add कक्षरे. 29 रवि is wanting

B, K.

दशाक्षरपाद५ शौचादिरेयः ।

अथातिरात्रे सर्वैव द्वात्रिंशदक्षरेति शाण्डिल्यः ।

तां यदध्यासेन करोति परोक्षीचिकीर्षमिति ।

वैतैहव्यस्तोत्रीये५ शौचिवृत्ताः ॥ ४ ॥

5 अथाय५ सन्धिरन्तर्भागं भवती३ बहिर्भागमिति ।

बहिर्भागमित्याहुः ।

समाप्तेषु भागेष्वगच्छति ।

[अध्याप्यस्या छन्दसा भक्षयति बहिर्भागमिवैव स तर्त इति ।५

अन्तर्भागमित्यपरम् ।

10 का सा भक्तिर्या बहिर्भागमिति ।

अथाप्येनमुक्तैः सम्मिमीते ।

अन्तर्भागमुक्त्यानि भवन्ति ।

अन्तर्भागः सन् किंभागः स्यादिति ।

गायत्र इत्याहुः ।

15 समाप्तेषु भागेषु पुनरुपक्रमे कोऽप्यो११ गायत्रैवान् स्यादिति ।

सर्वभाग इत्याहुः ।

सर्वभागं पृष्ठं ह्यत्र रथन्तरमिति ।

आनुष्टुभ इत्यपरम्, राजानुबन्धतयेति ।

क्रमे भवती३ समास इति ।

20 क्रमे भवतीत्याहुः ।

समस्तेऽक्षरे रात्रिपर्यायाः क्रमे सन्धिरिति११ ।

अपि वा क्रमे रात्रिपर्यायाः समस्तेऽक्षरे सन्धिरिति ।

नैतैर्विह विज्ञायत इति शाण्डिल्यायनः ।

अमुत्र अत्वेतद् दर्शरात्रे विज्ञायते ।

25 इदं पदस्य स्थानमिदमक्षरक्रमस्येदं वृद्धेरिदं समासस्येति ।

तत्रै हि द्विर्भागाः प्रकल्प्यन्त इति विज्ञायत एवेति ।

वाजाः पदस्यान्यद्वः सवनानि क्रमे, षोडशी तमप्यभिविहारः१९ अरसंति ।

1 शौचान्दिरेयः B. 2 परो is wanting in G1, G2, J. 3 त is wanting in G1, G2. 4 व्याप्ते G1, G2, J. 5 अक्षः G1, G2, J. 6 भवति B. 7 व्याख्यास्या G1; व्या० G2, J. 8 त G1, G2, J. 9 B omits up to p. 50. 17. 10 अकानि G1. 11 कोत्या G1, G2, J. 12 अत्र G1, G2; अत्रत्या० J; अत्रः K. 13 रि is wanting in G1, G2, J. 14 दिहर्वि० C. 15 व्योमः G1, G2, J. 16 अत्रेह० G1, G2, J. 17 तर्हि for तत्र हि in G1, G2, J. 18 अप्यन्त J, K. 19 वाज्यः पदः स्थान्यद्वः स च भावि क्र० G1; वाज्यः पदः स्थान्यद्वः सव० G2, J, K. 20 अ is wanting in J.

एतमेवाक्षरक्रममनुचिख्यापयिषन् वृद्धौ रात्रिपर्यायस्थानमप्यभ्यस्यति ।
 “अभ्याघात्यसामानो हि क्षुन्दोमाः” इति । PB. 14. 9. 30.
 तदप्युभयोः सन्ध्योः सतरेतमेव सन्धिरित्याचक्षते समासादिति ।
 एतेन सर्वेकादेषु सामभागा व्याख्याताः ॥ ५ ॥

5 अथ दशरात्रे कथं भागा इति ।

यार्थाकामी भागानामित्येकं आहुः ।
 अस्त्येवैकभाग्यमस्ति सर्वभाग्यम् ।
 अपितु ज्यहःश एव भागा स्युः ।
 गायत्रः प्रथमरुहः ।

10 त्रैष्टुभो द्वितीयः ।

जागतस्तृतीयः ।
 आनुष्टुभः षोडशी ।
 आनुष्टुभं दशमेम् ।

तदप्येधेमिष ब्राह्मणं भवति—“प्रातःसर्वेनेनैव प्रथमस्त्रिरात्रेः कल्पते ।

15 माध्वन्दिनेन सर्वेनेन द्वितीयः,” तृतीयसयनेन तृतीयः, अग्निष्टोमेन
 सास्त्रेव दशममहः ।” इति । PB. 10. 5. 11.
 अथापरं गायत्रं] “त्रैष्टुभं जागतमिति प्रथमरुहः, एवमेव द्वितीयं
 एवं तृतीयः ।

आनुष्टुभः षोडशी ।

20 आनुष्टुभं दशमम् ।

अथापरं गायत्रं त्रैष्टुभं जागतमिति प्रथमरुहः ।

आनुष्टुभो द्वितीयः ।

गायत्रं त्रैष्टुभं जागतमिति तृतीयः ।

आनुष्टुभः षोडशी ।

25 आनुष्टुभं दशमम् ।

1 एतम० G1, G2, J; एतमे० K. 2 व्याख्यानप० C; व्याख्यानप० G1, G2, J; व्याया० K. 3 लयसा० G1, G2, J, K. 4 अनेन K. 5 यार्थाकामी G1, G2, J. 6 क is wanting in G1, G2, J. 7 अस्तोरे० G1, G2, J, K. 8 कल्पन० G1; कल्प G2. 9 ज्यहः G1, G2, J. 10 अनु० J. 11 एवं G1, G2. 12 व्येतिव G1, G2, J, K. 13 अर्ध० G1. 14 व is wanting in G1, G2, J. 15 अत्रः । य० G1, G2. 16 Omitted by J. 17 वृद्धोः J, K. 18 B resumes from here (see p. 49 line 8). 19 व्या G1, G2, J, K. 20 व्या G1. 21 अनु० J. 22 अयो० B. 23 एवम् B. 24 यः य० G1, G2, J. 25 अनुष्टुभ G1, G2, J.

अथापरं गायत्रं त्रैष्टुभं जागतमानुष्टुभमिति प्रथमश्चतुरहः ।
एवमेव छन्दोमचतुरहो बहिर्भागि^१ पञ्चमपष्ट इति ।
अथापरं पदस्यः प्रथमस्यहः, अक्षरस्यो द्वितीयः, वृद्धस्तृतीयः ।
आनुष्टुभः षोडशी ।

5 आनुष्टुभं दशमम् ।

ते खलु शब्दद् भाह्विनो भक्षाननुव्यूहन्ति ।
जगती प्रातःसवन^२ आगमत् ।
तत्र र्जगच्छ्वन्दसा भक्षयिष्याम इति ।
न वयमनुव्यूहामः ।

10 सवनभक्तिज्ञात्रा एव भक्षेणु स्म^३ इति ।

अथ संवत्सरे चतुर्विंशं लुप्तभागमिति शौचिवृत्तिः ।
गायत्रं वा स्तोमज्ञात्रेण, त्रैष्टुभं वा स्थानेन, सर्वभागं वैकाह्यात् ।
अथाभिष्टुवा ऐकैहिका वा स्तोमज्ञात्रेण षोडहिका वा तम्बज्ञात्रेण ।
व्यहभागत्स्वरसामानुष्टुभो विषुवाश्चातुर्ध्यात्^४ सर्वभागो वैकाह्यात्^५ ॥६॥

15 अथाहीनेषु द्विरात्राणां गायत्रं पूर्वमहः ।

त्रिभागमुत्तरं यत्राण् ब्रह्मसाम्रैस्तत् त्रैष्टुभम् ।
ब्रह्मसामप्रभृति जागतम् ।
आषोडशिनः षोडशिप्रभृति परमानुष्टुभम् ।
त्रिरात्राणां गायत्रं प्रथममहः, जागतं द्वितीयम्, त्रैष्टुभं तृतीयम् ।

20 आषोडशिनः षोडशिप्रभृति परमानुष्टुभम् ।^६

वैद्वित्रिरात्रे सर्वभागान्यहानि ।
चतुरात्राणां गायत्रं त्रैष्टुभं जागतमिति व्यहः ।
अक्षराक्षरे^७ चतुर्थमिति शौचिवृत्तिः ।
समैस्तेऽक्षर इति गौतमः ।^८

25 पञ्चरात्रेऽक्षराक्षरयोरेव चतुर्थपञ्चम इति शौचिवृत्तिः ।^९

1 भागं C, G1, G2, J, K. 2 अ इत्ये ४० G1, G2, J; अ इत्ये ४० K.
3 अत्रस्थो B. 4 वृद्धिस्तुं C, G1, G2, J, K. 5 अत्रमागमं C; अत्रे मागमं G1,
G2, J; अत्र मागमत् K. 6 जागतच्छं C; जागतं छं G1, G2; जागतं छं J. 7 अत्रुं G1,
G2, J. 8 सम B. 9 सुव० B. 10 अत्रुं C, G1, G2, J, K. 11 वैकाह्यादिति
C, G2, J, K; वैत्यकाह्यादिति G1. 12 ऐकै G1, ऐकै G2, J, K. 13 षोडहिका
B; षोडहिका G1, G2; षोडहिका J. 14 अत्रां G1, G2, J, K. 15 अत्रादिति C,
G1, G2, J, K. 16 B omits तत्. 17 अत्रिप्रं G1, G2, J, K. 18 Want-
ing in G1, G2, J. 19 B repeats it; wanting in J. 20 अत्रिं B. 21
अक्षराक्षरे G1, G2, J, K. 22 अत्रे B. 23 G1 omits it.

समस्तेऽहं इत्येव गौतमः ।

पदसत्रप्रभृतिषु दशरात्रिका भागां यावद्यायदमिप्राप्नुयुः ।

अथ यत्राहीन एकाद्वैवंतेत सर्वभागास्तत्रैकाहाः स्युरित्येके ।

आहीनिका भागा यथास्थानमित्यपरम् ।

5 एतेनाहीनेषूपधीयमाना व्याख्याताः ।

अथ ये ऊर्ध्वे दशरात्रादुपधीयेरन् ये वा मध्ये दशरात्रस्य भागपर्वणि
सर्वभागा एव ते स्युः ।

एतेन सधेषूपधीयमाना व्याख्याताः ।

अहीनैकाहसमासां होव सत्राणि भवन्ति ॥ ७ ॥

10 अथ सुग्रहोण्यायां विचारयति—

अनुं क्त्वयं भवेतीति सामेति ।

अंगभयतीत्याहुः ।

अथ इवास्या नामधेयं सुग्रहोण्येति ।

सामेत्यपरम् ।

15 गीतं हि भवति ।

अथाप्याहुः—मन्त्र एव सत्त्वैवं शिथिलो भवति, आह्वानार्थस्तस्येयं-
भ्या इयं स्यादिति (?) ।

अथाप्याहुः—नैवेपमृद् न साम सुग्रहोवेदमिति ।

ग्रहणो भवेतीति उद्गातुरिति ।

20 ग्रहणो भवतीत्याहुः ।

एतेन ह्यग्रे संयुज्यते ।

अथापि ग्रहा सुग्रहस्य इति नामधेयसारूप्यात् ।

अथोप्येव स्यात् अहोरात्रा उपदंकारिणो भवन्ति ।

उद्गातुर्ह्यग्नीध्रः सम्पद्यत इति ।

25 उद्गातुरित्यपरम् ।

1 दश० G1, G2, J, K. 2 B adds वा. 3 यथा० B. 4 बोधनी B.
5 सर्व भागाः । सत्रै० G1, G2; सर्व भागाः सत्रै० J; सत्रा० K. 6 अ० C, G1,
G2, J, K. 7 B reads अथ for अथ वे. 8 अहोरे० G1, G2, J. 9 आसो B, G1,
G2, J, K. 10 अ is wanting in C. 11 अथ C; अथ G1, G2, J. 12 अ० B. 13
इदं० B. 14 अ is wanting in G2. 15 क्त्वयं B. 16 अ० B. 17 अथेयमभ्या-
यि० C; अथेयमभ्यायि० सा स्या० G1; अथेयमभ्यायि० सा स्या० G2, J; अथेयमभ्यायि-
सा स्या० K. 18 अ० B. 19 अ० B. 20 नामधेय० G1, G2. 21 अथोप्येव G1,
G2; अथोप्येव स० J. 22 होवा B. 23 अ० C. 24 अ० G1, G2.

गीतकारी हि भवति ।

[सं] यदमेवः पुरा ह्येवमेवः कर्मापेक्ष्यत इति ।

अथैनानागतत्वात् कालादहीनेषु सत्रेषु याजमानात् “नामग्राहः किमर्थः” इति । Arṣ. K. V. 7a.

5 उच्चावचचरणाः स्त्रियो भवन्ति ।

स इह देवसाक्ष्ये च मनुष्यसाक्ष्ये च येषां पुत्रो वक्ष्येत, तेषामेष पुत्रो भविष्यामि, येषां पुत्रान् वक्ष्येति ते मे पुत्रा भविष्यन्तीति शाकटी-
मन्वचरुशास्त्रेद्रोहोऽप्रत्यारोहायाप्रत्यारोहाय ॥ ८ ॥

अहमः पदलः

10 अथातो दशरात्रः ।

तस्य ब्राह्मणेनैव द्रव्यसमुद्देश उक्तः ।

यानि चैतानि ज्योतिष्टोमानि द्रव्यलक्षणाणि ।

यानि च पृष्ठैः समानैरूपाणि ।

यानि च दशरात्रेण समानसङ्ख्यानि ।

15 यथैतत् प्रथमानि प्रथमे” द्वितीयानि द्वितीय इति ।

स्थानतोऽसमानैरूपाणि सम्पश्येत् ।

अथैताः सप्त नामविभक्तयः—

स तं तेन तस्मै तस्मात् तस्य तस्मिन्निति ।

आमन्त्रिताऽष्टमी ।

20 स खलु विभक्तिमामन्त्रितां प्रथमेऽहनि करोति ।

कस्य हेतोरिति ।

प्रत्यक्षविभक्ति रथन्तरम् ।

आमन्त्रितस्य न परोक्षमस्तीति ।

[अथाप्येषा प्रथमाग्निमन्थनीया भवति, तां चतुर्थेऽहनि करिष्यन् भवति ।”

1 इ C, G1, G2, J, K. 2 Wanting in B. 3 अथैवमः C; अथाः G1, G2, J; अथाः K. 4 स्य प्र० C, G1, G2, J, K. 5 कर्मा प्र० C; कर्मा-इ० J, K. 6 अतिनागतत्वात् B; अतिनागत० C. 7 G1 adds स- J. 8 इ G1, G2. 9 वक्ष्येते B; वक्ष्येते, तेषामेव पुत्रो is omitted by C. 10 येषां G1. 11 वक्ष्ये C; वक्ष्ये J, K. 12 अथैतीति G1, G2, J, K. 13 अथा प्र० B. 14 In H only. 15 ज्यौ C. 16 द्रव्याणि C. 17 न is wanting in G1, G2, J. 18 चतुर्थे G1, G2. 19 दशरात्रे B; दशरात्रे J; आत्रे K. 20 प्रायत्मानि G1, G2, J. 21 प्रथमदि० C, G1, G2, J, K. 22 G1, G2, J add संख्य. 23 लोऽपि स० C, 3, K. 24 अन्- द्रव्य-सम्प० C; अन्- सम्प० G1, G2, J, K. 25 न is wanting in B. 26 वि is wanting in B, C. 27 प्रथमां G1, G2, J. 28 Wanting in B upto p. 54. 17.

तन्निति द्वितीया, तां द्वितीये ।

तेनेति' तृतीया, तां तृतीये ।

तत्ता इति चतुर्थी, तत्ता न द्रव्यं विद्यमाननाहुः ।

एकानुदाहरन्ति—

5 'अ तत्त्वज्ञो न तत्त्वज्ञो धीतिनृप्रये' इति ।

RV. 1. 143. 1.

सैषा प्रवर्तते भवति नागान्तेऽपरुपा ।

स इति प्रथमा, तां चतुर्थेऽहनि करोति ।

कस्य हेतोरिति ।

10 प्रत्यय एष नागानां प्रत्यय एष विनच्छानान् ।

प्रत्यये प्रत्ययन् ।

अद्यापि नानघान्येषा भवति ।

एतस्मिन्नहन्यग्निं जनयन्ति ।

जातस्यो नाम धीयत इति ।

15 तस्य ब्राह्मणं भवति—'देवा वै धियनैच्छन्स्ताश्च प्रथमेऽहन्यविन्द्व
द्वितीये न तृतीये, तां चतुर्थेऽहन्येविन्द्व' इति । PB. 10. 7. 2.

एतान् धियमाह—

नामधेयं" इ विनच्छेयः धिता नवन्तीति ।]

अघान्येषा द्विसंशया पञ्चमेऽहनि भवति ।

20 तस्येति वा तत्तादिति वा ।

तत्तादिति भवतीति गौतमः ।

तान् शश्वदेके चतुर्थी भवते ।

तां ततो नामघान्या प्रच्युतान्तमन्तरस्मिन्नहन्यनुगृह्णाति ।

तदप्येवमेव ब्राह्मणं भवति—'ततो धीः प्रत्युपादितेति' । PB. 10.

25

7. 2.

1 हे is wanting in G1. 2 Omitted by G1, G2. 3 Wanting in G1, G2. 4 तत्ता G1, G2. 5 प्रवर्तते G1, G2, J, K. 6 प्रत्यय—विनच्छानान् wanting in J. 7 नन G1, G2; नानम J; नान K. 8 देवा J. 9 अन्विच्छन्ताश्च G1, G2, K, J. 10 अविन्द्वविन्द्व K. 11 अन्व हन्य विद G1, G2. 12 अन्वे G1, G2, J, K. 13 अन्वे G1, G2, J, K. 14 अन्ति G1, G2, J, K. 15 B resumes from here (see p. 53. 24); G1, G2, J, K omit नवन्तीति—तत्तादिति (line 20). 16 तत्तादिति वा is omitted by C. 17 शश्वदेके B. 18 चतुर्थी B, G2, J. 19 अघान्येषा C. 20 तस्येवमेव G1. 21 अन्ति K. 22 देवा B, G1, G2.

ग्रहण आज्ये निरुच्यते—

^{२ ३ १ २ ३ क २४}
'इन्द्रात्परितन्वं ममे' इति । SV. 2. 340; RV. 8. 76. 12.

तस्येति भवतीति घानञ्ज्यः ।

सा पृष्ठी, तामामन्त्रितया प्रच्युतामनुगृह्णाति ।

5 अधाप्येतयोः पूर्वयोस्तृतीयया समानं द्विवचनम् ।

स तयैवं ते उर्षति अमरस्त—

अपि वा प्रत्यवरोहार्थ एवाकरिष्यत् ।

समूदाज्ये निरुच्यते ।

'अग्ने' स्तोमं मनामहे सिध्ममघं दिविस्पृशः ।

10 देवस्य द्रविणस्य वै ॥' SV. 2. 755. RV. 5. 13. 2; MS. 4. 10. 2;
145. 12; KS. 20. 14.

इत्यभविष्यदिति ।

अथोपि व्यूढाज्य एव भवति ।

'तव श्रियो वस्यस्येव विद्युता' इति । SV. 2. 332. RV. 10. 91. 5;
15 PB. 13. 2. 1.

स्वेच्छिह्य इत्यभविष्यदिति ।

आमन्त्रितैव पष्ठे भवति ।

एवंमाघवसानसमाधिरिति ॥ ९ ॥

"अथैषा स्वरविभक्तिः—औशनं प्रथमे, वासिष्ठं द्वितीये, उभयतः स्तोमं"

20 गौतमं तृतीये, आभीशवं चतुर्थे, आर्गुणं पञ्चमे, इहचद्वामदेव्यं पष्ठे ।

अथैषा निघनविभक्तिः—नौधसं प्रथमे, इयैतं" द्वितीये, महावैष्टम्भं तृतीये,

आधर्वणं चतुर्थे, बार्हद्विरं पञ्चमे, गोष्ठं पष्ठे ।

अथैषैडाविभक्तिः—कालेयं प्रथमे, माधुच्छन्दसं द्वितीये, रौरवं तृतीये,

1 नवे मा० C क. 2 न G1, G2, J. 3 मनेति । B. 4 J, K add तसा-
दिति ऽस्येति G1, G2, J. 5 तये० G1, G2, J. 6 ऽत्ते B. 7 समूदाज्योतिनि०
G1, G2, J. 8 अदवे G1, G2, J. 9 य इति विपत्य व G1, G2, J. 10 पि
is wanting in G1, G2. 11 न्वच्छिह्यत C. 12 ऽन्यदेवं G1, G2; ऽन्त्रिदेवं J.
13 एवामा० G1, G2. 14 ऽम० B. 15 औशनं G1, G2, J. 16 स्तोमं J.
17 आन्वयं G1, G2, J. 18 ऽनमक्तिः B; ऽनविभक्ति G1, G2, J. 19 इयेन B,
J. 20 बार्ह० G1, G2. 21 गौ० G2. 22 अयैवेदा C, J; अयेवेदा K. 23
ऽवमक्तिः B. 24 माघव० J. 25 ऽरु० G1, G2, J.

पृथिक् चतुर्थे, रायोवाजीयं पञ्चमे, गोष्ठ एव षष्ठे।” Agni. LŚ. 4. 5. 18.
अथैषं ह्यन्दोमेष्विडाविमंकिः—

जराबोधीय९ सप्तमे ।

इडांना९ सङ्गारोऽष्टमस्य सती नवमेऽहनि९ क्रियते ।

5 प्रतीचेनेष्टं९ काशीतं नवमे ।

उत्सेधो दशमे* ।

अथ नौघसे वदति—

‘इन्द्रं गीर्भिर्हवामहे’ इति । RV. 8. 76. 5; PB. 11. 4. 4.

तत्सुलु हवामहे इत्येष कर्तव्यम् ।

10 विधिप्रेमाणोत् ।

कथमयथाविधि कुर्यामेति ।

आज्ञायद्वैतेन ब्राह्मणमुपवर्णयतीत्यपरम् ।

तन्नियोगाय न प्रभवतीति ।

एतेनैतद् व्याख्यातम्—

15 ‘अक्रान्तसमुद्रः परमे’९ विधर्मेन९ इति । SV. 1. 529; 2. 603; RV.
9. 17. 40; PB. 15. 1. 1.

यानि चैवंजातीयानि—

यथासंरि वदति—

“यः पुरा पुण्यो भूत्वा पञ्चात् पापीयान् स्यादाक्षारं ब्रह्मसाम कुर्वीत”

20 इति । PB. 11. 5. 11; LŚ. 10. 1. 13.

किं तस्य स्थाने स्यादिति ।

एते एवान्योन्म्यस्य स्थानं व्यतिहरेत् ।

नौघसमुष्णिहि कुर्यादिति ।

तदाहुः—व्यतिहरति चेद्यत्र बृहत्पोडशिसार्धं स्याद् गौरीवितं नूनं

25 द्वितीयस्याहः पृष्ठं कुर्यादिति ।

अथ वै सञ्चारयेदिति* ।

1 ०षां G. 2 ०द्यान० B; ०विके G1, G2, J. 3 इन्व्याना० G1, G2; इन्व्याना० J. 4 G1, G2, J add क्रिय इनि. 5 ०नैर्दं G1. 6 ०लोपो G1, G2; ०लोपो J. 7 ०नः G1, G2, J, K. 8 वदन्ती G1, G2, J, K. 9 रं गी० G1, J; इन्द्र गी० G2. 10 विधिः प्र० G1, G2, J. 11 ०षाः C, G1, G2, J, K. 12 G1, G2, J omit व. 13 ०नैव G1, G2, J, K. 14 प्रपन्ने SV, RV but PB has परमे. 15 ०नैविति. G1, G2, J, K. 16 ०स्तरे G1, G2. 17 वा० □ उ, G1, G2, J, K. 18 सामा G1, G2, J. 19 ०वेति G1, G2, J, K.

सञ्चारयति चेद्गौरीवितमेवानुष्टुभि कुर्यात्, गौरीवित० षोडशिसामेति ।
अथ वै प्रतिनिदध्यादिति ।

प्रतिनिदध्याति चेद्यत्र बृहत्षोडशिसाम स्यात्, किं तत्र बृहत्सदृशं द्विती-
यस्याद्धः पृष्ठं कुर्यादिति ।

5 अथ कथं स्यादिति ।

सञ्चारयेदहः ।

नानार्हः सु यानि सञ्चारिर्धर्माणि स्युः प्रतिनिदध्यात् ।

समानेऽहनि व्यतिहरेत्, यत्र व्यतिहारमभिरूपं मन्येत ।

प्रतिनिधिष्विदंभिरूपतरम् ।

10 पौष्कलमुष्णिहिं कुर्यात् ।

एतच्च ऽप्येतिष्टोमोनां द्वैव्याणां दशरात्रे निहितं भवति ।

अपिच पदनिधनं राधन्तरेऽहनीति ।

यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम, यज्ञे यज्ञे कुरुतेति ।

तदेवाभिषदति ।

15 अथाप्येव तृतीयसवने सामान्तस्तमविर्दर्शयिषीत् ॥ १० ॥

“अथ वैक्ये वदति—

‘यथा मण्डूक आद करोत्येवं निधनमुपयन्ति’ इति । PB. 12. 4. 16.

कस्येदं ब्राह्मणं स्यादिति ।

कृता राधन्तरीर्द्धा कृता यार्हतीति कौत्सः ।

20 तद्विद्वन्कृतकारं ब्राह्मणमर्द्धेर्द्धाब्राह्मणं स्यादिति ।

पञ्चमे सेर्यं¹ प्रत्याहता भवतीति गौतमः ।

तां परोक्षीकृत्याभिव्योहरेयुः ।

एवं पञ्चमेऽहन्ययातयामा भवतीति ।

तदप्येवंमिव ब्राह्मणं भवति—‘अयातयामतायै’ इति । cp. PB. 12.

25

4. 16.

1 ०सनेति० G1, G2; ०सनेति J. 2 ०विति G1. 3 च० G1, G2, J, त० K.
4 चारये (ति सञ्चारयति चेद्गौरीवितमेवानुष्टुभि कुर्याद्गौरीवित० षोडशिसामेति । अथ वै
प्रतिनिदध्या किं) दह G1; चारयेदह G2, J. 5 ०शस्य G. 6 ०धर्मिणि B. 7
०निधित्स्विहा० C; निधित्स्विहा० G1, G2, J; ०निधित्स्विहा० K. 8 ०तरः C, G1, G2,
J, K. 9 दि is wanting in G1, G2. 10 ज्यौ० C. 11 B adds अत्र. 12
द्व्याणां G1. 13 ०ज्ञेतिम० G1, G2. 14 ०सवनं सा० C; ०सवनसा० B, K.
15 ०मदी० B. 16 ०रीढाः G1, G2, J. 17 ०णार्द्धसामा० B. 18 ०देवं C, G1,
G2, J, K. 19 ०चत्त० G1, G2, J. 20 ०भार्द्धं G1, G2, J, K. 21 ०प्येतमि०
B; ०यम Caland.

तत्र कः परोक्षीभाव इति ।

आकारटकारौ वा कुर्युरिकारेकारौ वा ।

एवमेकवर्णविकारैः ।

इकारन्त्वेर्वायिकारीकुर्युः ।

5 पतस्मिन् परोक्षीभाव उपलभ्यत इति ।" Caland ibid.

पददेवतं व्यत्यस्यति ।

वैरूपे विरूपमचिकीर्षत् ।

अवरमेवेदमहः सत् परमत्यस्तं भवतीत्यपरम् ।

व्यत्यासे व्यत्यासं करिष्यामीति, स्तोत्रवशेनेति धामञ्जयः ।

10 यदेवत्यस्यन् पददेवतम् ।

पदा यत्प्रत्याहारविषयदिति^१ प्रत्यवेर्तेस्तदा प्रतिहारोऽभविष्यत् ।

यद्यु^२ वै देवतायै वहिर्ऋचं प्रतिहारोऽभविष्यत् ।

अथेत्यमनतिप्रत्याहृतोऽन्तर्ऋचं भवतीति ।

अथाप्यस्यै छान्दसमर्थ्यायं विद्यमानमाहुः ।

15 "अथं जलवाह—'द्वादश वैरूपाणि भवन्ति ।' इति । PB. 12. 4. 17.

कस्येदं ब्राह्मणं स्यादिति ।

संवत्सरब्राह्मणमित्याहुः ।

संवत्सरे द्वादशकृत्यो होतृषाम भवति ।" Caland ibid.

तस्येदं संवत्सरसि वदेदिति ॥ ११ ॥

20 अथं प्रमं हिष्टीये वदति ।

हि^३सितोऽन्वीलेत, यमिच्छेत् प्रसृज्यमानं नै प्रत्येयादिति ।

तैमनुगायेद् दक्षिणमक्षि निकुट्य सव्यं सन्धि [उदे] पूँछ ।

1 ०रणकारौ B; ०रकारौ G1, G2, J, K. 2 ०रुकारणकारौ G1, G2; ०रिकारणकारौ J, K. 3 ०रन्त्वे० G1, G2, J. 4 ०वाहका० B, K; ०वाहका० G1, G2, J. 5 पदादेवतं G1, G2, J. 6 सति is wanting in G1, G2. 7 B, K repeat रूप. 8 अपर० B; एवरामवेदमम्बहः G1, G2; एवरामवेदमहः J. 9 परमम्बहं C, K; परामम्बहं G1, G2, J. 10 यदि व्यत्यसिन् B. 11 पदं देवतान् B; यद० C. 12 ०भ्यदति C, G1, G2, J, K. 13 ०वेतस्तथा C, G2, J, K; ०चेतस्तथा G1. 14 अथु B. 15 प्रतिमवि० G1, G2, J. 16 अत्यमनत० G1, G2; अत्यमनति० J. 17 ०होतृर्ऋचं G1, G2, J; ०होतृर्ऋचं K. 18 ०स्यैवं छान्द० C, G1, G2, J, K. 19 ०मभस्यं J. 20 अप्यथ C. 21 सादिति "" तस्येदं (line 19) is omitted by G1, G2, J. 22 अत्र B. 23 प्रथम० B; प्रथमं ये हिष्टी G1, G2, J. 24 Wanting in G1, G2, J, K. 25 ताम० G1. 26 दक्षिणमन्त्रि कुट्य सव्यं C; दक्षिणि कुट्य सव्यं G1, G2, J. 27 उद् is omitted by B; ए is wanting in G1, G2, J, K. 28 ०षथ C.

अधायं न प्रत्येयादिति काकुभ उक्त्यप्रणयः पृष्ठच्छन्दसोऽन्वभिवृद्धिः ।

“अथ स्वःपृष्ठस्याङ्गिरसस्य निधनयोरानुपूर्व्यं विवदन्ते ।

स्वःपूर्वमिडोत्तरेत्येके ।

एवमेतयोः सामन्तयोरानुपूर्व्यं भवति ।

5 इडां वयं पूर्वो कुर्मः ।

एवमनयोः समानोपायादभिव्याहारं पश्यामः ।

यथा राजेने माधुच्छन्दस इति ।” Caland PB. 12. 9. 19.

अथ वैराजं व्यनुतोदमेके कुर्वन्ति ।

एवं” छान्दसोऽध्याय इति ।

10 चतुरनुतोदं वयम् ।

एवमावैत्येवञ्च इति ।

‘तेनं वात्सेप्र० समादध्यात् ।’ Dh. Dr. Ś. 40 b. 13.

“यदीदं व्यनुतोदं [स्यात्तं व्यनुतोदं] तत् ।

यदि” चतुरनुतोदं चतुरनुतोदं तत् ।” cp. Dh. Dr. Ś. 40 b. 13;

15 41 a. 1.

तदप्येवमिव ब्राह्मणं भवति—एतस्मिन् वै वैरीजं प्रतिष्ठितमिति ।

अथ कतमे विष्टम्भा इति । cp. PB. 12. 10. 10.

देवता इत्याहुः ।

देवताभिः पदानि विष्टम्भानीति ।

20 तदाहुः—एकादशेर्मां देवता दशकृत्वो विष्टभ्रोतीति ।

दशैताः सर्वाया भवन्ति ।

अपि यी य एते देवतान्तरेषु पदवैस्तोभास्तान् विष्टम्भानवोचत ।

तैर्देवता विष्टम्भा इति ।

1 अशा० G1, G2, J, K. 2 उक्त्वः प्र० C, G1, G2, J, उक्त्वः प्र० K
3 ०च्छन्दोऽन्व० C, प्र (१ G2, J) छन्दोन्व० G1, G2, I, K. 4 स्वः is wanting
in B. 5 ०न्तरयो० C, G1, G2, J. 6 ०नु० G1, G2, J. 7 ०पूर्व G1. 8
कुर्मः C, कुर्म J, K. 9 अथा G1, G2. 10 ०जा० G1, G2. 11 ०नुतोद० B;
०नुतोद० G1, G2. 12 वं is wanting in G1, G2. 13 एव इति मार्वे० G1, G2;
या is wanting in J. 14 उन G1, G2, J. 15 वाक् प्र० G1. 16 ०तोत्त० B.
17 B, C omit the portion within brackets. 18 अनु० G1, G2, J, K.
19 यति G1, G2, J. 20 Wanting in C, K. 21 ०रा० G1, G2. 22
रावे० C, G1, G2, J, K. 23 विष्टम्भानीति C; विष्टम्भानीति G1. 24 ०शमा G1,
G2, J, K. 25 सत्वं प्रा० C, G1, G2, J, K. 26 उपावैर्दे० B. 27 दशलो०
C, G1, G2, J, K.

अथैतयोरक्षरयोर्विवदन्ते ।

“ऋगक्षरे स्तोभाक्षरे” इति ।

ऋगक्षर इति लामकायनः ।

तदभिध्याद्वारेण जानीमः—यादृशे इमे ऋगक्षरे तादृशे इमे भवत इति ।

5

अथाप्यादित्यसदृशं वैराजम् ।

यादृश इत आदित्यस्तादृशः परस्तात् ।

तद्वृषं दिदर्शयिषेन् प्रथमे ऋगक्षरेऽन्त्याक्षरं परिहरति ।

अथाप्युच्चावचाः सामैषुर्त्तयो भवन्ति ।

10 यथैतत् सामेभ्युपेतानि पुंस्वरन्धादीनि ।

तन्मैदार्थं मर्थ्यन्ते ।

स्तोभाक्षर इति धानञ्जयः ।

पद्यामैः खलु पदानुरूपान् स्तोभाक्षरोऽन्वैवयतः ।

यथैतज्जनर्द्धत्यामृचि जनद्वान् स्तोभोऽपि ।

15 सिद्धमतो हि राहोम्रीषु ।

एवमिमे पीतवत्यामृचि पीतवती स्तोभाक्षरे भवत इति ।

अथाप्यादित्यसदृशं वैराजम् ।

यादृश इत आदित्यस्तादृशः परस्तात् ।

तद्वृषं दिदर्शयिषेन् पदानुरूपे स्तोभाक्षरेऽन्तं परिहरति ।

20 नो एतत् केचन पद्यामः ।

प्रथमे ऋगक्षरेऽन्तं परिह्रियमाण इति ।

अथैवातिजगती भावैप्रत्यये छन्दस्तोर्मैरोहमदिदर्शयिषीत् ।

विराजं वा वैराजोऽहम्यधिकीर्षीत् ।

1 आवेत० J. 2 खेरा० J. 3 रूपं B. 4 अपिषन् B, G1, G2. 5 अत्रे
अन्तं प० C; अत्रे अन्तं प० G1, G2, J, K. 6 नषावस्वा० G1, G2; अथापस्वा० K. 7
समावृ० B. 8 ओतो G1, G2, J, K. 9 ओकेनत् C. 10 साम्युपे० C; साम्युपे०
G1, G2, K; साम्युपे० J. 11 पुनरा० C. 12 आनीति C, G1, G2, J, K.
13 नान्या C; नान्याय G1, G2, J, K. 14 मन्वेत् C, G1, G2, J, K. 15
पद्यामेः G1, G2, J. 16 ओन्ववयन्तः C, G1, G2, J, K. 17 ए० J. 18
ओअसिद्धवतोऽपि रा० C; ओव (ओप G2, J) सिद्धवतोऽपि रा० G1, G2, J.
19 शां G1, G2, J, K. 20 ऋषे B. 21 ऋषीत् B; दिदिदर्शयिषीत् G1, G2, J.
22 यदा० C, G1, G2. 23 अन्तरं B. 24 अ इत्थं G1, G2, J; अतद्वचनं K.
25 भागप्रत्यये B; भागप्रत्यये K. 26 य is wanting in B, J, K. 27
दर्शयिषीत् J. 28 ऋषीत् B, G1, G2, J.

विराडियं पञ्चाशदक्षरा, बृहत्यावुत्तरे, तेन बृहतीभ्योऽनपेतं भवती-
त्यनपेतं भवतीति ॥ १२ ॥

नैमः पटलः

अधेतासु महानांशेषु विप्रतिपादयन्ति—

- 5 ईदं शाकरमिदमशाकरमिति ।
अशाकरी प्रथमा द्विपदा, शाकराणि त्रीणि पराणि पदानि ।
घातुरशाकरः पञ्चाक्षरः ।
स एष कताकृतो भवति ।
घत्सोऽशाकरोऽष्टाक्षरः ।
- 10 [ऊधः^१] शाकरमष्टाक्षरम् ।
अभ्यासवत् तस्यं ह्यक्षरान् पदेदीन् प्रतिनोदं इत्याचक्षते ।^२
पुरुषोऽशाकरः पञ्चाक्षरः, शाकराण्येव त्रीणि परेणि पदानि ।
अभ्यासोऽशाकरोऽष्टाक्षरः ।^३ Say. PB. 13. 4. 2.
तस्य प्रस्तावयेति, न प्रतिहारयति^४ ।
- 15 एतेनैवोत्तरैः शाकरैरिति चाशाकराणि [६] व्याख्यातानि ।
ह्यभ्यासोत्तमौ शैकरी भवति ।
अभ्यासोः किमर्थो इति ।
लोकोक्ताः शैकर्यः साभ्यासा इमे लोका भवन्ति ।
अग्निर्वायुरिति पूर्वयोः ।
- 20 आदित्यश्चन्द्रमा इत्युत्तरैस्य ।
तस्माद् ह्यभ्यासोत्तमा शकरी भवति ।
अथ खट्वाह—“ह्योपशाः सःस्तुता भवन्ति” इति । PB. 13. 4. 3.
कस्येदं ब्राह्मणं स्यादिति ।
उत्तमाया ह्यभ्यासाया इत्याहुः ।

1 विराजदिवं G1, G2, J. 2 पञ्चादशद० B; पञ्चादशक्षरा G1; पञ्चादशक्षरा G2, J; पञ्चादशक्षरा K. 3 भवतीत्यनपेतं G1, G2, J. 4 In B only. 5 श्रीसु G1, G2, J. 6 ंती C. 7 दशाक्षरमिदम० C. 8 श० B. 9 Wanting in B. 10 तस्या G1. 11 पदा० C. 12 प्रतीतोदा C, G1, G2, J; प्रती० K. 13 Somits this line. 14 Wanting in C. 15 ंताववती K. 16 ंरावति K. 17 ंतायो G1. 18 ंरा G1, G2. 19 B omits च. 20 ंल्यानि G1, G2. 21 ंतावमा G1. 22 ंशा० C, G2, J; साकरी G1. 23 ंता C; ंत० कि० G1, G2, J; ंत० कि० K. 24 शा० C, G1, G2, J. 25 ंतमस C, J, K. 26 ह्योपशाः C. 27 ह्य्या० G1.

एकाध्यासे पूर्वे द्व्यध्यासोत्तमा ।

तस्यां इदमभिनन्दं^१ ब्राह्मणं वदेदिति ।

अपि वा समस्तब्राह्मणमेव स्याद् ।

द्व्योपशे पूर्वे^२ द्व्योर्पशोत्तमेति ।

5 ऊधसोऽध्यासब्राह्मणं मन्य इति वार्षगण्यः ।

एवमिव ब्राह्मणं भवति—“इडेऽभितोऽयकारं तस्मान्बृह्णे तीक्ष्णीयसी
स्त्पात् ।” इति । PB. 13. 4. 4.

उपशोक्तानि श्रुत्वाणि भवन्तीति ।

अथ ब्रह्माह—“दिशेः पञ्चपदे^३ दाधारैर्त्तु^४ न पदपदा छन्दो^५ ऽसि सप्तपदा
युदधं द्विपदो^६” इति । PB. 13. 4. 2.

10 “प्रतिलोमं वदन्ति^७ ।

पादतैर्द्विद्रोहो भविष्यतीति ।

सप्तपदा प्रथमा शकरी, पदपदा द्वितीया ।

यैद्वि प्रथमाया उच्चमं पदं तद् द्वितीयायाः प्रथमम् ।

15 प्रगाथः सातुं^८ पृष्ठमिति पञ्चपदोत्तमा ।

यैद्वि द्वितीयाया उत्तमं तत् तृतीयायाः प्रथमं च द्वितीयं च ।” Say.
ibid.

नवपदाः पुरा नभूदुरिति लामकायनः ।

ताभ्यो^९ रेवत्यो^{१०} निर्मिताः ।

20 द्वे प्रथमायाः पदे, त्रीणि द्वितीयायाः, चत्वारि तृतीयायाः ।

तदप्येवमिव ब्राह्मणं भवति—“सिमाभ्यो ह्यधिरेवत्यः प्रजायन्ते ।” इति ।
PB. 13. 9. 4.

नवपदा एव भविष्यन्तीति, ऊधध्याम्यस्येति पदं चानुसरहुरिति ।

अथापि नवपदा एवाभिरूप्येतरा न विपर्याये^{११} त्रिणव इति ॥ १३ ॥

1 पूर्वे द्यध्यासे is wanting in G1, G2. 2 तस्या G1, G2, J. 3 नन्दो B; नन्दा G1, G2, J, K. 4 Wanting in C; उपदेशे G1, G2, J, K. 5 Wanting in C. 6 न्योप० C; द्योपदेशो० K. 7 इमदे० G1, G2. 8 इति तिप्पयसि B. 9 व्यात् C. 10 शौका० G1. 11 दद्य B. 12 पद्मदा B. 13 दाधार is wanting in B. 14 द्वास्ति C; द्वास्ति G1. 15 उपदेशि G1, G2. 16 वदति C; भवति C, G1, G2, J, K. 17 वादत० G1, G2, J. 18 यादि G1; यादि G2, J, K. 19 उत्तमं पदं द्वितीयाया (line 16) is wanting in K. 20 साधु० B. G1, G2, J. 21 शा० G1, G2. 22 नव B; न G1, G2, J. 23 द्वितीयायाः B. 24 ताभ्या G1, G2, J. 25 वला G1, G2, J. 26 सम० B. 27 ऽस C, G1, G2, K; सति is wanting in J. 28 ऽस्यन्तदन्ता G1, G2, शान्तदरा J. 29 ऽयोर्प्रकृण० B; ऽयोरेति वि० G1, G2, J, K.

अथ चतुर्थः प्रपाठकः

अथ खट्वाह—“गायत्रमयनं भवति, त्रैष्टुभमयनं भवति, जागतमयनं भवति” cp. PB. 13. 4. 10

किमयनं स्यादिति ।

ऊघसि विकारो दृष्टे इति गौतमघनञ्जयौ ।

5 [यं] एष मध्य ऊघसोऽथकारस्तं सरिति कुर्यात् ।

तद्गायत्रमयनम् ।

अथेति त्रैष्टुभम् ।

इडेति जागतम् ।

तदाहुः—विकृतोऽथकारः, अविकृतस्य को विकारः, यं एवाभित इडे ते विकुर्यादिति ।

10

सर्वमेवोर्ध्वविकारार्थमागच्छतीत्यपरम् ।

सर्वमेवोर्ध्वविकुर्यादिति ।

अथाप्याहुः—अविकृतमेवोर्ध्वः स्यात्, अन्त्येडेमेव विकुर्यात्, अन्त्याख्याने कर्माणीति ।

15 अथाप्याहुः—अविकृतैवान्त्येडा स्यात्, यदेधं प्रागन्त्येडायास्तद्विकुर्यात्, तद्वयनं भवतीति ।

ते कस्य हेतोर्जागतमयनं समाप्स्यन्तीति” ।

नेदं जागतमिति शाण्डिल्यायनः ।

1 In C only. 2 नीति C, G1, G2, J, K. 3 दृष्ट G1, G2, J. 4 ति is wanting in G1, G2. 5 Wanting in B. 6 ए is wanting in G1, G2, J. 7 उर्वितो यथाकारः G1, G2; वि-लोपयोकोरः J. 8 ये चाभिः C; दो चाभिः G1, G2, J; ये चाभिः K. 9 ०देति वि० C, G1, G2. 10 ०पुका B. 11 अन्त्येडा G1, G2. 12 कुर्यादन्ता C; कुर्याकस्यदन्ता G1, G2, J, K. 13 अयापार वि० G1; अथाप्यार वि० G2. 14 ०वं G1, G2, J, K. 15 एकल हे० G1, G2, J, K. 16 ०न्तेति C, G1, G2, J, K. 17 तदिदं B.

यानि त्वं निधनानि तानि स्वरिति कुर्यात् ।

तद् गायत्रमयनम् ।

अथेति^१ वैष्टुभम् ।

इडेति जागतम् ।

5 अथेदं मिथुनिधनं^२ सर्वाभिप्रायम्—

यथेदमधीमह इति ।

ऊर्ध्वं^३ शकरीभ्यः पञ्च पुरीषपदाणि पञ्चाक्षराणि, तेभ्यः प्रस्तावयति,
न प्रतिहारयति, न शश्वदेकेऽध्यासपुरीषपदानां प्रस्तावयन्ति प्रतिहोरो-
पायान् प्रस्तावोपेयादिति ।

10 प्रस्तावयामो वर्चम् ।

अन्यदिदं^४ शकरीभ्यः ।

तत्कथमैप्रस्तुतं क्रियेतेति^५ ।

स^६ रोधासु नूनं प्रतिहारोपायात् ।

ते खल्विमे बहवः प्रस्तावाः ।

15 कथमोङ्कार इति ।

प्रस्तावनिमित्त ओङ्कार इत्येके ।

प्रस्तावे प्रस्ताव ओङ्कारेणाददीत ।

अथाप्याह—रसो वा एष साक्षां^७ यदोङ्कारः ।

नैतेनातिरेकोऽस्तीति ।

20 प्रथम एव प्रस्ताव इत्यपरम् ।

स्तोत्रीयाया एतान्यङ्गानि भवन्ति ।

सैरुक्तं^८ खलु स्तोत्रीयाया ओङ्कारो भवति ।

अथापि परिचष्ट ऊर्ध्वं प्रतिहारादोङ्कारेणावानम् ।

अथाप्येवमन्यैः सामभिः समाधिरिति ॥ १ ॥

25 ते खलु शश्वदेके पुरीषपदैः प्रतिपद्यन्ते ।

पञ्चविधेन पञ्चमस्याहः पृष्ठं प्रतिपत्स्यामह इति ।

अथाप्येव^९ शक्यैवसानं^{१०} स्तोत्रं भविष्यतीति ।

अथाप्याह—“गोष्ठः पुरीषर्म्” इति कृत्वा वै गोष्ठं पञ्चपुषाकुर्वन्ति । PB.

13. 4. 13.

1 यत्र G1, G2, J. 2 अथेति C. 3 Wanting in G1, G2. 4 २० B.
5 २१ B. 6 २२ G1, G2, J. 7 कथं प्र० B; कथमस्तु० G1, G2, J, K. 8
क्रियेतेति G1, G2. 9 नू प्र नं G1, G2, J. 10 साक्षां G1, G2. 11 यदोका०
G1. 12 २२ C. 13 G1, G2, J add स. 14 सकृन्तु C, G1, G2, J. 15
२३ G1, G2, J. 16 २४ B.

अन्ततो वयं कुर्मः ।

एवं च ह्यान्दसोऽध्यायः ।

अपि चैवं पञ्चविधं पञ्चमस्याहः पृष्ठमनुसंख्यास्येत इति ।

यद्वेतद् गोष्ठं पुरीषमिति, इष्ट्या वै पश्यन् गोष्ठं कुर्वन्ति ।

5 अथापि पञ्चार्धसेविपुरीषमिति ।

तत्सल्लु सर्वाभिः सह स्यादित्याहुः ।

तृचदष्टय इमा भवन्ति लोकदृष्टयः ।

तदिदमन्तेऽनुपङ्गस्थाने समाप्तातं भवति ।

अथान्येवं सर्वास्त्रिंश पुरीषा भविष्यन्तीति ।

10 इयथायथाभविष्यदितिगुरुं च ।

[अथ वै विष्टावान्तेषु विष्टावसमोऽधय इति ।

इयथायथाव गुरुं च ।]"

अथ वै पर्यायान्तेषु पर्यायसमाधय इति ।

इयथायथाव गुरुं च ।

15 अथ यो उत्तमामेषानुचरेत् ।

एतया हि सहोत्प्रेषं भवतीति ।

इयथायथाव गुरुं च ।

सकृदन्ततः स्यादित्याहुः ।

एतर्थांसां लघिष्ठम् ।

20 अपि चैवमन्यथायः ।

अथापि परिनिष्ठायाशियमुदित्वान्तेऽनुष्ठां वदिष्याम इति ।

अथापि पञ्चार्धसेविपुरीषमिति, तासां धर्मो निवृज्यते—

न व्याहरेत्, नाङ्गीयात्, अभिनन्दाक्षं आसीत् ।

प्रवेकोऽयं ब्रह्मणो भवेति ।

25 तन्नो ह प्रतिलभ्य प्रदेहेत् ।

एतमेवाहं ब्रह्मचर्यं धर्ममुं मम्य इति गौतमः ।

1 वै G1, G2, J. 2 पश्य G1; पष्टः य० G2, J. 3 ०प्यत इति। C, ०प्यति। G1, G2; ०प्य इति। J, K. 4 ०ष्टमपु० B. 5 इष्ट्या B; इष्ट्या G1, G2; ताष्ट्या J. 6 H adds च. 7 अपि G1, G2. 8 सर्वाः सपुरीषा य० C; सर्वास्त्रि पुरीषो य० G1, G2, J, K. 9 ०व C, G1, G2, J. 10 ०वधय G1, G2, J. 11 अथ... च wanting in B. 12 ०न्ते G1, G2, J. 13 ०समाधाय G1, G2. 14 वा B. 15 ०वनप्रव० G1, G2, J. 16 ०तसां G1; ०तसां G2, J; एतथासां K. 17 चैव य० G1, G2. 18 ०ष्टोत्तावि० K. 19 नासीत्तथाया B. 20 ०द्याहृत्यासीत् C; ०द्याहृति असीत् G1, G2. 21 ०वे० C. 22 ना० B. 23 ०न्ति G2, J. 24 ०देहेत् G1, K. 25 ०व्य० C. 26 यमं C, G1, G2, J, K.

तत्स्येतिगुरु वामविध्यत् ।

अपि च नो^१ ह मरणाशङ्कमिमास्तु सर्वेच्छन्दस्या भवन्ति ।

आसौमेव चरतः सर्वेच्छन्दसामिव व्रतं चरितं भविष्यतीति ।

अथाप्याहुः—यानि रूपाणि ब्रह्मचारी न पश्यति, यान् रसाभ्राक्षति,

5 लब्ध्वा हैनान् समावृत्य भवति ।

तमेतदूपेभ्यश्च रसेभ्यश्च समवर्तन्धन् मन्यत इति ॥ २ ॥

तासां खलु व्रीत्र संवत्सरान् ब्रह्मचर्यं चरेत् ।

कृष्णवर्षः कृष्णभक्ष आचार्याधीनस्तेपस्वी तिष्ठेद्विवांसीत नक्रम् ।

सायं प्रातरुदकोपस्पर्शी सर्वभूतेभ्यः पन्थानमंदद्वर्पति ।

10 शरणां नातीयात् ।

नित्यं किंघषासा बुभूषेत् ।

उदकसाधवो हि महानाम्न्य इति ।

एवं खलु चरतः कामवर्षी पर्जन्यो भवति ।

उदकोपस्पर्शमं^२ किमर्थमिति ।

15 अर्बुकाः शक्यस्तीं एव प्रविशन् मन्यत इति ।

अपि वा पशूनामेवं पायनार्थं स्यात्, पशूनाः शक्य इति ।

सं खलु प्रथमां स्तोत्रीयामनुगाप्यौदोराग्रे घाम्यतः परिणद्धाह आसित्वा

तस्यो^३ संवत्सरं ब्रह्मचर्यं चरेत् ।

एवमेव द्वितीयायाः ।

20 एवं तृतीयायाः ।

ते खलु शब्देदेके प्रथमत एव परिणहन्ति ।

प्रथमत एव यथा न प्रघर्षयतीति ।

अध्यासं प्रत्येके ।

1 तस्येति० G1, G2, J, K. 2 नोहं रणाशङ्कमिमाः B; भिमस्तु C. 3 तत्सर्वं B; सर्वं G1, G2, J, K. 4 आसौ मे C, G1, G2. 5 तान्यासत्रा० C; तान् G1, G2, J, K. 6 लब्ध्वा B, G1. 7 उद० G1, G2. 8 Wanting in K. 9 समत्वकुलं B; सत्त्वं J. 10 Wanting in G1. 11 नन्त० G1, G2, J. 12 विवा० G1, G2. 13 आनन्दयद् B; मन्दद्वद् G1. 14 सन्दिग्ध० B. 15 बुभू० G1. 16 के सां G1, G2, 17 G1, G2, J add इ. 18 नीं G1, G2. 19 अनुक्ताः C, G1, G2, J, K. 20 एवं इति खल्ल G1, G2. 21 ये G1, G2. 22 सार्थं K. 23 G1, G2, J add पश्यन्. 24 शां G1, G2. 25 Wanting in C, J, K. 26 गाय० C; गाय्वां G1, G2, J. 27 अस्ति० G1, G2, J. 28 स्ताः B, C. 29 चर्वं C. 30 श्वावदे G1, G2, J; देवे K. 31 भन्त B. 32 प्रघर्ष्य० C, G1, G2, J, K.

अध्यासं प्रत्यध्यसिष्यामह इति ।

अपि तं प्रातरभिवीक्षयन्ति, योन्यं प्रधत्तन्तं मन्यन्ते, योऽग्निं वत्समादित्यम् ।

अपोऽभिव्यक्ष्यमित्यपः ।

5 ज्योतिरभिव्यक्ष्यमित्यग्निम् ।

पशून्भिव्यक्ष्यमिति वत्सम् ।

स्वरभिव्यक्ष्यमित्यादित्यम् ।

अथाप्येतैर्दिवैवैता भवन्ति ।

आप इवाग्निरिव वत्स इवादित्य इवेति ।

10 अथ खट्वाह—“पांथुरश्मं राजन्याय ब्रह्मसाम कुर्यात्, यार्हद्विरं ब्राह्मणाय, रायोवाजीयं वैश्याय” इति । PB. 13. 4. 18

पांथुरश्मं चेद् ब्रह्मसाम स्यात्, यार्हद्विरस्यैतदंजु कुर्यात् ।

यद्यु वै रायोवाजीयमेते” यार्हद्विररायोवाजीये, स स्तोत्रीयेऽन्योन्यस्य स्थानं व्यतिहरेत् ।

15 कथमुभयेषु समंवेयत्स्विति ।

भूम्नो” वंशं नयेद्, गृहपतेरित्येके ।

अपि [वं] यार्हद्विरमेव कुर्यात् ।

नित्यं च श्रेष्ठवर्णीयं चेति ।

वैश्वामित्रस्तोत्रीये षोडशिना स्तूयमान आष्टमिकमुक्थ्यंस्तोत्रीयं प्रतिनि-

20 दध्यात्, असेञ्चाराय वीद्वस्तोत्रीये वसिष्ठस्य प्रियमनुकल्पयेद् वसिष्ठस्य प्रियमनुकल्पयेत् ॥ ३ ॥

देशनः पटलः

अथ पष्ठेऽहनि “विचतीषु वारवन्तीयं पृष्ठं भवति ।” PB. 13. 10. 4.

तदेके प्रत्यक्षं ब्रूयते ।

25 एतत् प्रकृतौ दृष्टं भवतीति ।

अद्यापि यद्वैतल्यः पृष्ठमैभविष्यन् पवमान आसां धर्ममकरिष्यन्ति” ।

1 व्या B; व्याम G1, G2, J, K. 2 अपि is wanting in G1. 3 च B. 4 वान्य प्रवक्ष्यं B; वान्य प्रवक्ष्यं C. 5 एवमि० B; आवाभि० G1, G2, J. 6 न् । अपाप्येदिवैता is wanting in G1, G2, J, K. 7 ज्ञानि B. 8 पार्थ० B. 9 दया is wanting G1, G2, J. 10 पार्थ० B, G1, G2, J. 11 एवैवर्षु C. 12 C, G1, G2, J, K add एव. 13 ये G1, G2, J. 14 समावयत्स्विति G1, G2, समावयत्स्विति J. 15 भूम्नो C. 16 वृक्षं G1, G2, J, K. 17 Wanting in B. 18 G1, G2 omit मेव. 19 मुक्थ्यं C, K. 20 संवा० C. 21 In B only (here ends the 1st dāśati of the Pāṭalas). 22 एवः मा न० G1, G2. 23 एव C, G1. 24 एवदिनि B, K.

अथाप्यनुसृष्टपाग्निष्टोमसाक्षि चारवन्तीयस्यैवानुरूपं कल्पयतीति ।

रेवत्य इत्यौर्धाक्षीरेवतीपष्ठानां सृष्टिब्राह्मणं भवति ।

तासां धर्मो नियुज्यते—“तद् गवां घोषोऽन्वसृज्यत ।” इति । PB. 7.

8. 13; Dh. Dr. Ś. 6. 1. 6.

- 5 अथापि प्रतिपद्भिः पृष्ठानि संवर्णयन् रेवतीरेवामिसंवर्णयति षष्ठे^१ च विश्वजिति च ।

अथापि पृष्ठसंस्तोमात् पृष्ठानि व्याधयन् रेवतीरपि व्याधयति ।

अथाप्यनुगृहीतपृष्ठे रेवतीरेवानुगृह्यतीति ।

अथापि परोक्षपृष्ठोपादेयपृष्ठयोरनुगृहीतपरोक्ष इति चारवन्तीयमेवानु-

- 10 गृह्यतीति ।

यद्वेतदेतत् प्रकृतौ दृष्टं भवतीति, ब्राह्मणेनैव कारणं वदेति ।

यद्वेतत् पवमान आसां धर्ममकरिष्यन्निति, उपोत्ते पृष्ठत्वं^२ स्तोत्रीयेण मन्यते^३ ।

यद्वेतद् चारवन्तीयस्यैवानुरूपं कल्पयतीति,^४ उक्तं चारवन्तीयस्य

- 15 परोक्षम् ।

तदेतद् रेवतीपरोक्षमेव भवतीति ॥ ४ ॥

अथ सस्वाह—“प्रायणतो द्विपदाः कार्याः उदयनताः इति ।” PB.

13 12. 1.

कथं प्रायणतः स्युरिति ।

- 20 प्रथमेऽहनीत्याहुः ।

पेतसि प्रायणं भवति ।

अथापि दृश्यते प्रायणीयस्योर्कथं यथौ चतुर्विंशस्य ।

तथा षष्ठस्याग्निष्टोम्यं यथाभिप्लविकं स्येति ।

द्वितीय इत्यपरंम् ।

- 25 एतदुक्त्यानां प्रायणं भवति ।

अथाप्येवमुक्त्यव्यतिहारः सिध्यति ।

अथाप्येवं प्रकृतिसविधतरं भवतीति ।

“कथंमावृत्ते पृष्ठये सःस्थाधर्मा” इति । Ars. K. V. 44 a.

1 व्या० C. 2 रु is wanting in G1, G2, J, K. 3 स्वाहु० B. 4
०र्धाक्षी० G1, G2, J, K. 5 व्यन रेवती० G1, G2, J, K. 6 षष्ठी J. 7 पृष्ठा० C.
8 अतस्ते G1, G2 J. 9 क्व for च in G1, G2. 10 व्याधय C, G1, G2, J,
K. 11 Wanting in G1, G2. 12 उपोत्ते B. 13 व्यत् K. 14 यन्तीति B.
15 एव तं G1, G2, J, K. 16 व्यत्त्वं G1, G2, J, K. 17 Wanting in
C. 18 क C; इति is wanting in G1, G2, J, K. 19 अत् G1, G2, J.
20 कतमा० C; कथमावृत्ते G1, G2, J.

आवृत्तस्याप्यन्त एव स्युरित्येके—यदा षडहः सन्तिष्ठत इति हि भवतीति ।

अथापि षडहधर्मा इत्याचक्षते ।

नचैतत् षष्ठस्य साधीयो^१ यथो च प्रथमस्य ।

“अयस्त्रिंशस्य त्वेव स्रस्थायामित्याचार्योः ।” Ārṣ. K. V. 44 a.

५ सं एतद्वृत्तेरचययः ।

य इत उपक्रमधर्मः स परस्तात् स्रस्थार्धमः ।

यः परस्तात् स्रस्थार्धमः स इत उपक्रमधर्म इति ।

अथापि य एतानावृत्तस्यान्तं परिहरेत् सर्वाण्येव नूनं स्रोतलक्षणाभ्या-
वृत्तस्यान्तं परिहरेदिति ॥ ५ ॥

10 त्रीणि दशरात्रस्य विच्छिन्नानीति शाण्डिल्यः ।

पञ्चममभितो द्वे, षष्ठादूर्ध्वमेकम् ।

तेषां सन्तानाय सन्तनीति ।

अनुपूर्वं^२ “सूक्तानुरूपांश्छन्दोमान् करोति” पृष्ठर्षच्छन्दोमानामकृत-
काराय । Ārṣ. K. V. 28 b.

15 अघाप्यंकृताः ।

[अतः] प्राक् सूक्तानुरूपेतेति ।

अथापि प्रजापतिस्स्रस्तावेपु प्रजास्थानमभ्यवर्द्धयिषीत्^३ ।

“बृहद्रथन्तरे पृष्ठे” नदि षाडहिकाम्यनुभवन्ति । Ārṣ. K. V. 28 b.

नो व्यलुल्लुप्सीत् ।

20 अथापि शिथिलोक्ता

तेषां प्रत्यक्षाभ्यां पृष्ठाभ्यां द्वादीभावो भविष्यतीति ।

अथापि तम उक्ताः ।

हे एते ज्योतिषी^४ साक्षामं ।

स कस्य हेतोः ।

25 बृहत्पूर्वं युक्त इति ।

कृतयोः क्रियमाणयोरेषा कर्ताकृतिः ।

अथापि स्तोमप्रत्यवाये पृष्ठतो रोहमदिदर्शयिषीत् ।

1 साधीयो C; साध्यो G1, G2, J, K. 2 अः B. 3 Wanting in C, G1, G2, J, K. 4 आष्वचे रूपम् C, K; आष्वचै (के J) रूपम् G1, G2, J. 5 अः B. 6 सोषोषन्याहसान्तं B; स्रोतलक्षणा न्या० G1, G2. 7 षष्ठे पूर्वमेकम् Ck. 8 नी B. 9 षष्ठं G1, G2, पृष्ठयः छ० K. 10 व्यप्रकृतवादः C. 11 Wanting in B, C. 12 अप्यतेति C; पत्येति G1. 13 प्रजापतिः C; प्रजाति० G1, G2, J, K. 14 अविषन् B. 15 षष्ठे J. 16 व्यलोपः B. 17 अवि B. 18 अत्रा B. 19 कृत० C, G1, G2, J. 20 अः प्र० G1.

वर्धोक्तिं बृहदिति ।

अथापीदं व्रतस्थानं बृहदासितया व्रतस्य मानसेतया ते व्यत्यासं प्रयुक्ते ।

तत् कुशलं वाङ्मिथुनानि मध्यन्दिनान्त्यान्वैडान्यैर्भवान्त्यानि सवन-
च्छन्दसोरनुग्रहाय ॥ ६ ॥

5 “अर्कपृष्ठान् पैङ्गिनोऽधीयते” ।

सैषां छन्दोमानां पृष्ठैर्भक्तिः ।

तेषां पृष्ठत्वे तिष्ठमानो” न साक्षात् करोति ।

बृहद्रथन्तरे षां निकामयमानः पूर्वाविर्भवे करोति ।

एवं नेदीयसी पृष्ठानाम् ।

10 ‘सप्तमेऽहनि’ कृताकृतो भवत्यब्राह्मणविहितत्वात् ।’ Say. PB. 14. 5.

12; cp. Dh. Dr. Ś. 9. 3. 4.

कर्तव्य इत्याचार्यैः ।

छन्दोमानां बौर्कसमाधिः ।

यथा चैतत् “पैङ्गिनोऽधीयते छन्दोगाध्याप्येनमेकेऽधीयते” ।’ Caland

15 PB. 14. 5. 12.

अथापि सप्तोद्येऽनुगृह्यते, यथा त्रिवृति दशरात्र इति ।

नवमेऽहनि सप्ते स्तोमे सति साध्यासां बृहती करोति ।

कस्य द्वेतिरिति ।

साध्यासा पूर्वेऽहनि कृता ।

20 स एवमप्रत्यवायः ।

अथापि बह्विं सरति ।

तस्याः पथ्यतामपिपादयिषीत् ।

वाशरात्रिकाणां” द्रव्याणां पथ्यास्या ।

अथाप्येतस्यामेवैतं सामयोगं साधीयो” द्वाश्नुत इति ।

1 वर्धो C, G1, G2, J, K. 2 इ० C, G1, G2, J. 3 इ० G1. 4
०स्तता B; ०स्तं तथा G1, G2, J, K. 5 वृत्तासं G1; वृत्तासं G2, J, K. 6 ०मादि-
तान्त्यामं J. 7 ०नान्यन्त्या० C. 8 ०न्त्या० B. 9 ०हानि K. 10 वै० C, G1,
G2, J, नैगिनो० K. 11 ०न्ते G1, G2, J, K. 12 ०षां J. 13 ०विभ० Caland.
14 ०नो (?) Caland. 15 वा (?) Caland. 16 ०चाभवे C, G1, G2, K; Caland
suggests here पूर्वास्त्यामवे. 17 ०न्यर्कः कु० S. 18 ०ज० J. 19 ०त्ता C, G1,
G2. 20 ०यैः G1, G2, J, K. 21 चर्क० G1, G2, J. 22 चैतान् C. 23 वै०
C, G1, G2; नैगिनो० K. 24 ०क पी० G1, G2, J, K. 25 साध्यानां K. 26
०वम प्रत्यवाय० C; ०व प्रत्यवाय० B. 27 पथ्यतामपि० B; ०मापि० C, ०मापिदपितीत् G1,
G2, J. 28 B adda षमाणां. 29 पार्थास्या B; ०स्यासं G1, G2, J. 30 अ is
wanting in G1, G2, J. 31 ०योभ्यश्नुत C, K; ०योभ्युत G1, G2; ०योभ्युत J.

त्रैककुभस्य निधने विवदन्ते ।

पदनिधनमित्येके ।

यादृशे इमे ऋगक्षरे तादृशे इमे भवत इति ।

यदिर्णिधनमित्यपरम् ।

5 यदिर्णिधनस्थाने च युज्यते ।

अपि चास्य निधनवादो भवति ।

यदिर्णिधनानामुक्त निधनवादा भवन्ति ।

अथाप्याप्यते उद्योतिर्विचारान् ।

यत् पदनिधनमभविष्यत्स्थरेक्ष्यत उद्योतिष्टोमीं मात्राम्, नास्य प्रति-

10 निर्णकारं कल्पयति यदिर्णिधनस्येव सत इति सत इति ॥ ७ ॥

प्रथमः पटलः

अथ दशमेऽहनि चतुर्ऋचः होतुराज्यः समामनामः ।

तस्य मध्यमे भवतः—तानूनपाती च नाराशःसी च ।

द्वयानि कुलानि भवन्ति—तानूनपातीनि च नाराशःसीनि च ।

15 तानूनपातीं तानूनपातेषु कुर्यात्, नाराशःसीं नाराशःसेषु ।

यसिष्टशुनका अत्रयश्च याग्रयश्चोश्च कण्वाश्च सङ्कृतयश्चैतानि नाराशः-

सानि । cp. L.S. 6. 4. 13.

अथैतराणि तानूनपातीनीति ।

कथमुभयेषु^१ समययत्स्विति ।

20 भूजो^२ वशं नयेत्, गृहपतेरित्येके ।

अपि वा तानूनपातीमेव कुर्यात् ।

एषा भूयिष्ठानां कुलानां भवति ।

अपि चैतामेवैकेऽधीयते ।

अथाप्येषा समारब्धतरा भवतीति ।

25 अथ मानसम् ।

दशमस्य भवती ३ सर्वस्याहो एव दशरात्रस्येति ।

1 षटानामि० C. 2 ऽतीति C, G1, G2, J, K. 3 ऽवधेते G1; ऽपधेते G2, J, K. 4 ऽप्यद् यत् परे० C, ऽप्यद् यत् परोक्ष्य० G1, G2, J, K. 5 न्ययस्य B. 6 प्रतिक्रि० B. 7 J adds नास्य. 8 In B only. 9 G1, G2, J omit तानूनपातीं ... नाराशःसीनि च (line 14). 10 तानूनपातीनि ... च wanting in C. 11 ऽनि B; ऽनि C. 12 वध्यःशशक० C, G1, G2, J. 13 ऽवस० B, J. 14 भूजो C. 15 ऽनतिरि० G1, G2, J. 16 ऽही G1, G2, J, K.

दशमस्येत्याहुः—

नैनं दशमेनाह्वा विप्रयुज्यमानं पद्यामः ।

अथापि दशमधर्मा इत्याचक्षते ।

अथापि साद्वे मानंसेन विराडनुष्टुप्सम्पत्तिरप्यति ।

5 अथाप्याहुः—सर्वमेवेदमहः पुरा मानं सं बभूव ।

तदतिगुर्विति ।

वाचर समापार्दयाञ्चकुरेकस्तोत्रं चिंचं धर्ममनु प्रवृत्तवन् स्यास्यतीति ।

अथापि वागुक्तमहः ।

संयुके वाङ्मनसे भवत इति ।

10 न दशमस्येत्यपरम् ।

उपरिष्ठात् पत्नीसंयाजानां भवति^१ ।

यन्नूनं दशमस्याभविष्यत् पुरस्तात् पत्नीसंयाजानामभविष्यदिति ।

अथाप्यत्र त्रिकंस्तोमः ।

कथं त्रयस्त्रिंशं कृत्वा समानेऽहनि त्रिकं पर्यवैष्यदिति ।

15 अथाप्यत्र गायत्रं^२ छन्दः ।

कथं त्रयस्त्रिंशदक्षराः कृत्वा समानेऽहनि गायत्रं पर्यवैष्यदिति ।

अथापि गायत्रं साम ।^३

कथमग्निष्टोमसाम कृत्वा समानेऽहनि गायत्रं पर्यवैष्यदिति ।^४

अथापि वागुक्तमहः ।

20 धैन्या वाग्भवत्वम्यर्म्भनः ।

नास्य भूयानं दशमेनाह्वा सम्बन्धो यथो^५ वै प्रथमेनेति कापटवः ।

सर्वं वैतद् दशरात्रस्य, सर्वो वैतस्य दशरात्र इति शाण्डिल्यायनः ।

आयामवाचं दशक्रमं मनो व्योप्नुवाम ।

नै संयुके वाङ्मनसे भवत इति ॥ ८ ॥

25 अत्रै गायत्रीः करोति ।

1 नैतद् C, K; नैव C, G1, G2, J. 2 साध्याय B. 3 मासेन G1, G2, J. 4 वाद स० C, G1, G2, J, K. 5 मानं G1, G2, J. 6 वा० B. 7 विचं G1, G2, J. 8 प्रा० B. 9 वायुक्तं G2, J, K. 10 वाक् मा० B. 11 न्ति B. 12 ऋः स्तो० J, K. 13 अविष्य० C, G1, G2, J, K. 14 अयं B, G1, G2, J. 15 वी G1, G2. 16 तथा० G1, G2. 17 C omits it. 18 संया G1, G2, J, K. 19 न्यस्तनः C; न्यमानः G1, G2, J; न्यमाना K. 20 भूयाश्च० C; भूयान्दृष्ट० G1, G2, K; भूयान्दृष्ट० J. 21 अत्रो G1, G2, J, K. 22 तथा C. 23 Wanting in C. 24 अत्र G1, G2, J. 25 नोऽप्यातवाम C, J, K; नोऽप्यात G1, G2. 26 G1, G2 omit न संयुके. 27 तत्र C, G1, G2, J, K.

स्थानं गायत्रीणां यदि परस्याहो गुर्वेवेदः स्तोत्रं तत्र लघिष्ठं छन्दोऽचि-
कीर्षीत् ।

अथाप्येवमाद्यवसानसमाधिः ।

प्रतिष्ठार्थो वाच गायत्रीः करोतीति ।

5 तासु चिचदन्ते—ऐन्द्र्यः प्राजापत्यः सारपयश्यञ्चान्द्रमस्यः सौर्य इति
शाकपूर्णैः ।

तथा धातुञ्चय्यः ।

प्रत्यय आदित्यः, प्रत्ययो मनः ।

प्रत्यये प्रत्ययम् ।

10 तत्रं गायत्रं करोति ।

स्थानं गायत्रस्य यदि परस्याहो गुर्वेवेदः स्तोत्रं तत्र लघिष्ठं सोमाचि-
कीर्षीत् ।

अथाप्येवमाद्यवसानसमाधिः ।

प्रतिष्ठार्थो वाच गायत्रं करोतीति ।

15 "यद्वायद्वायगौरीवितिरथन्तरवामदेव्यान्वेवंयुक्ताणि सामव्यूह इत्या-
चक्षते ।" Ārs. K. V. 31a; 131b.

"अथैतस्मिन् ब्रह्मोद्ये वदति ।

भूयासीव ह स्म शाण्डिल्यः प्रतिदिशति ।

यद्वायोऽश्वजिरात्रे ब्रह्मोद्यं तद्वा प्रत्ययिष्यद्यथा वैतद् ब्राह्मणा अधि-

20 मन्त्रं समुदाहरन्तीति ।" cp. L.S. 3. 8. 7-9.

वरवरेणमत्र भवत्यन्तनिर्वचना आशिष इति । cp. L.S. 3. 8. 10.

वृत्त्यौ वरानौदुम्बरीः समभिषद्यन्ते, सर्वैर्हन्ति कृत्वा निस्सरिता इव
मन्यन्ते । cp. L.S. 3. 8. 11.

अत आत्मानमूर्जा प्रत्याप्याययन्तो मन्यन्ते ऊर्गुदुम्बर इति ।

25 "सोमासे छन्दोव्यूहे सामव्यूहं कुरुते इति गौतमः ।

अकृतकारैर्यः" त्रयस्त्रिंशमग्निष्टोमसाम करोति । Ārs. K. V. 23 b.

1 यद् B. 2 सामचि० K. 3 यथा० G1, G2, J. 4 अवसान० G1. 5 ०रोति B. 6 ०द्रः B. 7 प्राजापत्याः C, K; प्रजापत्यः G1, G2; प्रजापत्याः J. 8 ०इ० C, G1, G2; ०ः आ० J, K. 9 ०पूर्णाः G1; ०पूर्णि० G2. 10 न गाय is wanting in G1, G2, J. 11 ०म० G1, G2. 12 ०माचि C, ०चिनि G1, G2, J. 13 प्रदि० C, J, K; प्रविश० G1, G2. 14 यद्वादे० G1, G2. 15 ०न्व इति B, ०रति G1, G2, J, K. 16 वरण० C; चरचरण० G1, G2, J. 17 न B; कृत्वा G1, G2, J. 18 ०कृतं B. 19 B adda इव. 20 वायु० B. 21 विष्णु० B; समारो G1; समारो J. K. 22 कुरुते K. 23 ०र्वे G1, G2, J.

उपवदितान् छन्दोमानवसानेऽचिकीर्षीत् ।

अथापि शिथिलोक्ताः ।

प्रतिष्ठोक्तश्च त्रयस्त्रिंशः, तमवसानेऽचिकीर्षीत् ।

अथापि त्रयस्त्रिंशे क्रियमाणे त्रिके सार्परेखे त्रिंशतःस्तोत्रीयं दशम-

5

महः सम्पद्यते सा विराट् ।

अथाप्येवं द्वादशपञ्चविंशानहः सम्पद्यते ।

नोदैनमृक्स्थान्तरादकारिप९ सम्पदा चिदेनमुपाप्सामीति ।

एतद्वयं शाण्डिलम् ॥ ९ ॥

पञ्चदशस्तोत्राज्ज्योतिष्टोमात् सषोडशिका९ ससंस्थिका९ रात्रिं ब्रूहीति ।

10 चतुर्विंशतिमाज्येभ्य आदत्ते ।

द्वे वामदेव्यात्, चतस्रः सार्कमभ्यात्, दश गायत्रास्तुवाः, तान् रात्रेः
स्थाने निदध्यात् ।

चतस्रः ककुभः सौभरात्, तासां द्वितीयातृतीययोश्चतुरक्षरं चतुरक्षरं
मुबुत्य द्वे प्रथमायामुपेदध्यात् ।

15 एव९ स विराट्प्रथमो गायत्र्युत्तरो वैतर्ह्यस्तोत्रीयः ।

अतिशिष्टानीतरस्यां ककुभ्युपेदध्यात्, ता९ षोडशिनः स्थाने निदध्यात् ।

चतस्रो नामेधात्, तिस्रश्चोष्णिहः, एकां चानुष्टुभम्, ता९ षोडशिनः
स्थाने निदध्यात् ।

अतिशिष्टास्तिस्रः, कौत्सस्य द्वे^{१९} [वृहत्स्यौ] नौयसात्, तथा काले

20

तासामेकां९ षोडशिनः स्थाने निदध्यात् ।

तौः सर्वाश्चतुस्त्रिंशदक्षराः सम्पद्यन्ते ।

अतिशिष्टास्तिस्रः सन्धेः स्थाने निदध्यात् ।

द्वे^{२०} ककुभौ रथन्तरात्, चतस्रो यज्ञायज्ञीयात्, तासां द्वे द्वे सन्धि
धीयेपुपदध्यात् ।

1 अप० B. 2 ता C, G1, G2, J, K. 3 वां नाव० C, G1, G2, J. 4 वास्ये B, सपे रात्रे G1, G2, J. 5 त्रिंशतस्तो० B, K. 6 नादीन९ साध्यादका C, G1, G2, J, K. 7 सन्धिका९ B; सस९ससं भिक्९ससंभिका९ G1, G2; ससं भिका९ ससंभिका९ J. 8 सायकम० G1, G2, J. 9 द्वितीयावारस्तृतीयायाश्च० C; वृत्तयायाश्च० G1, G2, J. 10 एवं तुरक्षरम्० G1, G2, J. 11 वा उ० K. 12 वितारा प्र० G1, G2, J, K but K has its व struck off. 13 इ is wanting in B; वैतर्ह्यः स्तो० K. 14 इति० G1, G2, J. 15 द्वे G1, G2. 16 Wantin; in B. 17 एका षो० C; एका९षो० G1, G2, J. 18 G1 repeats here lines 17-20. 19 C, G1, G2, J, K add अन्तस्त्वाम् and read प्रति०. 20 G1, G2, J add वसपोदशिक (एका G2, J) ससंभिका रात्रिं निर्मिमीते. 21 एव G1, G2, J. 22 वाः C. 23 वाः C, G1, G2, J, K.

एवमेताः सपोडशिकाः ससन्धिकाः शंत्रि निर्मिमीते ॥ १० ॥

ततः पृष्ठयै ब्रूहीति ।

सवनेभ्यः पूर्वस्थः पोडशिनश्चतुर्थः रात्रेः पञ्चमः सन्धेः पष्ठं पृष्ठयौच्छन्दोमानं ब्रूहीति ।

- 5 त्रिवृत्पञ्चदशयोः समासश्चतुर्विंशस्तत् सप्तमम्, सप्तदशत्रिणवयोर्ध्व-
तुश्चत्वारिंशस्तदष्टमम्, एकविंशत्रयस्त्रिंशभ्यां नवमं दशमे,
सोऽष्टाचत्वारिंशं नवमे निधाय पञ्चदशपदकानादत्ते ।
सर्वः पोडशिनम्, ते सप्तत्रिंशत्तृचाः, तेषां चतुर्विंशतिर्मादाय दश-
मस्याहोऽष्टावष्टौ एवमार्नस्थानेषु निदध्यात् ।

- 10 चतुराशयेषु तथा पृष्ठेष्वेकम्, अग्निष्टोमसाहस्रः स्थाने तथा सारपराहे ।

त्रयस्तृचा भतिशिष्यन्ते ।

तान् प्रथमस्याह उक्थस्तोत्रीयान् ब्रूवीत ।

एवं तदुक्थ्यादुक्थ्यमभिसंक्रामति ।

त्रिवृत् पञ्चदशम् ।

- 15 एतेन माहावृक्षी सम्पेदित्याचक्षत आचार्याः ।

दशरात्रो महावृक्षस्तस्य ह्यग्रं गत्वा स्वर्गमेनमुपपद्यत इति ।

नैर्पां सर्वसिन् दशरात्र उपपद्यत इत्यौपमन्यवः ।

त्रयस्तृचा भतिशिष्यन्ते ।

तान्निष्टोमससंख्यं उक्थस्तोत्रीयान् ब्रूवीत ।

- 20 अपरौनुपच्छन्दोमेष्ट्वेव ।

एषा सम्पत् सिध्यतीति ।

तदप्येवमिदं ब्राह्मणं भवति—“इत पेन्द्रोत इति होवाचाऽभिप्रतारी”

कार्ष्णेसेनिः, ये महावृक्षस्याग्रं गच्छन्ति क ते ततो भवन्ति ।” इति

1 सत्रि G1; सत्रि G2; सत्रि J. 2 ०४ C, G1, G2, J, K. 3 ०४मा१८० C, J; १४चाः ८० G1, G2. 4 ०४ानं C, G1 G2, J, K. 5 ०४ोश्चत्वारिंशस्तदशमे G1, G2, J; ०४इचमे K. 6 ०४ं ४० B, K; ०४े ४० G1, G2. 7 ०४ाहा१० G1, G2, J, K. 8 ०४े सा० G1, G2. 9 वृष्टिष्वे० G1, G2, J, K. 10 ०४ः C, J, ०४े G1, G2. 11 ०४ीता G1, G2, J, K. 12 ०४ं C, G1, G2, J, K. 13 ०४ी० G1, G2, J, K. 14 ०४ाग्रं G1, G2, J. 15 ०४ेगम० C. स्वगम० G1, G2, J, K. 16 ०४ेपा G1, G2, J; ०४ेपां K. 17 ०४गनावाः G1, G2, J; ०४गमनावाः K. 18 ०४ G1, G2. 19 तान् योऽग्नि० C, J, K; तान्यग्निष्टो० G1; तान्यग्निष्टो० G2. 20 ०४ास्तो० G1, G2, J, K. 21 ०४ानि B, ०४ीन् G1, G2, J. 22 अपररूपं तच्छ० C; अपररूपं तच्छ० G1, G2, J, K. 23 ०४वली० G1, G2, J. 24 ०४ेव C, G1, G2, J. 25 ०४िं B. 26 ०४ेनिम् B.

पडदं महावृक्षमवोचत् । PB. 14. 1. 12.

तस्य ह्यग्रं गत्वा त्रिवृत्पञ्चदशयोः पक्षयोः क्रियां दर्शयति ।

तदप्येवमिव ब्राह्मणं भवति—“त्रिवृत्पञ्चदशावेव स्तोमौ पक्षौ कृत्वा
स्वर्गं लोकं प्रयन्ति ।” इति । PB. 14. 1. 13.

5 तयोः समासश्चतुर्विंशः ।

तस्याष्टाचत्वारिंशो द्वादशांतिशिष्यन्ते^१ ।

तथा—दशमात् स चतुर्विंशो य एताः सम्पदो^२ विदुः ।

ते पक्षिणः ये न विदुस्तेऽपक्षाः ।

तदप्येवमिव ब्राह्मणं भवति—“ये वै विद्वांसस्ते पक्षिणो येऽविद्वांस-
स्तेऽपक्षाः” इति “तेऽपक्षा इति ॥ ११ ॥ ibid.

10

“द्वितीयः पटलः

अधातो गवामयनम् ।

तदेक एकेनाह्नाभिविदधति^३ ।

“सर्वे^४ ज्योतिष्टोमेनैके^५ ।” L.S. 4. 5. 2.

15 “अतिरात्रंचतुर्विंशंवाहम्रतातिरात्रः” इति कृत्वा
संस्तुणन्ति ।

अत्रैवैके गोआयुषी दशरात्रमित्युपांहरन्ति ।

एतत् संवत्सरप्रवर्ह इत्याचक्षते । cp. L.S. 4. 5. 4.

शङ्खद्वतमिति च । cp. L.S. 4. 5. 5.

20 एतच्छातशूर्पो वार्षगण्य आसाञ्चके ।

नानाऽहोभिर्धनं कल्पयामः । cp. L.S. 4. 5. 6.

यद्येतद् ब्राह्मणम्—“अथ खलु य ऊर्ध्वं ज्योतिष्टोमदशाह्नाभ्याम्^६”

कतवः सप्तभिः पर्यायैस्तेषु ज्योतिष्टोमानाञ्च दशरात्रिकौणाञ्च द-
णामागमो भवति ।” Arş. K. V. 3

1 ओ० G1, G2, J, K. 2 व्यच्छन्ति G1, G2, J, K. 3 ज्योति० G2.
C, G1, G2, J, K add ऽहमात्. 5 एते C, G1, G2, J, K. 6 ओ० C,
G2, J, K. 7 दक्षि० G1, G2, J, K. 8 B adds मात्. 9 व्येव G1, G2, J,
10 C does not repeat ते इति; K does not repeat ते. 11 In B or
12 एतेना० J. 13 एते C, G1, G2, J, K. 14 Wanting in C, G1, G2, J, K.
15 ओ० नाथैके C, J, K; ओ० नाथैके G1, G2. 16 ओ० G1, J. 17 ओ० नवा
त्र० B, J; ओ० नवाहं B० G1, G2; ओ० नवाहं K. 18 ओ० के C. 19 रात्र is
wanting in J. 20 एतद् B; एतद् G1, G2; एतद् J. 21 एतस्या सशूर्पो वार्षगण्य
भा० C; एतस्या शूर्पो वार्षगण्य भा० G1, G2, J, K. 22 स्तेषां B. 23 ओ० वं च J.

“स्तोमान्वितानि स्थानान्वितानि पृष्ठान्वितानि तन्त्रान्वितानि भागान्वितानि सप्तस्थान्वितानि आशीःसंप्रायाणीति” रूपान्छान्दसान्धार्यन्त्यपि च व्यावृत्त्यर्थानि ।” Ārṣ. K. V. 137a.

तत्रेह चतुर्विंशे यानि सप्तमार्त्तं स्तोमान्वितानि तानि ।

5 यानि [द्वितीयात्] स्थानान्वितानि तानि ।

यानि ज्योतिष्टोमात् पृष्ठान्वितानि तानि ।

[यानि] दशरात्रात् “सर्वाणि रूपाणि क्रियन्ते” इति तानि ।

PB. 4. 2. 14.

यानि छान्दसान्धार्यभिभवन्ति प्रवन्ति स्वस्त्ययनप्रवादान्युपक्रमेऽभिरूपाणीति तानि ।

10

तत् खलु बृहत्पृष्ठमपि रथन्तरं माध्यन्दिनं कुर्म उपक्रमणीयमहरिति ।

रथन्तरं द्वितीयं* बृहदे के चोर्भयसामान इति ह स्माह शाण्डिल्यायनः ।

बृहत्पृष्ठास्ते रथन्तरमाध्यन्दिना आशयेनैव ।

अपिचं स्वे सवने स्वे छन्दस्युमे वामदेव्योस्तरे भवत इति ।

15 चतुर्कचं होतुराज्यं समामनामः ।

तासां चतुर्थीमुद्धरति ।

उद्धेती भवति ।

अपरूपा प्रायणार्थे ।

अथार्यस्यां रणप्रवादो भवति ।

20 अपरूपा स्वस्त्ययनार्थे ।

अथ यत्रैतत् सर्वस्वारे भवत्येतां* तत्र करोति ।

अथ खलु प्लवमन्वहं ब्राह्मणं सप्तर्षीन्वहं कुर्मः ।

एवं च रहस्यब्राह्मणं* दर्शयति ।

अपि शश्वद्ब्राह्मणमधीयते ।

25 ते या एते प्लवतिष्ठेता ये प्लवमन्वहमुपयन्तीति ॥ १२ ॥

उद्धरन्त्याचार्याः—त्रैककुम्भं समानोदकयोनि ।

अपरूपं प्रायणार्थे ।

1 व्याणि B. 2. रूपाणिच्छा० B. 3 व्या० B. 4 व्या G1, G2, J, K. 5 Wanting in B. 6 Wanting in B; व्या G1, G2, J, K. 7 Wanting in B. 8 अरमध्य G1, G2, J. 9 म० C, G1, G2, J, K. 10 अमिति C, G1, G2, J, K. 11 अदेके G1, G2. 12 चो is wanting in G1, G2, J. 13 कुशलेनैव C, G1, G2, J, K. 14 Wanting in C, G1, G2, J, K. 15 उद्धरन्ती G1, G2, J. 16 अवेरसा C, G1, G2, J, K. 17 अस्वारमेण प्र० B. 18 अवेका B. 19 अन्तमन्व० B. 20 अवे C, G1, G2, J, K. 21 अविद्युता C.

तत्रैतत् सौभरं पृष्ठान्वितम् ।

विकल्पो वा स्याद् ब्राह्मणचोदितत्वात् ।

“अथ खल्वाह—‘सर्वाणि रूपाणि क्रियन्ते’ इति । PB. 4. 2. 14.

तत्राचार्यो एतेष्वेव द्रव्येषु सर्वान् स्तोमान् सर्वाणि पृष्ठानि सर्वा

5 विभक्तीश्च दशरात्ररूपाणीति भक्तिमात्रेणैव कल्पयन्ते ।

त्रिवृत्यञ्चदशौ चतुर्विंशैः सम्पद्यते ।” Say. ibid.

पञ्चदशसप्तदशान् पञ्चैकविंशान् षडेव त्रिणवान् षट् त्रयस्त्रिंशान्

सर्वाणि पृष्ठानि बृहद्रथन्तराभ्यामुपाप्तानि ।

एतत्परोक्षाणि हीर्तेराणि, वामदेव्येन वैतस्याद्विष्टानि, उद्वंशीयेन वा ।

10 एतद्वि सर्वेषां रूपमिति ।

अनिरुक्तौ विभक्तयः ।

निरुक्तं सर्वाभिप्रायम्, वामदेव्येन स्वरविभक्तिः ।

पृथक् दशरात्रिकेभ्यो द्रव्यागमं सम्पश्येत् ।

उपवर्तते प्रथमात्, अग्रियवती द्वितीयात्, दक्षिणवर्तते तृतीयात्,

15 सत्रासाहीयं सस्तोत्रीयं चतुर्थात् ।

अथ जलु साकमभ्वमुक्तप्रणयेऽकरिष्यत् ।

अतिरात्रे तत्कृतं भवति ।

तत्र समविचारयिषीत् ।

तत्रैतत् सत्रासाहीयं त्र्यहोपक्रमादुपक्रमेत् ।

20 बार्हतीद् बार्हते ।

सोढवतीषु सोढवर्जैः ।

अथेदं कर्म सहेमहीति पार्थ पञ्चमात् ।

उद्वंशीयं षष्ठात् ।

“यद्वा उद्वंशीयं तदुद्वंशपुत्रः ।” इति हि” भवतीति । PB. 13.

25 12. 10.

उद्वंशीयेनैव सर्वरूपाचाप्तिमेके ।

1 आसाद् C. 2 अथो S. 3 ऋः S. 4 एष is wanting in S; C, G1, G2, J, K add खलु after तत्र. 5 ऋः G1, G2, J, K. 6 एव G1, G2, J. 7 Wanting in C. 8 सर्वाणि G1, G2, J. 9 सर्वाणि G1, G2, J, K. 10 ऋदशं C; ऋदशदशं G1, G2, J; ऋनि K. 11 ऋः G1, G2. 12 विभं S. 13 ऋः सं C, G1, G2, J, K. 14 स्यां S. 15 ऋः G1, G2, J. 16 हिं G1, G2, J. 17 ऋया C. 18 Wanting in C. 19 C adds विभक्तं. 20 ऋप्रायं G1, G2, J, K. 21 ऋः B. 22 दादं B. 23 ऋती J. 24 ऋतो B; ऋती K. 25 ऋः B, G1, G2, J, K. 26 बार्हतमिताद् B. 27 ऋमः G1, G2. 28 ऋः B. 29 हे G1, G2, J. 30 सर्वाः G1, G2, J.

यहु सप्तमात् ।

“इन्द्रो अग्रा नमो वृहत्” SV. 2. 150; RV. 8. 12. 15; PB. 11.
7. 3; 14. 8. 2.

इत्यष्टमात् ।

समन्तदैर्घश्चसे नवमात् ।

5 अभीवर्तः सस्तोत्रीयो दशमात् ॥ १३ ॥

अथ पञ्चमः प्रपाठकः

अथैषोऽभिप्लवः ।

तस्मिन् सारण्ये गेयं^१ छन्दः कृतं बभूवेति शाण्डिल्यः ।

अर्द्धमेव प्राग् विपुषतोऽर्द्धमूर्ध्वं^२ सादित्यवतानि शुक्रियाणि विपुषतीति,
“सतवःश्यावीयानि सामानि वत इति” समूहति । Ārṣ. K. V. 50 a.

5 बार्हद्रथन्तरपृष्ठपादनित्याभिरनित्योऽयं षडह इति ।

अपाडहिकीरनित्या इत्याचक्षते ।

[ते^३] खलु शदवद्भाल्लविनः स्तोत्रियात् प्रतिपदः कुर्वन्ति, यथास्यान-
मेवानुरूपान् ।

अनुरूपान् षयं प्रतिपदः कुर्मः, स्तोत्रियानुरूपान् ।

10 एवं यथोर्त्तरं^४ स्तोत्रियानुरूपानां प्रत्याहारो भविष्यतीति ।

षडहवशेन नानाप्रतिपदः समानं पर्यासं^५म्, एकादशवशेन तेन प्रच्युतं
द्वितीयपर्यासं प्रथमेऽहन्यनुगृह्णाति ।

अथैतान्येष वैयूहिकैर्न्याज्यान्युद्धृत्य गायत्र्याणि तद्विभक्तीनि प्रतिनि-
वृध्नाति ।

15 त्रीणि त्रिणिधनानि करोति ।

त्रीणि^६ होव षडहेऽवधारितत्रिणिधनानि भवन्ति ।

तानि यत्र यथाकृतमभ्यस्यति^७ ।

आयास्यं प्रायश्चित्तिसाम पष्ठेऽहनि चिकीर्षन् पार्थं द्वितीयस्य मार्थ्येन्दिनं
करोति ।

1 In C only. 2 व्याः G1, G2, J, K. 3 गेहे G1, G2; गेहं J, K. 4
वती B; वति C, K. 5 षडह इति is wanting in B. 6 Wanting in B.
Wanting in G1, G2, K. 8 षडपकुर्मः B. 9 यथान्तरं B. 10 भवतीति C, J. 11
नाना wanting in G1, G2. 12 व्याहृत् G1, G2, J. 13 व्यानेव G1, G2, J. 14
विका० C, G1, G2, J, K. 15 त्रीणि अयनानि B; निधनानि K. 16 C repeats त्रीणि.
17 असन् G1, G2, J. 18 इन्दिनान्तं C, K; इन्दिनार्थं G1, G2; इन्दिनान्तं J.

“एतत् पुरस्तात् स्तोमं क्षत्रसाम वृद्धति पृष्ठेऽभिरूपम्”, तेन प्रच्युत-
मिदं वद्वसिष्ठः पृष्ठेऽहम्यनुगृह्णाति स्वरविभक्तेरनुग्रहाय ॥ १ ॥ Ārṣ.
K. V. 37 b.

अथैते त्वाष्ट्रीसाम चान्धीगवं च तृतीयचतुर्थयोरद्वोर्न्यतिहरति त्र्यहयो-
न्यतिपक्षाय ।

5 [तत्र] ता एव देवताविभक्तयः ।

अथ सामान्तविभक्तयः ।

र्षतेषामेव द्रव्याणां तल्लिङ्गाः कल्पयेत् ।

पञ्चमे तु निधनविभक्तिर्न विद्यते ।

10 पृष्ठे चेडाविभक्तिः ।

तत्राभ्यावारयन्ति—

यार्हद्विरं धानुकल्पयेत्, सौभ्रवसं वा ।

उक्थानां ब्रह्मसाम कुर्यात् ।

गोष्ठं पृष्ठे नु कल्पयेदिति ।

15 तस्य त्रिकटुकाः स्तोमाः, पाडहिकानि तम्ब्राणि ।

अस्ति हि पडहप्रवादः ।

अपि चैव रहस्यब्राह्मणे दर्शयति—ज्योतिष्पायणो ज्योतिरुदयनः पड-
होऽभिप्लव इति चैतरेयिणाम् ।

तास्तु यदेवं प्रयुङ्गे, एवं ज्योतिष्पायणो ज्योतिरुदयनः पडहो भवति,
यथास्थानमितराविति ।

20

तत्र यान्यैकाहिकानि द्रव्याणि स्तोमैर्नि तानि ।

[यानि पाडहिकानि तम्ब्रान्वितानि तैर्नि ।]¹¹

यानि छान्दोमिकानि त्रयान्तानि ।

अयंस्ते त्रय इमे लोकसम्मौस्ते लोकसम्मौ इमे बृहद्रथन्तरपृष्ठास्ते
बृहद्रथन्तरपृष्ठा इमे¹² इति ।

25

रूपोऽछान्दसान्यायमपि च व्यावृत्त्यर्थानि¹³ ।

1 पृष्ठे B; षष्ठिरूप G1, G2, षष्ठिर्नि J. 2 प्रत्युत G1, G2, J, K. 3
चिदं G1, G2, J. 4 ये च J. 5 Wanting in B. 6 एव तेषां G1, G2, J,
K. 7 पृष्ठे B. 8 च C, G1, G2, J, K. 9 हरसं G1, G2, J. 10 G1, G2,
J omit ऽभिप्लव ... पडहो (line 19). 11 तान्प्रयुदे C; K adds च. 12 चितरदिति
C; चितरविति G1, G2, J. 13 व्यानितानि C, G1, G2, J. 14 Wanting in G1,
G2. 15 Wanting in B. 16 छन्दो C, G1, G2, J, K. 17 यं B. 18
Wanting in G1. 19 सम्मस्त C, G1, G2, J. 20 एषा C. 21 K repeats
रूपा. 22 छान्दसान्यां C; छन्दं G1, G2, J, K. 23 G1, G2, J, K add च.

स्वोदिष्टां प्रथमस्याह और्ध्ववीयां करोति ।
 या ह्येतस्यौर्ध्ववीया भवति न तस्या उत्तरेऽधीमहे ।
 तस्याः शुभ्वन्मापशरावय उत्तरेऽधीयते ।
 तौ ते कुर्वन्ति, आभीशवं चतुर्यै ।

5 नावमिकं कुर्यादिति धानञ्जयः ।

व्यावृत्तये पृथ्वाभिप्लवयोश्चातुर्थिकमेवेति गौतमः ।
 एषैतस्याहः स्वरविभक्तिर्भवतीति भवतीति ॥ २ ॥

तृतीयः पटलः

“ ‘अभीवर्त्तो ब्रह्मसाम’ इति । PB. 4. 3. 1; 18. 6. 14.

10 तस्य स्तोत्रीयविधिः—‘यदित्तः समानं साम भवत्यन्योन्यः प्रगाथाः’
 इत्यत्यन्तनानात्वम् । PB. 4. 3. 8.
 ‘य आस्तुतं कुर्वते यथा दुग्धामुपसीदेदेवं तत्’ इति प्रयुक्तप्रतिषेधः ।
 PB. 4. 3. 11.

तस्यान्यथायः—

15 ‘पञ्चसु माःसु वार्हताः प्रगाथा आप्यन्ते’ इति ।” PB. 4. 4. 1;
 LS. 10. 6. 1; Kalp. 1. 7.

अथातः प्रगाथायनौनि—

“चतुःशतमैन्द्राः वार्हताः प्रगाथाः, दशतयीषु” तान् समीमनामः ।
 LS. 10. 6. 3. Kalp. 1. 7;

20 “‘तेषां चत्वारोऽन्यत्रस्थानो बृहद्रथन्तरकालेयस्तोत्रीया अहरहः शस्यन्ते ।’
 cp. LS. 10. 6. 4.

इन्द्रकतुरीत्तरपक्षिकः ।

शतमतिशिष्येते ।

‘तेषामेकं चतुर्विंशे कुर्यात् ।’ LS. 10. 6. 5

25 नूनं शतमतिशिष्यते ।

सप्ताशीतिः सतोबृहत्याः ।

ते ‘एकौनत्रिंशत् सान्तोवार्हतास्तृचाः ।’ LS. 10. 6. 6.

1 खनिष्ठां J. 2 अर्धवीयां G1, G2, J. 3 असाह आर्धं C, G2, J, K; असाह
 अर्धं G1. 4 नान्ते कुं G1, G2, J, K. 5 एवेतं C. 6 Wanting in G1, G2, J.
 7 In B only. 8 इदिति J. 9 Omitted by C. 10 अयदानि C. 11 दां B.
 12 समामने C; समामने G1, J; समामने G2, K. 13 असानाद् B. 14 शतस्य
 G1, G2, J, स्व K. 15 अन्ते J, K. 16 नूनं B, K. 17 समति B; शतमिति
 G1, G2, J. 18 एकेन न त्रिं C, G1, G2, J. 19 श्लोकोनां B.

तेषामिहैकविंशतिमाहरति ।

तद्विंशतिशतं सम्पद्यते ।

‘विंशतिशतं पञ्चानां मासानामभिप्लविकान्यहानि भवन्ति ।’ cp. L.S. 10. 6. 8.

5 तेष्वेतान् प्रगाथान् प्रयुञ्जीत ।

‘तृतीये’ तृतीयेऽहनि सतोवृहतीः कुर्वन् य एष पञ्चमस्य मासस्योत्तमोऽभिप्लवस्तस्मिन् द्वे सतोवृहती कुर्यात् ।” cp. L.S. 10. 6. 7, 8. Kalp. 1. 7.

तृतीयपञ्चमयोरद्वौ हि प्रगाथा अनुभवन्तीति ।

10 तत ऊर्ध्वं छन्दसी संयुज्यात् ।

“औष्णिहे तृच एकां गायत्रीमुपदध्यात् ।” cp. L.S. 10. 6. 9.

सतोवृहत्यतिशेपः समान्येत्येव गौतमः ।

“अष्टौ सातोवार्हतास्तृचा अतिशिष्यन्ते, तान् प्रथमे चाभिप्लवे कृत्वा द्वितीयस्य च ऋहे तत ऊर्ध्वं छन्दसी संयुज्यादिति ।” cp. L.S. 10. 6. 10

15 “‘चतुर्वचरैरेव छन्दोभिरेतव्यम्’ इति । PB. 4. 4. 5; L.S. 10. 6. 12.

‘गायत्र्यां चतुर्विंशेऽभीवर्त्त कुर्यात् ।

उष्णिहि प्रथम आभिप्लविके, अनुष्टुभि द्वितीये ।’ cp. L.S. 10. 6. 12.

तत ऊर्ध्वं वृहत्या पञ्च मास इत्वा य एष पञ्चमस्य मासस्योत्तमोऽ-

20 भिप्लवस्तस्य ‘पञ्चमेऽहनि पङ्कीः कुर्यात्, अपि वा पष्ठे, तत ऊर्ध्वं त्रिष्टुभ्युत्तमे सरसाम्नि जगत्यामिति ।’ cp. L.S. 10. 6. 13, 14, 16.

अत्रापि सतोवृहत्यतिशेपः समान्येत्येवं गौतमः ।

‘नव सातोवार्हतास्तृचा अतिशिष्यन्ते, द्वौ च प्रगाथौ’ तान् प्रथमे चाभिप्लवे कृत्वा द्वितीयस्य पञ्चाहे पङ्कीः” पष्ठे वा, तत ऊर्ध्वं

25 त्रिष्टुभ्युत्तमे सरसाम्नि जगत्यामिति ॥ ३ ॥ cp. L.S. 10. 6. 17; Kalp. 1. 7.

1 व्यात-स० G1. 2 व्या० B. 3 Wanting in B, C. 4 द्वयोः B, द्वयो G1, G2, J; द्वयोः K. 5 Wanting in G1, G2. 6 सामान्येति C, समायाति G1, G2, J; समायाति K. 7 वे G1, G2, J. 8 Wanting in C. 9 ऽभि B. 10 सातो० C, G1, G2, J. 11 ऽव G1, G2, J. 12 ऽवा G1, G2, J, K. 13 पञ्चमे K. 14 Wanting in C, G1, G2, J, K.

“छन्दःसंयोगरूपोऽद्यविधिस्तत्स्थाने चातुरुत्तर्यम् ।

मासशब्दवैयर्थ्यमिति चेत् ‘पञ्चसु माःसु’ इति यथा पृष्ठपायनोऽपवादस्त-
ल्लिङ्गेन दद्राणवन्तीवन्न च मासान्तर एतत् कर्मास्तीति । PB. 4.

4. 1.

5 एकदेशे यथा कालरुतौ लोके कृतमिति ।

‘बृहत्या चैव त्रिष्टुभा चैतव्यम् इति ।’ PB. 4. 4. 8; Kalp. 1. 8.

“त्रिष्टुभि चतुर्विंशोऽभीवर्त्तं कुर्यात् ।

बृहत्यां प्रथम आभिप्लविके” त्रिष्टुभि द्वितीये ।

एवमनुपूर्वं छन्दसोः प्रयोगो भवतीति ।

10 तर्तं ऊर्ध्वं व्यस्यसेत् ।” Say. PB. 4. 4. 10.

बृहतीक्षय एव तन्मन्य इति शौचिवृत्तिः ।

बृहत्या पञ्च मास इत्वा य एते “अष्टौ सातोबार्हतास्तुचाः” अतिशिष्यन्ते,
ये चैते त्रयोऽन्यत्रस्थानो बृहद्रथन्तरकालेयस्तोत्रीयास्तैः पष्ठे मासि
त्रिष्टुभो” व्यस्यसेत् । Kalp. 1. 7.

15 यद्वहः कालेयस्यं स्तोत्रीयेऽभीवर्त्तं कुर्यात् ।

‘तरणिरित्सिंषासति’ इति । SV. 1. 238; 2. 217; RV. 7. 32.
20; PB. 12. 4. 4.

कालेयर्मासश्चापत् ।

यवहो” रथन्तरस्य बृहर्स्तोत्रीये रथन्तरस्य स्यात् ।

20 अपि वा खरसान्नोरम्यतरसिन् रथन्तरस्तोत्रीयं” कुर्यात् ।

अत्र ह्यन्यासु रथन्तरं भवतीति ।

अथ त्रयस्त्रिंशत् प्रगाथोः ।

तेषामेकं चतुर्विंशो कुर्यात् ।

सातोबार्हतं त्रयस्त्रिंशायैनेऽभिप्रयुजीत ।

1 अ० आपो० B; अ० क० G1, G2, K. 2 अ० वियेत० B. 3 पञ्च B. 4 मासा
इति B; मास्तिवति G1, G2, J; मास्तिवति K. 5 अ० वृष्टयेय० B, G1, G2, J. 6 अ० लु
लिङ्गेन C, J, K; लु लिङ्गे G1, G2. 7 दद्राणव B; रुद्राण० G1. 8 समान्तरये तद् क०
C; मासान्तरये तद् क० G1, G2, J, K. 9 अ० काल० B. 10 G1, G2, J omit
अभीवर्त्तं... कुर्यात्. 11 C, K add ऽपि च (वा K) बृहत्यामेव चतुर्विंशे बृहत्यां प्रथम
आभिप्लविके. 12 अ० वृष्ट० B, G1, G2, J. 13 G1, G2, J, K add वे. 14
अ० नाद B. 15 अ० कालेये स्तो० G1, G2, J. 16 त्रैष्टुभो C. 17 अ० यः G1, G2, J.
18 अ० यं स० B; व्यस्यसं० K. 19 अ० वा G1, G2, J, K. 20 बृहत्स्तो० G1, G2, J.
21 अ० वा G1, G2, J but G2 corrects it. 22 अ० यमेकं च० C, G1, G2, J, K.
23 अ० शानयने B.

अपि वा न सतोवृहतीराद्विद्येत, य एव चतुर्विंशे तमनुसंहरेदिति ॥ ४ ॥

एतेनैवोत्तराणि [द्रव्याणि] व्याख्यातानि ।

आ द्विप्रगाथाद् यार्थोकामी पुरस्तात् प्रगाथानां स्यात्, तथोपरिष्ठादिन्द्र-
5 कतौ सामानि प्रकल्पयेत् ।

तावन्ति तच्छब्दस्यानि निर्धनवन्ति ।

यदि तच्छब्दस्यानि न विद्येरन्नपि वैशब्दस्यानि कुर्याद् यान्यभिरूपाणि
स्युर्गीतितश्च निधनंतश्च ।

कतम एषां कल्प इति ।

10 प्रथमौ प्रतिपिद्धोर्वित्याहुः ।

अथेतरे सर्वे कल्पाः ।

अपि वा द्विप्रगाथमेव कल्पः स्याद् ।

दोषदर्शी नूनं पूर्वानित्यक्रमीदिति ।

ते कस्य हेतोः ।

15 पदप्रगाथमयनं समारब्ध्यस्तीति ।

नेदं पदप्रगार्थमिति शाण्डिल्यायनः ।

यः पदप्रगाथं चिकीर्षन्न सतोवृहतीराद्विद्येत ।

यं एवं चतुर्विंशे तमनुसंहरेदिति ।

स सत्त्वयमभीवर्तः पदप्रगाथानंधितिष्ठति ।

20 पूर्वस्मिन् पक्षसि द्वयोश्च संतोवृहतीः ।

एवमेवेन्द्रकतुंसरे पञ्च प्रगाथिकानि, द्वे संतोवार्हते, विकर्णमष्टमम् ।

एवमनयोः समाधिरिति ।

अथैतत् सुहानमौष्णिहमाविषुवतः सर्वत्र पृष्ठपञ्चाहवर्जम्, भतिरात्राच्च
यथाकामकल्प्यत्वादेतेषामर्होमिति ।

25 एतदभिप्लवस्य राधन्तरेष्वेहस्सु विचार्यते ।

1 G1, G2, J add ओं. 2 Wanting in B. 3 G1 omits ए... प्रगाथानां.

4 यथाकरी C, G2, J, K. 5 भान्सात् C, J, K. 6 प्रतिकल्पं C, G1, G2, J, K.

7 छन्दं G1, G2; न छन्दं J. 8 निधनवन्ति... स्यानि wanting in G1, G2. 9

C, G1, G2, J, K omit वै. 10 अंतं G1, G2, J, K. 11 परिध्यां G1,

G2. 12 सर्वं G1, G2, J. 13 पूर्वान्यलं K. 14 भां G1, G2, J, K. 15

B adds अपि वा. 16 एव G1, G2, J. 17 भिं G1, G2. 18 त्रिदेशं C, G1,

G2, J, K. 19 सतोवृहतीम् B. 20 कतुसरे C, G1, G2, J, K. 21 सतो C.

22 अवर्ज्यम् B; अवर्जं G1, G2. 23 व्याययां C, G1, G2, J. 24 इति तदपि C.

G1, G2, J, K. 25 ऐहहं G1, G2, J.

पृष्ठे चैवमिव षडहे नानास्वस्त्ययनानि भवन्तीति ।

“पृष्ठमेवं छिन्दन् व्यूहेत् समूहेदिति ।

व्यूहः स्यादिति शाण्डिल्यायनः ।” Ars. K. V. 108 b.

एवमस्यर्पिदर्शनं भवति ।

5 अथाप्येवं पुराणमाचार्यवचं इति ।

समूहः स्यादिति धानञ्जयः ।

एष न्यायः ।

एव५ हि ज्योतिष्टोमः, एवं दशरात्रस्य प्रथमस्यहः, एवं दशमम्,
एवमहीनैकाहा इति ।

10 अथापि समूह एव पूर्वमुत्पन्नोऽपरो व्यूहः ।

एव५ हि रहस्यग्राहणे दर्शयति, एवमिव ग्राहणं भवति, छन्दा५सि वा ।

अन्योन्यस्य लोकमभ्यध्यायन्नित्युत्पन्नस्य लोकौ नाम भवति ॥ ५ ॥

अथापि विलुप्तो व्यूहः ।

षडहेन हि त्रिष्टुभः प्रतिपत्तां भजन्ते न जगत्यो माध्वन्दिनान्ताश्च

15 गायत्र्य आर्भवान्ताम् ।

यत्रैवं खल्वेतच्छन्दा५सि विप्रच्युत्य दशमेऽहनि सम्प्रकल्पन्ते तत एव

व्यूहः सिध्यतीति ।

“तदप्येवमिव ग्राहणं भवति—‘नर्ते छन्दोमेभ्य पृष्ठो व्यूहमानशः’

इति ।” Say. PB. 23. 1. 5.

20 अथापि समूहेन षडहेन सम्प्रयुक्तो भवतीति ।

तस्यैके प्रक्षब्दं बहिष्पवमानं कुर्वन्ति ।

न ह्येता व्यूहकारिता इति ।

नवाहयोगा इमा भवन्तीति धानञ्जयः ।

कथमसमापिष्यन्नवाहं नवाहयोगाः कुर्वदिति ।

25 तत्र नित्यावुपेवत्तायिमावभिष्टवन्त्यायेन, पार्थे द्वितीयस्य माध्वन्दिनान्त्यम-

भिष्टवन्त्यायेन, नित्याभिः समूहति—नित्योऽयं षडह इति ।

तत्र तान्येव सामूहिकानि यान्यैर्भिष्टवे ।

अनित्रमेवैतदन्यत् ।

1 षष्ठे G1, G2, J, K. 2 त्रैव० C. 3 सर्पिष्वनानि C, G1, G2, J, K. 4 भविष्यन्तीति C, G1, G2, J, K. 5 एवमिव B. 6 व्यूहः K. 7 एवमेव B. 8 लोकानां य० B. 9 व्यूहः C. 10 एतां C, G1, G2, J, K. 11 एवमेव C, लभन्ते G1, G2, J, K. 12 मध्यम दिनान्ता न B. 13 एवं C, G1, G2, J. 14 एतां B. 15 नित्यावुपपन्नौ कविमानभिः C; नित्यावुपवह्लोकविमानभिः G1, G2, J, K. 16 ये B. 17 न्या० B. 18 अनिषायेवमे० C; अनिषायेवैतदन्य G1, G2, J.

तदेतत् स्वयोनिक्रामाः कारयन्तीति ।

कथं पृष्ठयेऽमीवर्त्त इति ।

अकर्तव्य इति शौचिवृद्धिः ।

“पञ्चसु माःसु वार्हताः प्रगाथा आप्यन्ते” इति । PB. 4. 4. 13; LS. 10. 6. 1.

5

अन्यतः पृष्ठयादेवैपाप्मिः सिध्यतीति ।

कर्तव्य इति गौतमः ।

यत् सामावसृजेयुरवस्वर्गाहोकात् पथेरञ्जिति हि भवतीति ।

पृष्ठये वाऽस्यैतत् सतोऽवादीत् ।

10 तद्येनं केचनाभिप्लवाच्यावयन्तीति ।

तत्रं बृहतीषु कालेयं” द्वितीयमनुकल्पयामः ।

सन्तानरूपमस्मिन् भवतीति ।

कथमभिजितीति ।

अकर्तव्य इति शौचिवृद्धिः ।

15 कर्तव्य इत्येव गौतमः ।

तत् पृष्ठयेनैव व्याख्यातम् ।

अथाप्येष एवं ह्यस्य एवैकोह आगच्छत्यभीवर्त्तमभ्यन्दिन इत्यभीवर्त्त-
मभ्यन्दिन इति ॥ ६ ॥

चेतुर्थः पटलः

20 अधैते स्वरसामानः ।

तानग्निष्टोमोनाहं ।

नवाहकारिणः कुर्युर्हक्रथान् एकविरशत्यहःकारिणः ।

योऽन्यथा कुर्यादकुशलः पुरुष इति विद्यात् ।

अधैपां” बृहत्स्तोत्रीया आनुष्टुभा एकबृहतीकाः ।

25 अनुष्टुभौ पूर्वे राधन्तरीयौ बृहत्युत्तमे” ।

एतदेव विपरीतम् ।

1 तद् G1, G2, J. 2 सयो B. 3 कामः कारयतीति C, G1, G2, J, K. 4 एते C, G1, G2, J, K. 5 वर्त्त B. 6 G1, G2, J omit इति । अर्कत. 7 ख G1, G2, J. 8 एते C, प्रते G1; एते G2, J, K. 9 “दोर्हान केन च ना B. 10 तं खड C, G1, G2, J, K. 11 कालेय C, J, K; काले G1, G2. 12 एवैनकदाह G1, G2; एवैनदाह K. 13 In B only. 14 “ग्रिहोमा B; व्यान् J. 15 एव B, G1, G2. 16 कुर्यान् G1, G2, J; व्यान् K. 17 “एका C, G1, G2, J, K. 18 “एन J, K. 19 “ग्रन्तोशी C; “ग्रन्तो G1, G2, J, K. 20 “रयोर्ह C, G1, G2, J, K. 21 “मेति C, G1, G2, J.

- द्वितीये चतुर्थं तृतीयस्य भवति ।
 तासां तृतीयामुद्धृत्य चतुर्थीं तृतीयां कुर्मः ।
 एषा बृहती भवति^१ ।
 अथ यत्रासु षोडशीं^२ साम भवति सर्वास्तत्रानुष्टुभो भवन्ति ।
 5 तत्र खलु बृहद्रथन्तरे^३ करोति, स्वराणामेव पृष्ठत्वे तिष्ठमानः ।
 अथ सराणि^४ ।
 भानुष्टुभान्यनुष्टुप्स्विति ।
 तत्र यान्येकाहिकानि द्वय्याणि पृष्ठान्वितानि तानि ।
 यानि पाङ्गहिकानि तन्त्रान्वितानि तानि ।
 10 यानि छान्दोगिकान्यभिप्लव एव तानि व्याख्यातानि ।
 ध्रुवैकवैष्टम्भे प्रथमेऽहनि करोति ।
 दिर्गनुप्रहायाऽदिकमत्र स्वरं भवति ।
 तेन प्रच्युतैः सरहितं तृतीयेऽहन्यनुष्टुप्स्विति ।
 पक्षयोः सन्तानाय विकल्पयन्ति, अनुष्टुभो मध्ये निर्धनान्यैडान्यांजिष्टु-
 15 क्षन्तः ।
 स खलु विकल्पयन् साराण्यन्त्यानि कुर्यादविकल्पयन्त्रैडानि ।
 विकल्पयन्तश्चोतं द्वैके विकल्पयन्तश्चैडान्येव कुर्वन्ति ।
 तृतीयसवनहात्रेण विकल्पयस्त्वैव साराण्यन्त्यानि कुर्यादविकल्पय-
 न्नैडानि ।
 20 वसिष्ठस्य प्रियं चतुर्णां यार्थोक्तव्यात् प्रत्याहरति ।
 तैरद्वैतं वेति^५ विचारयन्ति ।
 उद्धर्शोर्यार्थमिहानुष्टुप्स्विति ।
 आमहीयवं द्वितीयात्प्रच्युतं तृतीयेऽहन्यनुष्टुप्स्विति ।
 एतत् स्वयोनि भवतीति ॥ ७ ॥

1 ०कचस्तु० B. 2 G1, G2, J, K add य. 3 व्या क० J. 4 यवतीति G1, G2, J, K. 5 ०दिन G1, G2, J; ०दिने K. 6 यत्र J, K. 7 □ adds वे. B ०ने G1, G2, J. 9 B adds अनुष्टुप्; K adds भानुष्टुप्. 10 Wanting in G1, G2, J. 11 Wanting in G1, G2, J. 12 छन्दो० B, C, G1, G2, J. 13 कल्पकवे० B; इहकवे० (०ने J) हनं G1, G2, J. 14 व्याख्यादिकमत्र C; अनुप्रहाया इदिक० G1, G2. 15 ०य२ हितं C. 16 ०ष्टुभोः C. 17 निषना is wanting in G1, G2, J. 18 ०न्यनिष्टु० G1; ०न्यवि० G2, J, K. 19 साराण्यन्त्यानि B. 20 G1, G2 omit विकल्पयन्त्रैडानि. 21 ०क्षो B. 22 ०न्या G1, G2, J. 23 ०न्यत्रैडानि C, G1, G2. 24 याषान्तर्याय C, G1, G2, J, K. 25 ०यं B. 26 वेति B. 27 ०शीयवाधवि० C, G1, G2, J, K. 28 यत्र C, G1, G2, J, K.

अथैप विपुवान्—

तत्र खलु बृहद्रथन्तरे करोति शुक्रियाणामेव पृष्ठत्वे तिष्ठमानः ।

अथापि स्वर्गोक्तो विपुवान्, तत्र स्वर्गोक्ते बृहद्रथन्तरे अचिकीर्षीत् ।

ते यत् पवमानयोर्निर्दधात्येतदेनयोरपयतोः स्थानं भवति ।

5 ते यद् बृहत्यां चातुष्टुभि^१ चैतौ नेदिष्टिनौ चातुष्पदावावापाविति ।

तत्र खलु गोस्तान्त्रं करोति ।

एतदन्ततन्त्रतरम् ।

अन्तविधोयं भवति मध्यचरं ।

तत्र यान्यन्तलक्षणानि मध्यलक्षणानि ज्योतिर्विधानि शान्तिविधानि

10 शुक्रियसदृशान्यभिरूपाणि तानि ।

अर्थं खल्वत्रातुष्टुभिः प्रतिपदः करोति ।

यथैतद् ब्राह्मणम्—उपर्वती वयं परमेऽहनि परमां प्रतिपदं कुर्मः ।

यान्यन्यानि बृहद्रथन्तराभ्यां पृष्ठानीति ह साह्यं शाण्डिल्यापनः ।

उपघटयेव तेषां कुशलेनोपोक्षेव तानि बृहद्रथन्तरे इति ।

15 अधाप्यात्मोक्तो विपुवान्, तं प्राणोक्त्या गायत्र्या प्रत्यपित्सीद्, दान्तोऽ-
नादान्तमिति वा ।

‘वा॒र्ते आ॑ वा॒तु’ इति मोंपशरावयः । SV. 1. 184; 2. 1190; RV. 10.

186. 1; LŚ. 4. 6. 21.

‘अ॒ग्नि॒रिन्द्रा॑य॒ एष॑ते’ इति शुक्लः । cp. SV. 2. 1175; LŚ. 4. 6. 20.

20 तस्या उत्तरे उपर्वती चाग्रियवती च ।

तत्रैके नाभीवर्त्तं कुर्वन्ति ।

पौर्वपक्षिकोऽयं भवति ।

अथाप्येष* सुज्ञानेन समाधिरिति ।

मध्यन्दिने वयं कुर्मः ।

25 एवमिदं ब्राह्मणं भवति—“तावुभौ विपुवति कार्यौ” इति । PB. 4. 7. 1.

यद्वेतत् सुज्ञानेन समाधिरिति, आर्मवचरं तद्भवति ।

1 तत्र B. 2 ०क्षणीव G1, G2, J, K. 3 ये G1, G2, J, K. 4 ०क्षोः
सा० K. 5 ०भी G1, G2, J, K. 6 ०हेनौ G1, G2, J. 7 अन्तं विषेवं C. 8
०चयः K. 9 Wanting in C कः ०यान्दन्त्यो० C छ, ०या G1, G2, J. 10 ०र्वि०
G1, G2, J, K. 11 अत्र G1, G2, K. 12 उपनीं G1, G2; उपवयन्ती K.
13 ०वत्सीदन्तेन दान्तमिति वा B; ०पित्ति (०क्षीK) हं भांदांतमिति व (वा K) G1,
G2, J, K. 14 वेना G1, G2, वावेना J. 15 B adds वा. 16 ०वीती G1,
G2, J. 17 Wanting in G1, G2, J, K. 18 ०मेव G1, G2, J.

नो पौर्वपक्षिकमूर्ध्वं पृष्ठादचिकीर्षीत् ॥ ८ ॥

अथ खल्वाह—त्रिष्टुब् जगतीषु भवतीति ।

कस्येदं ब्राह्मणं स्यादिति ।

पृष्ठाग्निष्टोमसाम्नोरित्याहुरेके, कल्पाख्याते न भवत इति ।

5 अथाप्याहुः—त्रिष्टुभ एवेमां जगद्दत्तयो भवन्तीति ।

अथाप्याहुः—त्रैष्टुभजागतादेवेमाः सूक्तादाहता भवन्तीति ।

अथाप्याहुः—जागतमेवात्रैकं पदं भवतीति ।

अपि वा सम्पद एव ब्राह्मणं स्यात् ।

अपि वा योनिवादश्च कर्मवादश्च स्याज्जागतं हि सत् त्रिष्टुप्सु कियत्
इति ।

समसितव्यास्त्रिष्टुब्जगतीर्मन्य इति कौत्सः ।

त्रिष्टुब् जगतीषु भवतीति सति किमन्यत् समासादिति ।

आवृत्ते पृष्ठयेऽभीवर्त्तलोके सामानि प्रतिकल्पयेदिति गौतमः ।

एवं च पक्षसोः समाधिः ।

15 अपि चैव ससामेन्द्रक्रतुरनुगृह्यत इति ।

तत्रैतेषामेव चत्वारि यान्यभिज्ञे वासिष्ठं गौतमे च ।

द्वितीयप्रथमयोरहोः शुद्धाशुद्धीयं वेति विचारयन्ति शाण्डिल्याः ।

एतदक्षरनिधनं भवतीति ।

नाद्रियेतेति शौचिवृत्तिः ।

20 तदभीवर्त्तनैव व्याख्यातम् ।

अथापि नित्यान्येवाभिरूपतराणीति ।

इन्द्रक्रतुमस्तूयमानमनुशंसयन् सामानि प्रतिकल्पयेदिति गौतमः ।

जनित्रं विश्वजिति ।

यानि पृष्ठयेऽभीवर्त्तलोके तानि दशैरात्रिके पृष्ठये ।

25 तेषां चत्वारि छन्दोमेषु, यथाभागं यथापृष्ठं पौरुमीदं यतेनै ब्राह्मेण,
श्यैतं वा तन्त्रद्वात्रेण, एवं खलु कुर्यात्, नवाद्रियेत, असामान-
मिन्द्रक्रतुमनुशंसयितुमिति ॥ ९ ॥

1 पूर्व० C, G1, G2, J, K. 2 अत्रे C, G1, G2, J; K omits from एके ॥
प्याहुः (6th line). 3 C, G1, G2, J omit न. 4 एव मा B. 5 जगद्दत्त० C,
G1, G2, J. 6 पृष्ठये० G1, G2. 7 स सामेन्द्र० C; स सामेन्द्र० G1, G2, J, K.
8 आगो० C, J; आगो० G1, G2. 9 G1, G2 add ययम्. 10 वेति C.
11 शाण्डिल्यः C, G1, G2, J, K. 12 ए० G1, G2, J. 13 दाश० J, K.
14 यते तद् B. 15 तत्रेण J. 16 नावा० J, K. 17 सा० B. 18 आस० B.

अधोपदशरात्रं सम्भरतां पूर्वं पक्षसि विचारो भवति ।

अतिरात्रचतुर्विंशे त्रीनभिष्टवान् पृष्ठमिति कृत्वा पञ्चायनमासानुपेयुः ।

अभिजित्स्वरसाप्तो [नं] त्रिंशत्तमोऽमुपसम्भरन्ति ।

अथैतं दशरात्रमेकं आवर्त्तयन्ति, आवृत्तिसाधूत्तरं पक्ष इति ।

5 न वयमावर्त्तयामोऽनुपेतं पूर्वं पक्षसि तं कस्मादावर्त्तयामेति ।

अथापि नियुक्तमानसो भवति ।

यद् हैनमृते मानसादावर्त्तयिष्यद् दशमं च मानसं च व्यवेक्ष्यत् ।¹

अपि चाहृतेन दशरात्रेण मानसमव्यशाययिष्यत् ।

[सं] कस्य हेतोः ।

10 अंकृतेन² ब्रूतेन मानसमधिशाययतीति ।

व्रतसंन्यन्धात् प्रोज्ञापत्यं ब्रूतं प्राज्ञापत्यं मनः सर्वास्तिव्रतं³ सर्वास्तिमनः ।

तदपि शब्दत्वात् सावर्गजिता गौतमा उपरिष्ठाद् व्रतस्य मानसमधीपते—

मौ कृतेन व्रतेन मानसमधिशाययामेति ।

सामान्यास्तु धयमधिशाययन्तो मन्यामहे ।

15 अथैतान्यक्षिपन्त्यहोनीत्याचक्षते ।

अतिरात्रचतुर्विंशे नवाहं गोआयुषी दशरात्रं व्रतातिरात्रेऽक्षयणादन्तप-
क्रमणद्वैत्यनपक्रमणाद्वेति ॥ १० ॥

पक्षेनः पटलः

अधातः संवत्सरौ वर्गाणाम् ।

20 पञ्च संवत्सरौ वर्गाः ।

तेषु धीरो मनीषया कर्मण उपसदो विधात् ।

संस्मृतिविधिषु व्रतानि च, पद्मत्रिंशोनो नवोनश्च पडहोनः ।

1 पूर्व० G1, G2, J. 2 Wanting in B, व्रव G1, G2, K, तव J. 3 अतमनु-
पत्तंहरन्ति B. 4 ॐ B. 5 ॐ B. 6 पूर्व० J. 7 यषु C, G1, G2, J, K. 8
चरद् व्यवधिष्यद् C, चरव्यवधिष्यद् G1, G2, K; चरपवधिष्यद् J. 9 C adds यषु वै
स मानसं व्रतं च मानसञ्च व्यवधिष्यद्; G1, G2, J, K add यषु वै समानवृत्त (व्रतं K) च
व्यवधिष्यद्. 10 Wanting in B. 11 अनुकृ० B. 12 ॐ G2. 13 Omitted by
G1; कृतेन G2, J. 14 ॐ सावर्गवद् B, ॐ सावर्गवद् G1, G2, J, K. 15 प्रज्ञा०
G1, G2, J. 16 Wanting in G1, G2, J. 17 गौतमाः C, G1, G2, J, K. 18 प्राकृ० C. 19 ॐ पिष्टेयमेति C; ॐ पिष्टेयमेति G1, G2, J, K. 20 ॐ G1,
G2, J, K. 21 ॐ B. 22 ॐ G1, G2, J, K. 23 ॐ B. 24
ॐ नीत्याचक्षते० G1, G2, J. 25 In B only. 26 अत्सरापव० B. 27 अत्स-
रापवर्गाः B. 28 ॐ B. 29 उपसदो G1; उपसदो G2, J, K. 30 ॐ स्था वैषु
C, G1, G2, J, K. 31 ॐ होनः G1, G2, J, K.

अथ साधनः—

अथाष्टादशभिर्ज्यायानहोभिः सावनात् परो नक्षत्रमितमासश्च ।

तस्य चैवं^१ त्रयोदशी, चान्द्रमसः सावनश्चोभौ^२ ।

अथाष्टादशयुक्तमोऽष्टासप्तत्रिंशत्तं पौर्णमास्यां प्रसाधयेत् ।

5 गवामयनस्योपायांश्चतुरः प्रतिपादयेत् ।

तेषां नक्षत्रः प्रथमे, तस्य सप्तविंशिनो मासोः, सप्तविंशतिर्नक्षत्राणीति ।

तस्य कल्पः—

प्रथमस्य प्रथमस्याभिप्लवस्य स्थाने त्रिकटुकत्र्यहं कुर्यात् ।

प्राग्विपुवत उत्तमस्योत्तमस्योर्ध्वं विपुवतः ।

10 ते खल्वभिप्लवतन्त्रे एव कृताः स्युरित्येके ।

एते चेहोधिकृताः ।

न चापि निवर्तयति ।

अथापि दृश्यते—ज्यहस्यहतन्त्रे कृतो यथा खरसामानस्त्रिकटुकपञ्चा-
हश्चाभिप्लवतन्त्रे सप्तदशरात्रे स्वेतन्त्रा इति ।

15 अपरमेवं च तन्त्राविलोपः ।

अपि च सन्त्रेषु त्रिकटुकत्र्यहः स्वतन्त्रो भवति ।

अथ मवोनः—

एतदेवैव त्रयोदश मासोः ।

सम्भार्ययोर्मासयोर्नवाहं लुम्भेत् ।

20 चतुरहमेव प्राग्विपुवतः पञ्चाहमूर्ध्वम् ।

तस्य कल्पः—

प्रथमस्याभिप्लवस्य स्थाने ज्योतिषं च गां च कुर्यात् ।

प्राग्विपुवत ऊर्ध्वं विपुवत उत्तमस्याभिप्लवस्य स्थाने ज्योतिषम् ।

नात्र विपुवानभिभवति ।

25 उत्तरे तु पक्षसि विपुवानुपसङ्गयायत इति ।

अथ षड्भूतैः—

चान्द्रमसोः षट् पूर्णमासाः षड्भूतैः ।

1 ऽमिदमा० C, G1, G2, J, K. 2 ऽव C, G1, G2, J. 3 उन्मभौ० G1, G2, J. 4 अथाष्टादः स्युरयो० G1, G2, J; अष्टादः स्युत्तमो० K. 5 ऽय० C, G1, G2. 6 न० C, G1, G2, J. 7 ऽयस्य स० G1, G2, J. 8 ऽनाः स्वत० C. 9 ऽप्राणामिति B. 10 ऽयं स्य० K. 11 ऽवष्ट B; ऽवनत G1, G2, J. 12 वेदानि कृता G1, G2. 13 तु चापि B. 14 खरत० C, G1, G2, J, K. 15 तस्मैव C. 16 मासस्य B; मासः G1, G2, J, K. 17 J omits उत्तम० ऽऽख्यायत (line 26). 18 ऽद्वय B. 19 ऽनाः C. 20 ऽव G1, G2, J, K. 21 पूर्णमासाः षड्भूतैः wanting in C. 22 Wanting in K.

पूर्वोपक्रमा ऊनावसानाः पूर्वे पक्षसि मासाः स्युः ।

ऊनोपक्रमाः पूर्वावसाना उत्तरे ।

तस्य फलः—

प्रथमस्य प्रथमस्याभिप्लवस्यै स्थानेऽभिप्लवपञ्चाहं कुर्यात् ।

5 प्राग्विपुवत एतेषु मासेषु च मस्योत्तमस्योर्ध्वं विपुवतः ॥ ११ ॥

व्याख्यातः सावनः—

स एव आदित्यसंवत्सरो नाक्षत्रः ।

आदित्यः खलु शब्ददेर्तावद्भिरहोभिर्नक्षत्राणि समवैति ।

त्रयोदशाहं त्रयोदशाहमेकैकं नक्षत्रमुपतिष्ठति ।

10 अहस्तृतीयं च, नवधा कृतयोरहोरात्रयोर्द्वे द्वे कले वेति¹ संवत्सराः ।

ताश्चेत्वारि² दशष्टुःपञ्चाशतं कलाः ।

ते षण्णववर्गाः सप्तदंष्ट्रिचिरातः ।

षष्टिचिराते श्लोकौ भवतः—

सप्तविंशती शतस्य रात्रौ³ वसतयो मिताः ।

15 त्रयोदशाहमेकैकं नक्षत्रमुपतिष्ठति ॥

त्रयोदशाहानि तृतीयमह-

श्चतस्रस्त्रेधा दशतयोऽपि कुर्वन् ।

त्रिणवं पन्धानं विततं पुराणं

चत्वारिंशता नवरात्रैः समश्नुते ॥ इति ।

20 अथाष्टदशभिर्ज्यायानादित्यसंवत्सर एव तैर्यर्ग्यनिको भवति ।

आदित्यः खलु शब्ददेकदा षण्मासानुदङ्हेति न च आहोनि ।

तथा दक्षिणा ।

तदप्येते श्लोका भवन्ति—

यस्मिन् वै परिवत्सरे सौर्यो मासोऽथ चान्द्रमः ।

1 ओ० G1, G2, J, K. 2 ऊना...क्रमाः is wanting in K. 3 नो० G1, G2, J. 4 सप्तानेऽभिप्लव is wanting in G1, G2. 5 ऊनेषु G1, G2, J, K. 6 ता भवद्भिरहोमि० G1, G2, J. 7 अपह० G1, G2, J. 8 काले B; कला G1, G2, J, K. 9 वेति G1, G2, K. 10 सांव० C, G1, G2, J, K. 11 वाचस्प० G1, G2, J, K. 12 षष्टि० G1, G2, K. 13 शक्तिरा० B; शक्तिरा० G1, G2, J. 14 व्योपहत० B; व्यवस० G1, G2, J. 15 अहं त्रयोदशाहमेकैकं C, G1, G2, J, K. 16 उपतिष्ठति is wanting in G1, G2. 17 यो विकुर्व० C, G1, G2, J, K. 18 षण्य० G1, G2, J, K. 19 एहि J.

नाक्षत्रो न विलुप्यते ।^१

सप्तविंशतिमेवैषः सप्ताहानेति दक्षिणा ।

तथोदद् सप्तविंशतिमिति ।

तस्य कल्पः—

5 सम्भार्ययोर्मासयोरष्टादशाहान्युपाहरेत् ।

नवाहमेव प्राग् विपुवतो नवाहमूर्ध्वं त्रिकद्रुकाश्चाभिप्लवं च प्राग्
विपुवतोऽभिप्लवं च त्रिकद्रुकाश्चावृत्तानूर्ध्वं विपुवतः ॥ १२ ॥

कथमनाहिताग्नेः सत्रासनमिति ।

न विद्यत इति शाण्डिल्यायनः ।

10 सर्वं ईदृप्रथमयज्ञाः पृथक् संत्रोपकरणानीष्ट्वा समीप्याग्नीन्सत्रमासित्वो-
दवसौपान्यानृत्विजो वृत्त्वा पृथक् पृष्टयशमनीयैर्वज्जरन्निति नो
विधानम् ।

यथा त्विदमद्य सत्रिणो भवन्त्यहीनयाजका इमे कृष्णाजिनकण्ठी भवन्ति ।

अथापि यः सत्रे करणाद् यजमानो मन्येत, अपि नूनं सोऽहीनैका-

15 हेष्ट्वपि यजमानो मन्येत, सत्रं ह्यपि करोतीति ।

यंदुं वै यजमानशब्दाद् यजमानो मन्येत, अपि नूनं ये यजामह इतीष्टि-

पशुर्वन्धेष्वपि यजमानो मन्येत, तत्र ह्यपि करोतीति ।

अथाप्याह—‘य एतेर्नानिष्ट्वा’ इति । PB. 16. 1. 2.

तदेतदनीहिताग्नौ साधिष्ठमुपपद्यत इति ।

20 विद्यत इत्यपरम् ।

एवं च समारम्भः ।

अपि चैषः सूत्राणि भवन्ति—

स्थालीपाकेर्नानाहिताग्नयो यजेरन्निति ।

अथापि दृश्यते पराग्निष्विज्या—यथा पुरोहितस्याग्निभिरश्वमनुचरन्तीति ।

1 लुप्यते B 2 C adds कः स्विच्छ वेद काः स्विद्धा सप्तनिः विद्यते तस्मिन्संवत्सरे
मिने सौर्यो मासोऽयं चान्द्रमसो नाक्षत्रो न विलुप्यते G1, G2 add कः स्विच्छ वेद कः स विदृष्टा
सप्तनिः विद्यते तस्मिन्संवत्सरे मिने सौर्यो मासो नाक्षत्रो न लुप्यते; J, K add कः स्विच्छ वेद कः
स विदृष्टा सप्तनिः विद्यते तस्मिन्संवत्सरे मिने (मिने K) सौर्यो मासोऽयं चान्द्रमसो नाक्षत्रो न
लुप्यते. 3 त्रिकार्कश्रावः B; G1, G2 omit त्रिकद्रुकां - एष्ट्वं च. 4 दृष्टं G1, G2, J. (K
had originally द which is changed into इ). 5 सत्रो... वृत्त्वा wanting in G1,
G2, J 6 णा अनिष्ट्वा B. 7 मोनोप्यग्निप्रापय १० B. 8 सान्तीयान्नादृ० C. 9
१४० C. १४५ is wanting in J, १४० K. 10 ऋणां B 11 ऋहिनिका० G1, G2,
J, K 12 एष्ट्व C, G1, G2, J, K. 13 सन्धे० B. 14 सान्तिप्रा C 15 ददाहि०
B 16 पाकेरनाहि० C, G1, G2, J, K

तदपि शब्दब्राह्मणं भवति—यथा पररथेनाध्वानमियादेवमेव स्वर्गं
लोकमप्येति यः परगन्निषु दीक्षित इति ।
अथापि ब्राह्मणं भवति—तेषां ये पुरोडाशिनः स्युरपि ह्यपुरोडाशिनो
भवन्तीति वार्थो भवति ।

5 एतेनानादिताम्रीनां सत्रासनमुक्तम् ।

अथापि ब्राह्मणमेव भवति—तेषां ये^१ पुरस्ताद्दिदीक्षाणाः स्युर्यद्यु वैषां
गृहपतिरिति ।

अपि ह्यदिदीक्षाणा एव भवन्तीति^२ वार्थो भवति ।

एतेनानिष्टप्रथमयज्ञानां सत्रासनमुक्तम् ॥ १३ ॥

1 ऋतोवा० C, G1, G2, J. 2 Wanting in G1. 3 ऋदीक्षा B,
वादीक्षमाणः G1, G2, ऋदीक्षाणाः J; ऋदीक्षाणाः K. 4 षदीक्षया G1, अदीक्षाणा
G2, K. 5 ऋतोवा० C, G1, G2, J, K.

अथ षष्ठः प्रपाठकः

अथापि समाहारसिद्धिसत्त्वं भवति ।

तदेतत्समरूपमङ्गल्यस्तावद्गव्याणि च ।

मन्त्रैर्वैयमिति ।

अथापि यदेतच्छाण्डिल्यायनीयं गृहपतिस्तदातिगृहीते ।

5 अथ कः पृष्ठशमनीयः स्यादिति ।

याथाकामी पथ्यानां दक्षिणावतामिति वार्षगायः ।

अनारभ्य वदति, तस्मादुदवसाय दक्षिणावता यजेतेति ।

अथापि पृष्ठशमनीयं नाम क्रतुमधीमहे ।

अथापि सारस्वतस्येष्टिरेव पृष्ठशमनार्थी भवति—तथा वार्षद्वततौरयो-

10

रिष्टिर्वा पशुर्वेति ।

ज्योतिष्टोम इत्यपरम् ।

अनावदेशे कमन्यं प्रतीयामे ।

अथाप्याह—“या मितदक्षिणैव स्यादेव एव कार्यः” इति । PB. 16. 7.

अमितदक्षिणः खलु पृष्ठशमनीयो भवति ।

15 अथाप्येष सत्राणामाद्यन्तेषु दृष्टो भवति ।

अयमु खल्वन्ततम इति ।

अथाप्येष उच्चावचानामाहाराणामन्तेषु दृष्टो भवति ।

यथा चातुर्मास्येषु वाजपेये राजसूये संदंशवन्नयोरिति ।

यदेतत् सारस्वते वार्षद्वततौरयोरितिष्टिप्रायः सँ हँ भवति ।

1 In U only. 2 स्त्व C; अङ्गेयस्त्व G1, G2, J, K. 3 अथ J, K. 4 यदेतच्छा C, G1, G2, K; यदेतच्छा J. 5 तथा विगृह C; तथा G1, G2, J, K. 6 B, K add न. 7 तथापि G1, G2, J, K. 8 नार्थो C, G1, G2, J, K. 9 प्रति B. 10 व्यान G1, G2, J, K. 11 एव उ ख C; एव उ ख G1, G2. 12 संदंशवन्नयो B; संदंशवन्नयो G1, G2. 13 वार्षद्व इति तद्वत् तौरयोरिति (ली G2) इति G1, G2; वार्षद्व K. 14 संज G1, G2. 15 C, J, K omit इ.

सुत्याप्राये तु ज्योतिष्टोम एवाभिरूपतर इति ।

तदपि शाश्वद्ब्राह्मणं भवति—तस्मादुदवसाय ज्योतिष्टोमेनाग्निष्टोमेन
रथन्तरपृष्ठेन सहस्रदक्षिणेन पृष्ठशमनीयेन यजेतेति यजेतेति ॥ १ ॥

पृष्ठः पटलः

5 अथात एकाहाः ।

तेषां यानि ज्योतिष्टोमानि द्रव्याणि तानि, यान्यन्याम्पुस्तन्वयानि तानि,
बृहत्पृष्ठेषु ।

अन्यत् तन्त्रं करोति ।

बृहदेकाहेषु स्थानवचिकीर्षन्, अस्य प्रज्ञां माध्यन्दिनीयाम्, एषा
संरूपिता बृहतेति ।

10

यस्तेमदामार्भवीयाम्, एषा यार्हताद्वक् इति ।

अथ यत्र सार्वचिकीर्षा भवति परिस्नानां तत्रार्भवीयां करोति ।

तद्वाहुः—परिस्नानैवेतस्य तन्त्रस्य पुरार्भवीया बभूव, तां सानुर्धारादि-
रपनिनाय, आपदहमात्रो भवतीति ।

15

सैषा तयोर्वीक्ष संहिता प्रोच्यते ।

अतो यान्यन्यानि द्रव्याणि यार्हतलिङ्गानि वा तानि भवन्ति, यार्हतेभ्यो-
ऽहोभ्योऽयं सोम इति ।

माध्यन्दिनान्तीया यार्हतलिङ्गाः सूर्यस्य आर्भवान्तीया दशमार्दन्त्या-
न्विताः, अन्तो हि यार्हत्पृष्ठं यमिति ।

20

एतद् गोस्तम्रमित्याचक्षते—

अथ यत्र ज्योतिष्टोमे तन्त्रे बृहत्पृष्ठं तद्राजयज्ञेषु ।

धृषा शोणा भवति, धृषा हि राजेति ।

ध्रात्यस्तोमानां च ज्येष्ठयज्ञे राजजातीयस्यादेव ।

एतस्मिन्नेव तन्त्रे बृहत्पृष्ठे सूर्यवत्यः ।

25

न चेच्छन्दोर्मंचिलोपः, उत्तमाहा पृष्ठात् ।

तदार्भवे स्तोर्मप्रत्यवरोहः प्राग्ज्योतिष्टोमविचारेभ्यः ।

एतयोस्तन्त्रयोः समासमुभयसामतन्त्रमित्याचक्षते—

प्रतिलोममग्निष्टोमेषु, अनुलोममुत्थ्येषु ।

1 सुत्या० G1, G2, K. 2 In B only. 3 C, G1, G2, J, K add
नित्यानि. 4 यानि न्यायानि यान्युक्तानि B. 5 सार्वचिकीर्षा C०; सार्वचिकीर्षा C०,
G1, G2, J, K 6 परिस्नानौ वेतस्य G1, G2, J 7 सन्वर्धनाभिरुपनिषय B
सानुर्धारादिप० G1, G2, J. 8 ततोर्वो B. 9 ततो B. 10 अहो वाहो C, K, अहो
वाहो G1, G2, J. 11 दशमार्दन्त्यान्विता C, K, दशमार्दन्त्यान्विता G1, G2, J.
12 अ० C, G1, G2, J, K. 13 अदि वि G1, G2, J. 14 आर्भ० C, G1, G2
J, K. 15 अर्भवे स्तो० G1, G2, J, K. 16 सोम प्र० C. 17 चिकारे B

अग्निष्टोममर्किर्हि स्वादिष्टा, उक्थ्यामर्क्यस्तेमदा ।

अथ यत्रैकर्चो माध्यन्दिनीया भवति

“इन्द्रायेन्दो मरुत्वते” इति SV. 1. 472; 2. 426; RV. 9. 64.
22; PB. 13. 9. 1.

5 तत्र करोति, एषा सामान्या तृचप्रथमा मरुत्वतीति ।

अथ यत्रान्ये माध्यन्दिनीयार्मवीये भवतः, कल्पसप्रायाणि च द्रव्यानि,
तदाशीस्तन्त्रमित्याचक्षते ।

अथ यत्तदभिवादि द्रव्यं भवति, यत्कामः क्रतुः, तत् कल्पसप्रायमित्या-
चक्षते ।

10 तदेतत् सार्वकृतुकम् ॥ २ ॥

“अथैतानि बृहद्रथन्तरयोर्विमक्लानि स्थानान्यपीतरेतरस्य तन्त्रं गच्छन्तोः
प्रतिपदाग्यानि ब्रह्मसामौष्णिहमिति ।” Ars. K. V. 18a.

अभीष्टं तु राजयज्ञेषु आतृष्यस्याभिवृत्त्यै, आतृष्यवान् हि राज्ञेति ।

यत्र बोभयसामा सन् रथन्तरपृष्ठोमा नौधसेन बृहतः प्रत्याहारोऽ-

15 भूदितीव, यत्र वा प्रजापतिप्रवाद एकाक्षरनिधन एकैः प्रजापतिः,
यत्रै वाहर्गणस्य नाना ब्रह्मसानानि चिकीर्षति, तत् प्रथमेऽहनि
करोति, अक्षरनिधनानां प्रथममोपतनमिति ।

धायन्तीयं प्रायश्चित्तार्थेनैव भवति ।

“अथ यत्रान्यदग्निष्टोमसाम भवति, तर्धशायशीयमनुष्टुभि भवति”, एष
20 नेदिष्टे चतुष्पद आवाप इति । Ars. K. V. 50 b.

अथ यत्र श्यावाभ्रं प्रच्यवते तद्रथन्तरपृष्ठेषु ध्रुष्यं निहयानुप्रहार्य,
वात्यस्तोमेषु च वात्यानानुपहवाय ।

अथ यत्र स्तोमप्रत्ययरोहस्तद् बृहत्पृष्ठेषु पौष्कलं रोहदग्निं ध्रुष्यं
स्तोमप्रत्ययरोहे न चिकीर्षति ।

25 त्रिमेपु स्तोमेष्वनिसोमा राधन्तरेषु परीतां गार्हतेष्वेते राधन्तरयोर्द्वेते
इति ।

तत्र गोआयुर्योऽर्द्धं चतुर्कचस्थे कुर्वन्ति भाल्लविनः ।

चतुरस्तृचैकर्चान् व्यत्यासेन कालवविनः ।

अध्यास्यायामेकैर्चौ, अद एकस्यां प्रथमायाम्, अर्द्धस्तिष्ठपु परांस्तु,
अदस्तिष्ठपु पूर्वास्तु, अर्द्धोऽध्यास्यायामिति शाठ्यायनिनः ।

- 5 “तृचप्रथमायां वयमेकैर्चं कृत्वा तस्मिन्नेव तृचे द्वे तृचस्थेऽध्यास्याया-
मन्तत एकैर्चम्, तां शशकर्णकृतेत्याचक्षते ।” Ars K. V. 26a.
इतरथोऽनाध्यास्यायां मध्य एकैर्चावभितस्तृचौ, यथैतद्गिष्टपृथग्भ
इति ॥ ३ ॥

- 10 विभक्ताबुक्थप्रलयौ, प्रमर्हिष्ठीयवन्ति राधन्तरेषु, साक्रमदवन्ति
बाह्वेषु, उद्धर्षीयान्तान्युभयेषां पङ्क्तयनुग्रहाय ।
अथ यत्र चतुर्यो भागः भर्त्युपशेने नानेधं वा नामेधंसदृशं षोडशान्तेषु
विकीर्णितं भवति ।

अथैतौ विश्वजिदभिजितौ पृथ्वपृथ्वस्तोमयोरन्तस्य वेति शाण्डिल्यः ।

पृथ्वस्तोमस्याभिजित्, पृथ्वस्य विश्वजित्, पृथ्वदर्शरात्रयोरित्येके ।

- 15 एतेनैषानुपूर्व्येण बृहद्रथन्तरपृष्ठमभिजितं पृथ्वस्तोमन्यायेन, रथन्तर-
मग्निष्टोमसाम, रथन्तरभक्तिर्यं भवति पूर्वत्वान् ।

तद् बृहता नोध्यशिषाययिषीज्ज्योतिष्टोमं” तन्त्रं पूर्वत्वात् ।

तत्र यान्यभिधन्यभिरूपाणि तानि जितिप्रवादानि ।

“उभयोरभिजितोऽतिरात्री भवतः ।

- 20 ब्रह्मेण आज्यमुद्धरति, आर्षभस्तोत्रीयं मे सञ्जीवरन्” इति । Ars.
K.V. 52b.

सञ्चारयेदिति धानजय्यः ।

किं हि ‘योऽहो रात्रिमुपसञ्चारयेदिति ।

न सञ्चारयेदिति गौतमः ।

- 25 असञ्चारकुराला यज्ञा भवन्ति ।

तत्रैतन् करोति ।

‘अभि प्र गोपतिं गिरा’ SV. 1. 168; 2. 839; RV. 8. 69. 4.

इत्यभिचतः स्थानेऽभिचतसुखानम् ।

उष्णिहि रथन्तरंभक्तिवाध श्रुष्यं चिकीर्षति, नो पौष्कलं वृद्धति पृष्ठे ।

तत्रैतत् करोति, उभयभक्तिमिधनं सर्वपृष्ठं विश्वजितं रथन्तरं

5 मध्यन्दिने वृहदग्निष्टोमसाम ।

एवमिच ब्राह्मणं भवति—यद्रथन्तरं प्रथमं वृहदुत्तमं मध्य इतराणीति ॥४॥

वैराजं होतृषाम् ।

एतद् वृहत् परोक्षम् ।

एतच्चैषामेकैनिधनम् ।

10 एकनिधनानि होतृषामाणि भवन्ति ।

महानाक्षी मैत्रावरुणसाम् ।

एता अंबुक्ता वामदेव्यस्थानेऽभिरूपाः ।

वैरूपं ब्रह्मसाम् ।

एतत् सर्ववृहतीषु ।

15 सर्ववृहतीषामाणि ब्रह्मसामानि ।

एवं च स्वस्तोमानि भवन्ति ।

रेवतीरच्छायाकसामा [स्वस्तोमा] अंप्रदाहाय गायत्रीष्वग्निष्टोमसाम् ।

एवमिच ब्राह्मणं भवति—“यद्वायव्यो भवन्ति तेनाऽऽपतनाच्च व्यचन्ते”
इति । PB. 16. 5. 27.

20 तासामेकविंशत्यक्षरा प्रथमा ।

तेनैकविंश्यां न व्यचन्ते ।

कथं धर्मा इति ।

अकर्तव्या इत्येके ।

अस्वस्थानानि हि भवन्ति, स्थानस्था धर्मा इति ।

25 कर्तव्या इत्याचार्याः ।

संयुक्तानि भवन्ति, संयुक्तधर्मा इम इति ।

अथापि कृत्स्नान्वितान्याशीःसाधकतराणि भविष्यन्तीति ।

अथापि शिथिलानि प्रेतिलोमानि परोक्षपृष्ठानि, तेषां धर्मकरणेन दृढी-
भाचो भविष्यतीति ।

1 ०भ० G1, G2, J. 2 ०न्तरेय० B. 3 पु० B; पो० J. 4 वृहत्० G1, G2.

5 ०रमा० G1, G2, J, K. 6 वृ० B. 7 G1, G2 omit मेकनिधन. 8 अयुक्ता H

9 Wanting in B. 10 अप्रदाहाय C; अप्रदाह K. 11 ०वात्र च० C, K, ०शन

च्य० J. 12 स्व० C, आ० G1, G2, J, K. 13 Omitted by C, G1, G3, J, K.

अथाप्यस्वस्थानानि, तेषां धर्मकरणेन स्वस्थानानीति चिकीर्षा स्यादिति ।
अथापि विभ्वजिच्छिरूप इत्याचक्षते ।

धर्माणामेतद्यच्छिरूपानीति ।

अथापि सः शयेऽलोपो लोपान्ध्यायतर इति न्यायतर इति ॥ ५ ॥

5

संज्ञमः पटलः

अथ कथमङ्गभूतस्य परिवासा इति ।

कर्तव्या इत्येके ।

विहिता अप्रतिपिद्धा भवन्तीति ।

अथाप्येवं पृष्ठधर्मैः समाधिरिति ।

10 अकर्तव्या इत्यपरम् ।

सर्ववेदससंयुक्ता भवन्ति ।

अपि चैते^१ खल्वङ्गभूतः सर्ववेदसमिति ।

ते खल्वेते धर्मा एतस्मिन्नेष द्वादशाहे स्युरिति गौतमः ।

अत्र हि संवत्सरसि वदतीति ।

15 ऊर्द्ध्वं द्वादशाहात् सांवत्सरिकाणीति धानञ्जयः ।

कामं तु छवी द्वादशाहिकी^२ स्यादिति ।

यार्हत्तं^३ बृहद्भक्तित्वाद् यत्र कालेयं प्रच्येयतेऽनुजिघृक्षितं तत्र भवति ।

तर्धन्मध्यन्दिनेऽत्रास्य सञ्चन्द इति ।

सत्रासादीयं ककुभि सोढवन्नाम जितिनामस्त्रिणि भवति ।

20 "सर्पेभ्यो यद्यतिरात्र इति तु भवत्यतिरात्रः सैन् कृत्स्नीभवति, सफी-

भवति तस्मात् सफीभवतः सफं वा विच्छेद्ययिष्यत् ।" Ars. K.

V. 53 a.

तदेक उक्थमणये कुर्वन्ति सोढवन्नाम मा प्रच्योष्टेति ।

पिपीलिकामध्यां करोति दशरात्रन्यायेन ।

25 तां नित्यायाः पुरस्ताद्भिदधाति ।

एवं पथ्यावसानमिति ।

1 तयाप्य० G1, G2, J. 2 *सानोनि G1, G2, J. 3 J does not repeat
न्यायतर इति. 4 In B only. 5 Wanting in C, G1, G2, J, K. 6 कथ
मङ्गभू० G1; कथमङ्गभू० G2, J, K. 7 *चास्ते C, G1, G2, J, K. 8 *नोवि
K. 9 B has अवेत् तु for अपि चैते. 10 चैत्र ते G1, G2 11 *भूतान् B.
12 *यदिकी C; *दिका J. 13 *उं तत्र C, J, K. 14 प्रच्यवान् G1, G2, J.
प्रच्यवान् K. 15 Wanting in K 16 तन्म० G1, G2, J, K. 17 *न मैत्रास
G1, G2, *ने मैत्रास J, K. 18 सर्वासां G1, G2, J. 19 सोढवन्नाम जति० G1,
G2, J. 20 सफमध्वे G1, G2, J, K. 21 स G1, G2 22 Wanting in C.
*कि० B. 23 ना G1, G2, J, K 24 विच्छेद्ययिष्यत् C, G1 G2, J, K

तद्यत्र गेणीचिकीर्षे प्रजौपतिकामो वा, एवंमेवैष तस्मिन् स्थाने भवति ।
तत्र वामदेव्यं पृष्ठेभ्यः प्रच्युतमनुगृह्णाति, वामदेव्यभक्तिन्यह्न्युत्पन्नमिति ।
वात्स्यन्तीयः सर्वपृष्ठेषु चिकीर्षितं रेवतीसंयोगात् ।
तथैव द्विपदासु द्विपदाभक्तिन्यह्न्युत्पन्नमिति ।

- 5 अनुतन्त्रमुक्त्यप्रणयौ नाना षोडशिसामनी करोति ।
नामात्यर्थे नानन्दमभिजितीति, एतस्य पूर्वाभ्यर्थेनेति ॥ ६ ॥

अथ अतस्य स्तोत्रप्रदेशः—

पञ्चविंशतिस्तोभाः पञ्चकृत्वः [पदं पञ्चकृत्वः] पूर्वा देयता पञ्चकृत्व
उत्तरा ।

- 10 अध्याप्याहुः—व्यवस्तोमेत् पददैवतम्, एवं समाधिः पददैवतस्येति ।

एते वापि दैवते व्यवस्तोमेदित्येके ।

एव समाधिर्दैवतेयोरिति ।

एते धार्यर्द्धदेवते व्यवस्तोमेदिति शाण्डिल्यः ।

अथ कालयविनो यथासमाम्नायमेव कुर्वन्ति ।

- 15 एतथैषां लघिष्ठम् ।

अपि [च] यान्यनुपदंस्तुब्धानि आदर्शयतीति तेषामुभयतः स्तोभात्
सकृन्निगदा एवास्य पुरस्तात् स्तोभा भवन्ति ।

यस्वेनान् प्रथममवोचाम तत् कर्म ते खलु शश्वदेक आत्मना प्रतिपद्यन्ते,
आत्मसत्तमान्यङ्गानीति ।

- 20 शिरसा धयम्, शिरो वा धैमे सम्भवतः सम्भवतीति भवति ।

अथैके शिरसा स्तुत्वा, अथ दक्षिणेन पक्षेण, अधात्मना, अधोत्तरेण
पुच्छेन, एवं मध्य आत्मा भवतीति ।

अथैके शिरसा स्तुत्वा, अथात्मना, अथ पक्षाभ्याम्, अथ पुच्छेन, एवम्
सम्यग्भवयवस्थानुक्रमश्च भवतीति ।

अथैके शिरसा स्तुत्वा, अथ पक्षाभ्याम्, अथात्मना, अथ पुच्छेन,
एवमिवाङ्गानामानुपूर्व्यमिति ।

5 अथ यथैतद् विहित्य स्तवने तद्वैयम् ।

एतद् ब्राह्मणवदित्युक्त्यस्य साक्षि ।

किं प्रत्यक्षं किं परोक्षमिति ।

“ह्रस्वं प्रत्यक्षं द्वाघितं” परोक्षम् । अपि चेन्द्रेति प्रयत्नम्, इन्द्र इति
परोक्षम् ।” Dh. Dr. Ś. 10. 1. 20; cp. Sāy. PB. 5.4.15.

10 अपि वा यथाग्रामं ऐतदङ्गमाचष्टे तत् प्रत्यक्षम्, तस्यैषा स्तुतिः स्यात् ।

तैत्सरमिव ते पायुर्कजुर्गोस्कन्ध इति ।

यथा समास्त्रायमेवोपेयुः ।

एवमिव ब्राह्मणं भवति—“यद्वै मनुष्याणां प्रत्यक्षं तद्देवानां परोक्षम् ।”
PB. 22. 10. 3.

15 अथ यन्मनुष्याणां परोक्षं तद्देवानां प्रत्यक्षमिति ।

तत् कुशलं यदस्मिन्नहनि, देवप्रत्यक्षं कुर्युः ।

तत्र खलु गोस्तन्त्रं करोति ।

एतदन्तं तन्मन्त्रमन्तं चरमिदं भवति ।

तत्र यो द्रव्यविकारो निर्वाकार्थं न सम्भवति ।

20 अथापि प्राजापत्यं व्रतम्, अनिरुक्तः प्राजापतिरिति ।

अथाप्यन्नाद्यसंस्तायानि, अङ्गोक्तं व्रतमिति ।

स्तोमकल्पाय चतुर्ऋचमाहुरति ।

तैत्तिरीयसं ‘यवयवं नो अन्धस्ता’ इति, SV. 2. 325; RV 9. 55. 1.

एतद्यवप्रवाहं पुष्टिप्रवादम् ।

अत्राप्यसंस्तावमघोकेऽभिरूपम् ।

जराबोधायमुभयसामसु चिकीर्षितम्, उभयविधेनिधनं हि भवति ।

तच्चोन्नेययोन्यघ्रायेसंस्तावमघोकेऽभिरूपम् ।

“ऐर्कोहिकाद् प्रतात् पञ्चनिधनं वामदेव्यमपनयति,” नानाद्वामतिमेद-
नायेति भवति । Arş. K. V. 53 b.

तदेकादे नोपपद्यते ।

यज्ञसामान्यादहीनेभ्यः, तत्र इयैतमनुतन्त्रम् ।

‘आ नो विभ्वासु हव्यम्’ इति । SV. 1. 269; 2. 842; RV. 8. 90. 1.

यैता ब्रह्मप्रवादा इति ।

10 “इलान्दमग्निष्टोमसाम कुर्वन्तस्वृचे कुर्युः ।” cp. LŚ. 10. 9. 6.

एष आधृत्तिन्याय इति ।

“दशसु दशस्रक्षरेष्वधिकान्यनुगानानि ।” cp. LŚ. 10. 9. 7.

एवं वैराजान्यनुगानानि भविष्यन्तीति ।

“पृथुचे सर्वसिद्धित्याचार्याः ।

15 अर्धचैर्वेनुगानानि, एवमसंरोधतरो गीतानाम् ।” इति । LŚ. 10. 9. 8.

“द्वादशैर्च इति शाण्डिल्यः ।

तत्रापरावाज्ञेयौ वृचावाहरेत् ।

‘आ ते अग्ने’ SV. 1. 419; 2. 372; RV. 5. 6. 4; PB. 13. 6. 1.

‘अग्निं तं मन्ये’ । SV. 1. 425; 2. 1087; RV. 5. 6. 1.

20 एवमृगदहीन्यनुगानान्यृक्षु भविष्यन्तीति ।” cp. LŚ. 10. 9. 9.

पृथुचे ॥ कुर्वन्ति ये कुर्वन्ति

‘अग्ने तव अवा वयः’ इति । SV. 2. 1166; RV. 10. 140. 1. LŚ.
10. 9. 6.

चतुर्थमेवानुगानं तैर्चे स्यादिति चार्पण्यः । LŚ. 10. 9. 10.

25 अत्र हि निधनवादं वदति—व्रतमिति भवति, स्वरिति भवति, शकुन इति
भवतीति । LŚ. 10. 9. 10.

1 एवेरेव C, एवेहं च G1, G2, J K. 2 तदाज्ञे C, G1, G2, J, K. 3 ०२०
G1, G2. 4 एकाद B. 5 एव्यवति G1, G2, J. 6 नानामघा C, G1, G2,
J, K. 7 तस्यैतमनुतन्त्रम् G1, G2, J. 8 एतावद् C. 9 अर्धं B. 10 भवन्तीति
G1, G2, J, K. 11 अर्धचैर् B. 12 द्वादशैर् C. 13 आवा B. 14 Wanting
in C, G1, G2, J, K. 15 आना G1, G2, J. 16 Omitted by G1, G2, J.

“भक्तयश्च कल्पन्ते, नानासामवश्चैनान्येकेऽधीयत इति” ॥ ७ ॥ L.S.
10. 9. 10.

अथ सादृक्षाः ।

त्रिरात्राप्तिं च व्रताप्तिं चोपकृताः ।

5 एवमिव ब्राह्मणं भवति—तत्र त्रयाणां सम्पद् ब्राह्मणचोदिता ।

तदुपकृता एते स्तोमा भवन्ति ब्राह्मणविहिताः ।

तृतीयस्योमे सामनी करोति—व्रतन्यायेन, त्रिरात्रन्यायेन च ।

इत्याख्यातमौभयं तन्मयम् ।

पूर्वयोः पङ्क्तिषु ब्रह्मसाम यत् सैदक्षाक्षरासु ब्रह्मसामेति ।

10 एवमक्षरसदृशं सम्पद्यते ।

यार्हतं तन्त्रं तृतीयस्योपस्थितत्वात् ।

“अग्निं वृत्तं वृणीमहे” इति । SV. 1. 3; 2. 140; RV. 1. 12. 1;
PB. 11. 7. 3.

उभयाम्नाज्योनि ।

15 तत्र “पूर्वे यार्हत उत्तरे राधन्तरे इति शौचिवृक्षिः ।” Ārṣ. K. V. 54 b.

एव च समविभागो देवस्तानामिति ।

“एकदेवत्ये यार्हते, द्विदेवत्ये राधन्तरे इति घानञ्ज्यः ।” Ārṣ. K.
V. 54 b.

एतद् द्वयोः समवयतोः कुशलं यद्व्यत्यास इति ।

20 व्याख्यातं च आयन्तीयम् ।

अपि चैकादशाक्षरशतानि सम्पद्यते ।

तत्र तित्या सहस्रसम्पत्, मौक्षमुक्थ्येषु त्रिकीर्णितम्, उपस्थदर्शनं च ।

अपि च इयक्षरणिघनं त्रीण्युक्थ्यानीति ।

सौभरं त्रैककुभं वेति विधारयन्ति ।

25 नित्यं हि सौभरं आयन्तीयंनियोगात्, उद्देश्यनियोगाद्वा त्रैककु-
भमिति ।

त्रिरात्रविधिं उत्तमः, त्रिरंत्रिक्यः प्रतिपदध्याज्यानि च ।

एध्वत्रैरात्रिकम्—

1 कल्पन्ते L.S. 2 न उप C, G1, G2, J. 3 सा K. 4 साम्येति G1, G2, J, K. 5 नीति K. 6 देवानां G1, G2, J, K. 7 यद्व्यास C. 8 ओः आ० G1, G2, J, व्याः आ० K. 9 स्रमहः सौ० C; स्रमह सौ० G1, G2, J, K. 10 वृणी० B, K. 11 निषतम उ० C, G1, G2, J, K. 12 त्रैरात्रेभ्यः B. 13 एकमत्रिरात्रिकम् C, K; एकमत्रिरात्रिकम् G1, G2, J.

‘इन्द्रमिन्द्राग्निं नो बृहद्’ इति । SV. 1. 198; 2. 146; RV. 1. 7. 1;
PB. 11. 7. 3.

तद्यत् करोति पृष्ठमर्प्यविभाजयिषीत् ।
ज्यौतिष्टोमं तन्त्रम्, विभ्रंशाशङ्कस्त्रिरात्रे ।

5 एतत् प्रतिष्ठाविधितैरं तन्त्रयोरिति ।

ककुभं माध्यान्दिनमुपाहरति ।

ईमामुपरिष्ठाद् गायत्र्या निदधाति ।

एवमियममुत्रं गायत्र्यानन्तर्हितेति ।

तस्याः स्थाने द्विपदां करोति पुरुषच्छन्दसः पुरुषच्छन्दस इति ।

10 सतोबृहतीं करोति ।

त्रिरात्रन्यायेन तां नित्यायाः पुरस्ताद्विदधाति ।

एवं पथ्यायसानमिति ।

तद्यत्र गङ्गीचिकीर्षा [घो] प्रजापतिकामो घा, एवमेवैतानि छन्दांसि
युज्यन्ते ।

15 आप्तमिकीस्त्रिष्टुभः करोति ।

एता रूपसम्पन्ना इति ।

तत्र वामदेव्यं करोति ।

एवं हि ब्राह्मणं भवति—“एवमानस्यान्यं वामदेव्यम्” इति । PB. 16.
11. 3.

20 स्वारं सौपर्णं मैत्रावरुणसाम, एतद् वामदेव्यसदृशम् ।

अपुंरस्तात्स्तोभं^१ वहिःस्वारं यथा वामदेव्यम् ॥ ८ ॥

अथ साद्यस्केषु याः सद्यःप्रवादा नवप्रवादाः प्रोक्तवत्यो जनद्वत्यस्ता
अभिरूपाः ।

अथ खल्यत्र पृष्ठेन्यद्वाञ्छिकीर्षिता भवन्ति ।

25 भामदीयवान्ततो यदंतुप्रत्ययानि पृष्ठानि परिवर्चनार्थानि^२ तानि ।

यत्र साक्षादस्वस्तोमान्यमविष्यस्तत्रैतच्छ्लाकरवर्णं शकरीभ्यः प्रति-
वैष्टम्भं वैरूपात् साक्षाद्रयन्तरं क्रियते ।

1 मत्व० C, G1, K; मन्व० G2, J 2 ज्यो० B 3 ष्वरं G1, G2, J;
०विष्विधर K. 4 तामुप० C, G1, G2, J, K. 5 च्युत G1, G2, J, K. 6 ०नेनेति
C, ०हिते G1 7 तस्य B. 8 Wanting in C. 9 निषने C; C adds वैरूपात्साक्षा-
द्रयन्तरं क्रियते (line 27) सौभरं बृहजो वारवन्तीय देवतोभ्यः (p. 107. 1). 10 गुणी०
B, G1, G2, J. 11 Wanting in B. 12 ०वः B. 13 पु० B. 14 ०भदेव
C 15 पृष्ठय० C. 16 आमाभिमानितो C, G1, G2, J, K. 17 वृत्त० C, J, K.
वृत्त० G1, G2. 18 व्या० C, G1, G2, J. 19 ०र्शनीति C; ०र्शनीति G1, G2.
J, K. 20 ०स्वस्तेत० C. 21 ०भदेव० C.

सौमरं बृहतो वास्वन्तीयं रेवतीभ्यः स्वाशिरामर्को वैराजाद्यास्य-
मुष्णिहि ।

मध्यन्दिने सै दक्षिणां प्रतिगृह्य विभ्रश्चे^३ सै तृतीयसवने प्रायश्चित्तं
चक्र इति ।

5 कथमुत्तरयोः साधस्कधर्मा इति ।

कर्तव्या इत्येके ।

साधस्कैश्चामिपरीतौ^४ भवतः ।

अपि चैते^५ कालसङ्कर्षाद् भवन्ति ।

सङ्कर्षकालाविमौ भवत इति^६ ।

10 धर्मकर्तव्या इत्यपरम् ।

धर्मसाधस्कौ हि भवतः ।

यद्वेतदभिपर्ययोदिति, सर्व एवासाधस्कैरभिपरीता भवन्ति ।

यद्वेतत् कालेसङ्कर्षादिति^७, उच्चाषचाः^८ कालविप्रकर्षा एकांढानाम्
तदेवं बहु प्रसज्येतेति ।

15 विश्वजिह्विल्लये सौमस्तोमे सति साध्यासां बृहतीं करोति ।

कस्य हेतोरिति ।

पुरस्तादापन्नानि वैश्वजितान्येचिख्यावपिपन्नचिख्यावपिपन् ॥ १. ॥

अहमः पटलः

जिघासैषह उचरः ।

20 तत्र या हतवस्यः कृपाणि च सामान्यभिरूपाणि तानि ।

त्रिकाण्याज्यपृष्ठानि करोति ।

एष सुपराश्चि भवन्ति । cp. LŚ. 8. 5. 12.

यज्रोक्तं च पञ्चदशमभिसम्पद्येते ।

चतुरः पञ्चदशान् ।

25 'अयो सोम शुमन्तमः' इति SV. 1. 503; 2. 344; RV. 9. 65 19;

PB. 13. 3. 1.

1 'दाससामु' G1, G2. 2 G1, G2, J omit स. 3 'वेव' C, G1, G2, J. 4 'चिलि' C, G1, G2, J, K. 5 'न्ते' G1, G2, J, K. 6 'चेमे' C, G1, G2, J, K. 7 'Wanting in' G1, G2, J. 8 'कर्त' B, 'wanting in' G1, G2, J. 9 G1, G2 omit 'असाधस्कौ' - सर्व एवा (line 12) साधः कौ J, K. 10 'योयो' C. 11 'काले स' B. 12 'यो रति' B. 13 'व्या' B, G1, G2, J. 14 'एकानां' G1, G2, J, K. 15 'समे स्तो' B. 16 'न्यविख्यावपिपन्न' C, G1, G2, J. 17 'In 3 only.' 18 'अवच' C, 'अव' G1, 'अव' G2, J. 19 'वा' B. 20 'Wanting in' K. 21 'एन्ते' B.

माध्यन्दिनीयं' भवति ।

आहेयं' भवतीति शाण्डिल्यायनः ।

ऋष्युपेत्यर्थात्तु स्नातकाः कुर्वन्ति ।

भागविलोपे चोत्पन्ना भवतीति ।

5 "पराचीपु रथन्तरम्" इति । §B. 3. 8.

द्विपदोत्तरासु स्यात् ।

"एव* सुपरागु भवति ।" cp. L.S. 8. 5. 12.

"ककुभावेवेति गौतमः ।" L.S. 8. 5. 13.

अनभिर्वर्चस्यैतद् ब्राह्मणमिति ।

10 "पवमाने रथन्तरम्" इति उद्धृत्य वार्हतानि स्यात् । L.S. 8. 5. 9;
PB. 16. 11. 3.

अष्टेडंश्च पदस्तोभः शाकरवर्णस्य त्रिणिघनानुप्रहाय शकरीणां च ।

पवमानान्त्यं वा रथन्तरम्, तज्जामि ।

एवमिव ब्राह्मणं भवति—"यद्वै महावृक्षौ समृच्छेते बहु तत्र विभग्नं
15 प्रभग्न* शेते ।" इति । PB. 7. 6. 16.

यद्यु वाजामि यौघाजयस्थाने दैर्घ्यवसं यदन्तरा सोमायन्तीति ।

उपरिष्ठादनुद्धरन् वा वार्हतान्यनुकल्पयेत् ।

"तत्र पौढमद्रं तुचसमार्त्तये आतुर्व्यवध* ह्यस्मिन् ब्राह्मणं दर्शयति ।"
इति । cp. L.S. 8. 5. 11.

20 यौघार्जयं 'वोत्सेधमध्यं कृत्वा पवमानान्त्य* रथन्तरम् ।

आन्धीगर्वन्निपेधो वृत्तिप्रहणात् ।

घामदैव्य* संघाभिवादनार्थमिति धानञ्जयः ।

प्लवश्चेद् ब्रह्मसाम स्यात् ।

"त्वमिन्द्रं प्रवृत्तिषु" इति । SV. 1. 311; 2. 987; RV. 8. 99. 5.

25 एतास्तेता रूपसम्पन्ना इति ।

इयेतीर्योसु वा गृह्यपृष्टत्वात् ।

1 नीपा । C; न्याय (न्या J) इति । G1, G2, J; नीपावति । K. 2 अर्धं B.
इत्ये C. 3 मन्तीति C, G1, G2, J. 4 ऋष्युपेत्यर्थात् G1, G2, J, K. 5 न्त्येति
K. 6 मिति न्वं J, K. 7 षेड्य C; षेड्य G1, G2, J. 8 व्याधये G1, G2, J.
K. 9 आतुर्व्यवध* ह्यं C; आतुर्व्यं व्यां G1, G2; आतुर्व्यं स्यां J. 10 न्या G1,
G2, J, K. 11 वैतं वोत्सेधमध्यं B; वेतवोत्सेधमध्यं G1, G2, J, K. 12 व्यास
निं C, G2, J, K; व्यास निपेधो G1. 13 सविं वाभिं वदनां इति C, G1, G2, J.
K. 14 इयेतयोनी C, K; इयेतयोनी G1, G2; इयेतयो J

अथैष एकत्रिकः प्रजापतीप्सामुपकृतः ।

तत्रैतावत्सेधनिषेधौ ।

प्रजापत्यादहो निषेधः ।

ग्रहसाम धायन्तीयस्यर्चि, एषा अतवती प्रायश्चित्तकृत्येभिरूपेति ।

5 अतो यो द्रव्यविकारः प्रजापतीप्सया स भवतीति ॥ १० ॥

अथ व्रात्यस्तोमाः ।

तत्र षोडशाशीःस्तोमः ।

स एष द्वात्रिंशो विकृतः ।

तमच्छावाकस्तामो निदधानि ।

10 एतदनुष्ठुभं स्थानमिति ।

अमन्तरा द्वात्रिंशप्रयुक्तिर्भविष्यतीति ।

पचमानयोज्योतिष्टोमानीतराणीनि ।

तत्र या क्षीरप्रवादा बलप्रवादा द्रविणप्रवादाः शुचिप्रवादा निषण्णवत्यः

परितोभिषयाहारा अभिरुपास्ताः ।

15 यानि च गणसामानि निर्भूतवन्ति तत्र यद्वृन्दोयोगधिकारो गणीचिकी-
र्षया स भवति ।

अपि च जुद्रीचिकीर्षया ।

अथ खलवाह—“यन्निकृष्टं निधनमुपेयुर्गृहपतिरेवधुन्यादपेतरे और्ध्वीति ।”

इति । PB 17 1 8. cp LS. 8. 6. 5

20 कस्येवं ब्राह्मणं स्यादिति ।

नौधंसप्रतिषेध इत्याचार्याः ।

तद्धि निरुक्तनिधनं भवेति, नेदमिति ।

अथापरम् आ इन्द्रा इत्येवास्य निधनं निराहुः ।

तद्यत्तथा स्यात् तन्निरुक्तं स्यादिति ।

25 यथा समाम्नायं चैवं ।

एवमनिरुक्तमिति ।

1 प्रवा० J. 2 वा is wanting in G1, G2, J, K. 3 ऋतोऽभि० C 4 भवति C, G1, G2, J, K. 5 विद्वत्ः B, G1, G2, J, K. 6 भवत्वा० C, G1, G2, J, K. 7 पचता० C. 8 णी G1, G2, J, K. 9 C, G1, G2, J, K add गणप्रवादाः. 10 पवि० C, G1, G2, J, K. 11 इत्त० C, G1, G2, J, K. 12 वान् C, G1, G2, J, K. 13 श्रोतेति C. श्रोतीति G1, G2, J, K. 14 नोपस इति निषेध G1; नोपस इति निषेध G1, G2, J, नोपस इति नैष K. 15 नीति C, G1, G2, J, K. 16 तन्निरुक्तं रूपमिति G1, G2. 17 त्वेव C, G1, G2, J, K.

द्वावाग्निष्टोमस्तोत्रीयौ समामनामः ।

द्वये वात्या भवन्ति—शीर्षादयञ्चैपीकपावयश्च ।

शीर्षादीनां सतोवृद्धतीप्वाग्निष्टोमसाम कुर्यादिति धानञ्जयः ।

ज्यायसस्तान् नुवते—येपीकपाविनां प्रगाथवृद्धतीषु केनो^१ विधादिति ।

5 स्वयं प्रैवृवारंघ्रिति ।

ज्यायांसः खलु शीर्षादयो नुवते ।

पद् पोट्ट्युत्तरस्तं खलूक्यं करोति ।

पोट्टशयोः स्थाने चिकीर्षं स्तायाघवसानयोर्निदधाति ।

एव संमाधिः पधमानाच्छावाकसाम्नामिति ।

10 कनिष्ठयज्ञ उत्तरः ।

ये तु खलु जन्मना कनिष्ठा ये हो^२ वयसेति ।

ये जन्मनेत्याहुस्तान् कनिष्ठा इत्याचक्षते ।

अंधाप्याहुः—ये वयसा सखिचारिणो हि मात्या भवन्तीति ।

व्याख्यातौ पोट्टशावच्छावाकसाम्नोः, उद्धरति ध्रुव्यं स्तोमसं रोधात् ।

15 तत्र महता सं स्तोमं करोति^३ ।

आंशीःस्थानं मा प्रैवोष्टेति विहरति द्यावाद्वांन्धीगवे ऋचो धीप्सन् ॥११॥

ज्येष्ठयज्ञ उत्तरः ।

ये तु खलु जन्मना ज्येष्ठा ये हो वयसेति तत् पूर्वणैव व्याख्यातम् ।

तत्र दाशरात्रिकाश्च स्तोमान् उमे च सामनी करोति ज्येष्ठयज्ञं कृत्स्नी-
चिकीर्षन् ।

20

अंधापि द्वात्रिंशमांशीःस्तोमं साक्षाज्ज्येष्ठयज्ञेऽचिकीर्षीत् ।

स आदीयमानः सर्वान् स्तोमानादौपयेत् ।

तास्तु भवेवं प्रयुंक्ते, एवमनन्तरेण रोदो भवति ।

अंधावत्यादिंशात् परस्तादन्तरितायिति त्रिणयत्रयस्त्रिंशौ ।

1 स्तोमसाम० G1, G2, J. स्तोमसाम० K. 2 व्याधे० G1, G2, J. 3 वा० C. 4 आदीय० स यं वरीन् ज्यायांसः कु० G1, G2. 5 ए० B, एरोरुवा रोना C, J, K, दे० G1, G2. 6 ओ० B, केनो वि is wanting in G1, G2. 7 हु० G1, G2, J. 8 ए० C, G1, G2, J, K. 9 पोट्ट श्युत्तरस्तं C, पद् पोट्ट (०४४ K) श्युत्तरस्तं G1, G2, J, K. 10 उ B. 11 वो G1, G2, J, K. 12 स G1, G2, J, K. 13 स्ते हि C, आन् हि G1, G2, J, K. 14 यथाहुः C, J; अप्याहुः G1, G2. 15 एव स्तोम C. 16 करोतीति G1, G2, J, K. 17 ओःस्तोम C; ओःसाम G1, G2, J, K. 18 ओ० B, K. 19 आनी० B. 20 रुवा B. 21 ए C, G1, G2, J. 22 तथा B. 23 G1, G2 omit ज्याशीःस्तो तां (line 23). 24 शदे० C; शवे G2, J, K. 25 ए० G1, G2, J, K. 26 नवकारेणो० C, K; नवद्वारे G1, G2, J. 27 आद्य० G1, G2, J, K.

अभिरूपोऽन्ते द्वात्रिंशो वा चिकीर्षन् ।

“कनीयासौ स्तोमावुपायः” इति नु भवति । PB. 17. 4. 3.

अयस्त्रिंशद्द्वात्रिंशावितिवैतद् भवति ।

५ द्वे त्रिणवत्रयस्त्रिंशे द्वे द्वात्रिंशत्रयस्त्रिंश इति वा खलु तत् कुर्युः,
सर्वान्वै वरुधानुपेयुरिति ।

अकुशलाऽनुब्राह्मणान् कौपीतकीन् मम्य इति धानञ्जयः ।

एव ५ ह्येवैषु सत्सु रोहो भवति ।

तत्र यो रोहोऽर्थकारितः स भवति ।

कथमनिष्टप्रथमयज्ञानां ब्राह्म्यस्तोमा इति ।

10 अकर्तव्या इत्येके ।

अनारभ्य वदति—“य एतेनानिष्टा” इति । PB. 16. 1. 2.

अथाप्येषां ज्योतिष्टोमे” प्रतिपद् विधीयते ।

अथापि यथा नानाहिताग्नीनामेयमनिष्टप्रथमयज्ञानामिति ।

कर्तव्या इत्यपरम् ।

15 प्रायश्चित्तार्था इमे भवन्ति ।

प्रायश्चित्तमु खलु पूर्वं विधीयते ।

अथापि ज्योतिष्टोम एव प्रायश्चित्तस्य पूर्वत्वं दर्शयति यथा कलशे क्षीणे
विरिके” सोमघ्रांश्चि विशीर्णे” इति ।

यदेतत् “य एतेनानिष्टा” इति, प्रकृतिभूतानामेतद् भवति । PB.

20 16. 1. 2.

यदेतत् प्रतिपद् विधीयत इति, इष्टा ब्राह्म्यस्तोमेनेत्येतदुपपद्यते ।

यदेतत् तद्यथा नानाहिताग्नीनामिति, सिद्धिकारितमेतद् भवति ॥ १२ ॥

अथाग्निष्टुत्सु या आग्नेयः पर्विकाभिव्याहारा ज्योतिष्टोमीभिः सदृश-
व्यञ्जना यथास्थानमभिरूपास्ताः ।

25 रुद्रवतीस्त्रिष्टुभः करोति ।

रुद्रो मरुतां पितेत्याहुः ।

1 रुद्रान्तो C. 2 द्वात्रिंशो C. 3 चिकीर्षित K. 4 आशादत्रिं G1, G2, K.
आशादत्रिं J. 5 Wanting in J, K. 6 वारुधानुपे० C, G1, G2, वरुधाने J, वरुधानु०
K. 7 एव G1, G2, J, K. 8 रोहोर्वा B. 9 ब्राह्म्यस्तोमा G1. 10 योमे वे
B. 11 मय्यनि० C, G1, G2, J, K. 12 मय्यता G1, G2, J, K. 13 अतिरि०
B, K. 14 प्रावापि C; प्राव्यूपि G1; व्याप्यपि G2; प्राव्यूपि J, K. 15 क्षीर्णे C, क्षीर्णे
K. 16 यदेतत् B; यदेतत् G1, G2, J; यदेतत् K. 17 तदे० K. 18 एव मिति is
wanting in G1, G2, J, K. 19 पठिताभिः C; पठिताभिः G1, G2, J, K.

तेन मेरुत्वदनुग्रह इति ।

गायत्रीष्वग्निष्टोमसाम ।

एतदाग्नेयच्छन्द इति ।

स यदेतैः

- 5 'उप' त्वा जा०मयो गिरः' इति, SV. 1. 13; 2. 120; RV. 8. 103.
13; PB. 16. 5. 1.

पता वायव्या इति ।

तत्रं वारवन्तीयं गायत्रीसामं, वेदमृचा स्तोत्रीयम् ।

तेन प्रच्युतं यज्ञायज्ञीयमन्यं करोति ।

- 10 यत्र हि स वृचतां लभते ।

तदेतत् स्तोमसङ्गोपपद्यते ।

वेन्द्रीषुं वेरेषां करोति ।

वेन्द्रीं हुत्वेति ।

सोऽयं पूर्वः सर्वोऽग्नेयः ।

- 15 एकंस्तोत्रं चिदैन्द्रं भविष्यतीति ।

स यदग्निष्टोमसाम, अन्ताव्यानि कर्माणीति ।

सप्तदशे विपमे स्तोमे सत्यनध्यासां वृद्धीं करोति ।

कस्यं हेतोरिति ।

न ह्याग्नेयी साध्यासा विधते ।

- 20 तस्यां चेत्यारिं सामानि ।

वृचावभित एकैर्वै, मध्य एवं वृचप्रायणम्, वृचोदयनं भविष्यतीति ।

त इमे पञ्चानुयाकाश्चत्वारः कल्पाः ।

स एष प्रथमः सर्वेषामेव सार्धः स्यात् ।

अपि वा प्रथमस्य द्वौ स्याताम् ।

- 25 कथं भक्ष्या इति ।

आग्नेया इत्येके ।

एवं यथार्थं भवति ।

अथाप्यत्र सुविप्रतिपिद्धरूपाण्यर्थाग्नेयानि भवन्ति ।

1 II adds मे. 2 एवं उदाहरणं B. G1, G2, J, K. 3 वेदा G1, G2, J, K.
4 Omitted by G1, G2, J. 5 आग्नेयं संवृत्तस्तोत्रीया B. 6 मन्त्रं C, K. मन्त्रं
G1, G2. 7 वेन्द्री G1, G2, J. 8 Omitted by C. 9 Wanting in C. 10
सु. G1, G2, J. 11 पूर्व. C. 12 स आग्नेयः C; सर्व आग्नेयं G1, G2, J. 13 एक
is wanting in C. 14 कल्पा G1, G2, J. 15 रि सामानि... पञ्चानु is wanting
in G1. 16 वायवि B. 17 चै. C. 18 चै. B. 19 व्याना. G1, G2, J, K.

[आग्नेयानि यथा हविःस्रुतिः पवमाना इति ।

यथाप्रकृतीत्यपरम् ।

भक्ष्यविशेषान् विदधन्नाग्निष्टुप्सु विदधाति ।

अथापि कृतावेवायथार्थं भवन्ति ।]

5 यथा मैत्रावरुणाज्येऽग्निष्टोमसाम्नीति ।

उत्तरेष्वग्नय इति स्थाने सुब्रह्मण्यायां देवा इति ब्रूयात् । cp. PB. 17.

5. 7.

ऐन्द्रत्वादग्निष्टोमसाम्न इत्येके ॥ १३ ॥ Arş. K. V. 60 a.

—

अथ सप्तमः प्रपाठकः

अर्धं त्रिवृतः ।

तेषां [प्रथमस्य] यो द्रव्यविकारो निर्वाकाधेन सं ह भवति ।

पुरोधाकामयङ् उत्तरः ।

स्थपतिसँवो चांयम्, समानाः श्रैष्ठ्ये संवृणीरन् । cp. PB. 17. 11. 6.

5 ब्रह्मसवो चां, ब्राह्मणस्य यज्ञेन जिज्ञनिंपमाणस्य त्रिवृतः स्तोमर सम्पद्यते ।

लघुरीप्सायामभिरूपोऽप्रस्तोमश्च, अप्रमेय गच्छति यः पुरोधां यः

स्थापत्यम्, यस्य तु स्याद् ब्रह्मसव इति । cp. PB. 17. 11. 5.

एषा ब्रह्मणो भक्तिरिति ।

अनुसवनं दक्षिणा ददाति ।

10 कस्य हेतोरिति ।

बृहस्पतिरभिषिच्यमानो देवगणेभ्यो दक्षिणा आजहार ।

धंसुभ्यः प्रातःसवने रुद्रेभ्यो माध्यन्दिने सवने आदित्येभ्यस्तृतीयसवने-

ऽब्रह्मादशा माध्यन्दिने ददाति । cp. LŚ. 8. 7. 6; PB. 17.

11. 2; Āp. Ś. 22. 7. 1-4. 7. 12; Kāty. 22. 17. 9; BŚ.

27. 1. 2.

15

दक्षिणा वेलार्यामन्याधिस्तन् मन्यंते ।

इत्येनेनेपोर्द्रव्यसमुदेश उक्तः । cp. LŚ. 8. 7. 12, Kāty. 22. 5. 30.

उद्धरति शाकरवर्णम् ।

1 In C only. 2 अपा G1, G2, J. 3 Wanting in B. 4 सम्भ. G1, G2. 5 मन्यो G1; सतो G2, J, K. 6 वयम् C. 7 वेधो C; वेप्सं C; G1, G2, J; वेधं K. 8 Wanting in G1, G2. 9 मयं K. 10 मयं B. 11 यो यः स्तो. C. 12 वलु. C, G1, G2, J. 13 Omitted by C. 14 म. C, G1, G2, J. 15 मया नदीयत् B. 16 मया is suggested. 17 यो K. 18 इत्येनेनेपोर्. B. इत्येनेनेपोर्. G1, G2, J, K.

साद्यस्कसाम तद् भवति ।

तत्रैतज्जराबोधीर्यमेतद् गायत्रीसामापन्नम् ।

अपि च रुद्रैवयोनिवधार्थेऽभिरूपम् ।

उद्धरति वपट्कारनिधनम्, तस्य स्थाने सप्तदङ्करोति ।

5 एतद् बृहता समानयोनिवधार्थेऽभिरूपम् ।

उद्धरति बृहत्, तस्य स्थाने वपट्कारनिधनम् ।

एषा देवेषु भवति ।

तामाशीःस्थान ईप्सन् ॥ १ ॥

सर्वस्वारे सप्तर्चनवर्चान् करोति, एते प्राणोक्ता इति ।

10 तेषां विलोपेन प्राणविलोपो भविष्यतीति ।

स यत् प्रथमाःस्तृचान्, एते रूपसम्पन्ना इति ।

चतुर्क्षेत्रमैन्द्राग्नः समामनामः ।

प्रवत्यासां द्वितीया, तामुद्धरति, सर्वाः प्रवत्यो भविष्यन्तीति ।

गायत्रीणां पृष्ठापदानाद् बृहतीषु मैत्रावरुणसाम करोति त्रिस्थानां बृहतीं

15 पृष्ठेषु विकीर्षन् ।

तत्रैकं मैधातिथः स्वयोन्यापन्नम् ।

पुरस्तादेतत् स्थानम्, अभिवतीषु द्वौषिकपृष्ठानि स्वयोनीनि विकीर्षन् ।

परान् बृहतीष्वग्निष्टोमसाम, परागनुप्रहरतेति ।

तौ यदावर्त्तयति, एवं प्रवत्या प्रक्रम इति ।

20 तत्र यज्ञायज्ञीयमन्तसमाधये ।

तस्याक्षरसप्तसङ्केन प्रस्तावयति प्रगाधीकाराय पूर्वस्थांश्चान्त्यं मेयापा-
श्चाद्यम् ।

एषोऽक्षरसप्तसङ्कः ।

तद्यत्र यत्रैतेषां तृचापत्तिर्बृहद्रथन्तरयोर्गङ्गायज्ञीयस्य सैर्धमेतेषां
25 प्रस्तावयति ।

1 ०यगायत्रोगाम० ॥ 2 रुद्रदेवत्योनिव० B. 3 ०निवधार्थे० C; ०निर्धाष्वधार्थे० G1, G2, J; ०निर्धाष्वधार्थे K. 4 C, G1, G2, J add here स्वारे सप्तर्चनवर्चान् करोत्येते प्राणोक्ता इति ते. 5 ०शीर्षनिर्द्रप्सन् C; ०शीर्षाध्वनि ई० G1, J; ०शीर्षाध्वनि ई० G2, शीर्षाध्वनि ई० K. 6 G1, G2, J add सा 7 तत्रैतमे० C, K; तत्रैतमे० G1, G2, J. 8 स्वयोन्युपग्रं C, सायान्वपन्नं G1, G2, J. 9 अनभिवतीष्वप्रवतीषु C; वनंम(०भि J) वनीष्वप्रवतीषु G1, G2, J, K 10 त्रिराड् C. 11 प्रगादनु० C, K; प्रगादनु० G1, G2. 12 वावदा० B. 13 प्रवत्या C, प्रत्या G1, G2. 14 ०सायान्वपन्नं वा याथापन्न C. 15 ०मेवेषां C, K; ०मेविषां G1, G2, J.

“दीर्घश्रवसः ५ स्वासु यदि ज्ञोवेदिनि तु भवति, न चेदेगकन्मर्तुमुत दीर्घः
शृणुवादिनि ।

अपि वा प्रायणार्थमेव स्यात् ।” Ar. K. V. 62 a.

स्योरं च [हिं] भवति प्रवद्योनि चेति^१ ।

- 5 ककुबुत्तपसु ककुबुत्तरास्थान २ हि, सर्ववृहतीध्वेके ।
एवं स्वर्गकामयज्ञे ।

अपि वा स्वर्गोक्तं वृहतीं स्वर्गकामयज्ञेऽचिकीर्षीत्^२ ।

पुरस्ताद्गानावृहन्त्य इति वा ।

तन्त्रे चिप्रतिपद्यन्ते ।

- 10 ज्योतिष्टोममित्येके ।

गायत्रीध्यां ज्ञानीम इति ।

भाष्येऽस्ति तन्त्रमित्यपरम् ।

प्रवतीभिरयं कृतः ।

ता यताः प्रवत्य इति ॥ २ ॥

- 15

नैवेद्यः पठत

अथातश्चातुर्मास्यानि ।

स एष पठद्दो विद्वतः ।

तत्र पाङ्क्तिकान् स्तोमान् करोति पठद्द्व्यायेन^३ ।

ताः स्तु यदेवं प्रयुञ्जे, एष २ रोदो भवति ।

- 20 अथापि नानादीक्षांश्च भूथानीमानि पंचाणि भवन्ति ।

तत्र सर्वाण्यहान्युपक्रमः ।

स्तोमेन प्राचिकंमिपीत् ।

अथाप्येयमेनाननवच्छिन्नानन्तनोऽध्ययस्यतीति ।

भवेयन्ति तन्त्राणि पृष्ठानि च २ स्या इति ।

- 25 अथां व्युत्क्रमादेकादिकान्येकादे, द्वैराधिकानि द्विरात्रे ।

उद्धरति रौद्रिमपरिकाण्डतया द्वयहस्य ।

1 चेरुत्तमुत्तु B, चेरुत्तमुत्तु C, नवेदकन्मर्तुमुत्तु J. 2 दोषः B. 3 ए० B. 4 Wanting in B. 5 चेति C. 6 गेहोपरि C. G1, G3, J, K. 7 ओं G1, G2, J, K. 8 इत्य G1, G2, J. 9 ए० दो० C. 10 ए० B, ए० G1. 11 प्रव-
त्यनि० C. G1, G2, J, K. 12 In B only. 13 G1, G2, J add r. 14
ए० C. 15 प्रवत्ये B. 16 व्यावृत्तानि B; व्ये० G1, G2, J. 17 कर्षाणि C,
G1, G2, J. 18 ए० C. 19 व्युत्क्रमादे B. 20 अर्वाणि C, भवन्ति G1, G2,
J, K. 21 विद्वानेका० C, K. विद्वानेकादेकादे G1, G2, J. 22 ए० B; G1,
G2, J add रात्रि०. 23 उद्धरति (p. 117. 2).

त्रैरात्रिकाणि त्रिरात्रे ।

उद्धरति वामदेव्यं चास्य प्रज्ञं चापरिकाण्डतया ज्यहस्य ।

नाना ब्रह्मसामानि, नानात्वार्थं श्यैतनौघसवर्णनीति^१ ।

बर्हिद्रथन्तरपृष्ठ्याद्यौक्तस्युचमेवादाशरात्रिकम् ।

5 तदेतदपूर्णदर्वानुग्रहाय ।

'शङ्ख्यु^२ शचीपते' इति । SV. 1. 253; 2. 929; RV. ॥ 61. 5.

प्रथमस्याद्वो ब्रह्मसामस्तोत्रीयो^३ वैश्वदेवस्याय^४ स्थानमापन्नः, पंथा विश्व-
वती भवतीति ।

पञ्चप्रतिपत्कान्यहानि ऋत्वभीज्यायाम्, पञ्चतुः^५ संवत्सर इति । cp. PB.

18. 9. 5; SB. 1. 2. 5. 12; 1. 5. 2. 16.

पण्णामद्वां प्रतिपदः, पञ्चतुः संवत्सर इति ।

"त्रिष्टुभं वैश्वकर्मणिकं" करोति ।

न हि गायत्री विद्यते" ।" Ars. K. V. 65b.

समापद्यन्ते त्रिरात्रे भागाः, तदनु द्रव्याणि ।

15 द्वाविष्मत्^६ द्वितीयेऽहनि त्रिरात्रस्य कुर्यादिति धानञ्जयः ।

ऋक्सामं मा प्रच्योष्टेति ।

यौक्ताश्वमेवेति गौतमः ।

कृत^७ द्वाविष्मत्^८ त्रिरात्रे ।

तृतीयस्थानं च द्वाविष्मत् त्रिरात्रे" ।

20 तत्रैतत् स^९हितं^{१०} शुनाशीर्य^{११} सन्तानार्थं

'स सुन्वैयो वसूनाम्' SV. 1. 582; 2. 446; RV. 9. 108. 13;

PB. 13. 11. 2.

'प्राणो^{१२} शिशुर्महीनाम्' इति । SV. 1. 570; 2. 363; RV. 9. 101.

1; PB. 13. 5. 3.

25 पञ्चमपष्टाभ्यामुष्णिक्ककुभौ पडं हं समीप्सुः प्रत्याहरति ।

एतेन न्यायेन त्रिरात्रप्रभृतिष्वहर्गणेष्वेते भवतः ।

1 प्रज्ञां C, G1, G2, J, K. 2 नानार्थं C, ० G1, G2, J. 3 ० नि C, K.

4 ० दर्शां C, G1, G2, J, K. 5 शङ्ख्यु B. 6 ० त्रयो K. 7 एषां C, G1, G2, J, K.

8 ० प्रतिकान्यहाराः वृत्तभी० G1, G2, ० अन्धान्यहाराः वृत्तभी० J; ० प्रतिकान्यहान्वृत्तभी० K.

9 ० त्वः B. 10 ० ऋणी C, G1, G2, J, K. 11 ० न्वे B. 12 ० दातुं B, C, G1,

G2, J, K repeat तदनु द्रव्यानि ० अयास्वे (p. 118 no. 13). 13 ० न्तं G1, G2,

J. 14 ० सानाम् C, ० सामप्रसाच्यो G1. 15 J omits वे. 16 J omits त. 17

० तः K. 18 ० नाथ G1, G2, J. 19 प्राणाः C. 20 ० हनभीप्सुः प्र० K. 21 त्रिरात्रं

C, G1, G2, J, K. 22 ० द्रव्यणेष्वेते J.

न चेत् [कृतागमो भवति ।

द्विपेदातिच्छन्दसो दशपञ्चन्यायेन, ते जगत्याः पुरस्ताद्विधाति ।

अन्तच्छन्दसी अन्त इति, तेऽयं न सर्वान्ते नासवनच्छन्दोऽन्तेऽचि-
कीर्ति ।

5 तत्रैता वाज्रदावर्योऽन्तान्विताः—“अया रुचा” इति । SV. 1. 463; 2.
940; RV. 9. 111. 1; PB. 16. 16. 8.

नित्यवर्त्ता स्वयोनयः ।

एतेन न्यायेन त्रिरात्रप्रभृतिष्वहर्गणेष्वेते भवतः ।

न चेत्] स्तोमसङ्गरोधो भवति ॥ ३ ॥

10 अथैते सप्तदशाः ।

तत्र यार्हतेष्व्याष्टमिकं पञ्चच करोति, एतद्भक्तिनोद इति ।

तार्तीयकं रथन्तरपृष्ठेषु, एतद्ब्रथन्तरभक्तिन इति ।

अनिरुक्तः प्रथमः ।

तत्र यो द्रव्यविकारो निर्वाकार्येन स भवति ।

15 अथ खल्याह—“मारुती भवति, पौपी भवति, वैश्वदेवी भवति” इति ।
cp. PB. 18. 1. 14, 15, 17.

केनो” विद्यादेतद्देवत्या इमा भवन्तीति ।

एतद्देवत्येषु संकेषु समान्नाता इति ।

यानि गोस्सामानि तानि सामानि” ।

20 अनुपृष्ठं सङ्घितमेवैतदाग्निष्टोभ्यात् क्रियते ।

स्वर्गकामयश्च उत्तरः ।

तत्र यो द्रव्यविकारः स्वर्गकामयश्चत्वात् स भवति ।

अथ खल्याह—“सोमपीथंस्याऽविदोर्होय” इति । PB. 18. 2. 12.

एतद्पायवदिति ।

25 स्वर्गकामेयश्च पयोत्तरः ।

तत्र गोस्सामानि वैदुदाक्षिण्यात् ।

1 B omits कृतागमो... न चेत् (line 9). 2 कृतागमो G1, G2, J, K. 3 पदा० G1, G2. 4 ते यत्र G1; ते यत्र G2, J. 5 See p. 117 no. 12. 6 अरय G1; अरय G2, J. 7 अरे ग्राह G1, G2, J; अरे ग्राह K. 8 अरय C, G1, G2, J, K. 9 अग्निरुक्तः G1, G2, J. 10 केनो B; केना K. 11 Wanting in C; अयं G1, G2, J. 12 अन्यं G1, G2, J, K. 13 C, G1, G2, J. K repeat एतद्-द्रव्याणि... अया रुचे after पौष; C puts 5 after रुचे (see p. 117 no. 12). 14 ओहादेवनन्दभारा ये स्तेतद्वोचदिति स्वर्ग C, G1, G2, J, K. 15 अयान एव यत्र G1, G2. 16 यत्रोमे सामानी C, G1, G2, J, K. 17 यदुरयि C; यदुरयि G1, J.

अपि वा स्वर्गकामयज्ञत्वादेव ।

एवमिव ब्राह्मणं भवति—“अनङ्गाहौ वा एतौ देवयानौ यजमानस्य
यद् बृहद्रथन्तरे” इति । PB. 12. 4. 14.

वैद्ययज्ञ उत्तरः ।

5 तस्य कण्वरथन्तरम् ।

“अभि त्वां पूर्वपोतये” इति, SV. 1. 256; 2. 923; RV. 1. 19. 9;
8. 3. 7.

एतासु कुर्यादिति लामकायनः ।

यथा पार्थयर्षायाः शूद्रस्तैल्पमुद्दिशेत्, अतो देशीयमेतद् ।

10 य एतद्रथन्तरस्यर्क्षं कुर्यात् एतासु त्वेव स्यात् ।

तासां हि स्थानमापद्यते ।

अपि^१ चैताः परोक्षपृष्ठे पडह इति ।

“सर्वबृहतीषु नान्यद् बृहद्रथन्तराभ्यामर्हति ।

यत् ककुबुत्तरासु स्यात्” ते खलु विश्ववतीभिः कल्पयति । Ārṣ. K. V.
68a.

एतद्भक्तिर्वैद्य इति ।

तन्त्रे विप्रतिपद्यन्ते ।

ज्योतिष्टोममित्येके ।

गायत्रीभ्यां ज्ञानीम इति ।

20 आशीस्तन्त्रमित्यपरम् ।

विश्ववतीभिरयं कृतः ।

ता एता विश्वयस्य इति ।

तत्र यो द्रव्यविकारो वैश्वदेवीचिकीर्षया स भवति ।

यान्यायुषः सामानि तानि सामानि, अनुतन्त्रं यान्यन्यानि पृष्ठानि,

25 ब्रह्मसामभ्यां विशोविशीयम्, उत्तरस्यामैन्निष्टोमसाम ककुबुत्तरासु
ककुबुत्तरास्थानं हि ।

स्वर्गकामयज्ञ उत्तरः ।

तत्र खलु गोस्तन्त्रं करोति ।

1 Wanting in K. 2 अप्यन्वायाः B. 3 अ० G1. 4 मुद्दिशे० B; मुद्दिशे०
G1, G2, J, K. 5 Wanting in C, G1, G2, J, K. 6 षे पृष्ठे C, षष्ठ्ये
K. 7 नान्यत्र K. 8 Wanting in C, K. 9 पक्षमुत्त० C; कुबुत्त० G1, G2, J.
10 ज्योति० C, G1, G2, J, K. 11 षोमतन्त्रनि० G1, G2, J, K. 12 जगतीम
G1, G2. 13 यान्यानि G1, G2. 14 पृष्ठ B, K. 15 स्वाग्नि० B.

एतदन्तं तन्त्रतरम् ।

अन्तविधोऽयं भवति ।

“अनिरुक्तं प्रातस्सवनम् ।” PB. 18. 6. 7.

तत्र यो द्रव्यविकारो निर्वाकार्येन स हं भवति ।

5 अथैतद्देवस्थानं स्थितनिधनम्, उतास्मिन् धीस्तिष्ठेदिति ।

तस्य रथन्तरं पृष्ठं चाजपेयसाममिर्वृद्धत् करिष्यन् भवति ।

भेत्तोक्तोऽर्कः, याजोक्लमघ्नम् ।

‘न्यं नश्चिन् ऊत्या’ इति SV. 1. 41; 2. 973; RV. 6. 48. 9.

वारधन्तीयमग्निष्टोमसाम ।

10 एता राधेस्वत्यः स्वर्गकामयज्ञेऽभिरूपाः ककुबुत्तरासु ककुबुत्तरास्थानं
हि, सर्वगृहतीप्सवेके ।

तद् व्याख्यातं सर्वस्वारे ।

धनुतन्त्रमुपधेप्रणयः ॥ ४ ॥

“अधेपोऽभिपेक्षनीयः ।” PB. 18. 8. 2.

15 “तस्य द्वात्रिंशः पवमानाः ।” PB. 18. 8. 3.

अनुपूर्वमावृत्तिस्थानेषु पञ्चदशप्रभृतीन् योर्दत्तस्तोमानिति ।

ते प्रोक्तस्याना इति ।

तत्रोमे सामनी योर्दुदाक्षिण्यात् ।

अथाप्युमे धीर्पेसाया अभिरूपे ।

20 उपधत्तस्वं करोति ।

द्वितीयेयमिग्या ।

तत्र द्वितीयां सरस्थामिति व्याख्यातम् ।

वह्निष्पद्यमानमन्यत् कथिमतः ।

ते^१ खलु शश्वद् भाल्लचिन आग्नेयीं पावमानीमुद्धरन्ति ।

25 यथा त्रिवृतं न ययमुद्धरामः, पृष्ठेभ्य इयं प्रति, एवं पृष्ठानामविलोपं इति ।

अथापि स्तोमः^२ प्रधानतरच्छन्दस इति ।

आनुष्टुभं पर्वीपं करोति, आनुष्टुभोऽभिरंजेति ।

1 अन्तन्त्रं C, G1, G2 J, K. 2 Wanting in C, G1, G2, J, K. 3 अग्निं C, G1, G2, J, K. 4 अहोक्तो C. 5 राधस्व B. 6 ककुबुत्तरः B. 7 अग्नि B. 8 स्वारं हि C, G1. 8 स्वारो C; अग्ने G1, G2, J, K. 9 अन्तं B. 10 अन्तः प्रणयः B; अन्तप्रणयः C. 11 भागस्तोमाने C, G1, G2, J, K. 12 प्राप्ता स्ता C, G1, G2, J, K. 13 आनुष्टुभिः C; आनुष्टुभपद्यपद्यः G1; आनुष्टुभपद्यः G2. 14 इप्सायामग्निं C, G1, G2, J, K. 15 तत्र C. 16 ओ३य G1, G2, J. 17 स्तोमः K. 18 पर्वीपं C, G1, G2, J, K. 19 अहोक्तो B. 20 ओ३ हिरात्रेति C, ओ३ हिरात्रे G1, G2, J, K.

“तासां मध्यमामुचमां कुर्मः”, सूर्यवत्यन्तेऽभिरूपेति । Arṣ. K. V. 71a.

सम्भार्यान्वितान्याज्यानि ।

अथ खल्वत्र राजसामानि करोति, राजसूयो राजसामानीति ।

5 एकदश करोति त्रिष्टुप्सम्पन्नानि, त्रैष्टुभोऽभिराजेति ।

सर्वच्छन्दस्यानि करोति ।

सस्ये कृत्स्नविकाराय न पाङ्क्तं करोति, न हि पाङ्क्तं राजसाम विद्यते ।

एकमुदाहरन्ति सत्यभवसो वाय्यस्य—

‘महे नो अद्य योर्धय’ इति । SV. 1. 421; 2. 1090; RV. 5. 79. 1.

10 अराजसूययाजी स बभूव ।

नेहाराजसूययाजिनां सामानि क्रियन्ते ।

बार्हतानि भूयिष्ठानि करोति ।

सवनच्छन्दो वृहती ।

अथाप्येतन्मध्यन्दिनच्छन्दो भवति ।

15 बार्हतानि वा भूयिष्ठानि लभन्ते इति ।

द्वे गायत्रीसामनी करोति ।

द्वे हि “पवमानमुखयोर्गायत्री भवतः ।

ते कुरालं यदनुपूर्वं पञ्च माध्यन्दिने” पडार्भवे, एवं रोहो” भवति ।

देवस्थानं वरुणसाम सोमसामेति देवराहाम् ।

20 सैन्धुक्षितं दैर्घ्यश्रवसं पार्थ काक्षीवतं ब्राह्मणसाम संद्राजसामसूप-
सह्यायते ।

क्षत्रमार्गेण चचार राजसूययाजी बभूवेति ।

दैवोदासं बाधयध्वं वैतहव्यं ब्रासदस्यवमिति मनुष्यराक्षाम् ।

द्वैपद् उक्थप्रणयः ।

25 विभ्रं शशाङ्कमिद्रं कर्म ।

द्विविधेन प्रतिष्ठेति” ।

1 कुर्युः C. 2 ओ हि रा० C, G1, G2, J, K. 3 सर्वस्य C, G1, G2, J, K. 4 कृत्स्निका० C, G1, G2, J, K. 5 बोधयन्ति । J. 6 राज० C, G1, G2, J, K. 7 नेह रा० C. 8 ओमा० C. 9 वाव C, G1, G2, J, K. 10 ऋ C, G1, G2, J, K. 11 सामानी G1. 12 बहिष्पवमानं मु० C, G1, G2, J, K. 13 व्युत्थं B. 14 नेव G1, G2, J; ने च K. 15 करोति हा for रोहो in B. 16 राव B. 17 सद्राजसामसूप० B; साद्राजसामसूप० G1, G2, साद्राजसामसूप० J. 18 सैन्धुस्थं चवेन प्र० B. 19 षति G1, G2.

- तत्रैतत् सत्रासादीयं १ सोढसंहीयं नाम राजयज्ञेऽभिरूपम् ।
 भनुष्टुमितरे ।
 सदोविशीयं दशपेयस्य मध्यन्दिने विशीयं राजयज्ञेऽभिरूपम् ।
 वारवन्तीयम् अग्निष्टोमसाम स्वास्त्रेव १ सुवारवन्तीयमिति ॥ ५ ॥
- 5 "प्रतीचीनस्तोम उत्तरः ।" Aṛṣ. K. V. 72 a.
 तं सल्लु वृहत्पृष्ठं करोति ।
 एतद्भक्तिः क्षत्रिय इति ।
 भतिरात्रसरसं करोति ।
 चतुर्थीपमिज्या, तत्र चतुर्थी १ सरस्यामिति ।
- 10 अधापीदं द्वितीयं यज्ञस्थानं, यद्दहानो द्वितीयो यणः क्षत्रिय इति ।
 ज्योतिष्टोमं तन्ममेतत् ।
 इह भक्तितन्त्रयोरयमु लोकः क्षत्रियस्येति ।
 स्तोमकारित आयापः ।
 व्युष्टिद्विरात्र उत्तरः ।
- 15 तत्रामुमेव द्विरात्रमादरति ।
 तत्र दशस्तोत्रीया उपाहरति ।
 संवत्सरसन्पदे चतुर्विंशशुत्तरौ पयमानौ करोति ।
 बहिष्पयमानसमाधये संस्तदग्निरणवौ प्राच्यावर्यति ।
 तांवेनन्तरयोः स्तोत्रीययोरनुगृह्णाति ।
- 20 एकविंशान्युक्त्यानि करोति ।
 विभ्रंशशङ्को द्विरात्रः ।
 तत्रामुमेव प्रतिष्ठास्तोममभिप्रायुङ्क्त ।
 अथैतद् विंशोविशीयं १ राजयज्ञेऽभिरूपम् ।
 क्षत्रेण धृतिः किमर्थमिति ।
- 25 बालुब्धजनपदोऽयं १ राजा, तस्य क्षत्रसंयमार्थः क्षत्रसंयमार्थः ॥ ६ ॥
 दंष्ट्रमः पदकः

अथैतान् द्वन्द्वा इत्याचक्षते ।

तेन सर्वे द्वन्द्वा द्वन्द्वे'० मिथैवन्तो भवन्ति ।

1 सोढशान रा० C, सोढवज्रमे रा० G1, G2, J. 2 दशपेय० B, K. 3 वारवन्तीयम् C. 4 H is wanting in C. 5 H omits स्तोम. 6 J omits द्वितीयं... दहानो. 7 ज्यो० K. 8 स सत्र० B. 9 ०पेय B. 10 वन० B, G1, G2, J. 11 स्तोत्रदोर० C, J, G1, G2, K. 12 क्षत्रियस्य C. 13 इति: B. 14 ०१ इति G1, G2, J, K. 15 In B only. 16 नवानो C. 17 द्वन्द्वान् G1, G2. 18 विभाष्य C. विभाष्य G1, G2, J, K.

यौ यावेपा५ समानमर्थमुपकृतौ तौ [तौ] द्वन्द्वौ भवतः ।

राज्यकामयज्ञः प्रथमः ।

तस्य यदेवंविधैस्तोमयोग एवमष्टावेकविंशान् सम्पद्यत इति ।

सप्तदशं पवमानेषु निदधाति ।

5 एष विदस्तोमो भवति ।

विदकामो राजा ।

अधाप्येते ग्रामा इव सुत्याया यत् पवमानाः सम्पूर्णान्द्वन्द्वोभिः सामभिरिति ।

तत्र विदस्तोम५ सप्तदशमचिकीर्षीत् ।

अनुपूर्वमवृत्तिस्थानेष्विति शिष्टान् भागस्तोमान् ।

10 एवं चतुष्टोमो भवति ।

विभ्र५शाशङ्कमिदं कर्म ।

स चतुरेण प्रतिष्ठेति ।

व्याख्यातमौभयसाम्यमभिपेक्षनीये ।

उपौतिष्टोमं तन्त्रम्, तद् व्याख्यातं केशवपनीये ।

15 भन्नाद्यकामयज्ञ उत्तरः ।

तत्र चतुर्ऋचमाहरति ।

एतदन्नाद्यस५स्तावमिति ।

आमहीयवाहुत्तरमाभीकम् ।

एतद्वृष्टिस५स्तावं वृष्टिर्जमन्नमन्धीगवादकं पुष्पम् ।

20 एतदन्नाद्यस५स्तावमिति ।

प्रजातिकामयज्ञ उत्तरः ।

तत्रैकर्चमुपाहरति ।

एषा वृषण्यती प्रजातिकामयज्ञेऽभिरूपा, अन्तरिक्षप्रवादान्तरिक्षायतनां
गन्धर्वाप्सरस इति ।

25 तत्र यो द्रव्यविकारः प्रजातिकामयज्ञेऽन्तत्वात् स भवति ।

शुशुत्सद्यज्ञ उत्तरः ।

“तस्य द्वादशं माध्यन्दिन५ सवनं त्रिवृती अभितः ।” cp. Say. PB.
19. 4. 2

एवमिव ब्राह्मणं भवति—“यैकादशी”, “या द्वादशी” इति । cp. PB.
19. 4. 3. 4.

30

1 Wanting in B, G1, G2, J, K. 2 विषःस्रो० C, K, विषःस्रो० G1, G2, J. 3 पूर्णां छ० G1, G2, J, K. 4 व्यावर्त्ति० C, G1, G2, J, K. 5 चतुराच० B. 6 अधामही० B. 7 व्यवेवमन्न० C; व्यन्नं G1, G2; व्यमन्ना० J. 8 प्रजापति० Cख, G1, G2, J, K. 9 व्याव B. 10 काम is wanting in J. 11 व्याव G1; व्याव G2. 12 शुशुत्स० C, K.

एकादशीः प्रातःसवन उपसञ्जतीत द्वादशीस्तृतीयसवने ।

एवं गरस्य व्यपादानं सिध्यतीति ।

तदपि शब्दव्यर्थेव उदाहरन्ति ।

स्तोमो वै त्रिवृतः, स्तोमो द्वादशः ।

- 5 यत् त्रिवृतो द्वादशमुपयन्ति पुनर्द्वादशोत्रिवृतं तस्मादेतेन स्तोम इत्यु-
पसङ्गं करोति ।

एवमेतासां स्तोत्रीयाणां व्युत्पादानं सिध्यतीति ।

स्तोमकस्यायैकं साम मध्यन्दिनं उपाहरति ।

स यन्मैधातिथम् ।

- 10 एतस्यारिष्टवती योनिः प्रायश्चित्तकृत्येऽभिरूपेति* ।

अत्रस्तो(?) यो द्रव्यविकारः शुश्रूत्सद्यत्वात् स भवति ॥ ७ ॥

पशुकामयज्ञ उत्तरः ।

तत्र चतुष्पर्यायान् स्तोमान् करोति ।

“चतुष्पादोः पशवः” इति । PB. 19. 5. 3.

- 15 तदपि शब्दं ब्राह्मणं भवति—यश्चतुश्चतुर्दिहरोति ।

अथं खल्वेवानुष्ठुभः प्रतिपदः करोति ।

पशुकामयज्ञे चतुष्पदा अभिरूपा इति ।

तास्तिष्ठः संतीश्चतस्रो गायत्रीः करोति ।

गायत्रीस्थानं हि भवति पारयन्तीयं यज्ञायत्रीयं चतुर्धैष्यस्तोत्रीयेषु ।

- 20 एवमिव ब्राह्मणं भवति—“नोक्थो नाग्निष्टोमः” इति । PB. 19. 5. 11.

यदु पारयन्तीयं पशुसंस्तुतं च ।

अपि च स्तोत्रीयाणां सन्निवारणाय ।

“पशुकामयज्ञ एवोत्तरः ।” Say. PB. 19. 6. 1.

तत्र चतुर्धैष्यमाहरति ।

- 25 एतत् पर्यं छन्द इति ।

षोडशिसंस्तुतं करोति ।

एवमिव ब्राह्मणं भवति—“नोक्थो नातिरात्रः” इति । PB. 19. 6. 3.

पशुकामयज्ञत्वाद् गायत्र उक्थप्रणयः ।

1 उपाह० C. 2 त्रि is wanting in G1, G2, J. 3 *गात्रि० B. 4 वरमादेश O, G1, G2, K; नरमादेश J. 5 पुनस्तोम O, G2, J, K; पुनस्तो G1. 6 व्यापारार्थं B; शुश्रूषात् G1, G2, J; *नाशुश्रूषात् K. 7 *न जन् B. 8 *वेष्ट्येति यो ह० C; वेष्ट्येति यो ह० G1, G2, J, K. 9 छन्द० C. 10 *यज्ञान् C. 11 *यज्ञाः G1, G2, J. 12 यज्ञा B; य G1, G2. 13 *यज्ञात् G1, G2, J, K. 14 तत्रो० B. 15 *धै० K.

- पशुकामयज्ञावेवोत्तरो ।
 अपि वा द्विरात्राप्तिमुपकृतौ स्याताम् ।
 उभयेज्यानियोगात् सप्तिसप्तदशंस्तोमौ करोति ।
 एतौ पशुसंस्तावाविति ।
- 5 एकविंशमुत्तरस्य बहिष्पवमानं करोति ।
 त्रिकं होतुं राज्यम् ।
 सप्तावावेकाहौ इयंविचर्तयिषन्नेतस्मिन् तदेकविंशे पराक्रम्य त्रिकेण
 चत्वेण बलं विमेदेति लामकायनः ।
 ता उ सप्तिसप्तदशावेव सम्पदेति ।
- 10 नानातन्त्रे नानापृष्ठे द्विरात्रन्यायेन सञ्चारयति चे न च सञ्चारयति ।
 एकाह्न्यायेनाहःसञ्चारणम् ।
 द्विरात्रन्यायेनासञ्चारणम् ।
 अनुपैकवौ द्विरात्रन्यायेन निषेधान्धीर्गवे द्विरात्रन्यायेनाञ्जत इति ।
 कावमन्त्यम् ।
- 15 एषा सामान्या तृचप्रथमा पशुप्रवादेति ।
 सत्रासादीर्यधुष्ये द्विरात्रन्यायेन, इयावाभ्वकौश्चे द्विरात्रन्यायेन ।
 'अग्नेर्गो राजाप्यस्तविष्यते' इति । SV. 2. 966; RV. 9. 86. 45.
 कावमन्त्यम् ।
 'अग्नेर्गो' इति ।
- 20 अद्वेयं भवतीति शाण्डिल्यायनः ।
 गोर्मेधादासु ज्ञातकाः कुर्वन्तीति ॥ ८ ॥
 अपचितिकानयश्च उत्तरः ।
 तत्र चतुर्विंशत्येष्टान् करोति ।
 एवमिव ब्राह्मणं भवति—“वि ह्येतियसीति ।” PB. 19. 8. 6.
- 25 चतुर्विंशत्रिणवाविति वैतद् भवति ।
 चतुर्विंशं पवमानयोर्निदधाति ।
 तेन प्रच्युतौ त्रिवृत्सप्तदशावाज्यपृष्ठेष्वनुगृह्णाति ।

1 ० इयानि ज्योगात् तत्र स० C; ० निज्योगात्तत्र स० G1, G2, J, K. 2 ० शौ स्तो० C, G1, G2, J, K. 3 व्यावर्त्त० B. 4 ० ऐदिति B. 5 व च न सत्रा० G1, G2, J, K omit च. 6 ० ऐति G1, G2, J, K. 7 औदजान्धी० C, G1, G2, J, K. 8 ० म० B, C. 9 ० व० सु० C, G1, G2, J. 10 दावम० C, वदावम० G1, G2, J, K. 11 ० ह्यं B. 12 G1, G2 add रावाप्यस्तविष्यत इति after गो. 13 एष्टान् चतुर्विंशं (line 26) is wanting in G1. 14 सवन्ती० C, G2, J. 15 ० वितीवै C, J, K.

ज्योतिष्टोमं [तन्त्रम्, एतदपचिततरं तन्त्रयोरिति ।

स्तोमकारित आवापः ।

अपचितिकामयश्च एवोत्तरः ।

तस्योक्ताः स्तोमाः ।

- 5 तस्य यदेवंविधः स्तोमयोगः, एवं "विराजः सम्पद्यत" इति । PB. 19.
9. 2.

द्विपदाः करोति ।

दशरात्रन्यायेन स यदेताः, एता दशरात्रायसाने दृष्टा इति ।

तत्र चारयन्तीयमन्तसाम, अन्तच्छन्दसि ।

- 10 सूर्ययत्यो दशरात्रन्यायेन ।

अग्न्यभियजन उत्तरः ।

तत्रोमे सामनी करोति ।

अग्न्यभीज्यां कृत्स्नीचिकीर्षन् ।

तथाप्युभयसामाग्निर्भयति ।

- 15 उभाभ्यां हि परिगीयत इति ।

ज्योतिष्टोमं] तन्त्रम्, एतदाग्नेयमिति ।

स्वारः सौपर्णं पक्षिसाम पक्ष्यभीज्यायाम्, अग्नेर्मतम् अग्न्यभीज्यायाम्,
स्याशिरामर्कोऽग्न्यभियजने यते दृष्टो भयति ।

अग्न्यभियजन एवोत्तरः ।

- 20 तत्र ज्योतिष्टोममेवाहुरति, एतदाग्नेयमिति ।

त्रिवृत्पञ्चदशायज्यपृष्ठेषु सम्पद्येन कुर्मः ।

व्याख्यातमौभयसाम्यम् ।

ज्योतिर्होवायं विरुतः ।

तत्रौदलमनुष्टुभि तृचसमाप्तये ।

- 25 तदेतदष्टमात् पृष्ठान्वितम् ॥ ९ ॥

राजयश्च उत्तरः ।

तत्र द्वे स्तोत्रीये पादरति ककुद्रूपं दिदर्शयिषन् ।

अपि वा सदोविशायसामान्ते गृह्यमाणे सप्तदश कारयेताम् ।

1 II omits तन्त्रम् "ज्योतिष्टोमं" (lines 1-16). 2 अग्न्याने C. 3 अग्न्याने B.
नर्ण J. 4 पक्ष्यभीज्यायाम् C४; पक्ष्यभी (भि J) G1, G2, J, K. 5 अभीज्यायाम् C४;
अभीज्यायाम् G1, G2. 6 Wanting in B. 7 अग्न्यभियजन B; अग्न्यभियजनान्ताभीज्यायाम्
G1, G2, J; अग्न्यभियजन K. 8 अ० J. 9 अग्न्याने C, G1, G2, J, K. 10 अ०
B. 11 तदष्टमात् G1, G2; तदष्टमात् J. 12 अग्न्याने B, K; अग्न्याने G1, G2, J.

विषमे स्तोमे सत्यनध्यासां बृहतीं करोति ।

ज्योतिष्टोमोत् तस्याः सौमकल्पो व्याख्यातः ।

अग्निष्टुति व्याख्यातमौभर्यसाम्यम् ।

ज्योतिर्होवायं विवृतः ।

5 तत्र गौरीवितमनुष्टुभिः, एतद्वपभोक्तमिति ।

वैश्ययज्ञ उत्तरः ।

वैश्यस्य राजमात्रस्य स्वाराज्यमिच्छतो यज्ञः स्यादित्याहुः ।

राज्ञ एव खल्वयं संविरतस्य साहसिण्याद् ।

विद्भूतस्य कितवाशयस्य सवः स्यादिति शाण्डिल्यः ।

10 अभिषेचनीयं प्रत्युपधावति ।

सवसामान्याद् द्वात्रिंशोपायादनुष्टुभः प्रतिपदोपयन्ति ।

कुंशलं यदुपवर्ततेमेवा राधन्तरी, राधन्तरो वैश्य इति ।

व्यत्यासेन नित्यां बृहतीं करोति ।

समो हि स्तोमः ।

15 व्याख्यातानुत्तरौ ।

राजयज्ञ उत्तरः ।

तं खलु बृहत्पृष्ठमिन्द्रन्यक्नाभिः कल्पयति ।

एतद्भक्तिः क्षत्रिय इति ।

तत्र या इन्द्रवत्यो विस्पष्टास्ताः ।

20 अथापि वृत्रहप्रवादेन वृण्वत् प्रवादेनै सूर्यवत्तयेत्येन्द्रं रूपमनुष्टुप्
मन्यत इति ।

तन्त्रे विप्रतिपद्यन्ते ।

ज्योतिष्टोममित्येके ।

गायत्रीभ्यां जानीम इति ।

25 आशीस्तन्त्रमित्यपरम् ।

इन्द्रवतीभिरयं कृतः, ता एता इन्द्रवत्य इति ।

तत्र यो द्रव्यविकार ऐन्द्रीचिकीर्षया सं भवति ।

राजपुरोहितयोर्यज्ञ उत्तरः ।

1 ज्यो० K. 2 व्याद् C, G1, G2, J, K. 3 साकमल्पो C, G1, G2, J, K. 4 व्यं हा० K. 5 ज्योतिर्हो० G1, G2, J, K. 6 त्रि० G1, G2, J, K. 7 औपसतो C, G1, G2, J, K. 8 सविपरीतस्य B; 9 आदपावाद० C; व्यापावाद० G1, G2, J; व्यापयोद० K. 10 कुं B. 11 वीली० G1, G2, J, K. 12 एपावद् B; wanting in G1, G2. 13 Wanting in G1, G2. 14 सूर्यवत्तयेत्येन्द्रं B. 15 संतन्त्रमि० C; नतन्त्रे । G1, G2; अतन्त्रमि० J, K. 16 अद्रे वि० B. 17 संम० G1, G2, J, K.

तत्रोमे सामनी, उभयानि व्यञ्जनानि, द्वैयं ज्योतिष्टोमं तन्त्रं नित्यं
ब्राह्मणस्योक्तो^३ यच्च क्षत्रियस्य ॥ १० ॥

विजिघांसघञ उत्तरः ।

तत्रोमे सामनी करोति ।

5 विजिघांसघञं कृत्वा चिकीर्षन् ।

तत्रैतद् विशोविशीयं विजिघांसघञ्चेऽभिरूपम् ।

सोमसामाथर्वणं वेत्यभिचरतः ।

सोमसामैतत् ऋनिधनम् ।

तस्य निधने विचारयन्ति—

10 "इन्द्र इव दस्यूः रमृणा २३१११ सूर्य इव दस्यूः रमृणा २३१११

वज्रिन् सुवज्री २३१११ न ।" L.S. 7. 10. 12; cp. Upg. 3. 8.

"अपि वैतेषां द्वे पूर्वे घोसरे वा सर्षणि वा समस्यन्नन्त्यमेव स्वरयेद्,

यथा वायोर्भस्त्राया निहन्यमानायाः ह्रादः स्यात्, यथा वायसी"

समृच्छेपाताम्, यथा [वा] निष्कैः कृन्तेत्रेणाभिहतो ध्वनेत्, यथा

15 वा सन्नेपुरस्य षादस्य "नियातस्य ।" cp. Upg. 3. 8.

हुणिषति वाथर्वणम् ।

पशुकामस्यैतत्तुर्निधनं पशुकामयज्ञेऽभिरूपम् ।

एवमर्थं एवोत्तरः ।

20 अपि वानाहातप्रायश्चित्तये, यत्रानाहातं भयमागच्छेत्, यथा मौढवमा-
जगान ।

यथा विहन्तु शिरो, यथा धौयःपतनम् ।

तदप्येवमिव ब्राह्मणं भवति—"इन्द्रमदेभ्यो माया असर्चन्त" इति शाण्डि-
ल्यायनः । PB. 19. 19. 1.

एवं नूनं तद्विदाश्चक्रेति ह स्माह धानञ्जयः ।

25 यदर्थं ईममाजहारानाहात इव खल्वयं योगो भवति ।

तत्र त एव स्तोमा ये पूर्वस्य ।

तैःस्तु यदेवं प्रयुक्ते सप्रायावेकादौ र्थाविवर्त्तयिषन् ।

1 मे C, G1, G2, J; द्वैयान् is suggested here. 2 ऋन् B. 3 ऋ B. K. 4 ऋ G1, G2, J, K. 5 कृत्वा B. 6 B omits वै. 7 व्यापार G1, G2, J, K. 8 वायेय G1, G2, J, K. 9 नाना G1, G2. 10 दक्षि C. 11 Wanting in B; व K. 12 संवदेयामि G1, G2. 13 वयुः C, G1, G2, J; संवयुः K. 14 नृत्वात् स्यात् B. 15 येव G1, G2. 16 G1, G2, J omit वा. 17 वशादा K. 18 भागवमा B. 19 यथाविस्तु B. 20 वयःप C, G1, G2, J, K. 21 असर्चन्त K. 22 तेति G1, G2, J; ऋति K. 23 रदम B. 24 भागस्तु B; वस्तु G1. 25 व्येन प्रा C. 26 व्यावर्त्त B.

तन्त्रे चिप्रतिपद्यन्ते ।

उभयसामतन्त्रमित्येके ।

प्रज्ञवत्यो होता माध्यन्दिनीया इति ।

आशीस्तन्त्रमित्यपरम् ।

5 अनाज्ञातप्रायश्चित्तयेऽयम् ।

तंत्रानाज्ञातयोगाश्चिकीर्षन् गायत्र्याः स्थाने^१ द्वे बृहत्सौ निदधाति ।

ते संव्यूहं तिस्रो गायत्रीः करोति ।

गायत्रीस्थान^२ हि भवति ।

तत्र यो द्रव्यविकारोऽनाज्ञातप्रायश्चित्तये स भवति ।

10 अपि च विजिघांसया ॥ ११ ॥

अभिचरणीयावेवोत्तरौ ।

तयोः श्वेनेनैव^३ द्रव्यसमुद्देश उक्तः ।

ये पूर्वयोः पूर्वस्य स्तोमास्ते^४ तयोः पूर्वस्योद्धरति ।

सप्तदशानवदशौ प्रजातिसंस्तवाविति ।

15 षडतिशिष्टौ द्विस्तोत्रभाजः करोति, सन्द^५शरूपं दिदर्शयिषन् ।

पेडं ककुभि करोति, पुरुषच्छन्दसः स्वरं विच्यावयिषन् ।

तत्रैतत् काशीतं क्षीणस्वरेडं, त्वयं परेषामिच्छन्तीति ।

सामानुष्टुभि करोति, एतानि क्रूराणि सामानीति ।

स यत् त्रयाणां प्रथममायतनामिति, पूर्वाभ्यायं पूर्वं यज्ञस्थाने ।

20 अथाप्येतत् क्रूराणिधनं वधार्थेऽभिरूपम् ।

अथापि बृहन्निधनेनानुगृह्णाति, पर्यं वै सामवज्र इति ।

बृहद्रथन्तरयोर्वदति ।

स्तोमकल्पांयोत्तरे विहितं वन्तौ तृचावाहरति ।

तत्र देवसाम स्यादिति धानञ्जयः ।

25 समानार्थौ हि भवतः ।

द्वितीयमिति गौतमः ।

संप्रायावेकाद्वौ व्यावर्त्तयिषन् ।

1 तन्त्रो B; तावता G1; तंत्राना K. 2 आ G1, G2, J, K. 3 Wanting in G1, G2, J. 4 संव्यूह C, G1, G2, J, K. 5 श्वेनेव C, G1, G2, J, K. 6 मातवे B. 7 प्रजापति G1, G2. 8 शब्द C, शब्द G1, G2. 9 स्वतरेडं B. 10 न्तीति B. 11 प्रथमेतदानुष्टुभं (भि K) मिति C, G1, G2, J, K. 12 च B. 13 स्य K. 14 शब्द B. 15 तदेव सा C. 16 शौ K. 17 अवर्त्तयिषन् B; व्यावर्त्तयिषन् G1, G2, J, K.

अथाप्येतदभिनिष्कृष्टमीति वधार्थेऽभिरूपम् ।
 वज्रोक्तं प्रमं हिष्टीर्यमुक्तो यज्ञमौपगवम् ।
 ऐडत्वात् षोडशिसाक्षो न नार्मेधं करोति ।
 तत्रैतद्वद्वंशीयम् । एतेनेडाकामश्च सिध्यति, अजामिकल्पश्चेति ॥ १२ ॥

5 महानाक्षीः षोडशिसाम ।

एता वज्रोक्ता राजयज्ञेऽभिरूपाः, वज्रो हि राजेति ।

कथं धर्मा इति ।

कर्त्तव्या इत्येके ।

अपि ह्यासामेव स्वाध्याये धर्मो भवतीति । cp. Upg. 3. 5.

10 अथापि धर्मिस्थानमापन्नाः ।

षोडशिधर्मान् कुर्वन् कथं महानाक्षीनां धर्मान् न कुर्यादिति ।

अथापि वज्रोक्ता आप इति ।

अथापि सःशयेऽलोपो लोपान् न्यायतर इति । cp. Upg. 3. 5.

अकर्त्तव्या इत्यपरम् ।

15 पृष्ठापन्नानां वदति यदपि उपनिषाय स्तुवत इति ।

यद्वेतदपि ह्यासामेव स्वाध्याये धर्मो भवतीति, अन्योन्येवंधादः

स्वाध्यायधर्मान् प्रतीयाद् । cp. Upg. 3. 5.

यद्वेतद् धर्मिस्थानमापन्ना इति, धर्मिस्थानमापन्नतरं खलु सद्वैतरं न धर्मेऽलभते ।

20 यद्वेतद् वज्रोक्ता आपे इति, शान्त्युक्त्य आपः, “अपेः पश्चात् पत्न्य उप-
 सृजन्ति, वैश्वानरमेव तच्छ्रमयन्ति, आपो हि शान्तिः” इति ह्याह ।
 PB. 8. 7. 8.

यद्वेतद् सःशयेऽलोपो लोपान् न्यायतर इति, यो रंधन्तरधर्मानकृत्वा
 महानाक्षीनां धर्मान् कर्त्तव्यान् मेन्येत सद्वैतव्याधातः ।

25 अथापि तस्य वज्रोक्ततरा धर्मा इति धर्मा इति ॥ १३ ॥

1 *दमिनआसिष्टयति B. 2 *गीभि G1, G2, J, K. 3 यजोक्तं B. 4 *हीयं
 मु० G1, G2, J, K. 5 *आ G1, G2, J. 6 C omits न. 7 *व० G1, G2.
 8 *जी G1, G2, J, K. 9 भवति G1, G2, J, K. 10 धर्मि is wanting in B.
 11 Wanting in C, G1, G2, J, K. 12 *वोले० C, J; *लोपो is wanting in J.
 13 *या G1, G2, J, K. 14 *व्य० C. 15 *दा G1, G2 but G2 adds प.
 16 तदे० G1, G2. 17 *वे G1, G2. 18 अन्यान् is wanting in C. 19
 कुर्याद् C, G1, G2, J, K. 20 सद्वन्तरं C, G1, G2, J, K. 21 *रार्तं० C; *मार्तं०
 G1, G2, J, K. 22 G1, G2 omit यदे. 23 आपश्च C. 24 वः K. 25
 G1, G2, J omit लोपो. 26 *या G1, G2, J, K. 27 वे B. 28 मन्वय G1, J;
 मन्व तत् G2. 29 *इयमहम्याम्या० G1, G2, J, K.

अथ अष्टमः प्रपाठकः

अंघातो अंहीनाः ।

तेषामुक्तो द्रव्याणामन्वयः ।

अथापि दशरात्रौचलोपाहीनाः ।

तत्र सिद्धानि दशरात्रिकाणि द्रव्याणि ।

5 आहीनिर्ण्या रात्रेः औतकस्यर्चोऽपेनयति ।

सत्रं चाहीनं च व्याधिर्वर्तयिषन् ।

तत्रैताः करोति—

‘पन्यपन्यमित्सोतारः’ इति । SV. 1. 123; 2. 1007; RV. 8. 2. 25.

एताः सुतवतीनां स्थाने सुतवत्य इति ।

10 “मध्यमस्य रात्रिपर्यायस्य होत्पामणी विचारयन्ति ।

दैवोदासं” वा स्यादौर्ध्वसन्नं वेति ।

विकल्पो वा स्यात् ।” Say. PB. 9. 2. 12.

अपि वा दैवोदासमहीने” कुर्यात् ।

पूर्वाध्यायं पूर्वं यज्ञस्थाने, और्ध्वसन्नं सत्रेषु, उत्तराध्यायमुत्तरे यज्ञस्थाने ।

15 अथाप्यस्मिन् सत्रवादरूपो भवति ।

“और्ध्वसन्नमपि शर्वरीषु मोहन्ति ।” [इति”] । PB. 9. 2. 10.

अथ सत्त्वाद्—“त्रिणिधनं भवति” इति । PB. 9. 1. 14.

कथं त्रिणिधनं स्यादिति ।

एतान्येवं निधनानि व्यवस्यन्त उपेयुः, सुवृत्तिभी २३४५ नृमादना
२३४५ मू मरे २३४५ पु वा २३४५ इति ।

20

1 In C only. 2 G1, G2 add जे. 3 अहीना B. 4 आविष्करो B.

5 आ रा० B. 6 सार्धेज० G1, G2, J, K. 7 पायति B. 8 वादीनां G1,

G2, J. 9 व्याव० B, C. 10 सा G1, G2, J. 11 वापि G1, G2, J. 12

हीने G1, G2, J. 13 अर्द्धे G1, G2, J. 14 Wanting in B. 15

एतान्येतान्येव C; एतान्येव G1; एतान्येव G2; एतान्येवानेव J.

तदाहुः—जनेच्छं त्रिणिधनं यदेनन्तराणि निधनानीति ।

अथवैतानि विहृतान्यनुपदमुपेयुः ।

तत्र निन्दा यदनुपायात्रिधनानामभिव्याहारः ।^१

अथवा पतानि पृथक्स्तोत्रीयासूपेयुः ।

5 तत्र निन्दा यत् संप्रायाणां निधनानां विप्रयोगः ।

यथासमाम्नायमेवोपेयुः ।

अथापि यथासमाम्नायमेवैतत् ।

स त्रिणिधनं भवतीति शाण्डिल्यायनः ।

येत्तिन्नो निधनं मात्रा भवन्तीति सर्वेषु पदेष्वभ्यासात् ।

10 सौमेधः रात्रिषामेत्याद्यस्यते ।

कौत्सैर्महीनादपनयति, सैत्रं वाहीनं च व्योविवर्तयिषन् ।

तत्रैतदाष्टौ वरुणमुखिसस्तावम् ।

‘आ त्वा विशन्तिन्दवः’ इति । SV. 1. 197; 2. 1010; RV. 1. 15. 1.

15 पतास्वेताः सोमैवतीनाः स्थाने सोमवत्य इति ।

समुद्रप्रवादां आँवत्योऽन्तेऽभिरूपा इति ॥ १ ॥

बुभूषद्यज्ञ उत्तरः ।

अपि वा षडहोतिमुपकृतः स्यात्, पतेषां स्तोमानामुपधानात् ।

तत्रोमे साम्नी वाहृतं तंश्च बृहत्पृष्टंस्योपवती^२ प्रतिपत् ।

20 [कंस्य हेतोरिति ।

बुभूषद्यज्ञोऽयं भवति ।

अनवधारितकाम इति लामकायनः ।

तत्र सर्वाभिप्रायां प्रतिपदमचिकीर्षीत् ।

अथापि षडहोऽयं संलङ्घितः ।

25 सैषा षडहप्रतिपद् भवति ।

1 Wanting in B. 2 वेत्ति B; जनेच्छन् C. 3 दन्तः K. 4 ११० B; इतां G1, G2. 5 निन्दानुपादानां नि० B. 6 C repeats this line. 7 उपेयुः G1, G2, J. 8 तन्निन्दा० B. 9 एतेषां C, G1, G2. 10 वक्ति ति० B. 11 एनं न मात्रा G1, G2, J. 12 एतं ही० B. 13 स्त्रि निधनं न मात्रां सत्रं चा० G1; स्त्रो निधनं न मात्रा सत्रे चा० G2. 14 व्यावर्तः B, C. 15 एषा० B. 16 स्तोमः G1, G2. 17 दान् B. 18 अवत्यो B; आवत्यन्ते C; आवत्यो K. 19 षडह इति तदुपकृतस्यात् B. 20 तत्र B. 21 श्रद्धासां G1, G2, J, K. 22 भवतीति C, G1, G2, J; भवति K. 23 अप्यस्य G1, G2, J. 24 B omits कस्य पद (line 25)

अथाप्युमे स्थानवती अचिकीर्षीत् ।
तन्त्रेण बृहत्प्रतिपदा रथन्तरमिति ।
अथाप्येतामेवान्यवेदाः समामनन्ति ।
आन्धीगवादुत्तरमाथर्वणम् ।

5 पडहोऽयं संलङ्घितः ।

तदेतत् प्रायश्चित्तिं साम ।

पशुकामयज्ञ उत्तरः ।

अपि^१ वा द्विरात्राप्तिमुपकृतिः स्यात्, एतेषां स्तोत्राणामुपधानात् ।

दशरात्राप्तिं वा, छन्दोमानामुपधानाद् ।

10 व्याख्यातमौभयसाम्यम् ।

अनुपृष्टं तन्त्रम्, द्वयान्याज्यानि, द्वयानि पृष्ठानि ।

द्वैविध्यात् स ब्रह्माप्तोर्यामाणां पृष्ठानां वैश्वजितानि पृष्ठानि गर्भान् करोति ।

एतानि नानात्वह्मानीति ।

15 अधाप्येवमाप्तिरितरा दशरात्रस्येति ।

सं कस्य हेतोर्गर्भान् करोतीति ।

एव^२ हि शब्दबहुषां अधीयते—गर्भवन्ति पृष्ठानि भवन्ति, आप्तोर्या-
मस्य तानि, गर्भकार^३ श^४सेत्, पशवो वै पृष्ठानि, यद् गर्भवन्ति
भवन्ति प्रजनेनैव पशुत्समर्चयन्तीति ।

20 बृहद् वैराजगर्भं करोति ।

बार्हतं वै वैराजम् ।

तेनैव तदनुरूपगर्भं वामदेव्यं महानाम्नीगर्भं करोतीति ।

आपो वै वामदेव्यम् ।

आपो महानाम्न्यः ।

25 तेनैव तदनुरूपगर्भं द्यौतं वैरूपगर्भं करोति ।

“पशवो वै द्यौतम् ।” PB. 7. 10. 13.

“पशवो वैरूपम् ।” PB. 14. 9. 8.

तेनैव तदनुरूपगर्भं कालेयं रेवतीगर्भं करोति ।

पेडं वै कालेयम् ।

1 ऽति याम B, ऽतिः स्या मा C; ऽतिम् G1, G2, J. 2 Wanting in G1, G2, J. 3 ऽवः K. 4 ऽविषाद् G1, G2, J, K. 5 गर्भा C; गर्भा G1, G2, J. 6 नानाकृतावनीति B. 7 ऽस्ति० G1, G2, J, K. 8 Wanting in G1, G2, K. 9 ऽभानि G1, G2, J. 10 ऽव G1, G2, J, K. 11 करोति C, G1, G2, J, K. 12 Wanting in G1, G2, J. 13 आपो G1, G2, J. 14 PB adds वै.

ऐडा रेचत्यः ।

तेनैव तदुत्पन्नगर्भम् ।

अथो' द्रवदिडं कालेयम् ।

कस्तेडा रेचत्यः ।

5 "तस्मिन् मिथुनादेव प्रजायते" इति । cp. PB. 16. 14. 6; 19. 11. 7.

"अपि वा सर्वाण्यार्वर्तानि वैश्वजितैरार्वर्त्तमिर्गर्भन्ति कुर्यात् ।

तत्र बृहत् सञ्चरते ।

तस्य वैरूपं विधृत्या इति ।" Ārṣ. K. V. 86b.

"तत्र गर्भविधानमाहुः—मध्यमं पर्यायं सँस्तोत्रीयं गर्भं कुर्यात्, प्रथमो-

10 तमौ मुख्यस्य, एवं गर्भोपपत्तिर्भवतीति ।" Ārṣ. K. V. 86a.

"कथं धर्माः" ।

[कर्त्तव्या] इत्येके ।

गर्भभूतानि भवन्त्यर्भूतानि, मधर्मा गर्भो भवतीति ।

कर्त्तव्या इत्याचार्याः ।" Ārṣ. K. V. 87a.

15 तत्र तान्यैव वैचनानि यानि विश्वजिति, सुरुपं जराबोधीयस्य स्थाने,
एतत् पशुसंस्तवमिति ।

उद्धरत्याधर्वणं द्विपदा ।

अत्र करिष्यन् भवति ।

तत्रैतत् सौर्विषमभ्यस्तगीत्यतिरिक्तमतिरिक्ते कल्पे ॥ २ ॥

20 प्रजातिकामयश्च उत्तरः ।

तत्र यो प्रत्यविकारः प्रजातिकामयश्चत्वात् स भवति ।

व्याख्याता उत्तरे ।

मैधेते एकस्तोमाः, एतान् कामानभ्युपकृताः ।

यथैतत् प्राक्षणम् ।

1 अथो B. 2 कस्तेडा B. 3 G1, G2, J, K add मिथुनं. 4 भवतीति G1; भवतीमि G2; भवतीमि J; भवतीमि K. 5 विरव G1, G2, J. 6 अर्त्तिमि K. 7 गर्भं भवन्ति G1, G2, J. 8 विष् B. 9 Wanting in B. 10 G1, G2, J add विधानं. 11 भोधानं B. 12 सस्तोत्रीयं C, G1, G2, J, K. 13 कुर्यात् C. 14 C, G1, G2, J, K add इति. 15 Wanting in B. 16 अनुच्यभू G1, G2, J; अनुच्यभू K. 17 C, J repeat here कथं धर्मा भवतीति. 18 विरव C, G1, G2, J. 19 सौर्विषम B. 20 अत्रतिरिक्ते G1, G2, J, K. 21 Cख, G1, G2, J, K write the first three sentences of the next section after कल्पे. 22 प्रजापतिकाम Cख; प्रजापतिवत् G1, G2, J, K. 23 प्रजापति G1, G2, J, K. 24 G1, G2, J, Cख, K begin the 3rd section from here. 25 अथैत G1, G2.

अथाप्येकस्तोमान्यहीनिकान्यहानि ।

सोऽन्ते न्यायमदिदर्शयिषीत् ।

तत् खलु बृहद्रथन्तरपृष्ठान् कुर्मः ।

राधन्तरार्द्धता ह्येते स्तोमा इति ।

5 ज्यौतिष्टोमं तन्त्रम् ।

ज्यौतिषा ह्येते स्तोमा इति ।

तत्रानुपृष्ठं द्रव्यागमः ।

षोडश्याः षोडशिनोऽनुब्राह्मणं चेति विचारयन्ति ।

किं स्तोमा अनुब्राह्मणं स्युषिति ।

10 एकविंशस्तोमा इति ।

एष एषां प्रकृतिस्तोमो भवति ।

अथाध्याहुः—अहस्तोममहः प्रथमोत्तमयोरन्विषाताम् ।

एकविंशं तु पञ्चदशस्य कुर्यात् ।

पञ्चदशं सप्तदशस्य ।

15 एवं तं स्तोमं सस्तुतोऽतिरात्रः सम्पद्यते ।

अथो यस्तस्याहो भवति, अहस्तोमं त्वेवाम्बिषुंरित्यनुब्राह्मणम् ।

अनुव्यूढमित्येतत् स्यात् ।

यो वा ह्यहः स्तोमः स षोडशिनो¹ न्यायेन ।

यो वा ह्यसीर्यामित्यहः स्तोमं चैर्नमनुयन्तं पश्यामः ।

20 “अधातो द्विरात्राः ।

तत्र ज्योतिष्टोमसर्वस्तोमौ समस्यति ।” cp. PB. 20. 11. 1.

मा विलोपे भूयान् विलोपो भूदिति च दाशरात्रिकाणोमद्वा द्वे करोति ।

अधैतानि दशरात्रस्यान्यहानि चतुर्थपष्ठे नवमदशमे इति ।

एतेषां द्रव्याण्यहीनान्तेषु² चिकीर्षितानि ।

25 तत्रोत्तरं बहिष्पवमानम् ।

1 अतन्त्रा० C. 2 एवं G1, G2. 3 तान् G1, G2, J, K. 4 एष० C, G1, G2, J. 5 ज्योति० C, G1, G2, J. 6 ज्योति० C, J. 7 अथाः B, G1, G2, J, K. 8 अस्तोममह G1, G2, J, K. 9 अन्विषातामे० G1, G2, J, K. 10 तत्त० G1, G2, J. 11 अवी० B, G1, G2, J, K. 12 अमिति C, G1, G2, J, K. 13 अतनु० B. 14 Wanting in G1, G2, J, K. 15 अशिन्यो B; अशिता G1, G2, J, K. 16 आदि० C. 17 अहः G1, G2, J, K. 18 चैवम० K. 19 अयत् C. 20 अमृति G1, G2; अमृति J, K. 21 अणं न C, G1, G2, J, K. 22 अन्ता० C, G1, G2, J, K. 23 अन्ते G1, G2. 24 अत्र G1, G2, J, K.

अन्यत् प्रतिपदो नावमिकम् ॥ ३ ॥

अथैते द्वाविष्मत्द्वाविष्कृते ।

द्वाविष्कृतं पूर्वस्याह आर्भवचर९ स्थानापन्नं भवति ।

द्वितीयस्थानं च द्वाविष्मत्तम्, उत्तरस्य माध्यन्दिने स१६दितं च ।

5 भागविलोपे भागसन्तानाय निकामयते ।

अपि चैव९ सती नेदीयसी द्वाविष्मत्द्वाविष्कृते भवत इति ।

जनुपैकर्चावैद्गणन्यायेन त्रैशोकवैखानसे जागतस्य भागस्यानुग्रहाय ।

अहीनान्तेष्वर्काश्चिकीर्षिताः ।

स१९रोधान्निह दीर्घतमसैर्कः ।

10 विपर्ययेणेतरयोरास्ति ।

स यदेतास्त्रेवै स्वयोनिः ।

अथाप्येता धृतवस्यो दक्षितवस्योऽन्तेऽभिरूपा इति ।

उंयोतिष्टोमान्युक्थान्यहीनान्तेषु चिकीर्षितानि ।

एवं पथ्यावसानमिति ।

15 आयुषमुत्तरस्य द्वितीयं करोति ।

एते सप्तायास्त्रिकट्टका इति ।

बृहत्पृष्ठं बार्हतं^{१०} तन्त्रं द्वितीय९ हि स्थानमापन्नमिति ।

उत्तरत्यन्तलक्षणानि—त्रिणवर्षयस्त्रि९शयोरन्वपार्यमुत्सेधनिवेधौ परि-
स्नानमिति ।

20 जराबोधीयमहीनेषु चिकीर्षितम् ।

एतच्छन्दोमसामेति ।

तद्यदुष्णिहि राधन्तरात् स्तोमैच्छुध्यमविध्यावयिषीत् ।

उद्ध९शीयं तैरश्च्यं वेति^{१०} विचारयन्ति ।

पूर्वस्याह उक्थान्त इत्यहोद्ध९शीयम् ।

25 उपक्रमणीयमहरिति तैरश्च्यम् ।

अषोडशिका रात्रिः स्तोमैश्चात्रेणै, अषोडशिकौ होवायुर्भवतीति ।

1 ०प्यतं K. 2 ०चौव० G1, G2, J, K. 3 ०सोकः B. 4 अभिपर्यय० B;
विपर्ययेत० G1; विपर्ययेत० G2. 5 ०स्तेनास्त्र C, G1, G2, J, K. 6 स्वरसोनिः G1,
G2, J; स्वरसोनिः K. 7 ०तामपु० B. 8 ०वस्यो० B. 9 ०ऽजे० G1, G2, J, K.
10 ०योति० G1, G2. 11 ०तत K. 12 तत्र B. 13 ०पत्रा इति. 14 त्रय is
wanting in G1, G2, J, K. 15 ०पावायामु० B. 16 ०ध्या० B; सोमाच्छुध्यसति०
G1; सोमाच्छुध्यसति० G2, J; ०मांशु० K. 17 तिति J. 18 इत्यहो० G1, G2, J,
इहो० K. 19 ०मं हा० B. 20 ०कात्रेण पो०. 21 ०कोऽजे० B, K.

“ ‘त्रिवृतपञ्चदशोऽग्निष्टोमः ।’ PB. 20. 13. 1.

उत्तरस्य पूर्वमेकस्तोमेतामिवाहो दिदेशंयिषन्नायुषो प्रच्युतं पञ्चदशं
पूर्वस्मिन्नहन्यनुगृह्णाति ।

तत्र यदेतत् स ‘रुक्षोऽभवत्’ इति । PB. 24. 13. 2.

5 कपिवेनो भयिजात्यर्थात्प्राजाय जामदग्नये दिदीक्षे” ।

ब्रह्मचारिणः सम्पन्नकुलीनमपः प्रहृत्य ।

तस्य त्रिवृतपञ्चदशमहरूपेतं बभूव ।

अथेतरस्तमर्थे साधयित्वा प्रत्याजगाम ।

सामायमिममहर्षागं निशीशैमतेति ।

10 भायुरतिरात्रमुपदधौ, ब्रह्मचारिणश्च परिहारेण यज्ञप्रत्यवहारेणैवं रुक्षो
बभूव ।

यस्त्वैतौ दोषौ परिहरेन्न रुक्षः स्यादिति ।” Caland PB. 20. 13.

4; cp. PB. 20. 13. 4, 5; ĀP. Ś. 22. 14. 20.

पूर्वैर्नैव द्रव्यकण्ठो व्याख्यातो व्याख्यातः ॥ ४ ॥

15

”द्वितीयः पटलः

अधातस्त्रिरात्राः ।

तत्र घामदेव्यं तृतीये पृष्ठे” करोति ।

लोकविधां त्रिरात्र उपकृतः ।

एतानि लोकैःसामानीति ।

20 तानि कुशलं यद्यथाभक्तिं निदधाति ।

तन्म्रेषु विप्रतिपद्यन्ते ।

आहीनिकतन्त्राणीति गौतमः ।

तद्वायत्रीभिर्विजानीमः ।

एकैवात्राहीनिकी भवति ।

25 ‘अस्य प्रक्षाम्’ इति । SV. 2. 105; RV. 9. 54. 1.

1 पूर्व एक० C, K. 2 स्तोत्रा० G1, G2, J. 3 वान्यो B. 4 निर्दिशयि० K.
5 ०१: B. 6 प्रच्यु G1, G2, J, K. 7 कपिवेनो B. 8 आव० B. 9 ०आचरा०
G1, G2, J; ०अतराय K. 10 ०न्यायव B. 11 ०वेद B. 12 ०मिदहर्षोणाद B.
13 शी० B. 14 Wanting in G1, G2, J, K. 15 चारु० B; च प्ररक्षदिति G1,
G2; च प्ररक्ष स्यादिति J, K. 16 G1, G2, J omit रुक्षो...त्र. 17 पूर्व J. 18
In D only. 19 द्वितीये B. 20 ०४ G1, G2, J; ०४ K. 21 लोके सा० C, G1,
G2, J, K. 22 प्रला B, C, G1, G2, J, K.

ता यत्करोति सहस्रवती सहस्रवचं च द्भिरूपेति ।

एकाहिकानीति धानञ्जयः ।

तद्वायवीभिरेव जानीमः ।

एकैवाग्नीनिकी भवति ।

- 5 "प्र सोमांसो विपश्चितः" इति । SV. 1. 478; 2. 114; RV. 9. 33. 1; PB. 11. 3. 1.

यत् करोति प्रवत्युपक्रमेऽभिरूपेति ।

अहरहरेवाहीनैकाद्याभ्यां वतंत इति शाण्डिल्यायनः ।

एवं युक्ता एता गायत्र्यो भवन्ति ।

- 10 अथ खल्वत्र भागविपर्ययो भवति ।

लोकविधां त्रिरात्र उपकृतः ।

तं यथाभक्त्यचिकीर्षीते ।

ते एते परेऽहनि भागविपर्ययाद् द्रव्यसर्मासेन वतंत ।

द्वितीयेऽहनि स्थानस्थानि तृतीयैकानि, भागान्वितानि तार्तीयैकानि ।

- 15 एतदेव विपरीतम् ।

तृतीये^{११} खल्वत्र द्रव्यान्तररूपाणि क्रियन्ते ।

प्रजापतेश्च वागक्षराक्षराणि च ।

आज्यादिषु प्रजापतैर्वागक्षराणि, यथोपलम्भमहस्संक्षराक्षराणि ।

एकाक्षराणिधनं यौधाजयम् ।

- 20 एष आचार्यसमयः ।

अथाप्याह—“यदार्क्षराणि प्रथममहर्भजन्त” इति । PB. 21. 5. 4.

व्याख्याता अर्काः, तथाज्यदोहानि ।” cp. PB. 21. 5. 5.

पूर्वावर्को व्यत्यस्यति^{१२} ।

अक्षराणिधनं प्रथमेऽहनि त्रिकीर्षत्राज्यदोहानां प्रथमं तृतीये ।

- 25 एवमिव ब्राह्मणं भवति—अथाप्येवमेतत् त्रिणिधनं तृतीयेऽभिरूपम् ।

1 सहस्रदत्तावभि० B; सहस्रत्तावभि० G1, G2, J, K. 2 O, G1, G2, J add तां. 3 सहस्रवती सहस्रत्तावभि० G1, G2; सहस्रवती स(हस्र K)त्तावभि० J, K. 4 अहरैकाहीनैकाद्याभ्यां G1, G2, J; अहरहरेकाहीनैका K. 5 पर्वत G1, G2, J, K. 6 ञ्नीति C, G1, G2, J, K. 7 षन् B. 8 व्या B, G1, G2, J, K. 9 द्वागमासे G1, G2, J. 10 वतंत K. 11 अस्ता O, G1, G2, J, K. 12 स्थानिसा० G1, G2, J, K. 13 दि० K. 14 तार्तीयानि G1, G2, J, K. 15 ये मय स० K. 16 वागक्षराक्षराणि C; वागक्षरा G1; वागक्षराक्षरा G2, K. 17 महःस्वक्षराक्षरा G1, G2; महःस्वक्षराक्षरा J; महःस्वक्षरा अक्षराक्षरा K. 18 क्षराणि C. 19 स व्यत्यस्यति C. 20 ञ्नीति० J, K.

अनुष्टुभिः प्रथमस्य करोति ।
अत्रैव सन्तानार्थानि भवन्ति ।
सन्तानार्थमिदं भवति ।
द्वयक्षरणिधनत्वादनुच्छन्दसम् ।

5 इतरयोरैडमन्त्यं करोति ।

इडानुप्रहार्यं बृहती वा सेन सामान्तेनापिपादयिषीत् ॥ ५ ॥

उपर्वती द्वितीयस्य प्रतिपन्नवमात् स्तोमोन्विता ।

‘कया ते अग्ने अङ्गिरः’ इति होतुराज्यम् । SV. 2. 899; RV. 8. 84. 4.
केति तृतीयमिति हि भवति³ ।

10 अधाप्योहि—“यत् सामा स्तोमो भवति तदाज्येषु निराह” इति । PB.

11. 2. 1, 2.

तौ एताः कथं त्यो यथा धामदेव्यस्यैर्वो दाशरात्रिकाण्युत्तराणि सन्तनीति¹¹ ।
स्वयोनीति¹² होतृकपृष्ठान्येतानि ।

छन्दोमध्यष्टे प्रायश्चित्तार्थं गायत्र्यर्थांश्च मैत्रायणसाम ।

15 एतद् धामदेव्यसदृशम् ।

तत् खलु बृहतीषु करोति¹³ त्रिस्थानां बृहतीं पृष्टेषु चिकीर्षन् ।

अधाप्यसिन्नक्षराक्षरं भवति ।

ककारपकारादिरकारः सन्तनि ब्रह्मसाम ।

‘अस्तावि मन्म पूर्यम्’ इति । SV. 2. 1027; RV. 8. 52. 9.

20 एता ब्रह्ममयादा इति ।

संकृत्यंछावाकसाम नवमाद् भागान्वितम् ।

अथ खल्वर्वाजामि भवति ।

लोकयिर्था त्रिरात्र उपैकृतः ।

सम्भिन्नमाभ्यां लोकाभ्यामन्तरिक्षमिति ।

1 अनु प्र० C, K. 2 Comits सन्ताना० भवन्ति. 3 र्थानिदे G1, G2, J, K. 4 अग्ने C; अग्नेय G1, G2, J, K. 5 जगती C, G1, G2, J, K. 6 अग्ने सेना G1, G2, J. 7 अथ B. 8 उपपदो B. 9 अत्रस चपाद् G1, G2; अत्रस यमाद् K. 10 भागान्विता C, G1, G2, J, K. 11 अतः C, G1, G2, J. 12 Wanting in G1, G2. 13 नीति C, G1, G2, J, K. 14 अथा प्रा० G1, G2, J, K. 15 Wanting in G1, G2, J. 16 ताः G1, G2, J, K. 17 आपत्यो B. 18 अय्यो C, G1, G2, J. 19 नोति B. 20 अस्यायनीति G1, G2, J. 21 अत्रार्थे C. 22 अपादिव G1, G2, J. 23 अय्यं स० B. 24 करोतीति B. 25 त्रिस्थानां C. 26 अत्राद्यं C. 27 सन्तान्यभा० C. 28 अत्रा० C, G2, J, खलु० G1. 29 उपा० G1, G2, J.

पाञ्चमिकीं ककुभं करोति ।
 तस्यामक्षराक्षरं भवति ।
 ककारपकारादिरकारः पिपीलिकामध्यां करोति ।
 घागुक्लोऽयं त्रिरात्रः ।

5 तत्रोभावाकारावनुष्टुभामचिकीर्षीत् ।
 नाधमिकीरुत्तराः ।

अक्षरसमासो हि तार्तीयिकेषु ।
 तासां मध्यमासुद्धरति ।
 दशरात्रलिङ्गति ।

10 तत्रैतां करोति ।

‘तै५ सखायः पुरुषचर्म’ इति । SV. 2. 1030; RV. 9. 18. 12.
 एषा सखिमती यथा वामदेवस्यर्चः ।
 ता यदावर्तयति परिव्रत्या प्रक्रमं परिजिहीर्षन् ।
 नानाग्निष्टोमसामानि ।

15 नानात्वावृत्तार्थो नानाछन्दः ।

स्वावृत्तेष्वेवं भूयो नानात्वमिति ।

स यद्विहानुष्टुभं करोति ।

बृहतीः कृत्वानुष्टुभा वेल्लेति ।

तत्रैतद् विशोविशीय५ स्वयोन्यापन्नं पुरस्तादेतत् स्थानम् ।

20 चार्कप्रवादोऽत्र भवति ।

भागान्वितान्मुक्तानि ।

‘होतां देवो अमर्त्यः’ इति । SV. 2. 827; RV. 3. 27. 7; 8. 19. 24.

तृतीयस्य होतुराज्यम्, हो इति तृतीयमिति हि भवतीति ।

गोर्धूकं प्रायश्चित्तिसाम ।

25 एतस्मिन्नक्षराक्षरं भवति ।

रेफादिरकारः सतोबृहतीं करोति ।

त्रिपदा त्रिरात्रेऽभिरूपेति ।

सत्रासादीयं मैत्रावरुणसाम ।

एतद् वामदेव्यसदृशम् ।

1 एतस्यामक्षरं C, J, K; एतस्यमक्षरं G1, G2. 2 आशु० C; आशु० G1, G2, J, K. 3 ओषु C, G1, G2, J, K. 4 नानात्वार्थो C, K. 5 सखि० B. 6 भूतो B. 7 अमः C, G1, G2, J, K. 8 जो भवति Ck. 9 चार्क० B. 10 G1, G2. J repeat it. 11 गौ० B, K.

पुरस्तादेतत् स्तोभं बहिःस्वारम् ।

यथा धामदेव्यम् ।

वारचन्तीयमग्निष्टोमसाम ।

एतद् गायत्रीसामापन्नं पुरस्तादेतत् स्थानम् ।

5 वाक्प्रवादोऽत्र भवति ।

वागुक्तोऽयं^१ त्रिरात्रः ।

अपि वानुष्टुभोपपत्त्या वाक्प्रवादेनानुग्रहो भविष्यतीति ।

अक्षरधिक्रमेऽयं^२ त्रिरात्रः ।

अपि वानुष्टुभोपपत्त्याक्षरप्रवादेनानुग्रहो भविष्यतीति ।

10 विद्वानविद्वानिति तु भवति^३ ।

नानासाधुरयं त्रिरात्रः ।

तत्र नानात्विकोऽचिकीर्षी^४ ।

कथमविद्वान्त्विक स्यादिति त्वेवैतत् सदस्यनिव प्रतिग्राहकान् कुरुत
इति ॥ ६ ॥

15 राजयज्ञ उत्तरः ।

तस्य यदेवरविधोऽहयौगः ।

एतान्यंस्ताहानि, अन्तो हि राजेति ।

महानांस्त्रीर्मध्यमस्याहः पृष्ठं करोति ।

सर्वच्छन्दस्यास्ति^५ ।

20 सर्वपशूनामालम्भो^६ भविष्यतीति ।

अथाप्येता वज्रोक्ता राजयज्ञेऽभिरूपाः, वज्री हि राजेति ।

कथं धर्मा इति ।

कर्तव्या इत्येके^७ ।

^८ते चैव करणवर्णा ये वज्रे ।

25 अपि चेह स्वस्थानतराः पृष्ठं च हि भवन्ति ।

अहीने च ।

अथापि बह्निर्मिहाशान्तं क्रियते ।

सर्वपशूनामालम्भोऽव्यभिमेथिकाः पृष्ठविलोपः ।

1 अणु० C, उपुर G1, G2, K, उत्पुर् J. 2 ओ० G1, G2, J. 3 ओ० G1, G2. 4 ओ० G1, G2, J. 5 उपपत्त्या B; पथला G1, G2, J, K. 6 ओ० B. 7 ण्ति C. 8 ण्ति B. 9 ण्ति B. 10 अन्यन्तरानि G1, G2; अन्यन्तो K. 11 ण्ति G1, G2, J, K. 12 ण्दस्यासु C, ण्दःस्यासु G1, G2, J; ण्दस्यासु III. 13 C adds न. 14 ण्ते C. 15 C, G1, G2, J, K add वज्र. 16 ण्मेथिकाः B; ण्मेथिका G1, G2; ण्मेथिका J.

तत्रापः शान्त्यर्थः, ते क्रियमाणा बृहद्रथन्तरयोर्धर्मान् कारयेयुरिति ।

अथापि संयुक्तधर्मा इति ।

अथ बृहद्रथन्तरयोर्धर्माश्च कुर्युः ।

[महानास्त्रीवल्लोत्तु नूनम् ।]*

5 महानास्त्रीनां धर्माः क्रियेरथिति ।

अकर्तव्या इत्यपरम् ।

तत्र ते वैवाकरणवर्णा ये वंजे ।

अपि च यः स्वाध्यायधर्मान् प्रतीयोत् कृत्स्नान् प्रत्येतुमर्हतीति* ।

तेऽवेलायां नोर्वे* माध्यन्दिनीन् महानास्त्रीभिः स्तुवीरन् ।

10 एका* वा द्वौ वा सम्प्रगायेतां नेतरे* शृणुयुरिति ।

पतान्येषमकुर्वतो* निर्वचनस्वाध्यायधर्मः ।

अथापि यो बृहद्रथन्तरयोर्महानास्त्रीकारितान् धर्मान् मन्येत भूयश्चा-

द्वीयसेऽनुत्तरहरेत् प्रत्यक्षे च परोक्षायानुचर्य्य गमयेदिति ।

अतस्तत्पापीयो* बृहद्रथन्तरधर्मानंकृत्वा महानास्त्रीनां धर्मान् कर्त्तव्यान्

15 मन्येत ।

सैमानोत्पाशानां समानविधानानां सतां* य एकां कुर्यात् ।

एकान् न किं सोऽत ऊर्ध्वं नै* व्योह्न्यात् ।

व्याख्याता अनुष्टुभः प्रतिपदश्चतुष्टोमे* ।

ताभिः प्रच्युतामुपवर्ती द्वितीयेऽहनि प्रतिपदं करोति ।

20 कविमन्तं प्रथमात् प्रच्युतं तृतीयेऽहन्पुनरुद्वाति ।

धामदेव्यं महानास्त्रीभिः प्रच्युतं सै स्थानेऽनुपृष्टाति ।

पार्थुरश्मं ब्रह्मसाम ।

पङ्क्तिप्रतिप्रयोजना महानामन्यः ।

1 ०र्वा G1, G2, J, K. 2 ०र्ध्वं G1, G2; ०र्ध्वं J. 3 ०हानु O, G1, G2, J, K. 4 Wanting in B. 5 ०श्रीनो G1, G2, J. 6 ०न्म G1, G2 7 Wanting in G1, G2, J. 8 Wanting in B. 9 वे G1, G2; वे J, K. 10 ०ध्यायमतिनायाकृ० G1; ०ध्यायधर्मा तवायाकृ० G2; ०ध्यायधर्मातवायाकृ० J, K. 11 प्रतिपदं B. 12 ०र्वाति B. 13 ते वे० C. 14 नोर्वेत्तव्या० C; नोर्वे मव्य० G1, G2, J, K. 15 एका B. 16 हरे G1; हरे G2, J. 17 ०न्तो C, G1, G2, J, K. 18 ०नः सा० G1, G2, J, K. 19 भूयस्तथ० B. 20 वा is wanting in G1, G2, J; ०ध्या० K. 21 C, G1, G2, J, add यो. 22 हरे is wanting in G1, G2. 23 ०नु कृत्वा B. 24 सामान्यो० G1, G2, J, K. 25 ०पारद० G1, G2; सदाना० J. 26 सतान् G1, G2, J. 27 एतान् B. 28 ०० C. 29 न्याह C, G1, G2, J, K. 30 ०वेना० C, G1, G2, J. 31 प्रच्युता० G1. 1. 32 नृहस्तान् B.

एतत् पाङ्क्तं चक्षुषाम्, अथकारणिधनम् ।

ताभ्यां प्रच्युते सन्ततिनी माष्यन्दिनेऽनुगृह्णाति ।

आशोःसामनी मां प्रच्योषतामिति ॥ ७ ॥

अथैतस्य पतन्तकस्य प्रथमेऽहनि वैष्णवीष्वनुष्टुप्सु पावमानीर्षु बहिष्प-
चमानं^१ कल्पयेदित्येक आहुः ।

एतत् प्रकृतौ दृष्टं भवतीति^२ ।

नैतदयुंश्चु स्तोमेषूपपद्यत इत्यपरम् ।

एतस्मिन्नेव बहिष्पचमाने गायत्रीः पावमानीरावपेत् ।

एतदिह द्वाविंशकृतं भवतीति^३ ।

10 चतुष्टोमकारितास्ता भवन्तीत्यपरम् ।

गायत्रीष्वेव कल्पयेदिति ।

अथ खल्वाह—एते एव पूर्वे अहनी इति ।

तत्रैके पातन्तके प्रतियन्ति ।

एतं विधाय प्रदेशो भवतीति ।

15 प्रकृत्यपभया विकारा भवन्तीत्यपरम् ।

प्राकृतस्यैवांश्वमेधस्य प्रतीयादिति ।

अथापि ते नानास्तोमाः ।

एकस्तोमोऽयं^४ भवति ।

तत्र स्वतन्त्रा एकाहाः स्युरित्येके ।

20 बहुधाकाहानां स्वातन्त्र्यं दृश्यते ।

यथा—आयुष्कामे पद्मात्रेनैवरात्रयोरिति ।

त्रिरात्रतन्त्रा इत्यपरम् ।

एवं च तन्त्राविलोपः ।^५ cp. LŚ. 9. 11. 13.

अपि चैपोऽहीनन्याय इति ।

25 अपोडशिके^६ गोआयुषी इत्यपरम् ।

एवं दृष्टे च, अपि चैवं प्रदेशो भवतीति ।

अथैव वैदत्रिरात्रं ।

1 ०साननि B, ०सानानी C- 2 वा G1, G2, J, K 3 प्रकृतोयोन्द्रा० B, मत्पेपाता० C- 4 ०नीमिर्वर्जि B- 5 ०साननि G1, G2, J- 6 ०वर्जि B- 7 ०रुष्टुः C, ०रुष्टुः G1, G2, J- 8 ०दिता G1, G2, J, K 9 द्वाविंश G1, G2, J- 10 ०वति K- 11 ०वैवने प्र० G1, G2, J, ०वैवने० K 12 ०ओ यद् भ० C, G1, G2 J; ०ओ यद् भ० K- 13 बहुधाका० B- 14 ०त्रे न० C, G1, G2, J, K- 15 त्रि is wanting in G1, G2, J, K- 16 ०को B- 17 त्रि B- 18 ०वस्य त्रि० G1, G2, J

तस्य त्रिवृत्स्तोमाः स्युः ।

पोडशिन उत्तमस्यातिरात्रस्य पोडशं प्रथमं रात्रिषाम् ।

एवं तावत् स्तोत्रीयो यथा त्रिरात्रः ।

नाना पोडशसामानि नानैत्वार्थः ।

5 नानदं प्रथमः ।

उद्धर्शीयं द्वितीयः ।

प्रतदानुष्टुभं हरिचघोनि, यथा गौरीवितम् ।

तस्य स्थाने तैरश्च्यम् ।

प्रतत् पूर्वाभ्यां सप्रायं न्याय्य उत्तमे पोडशि ।

10 अथैत उत्तर पर्तान् कामाक्षभ्युपकृताः ।

यथैतद् ब्राह्मणम् ।

स्तोमकारित्वाद्यः ।

अन्तर्वसावप्रत्यवरूढानि उत्तमस्याह उर्ध्वानि ।

लोकविधां त्रिरात्र उपकृतो रोहोपकारः ।

15 अथान्येषमन्यादृतं सधनमिति ।

न्यायकृत उत्तरो न्यायकृत उत्तरः ॥ ८ ॥

तृतीयः पदलः

“अथैव चतुर्वीरो बृहद्रथन्तरपृष्ठ एव ।

न हि पाडहिकान्यनुभवन्ति ।

20 नान्यो व्यलुलुप्सीत् ।” Ars. K. V. 74 b.

ते यन्नानाद्यन्तस्सु ब्राह्मणेनैव तद् व्याख्यातम् ।

कानि तन्त्राणीति ।

चतुरदृतन्त्राणीति गौतमः ।

तद् विजामीनः ।

25 चतुर्थेऽहनि चतुर्थप्रतिपदमादिश्यैकौहृतत्रादात्रिमुपजिगमिषधस्य प्रज्ञां
करोतीति ।

त्रीण्यहीनिकानि ।

एकमैकौहिकमिति धानञ्जयः ।

एवं पूर्वगाहीनस्यार्धानम् ।

1 स्तोमो C; व्या G1, G2, J, K. 2 ऋ० K. 3 नात्वा० G1, G2, J, K.
4 न्याय्य B. 5 ऋष्य B. 6 यत् C. 7 वल्लभो B. 8 la B only. 9 नो
B, K; नानो G1, G2, J. 10 Wanting in G1, G2, J. 11 ऋका० C, G1,
G2, J, K. 12 ऋका० G1, G2, J. 13 प्रपञ्चो G1, G2, J. 14 ऋष्य B.

एकादशतन्त्राद् रात्रेरुपायः ।

स यदेतदनन्ततन्त्रतरः स्तोमकारित आवापः ।

उद्धरति जनुपैकधौ स्तोमकल्पार्थः ।

तत्र ज्योतिष्टोमौ करोति ।

॥ तयोः स्थाने नानापवमानिकेभ्यो नानात्वार्थः ।

अथ यत्रायमर्थो भवति साप्तमिकीं तत्र ककुभं करोतीति ।

असञ्चाराय तत्र खलु पदैस्तोभान् करोति ।

चतुरोऽयं वीरानुपकृतः ।

त एते चत्वारः समानयोनयः समानार्थेयाः पुञ्जामधेया गणेशा

गणनिधनाः ।

10

अपि वा चातुर्विध्यादेव क्रियेरन् ।

तारस्तु यदेवं प्रयुङ्क्ते, एवमिदंान्तो रोहः ।

अपि खं वं दाशरात्रिकोऽयं साने" भवतीति ।

तान् खद्वन्त्यान् करोति ।

15 अत्रैपाः खद्वन्त्या इति ।

तत् कुशलं यन्नित्यासु ।

'धैस्तौ दिवः' इति । SV. 1. 558; 2. 578; RV. 9. 76. 1; PB. 14.

9. 4.

उत्तम एतासु स्वयोनिः ।

20 अधाप्येता अन्तलक्षणैः सम्पन्ना इति ।

व्याख्याता अर्काः ।

तेषां तदेवानुपूर्व्यं यत् त्रिरात्रे गोपूकं प्रायश्चित्तिसामं ।

पदस्तोभयोर्धितमर्कं द्विपदाखनुगृह्णाति ।

तेन प्रच्युतर वारवन्तीयमुष्णिह्यन्तसाम मा प्रच्योष्टेति विपरिहरति ।

25 आनुष्टुप्तेऽजाम्यर्थः ।

एतेनैवोत्तरे व्याख्याताः ।

उद्धरति पदस्तोभान् ।

न ह्येते चतुरो वीरानुपाकृताः ।

1 अत्राया त्रे० G1, G2, J. 2 यदेतदनन्ततन्त्रतरः C, यदेतदनन्ततरः G1, G2, J, K. 3 ंभ्यो C, G1, G2. 4 नावमिक्यौ C, G1, G2, J, K. 5 यत्र वदहो० C, G1, G2, J, K. 6 ोति C, G1, G2, J, K. 7 पाद० B 8 B a c d s चतुरो. ९ विदध्या० K. 10 प्रयत्ना B. 11 ंशानो C, G1, G2, J, K. 12 ंत्रिकीय० G1, G2, J, K. 13 ंसानो C. 14 खं द्वन्त्या C, खं द्व G1, G2, J. 15 तान् C, G1, G2, J, K. 16 ंद्वन्त्या B 17 धर्मा B. 18 वनदे० G1, G2, J वददे० K. 19 गो० K. 20 ंसामाः G1, G2, J, K 21 व्यापम० C G1 G2 J, K

तत्र कुशलं यन्नित्यादिपदस्तोभापायादर्कः स्व ९ स्थान ९ समापद्यते ।

तस्यानुसर्मासि ९ श्रुध्यवारवन्तीये समापद्यते ।

अतो यो द्रव्यविकारः स्तोर्मकारितः स भवति ॥ ९ ॥

अथ खल्वाह—“वासिष्ठस्य जनित्रे भवतः” इति । PB. 19. 3. 8; 21.

5 11. 3; LS. 9. 12. 8.

कस्येदं ग्राहणं स्यादिति ।

बृहद्रथन्तर[योरविप्र]योगस्येत्याहुः, एते” हि विश्वोवसीयसी आजनित्रे
भवत इति ।

अपि वा रथन्तरस्यैव द्विर्योगस्यैतद्धि वासिष्ठेमिति ।

10 अपि वा रथन्तरस्यैव भवतश्च वासिष्ठस्य, एते वासिष्ठे भवत इति ।

जनित्रे एवानुकल्पयेदिति कौत्सः ।

जनित्रे भवत इति सति किमन्यदनुकल्पनात् ।

न त्वेवानुकल्पयेत् ।

न ह्येते आनवकाद्रयाज्जनुकल्पयतीति ।

15 एतेषामेव विचाराणामेकस्यैतद् ग्राहणं स्यात् ।

एकस्तोमतामिवाह्वां दिवशंयिषष्ठुत्तमे भागस्तोमान् करोति, एते प्रोत्ति-
स्थाना इति ।

पञ्चरात्रस्य चतुरात्रेणैव पृष्ठवादो व्याख्यातः ।

ते खलु स्वाहुं करोति ।

20 न ह्ययं चतुरो धीसंनुपकृतः ।

अथापि नानाभागश्चतुरात्रः ।

अथेह समानभागे चतुर्थपञ्चम इति ।

कानि तन्त्राणीति ।

एवमाह तन्त्राणीति गौतमः ।

25 तच्चतुरात्रेणैव व्याख्यातम् ।

चत्वार्याहीनिकानि ।

1 ऽवि० G1, G2, J, K. 2 आपत्ति० G1, G2, J, K. 3 ऽवते II, G1.

4 स्तोम० C; स्तोमविकारः K. 5 J omits स्यादिति वा रथन्तर (line 10). 6

योरविप्र is wanting in B. 7 ऽके B. 8 ऽस्य हवत० C; ऽस्यै हवत० G1, G2, J;

०स्य चेहवत० K. 9 ऽके II. 10 वा० B. 11 ऽत्तौ G1, G2, J. 12 ऽर्वा खेव

C, G1, G2, J, K. 13 एवस्तो० G1, G2. 14 ऽव्हां G1, G2, J. 15 प्रात० C,

G1, G2, J, K. 16 यः सवनस्यायु B. 17 ऽनुकृतः C. 18 ऽयेर G1, G2, J, K.

19 ऽश्रमाद० K. 20 G1, G2, J add तं after ०र.

एकमैकाहिकमिति धानञ्जयः ।

तत्तेनैव व्याख्यातम् ।

अग्निष्टोमः प्रथममहुरुक्षानि मर्ध्यः ।

दशरात्रन्यायेन यत्र सः स्याभिप्रयुज्यते, एषोभिप्रयुज्यते ।

5 उद्धरति षोडशिनं चतुर्थात् ।

“विराजमन्वपायः स्वराजोपेयुः ।” Ārs. K. V. 112 b.

स्तोमस्य वा लोपात् ।

अथाप्येनमतिरात्रे करिष्यन् भवति ।

तन्न संमविचारयिषीत् ।

10 उद्धरति आनीपादीयं धर्मिणि, तत् पुरा षडहे धर्मि भवति ।

तत्र याथान्तर्यात् क्रोशं प्रत्याहरति ।

अपि वा ध्रुव्येन प्रयुतमिहानुगृह्णाति ।

तदु भयत्पूर्व्वेडं याहतेऽहनीति ।

स्तोमकारित भावापः ।

15 एतेनैवोत्तरो व्याख्यातः ।

स्तोमकारित उद्धारः ।

सप्तदशस्तोमं षोडशिनं करोति ।

यो वा छद्मः स्तोमः स षोडशिनो न्यायेन ।

यो वाक्कि^{१५} अकिरेयमुत्पन्नो हि भवति ।

20 अथाप्यनादिष्टव्यूहेन भवति ।

अथ कथमहीनाहो रात्रेरितीति ।]

हसीयानित्यर्द्धः स्तोमं चैर्नैर्भनुयन्तं पश्यामः ।

अथाप्याह—सप्तदश स्तोमा नातियन्तीति^{१६} ।

प्रताप्तिमुत्तरं उपरुतः ।

25 स खल्वेकाहिकृतः ।

ते व्याख्याताः ॥ १० ॥

1 एकमैका G1, G2; एव क्यैका J, K. 2 मध्ये C, G1, G2, J, K.
3 ०स्थाहि प्र० B; ०स्थानि प्र० G1, G2, J, K. 4 एताहि प्र० II 5 ०नश्च०
B. 6 विराजाम० C, G1, G2, J, K. 7 सोम० K. 8 लोपात् C, G1, G2, J.
9 तत् G1, G2, J; wanting in K. 10 समैवि० C, G1, G2, J, K. 11 उच्चारः
G1, G2; उर J. 12 ०र्द्ध C; स्तोमं is wanting in C, G1, G2, J, K. 13
०र्द्धि B. 14 II omits हि रात्रेरितीति (line 21). 15 ०ल्लहः C, G1, G2
J, K. 16 स्ते तम० C. 17 ०न्ती C, G1, G2, J. 18 ०ल्लुप० C 19 ०र्द्ध
G1, G2, J, K. 20 खल्वेकाहा कृत्वाः C.

“ऋतुपडहे कथं रात्रिरिति ।” Ārṣ. K. V. 111 a.

अकर्त्तव्येति शौचिवृक्षिः ।

एवमुत्पन्नो हि भवति ।

अधाप्यनादिष्टा व्यूहेन भवति ।

5 अथापि कथमहीनाहो रात्रेरुपायो^१ भविष्यतीति ।

अथापि कृत्स्नतायै वै नूनमिह रात्रिः क्रियेत, कृत्स्नोऽयं पडह इति ।

अधाप्येप चतुर्थो भागो रात्रेः^२ प्रत्यर्द्धितामत्यक्रमिष्यदिति ।

“कर्त्तव्येति गौतमः ।” ibid.

आदिष्टा कल्पेन भवति ।

10 अधाप्येपाहीनैस्त^३स्था यां रात्रिस्तामवसानभूतां पष्ठमहरागच्छतीति ।

अधाप्येपोऽहीनन्यायः ।

सर्वेऽतिरोगमन्तः ।

अधाप्यंतिरात्रिकं व्रतम् ।

तस्यान्ते निपाताद् रात्रिमुपधीयमानां पश्यामः ।

15 यथा सप्तरात्रेषु ।

अथापि यः पृच्छ्यावलम्ब्य^४ पञ्चमादधोदेशाद् रात्रिर्भेदनयेत्, अर्धापा-
याद्रात्र्यपायाच्च स्तोमप्रत्यवरोहं^५, इहापि सोऽर्धागमाद्रात्रिं प्रत्ये-
तुमर्हतीति ।

यद्वेतदेवमुत्पन्न इति, अन्तर्तो वै^६ तत्र भवति, अन्तर्दर्शना रात्रिरिति ।

20 यद्वेतदनादिष्टं व्यूहेनेति, नित्यत्वाग्नूनमेनानादिशतीति ।

यद्वेतद् कथमहीनाह इति, कथं वाऽप्यतिरात्रिकोऽभविष्यदिति, पश्याम-
आहीनिकेभ्यस्तन्त्रेभ्यो रात्रेरुपायम्, यथा त्रिरात्रेषु ।

यद्वेतद् कृत्स्नोऽयं पडह इति, कृत्स्नो ह्येवं पडहः राज्या तु कृत्स्नतरो
भविष्यतीति ।

1 व्यूहादि० B, व्यानादि० G1, G2, J. 2 व्यूहेनरामार्त् B. 3 व्यानहो B. 4 योऽभविष्यदिति C. 5 रात्रेः (रात्रिः G1, G2, J) कृत्स्नेत्यं कृत्स्नोऽयं पडह इति अधाप्येप चतुर्थो भागो रात्रेः प्र० C, G1, G2, J. 6 लघ्वत्रा० B. 7 ज्ञे स० G1, G2, J. 8 यद् C, G1, G2, J, K. 9 स्तोमवसानभूतां B. 10 सर्वे वे रात्रिनः C; सर्वे वे रात्रियतः G1, G2; सर्वे वे रात्रियता J; सर्वे वे रात्रि० K. 11 व्यू (व्या J) रात्रिकं C, G1, G2, J, K. 12 व्यूहनस्य C. 13 व्यादनादे० C, G1, G2, J, K. 14 चुर० C. 15 रोहः C. 16 अत्रि C. 17 अन्ते C, G1, G2, J, K. 18 Wanting in G1, G2. 19 चष्ट्व० C, G1, G2, J. 20 निकलसन्त्रे० G1, G2, J, K. 21 देव G1, G2, J, K. 22 व्यास G1, G2, J, K.

यद्वेतदक्रमिष्यदिति, अग्रं पवातिक्रान्तो भवति ।

अतिक्रामन्तं च पश्यामः ।

यथाप्तोर्यामि गौरीबितापायात् पृथक् स्वारणि [स्तोत्राणि]^६ करोति
नानासाधुरंहीन इति ।

5 स यदेतान्येतानि रूपसम्पन्नानीति ॥ ११ ॥

आयुष्कार्मयश्च उत्तरः ।

तत्र ज्यहौ समस्य निन्दधातीति ।

अहीनज्यहं चैकाहज्यहं च ।

कस्य हेतोरिति ।

10 “त्रयः प्राणापानव्यानाः” इति । PB. 22. 2. 3.

अग्निष्टोमसंस्थं ज्योतिषम् ।

एवास्य प्राकृती संस्था ।

अथाप्येतया संस्थया चरति ।

अथापि नानास्यायामौ ज्यहौ, तांषुपक्रमसंस्थया प्राचिक्रमिषीत्^७ ।

15 अपोडशिका रात्रिः स्तोमज्ञात्रेण, अपोडशिको ह्येवायुर्भवतीति ।

द्वितीयस्याहो [बौलिष्ठं माध्यन्दिनान्त्यं^८ स्यादिति शाण्डिल्यः ।

पष्ठार्धेनेवं पुरा प्रव्ययते नेह पष्ठार्धं इति ।

पार्धमेवेति गौतमः ।

एतत् समूहसाम, समूहावच्छेदोऽयं भवतीति ।

20 तृतीयस्यानुष्टुभि] वृहत् करोति ।

ज्यहे सर्वे^९ वृहद्रथन्तरे युयुत्तमाणः ।

अजाम्यर्थं वैर्वं स्यात् ।

पृष्ठ्यावलम्ब्य उत्तरः ।

तस्य पञ्चाहो वृहद्रथन्तरपृष्ठ एव ।

25 विश्वजिति द्वि पृष्ठानि करिष्यन् भवति ।

उद्धरति पौडशिनं चतुर्थात् ।

तत् पञ्चरात्रेणैव व्याख्यातम् ।

त्रयस्त्रिंशानि पञ्चमस्याह उक्तानि ।

1 अत्यक्तं G1, G2, K. 2 अहं G1, G2, J, K. 3 अधिकं B, C. 4
पुष्टस्तां K. 5 एव G1, G2, J. 6 B, K omit it. 7 अथुरहित G1, G2, J.
8 अथमाना B. 9 G1, G2, J, K have लिखि for निदपादि... इति (line 7).
10 तानुप C, G1, G2, J, K. 11 अयि B; अकमेवपीत् G1, G2, J, K. 12
वालिष्ठ... अनुष्टुभि (line 20) wanting in B. 13 समं C, G1, G2, J, K. 14 चैव C.

रात्रिकारितो हि स्तोमप्रत्यवरोहः ।

तान् विश्वजिति करिष्यन् भवति भवति ॥ १२ ॥

चतुर्थः पटलः

अथातः सप्तरात्राः ।

5 तत्र पृष्ठं व्रतं सप्तमं करोति ।

एतदकृतं पृष्ठं भवति ।

अथाप्यनङ्गमेतद् व्रतस्य यदुक्तानि ।

तत्र ज्यैष्ठ्येतिष्टोमानि स्वस्तोमान्याहरति, षोडशिमती रात्रिरहीनन्यायेन ।

अथाप्यनङ्गमेतद् व्रतस्य यद्वाञ्छिः ।

10 तत्र वैवं कृत्वा तमा रात्रिस्तोमाहरतीति ।

सप्तदशमुत्तरस्य [व्रतम् ।

स्तोमकारित उच्चारः ।

तस्य स्तोमान्वयीत्युक्तानीति ।

किं स्तोमानि स्युरिति ।

15 एकविंशस्तोमानीति गौतमः ।

एष एषां प्रकृतिस्तोमो^{११} भवति, तमन्वियुरित्येतत्स्योत् ।

सप्तदशस्तोमानीति धानञ्जयः ।

एषोऽस्य व्रतस्य स्तोमो भवति, तमन्वियुरित्येतत्स्यात् ।

पञ्चविंशस्तोमानीति] शौचिवृक्षिः ।^{१२}

20 एष व्रतस्य प्रकृतिस्तोमो भवति, तमन्वियुरित्येतत् स्यात् ।

अथाप्येवं तासां स्तोत्रीयाणामनुग्रहो भवति यैः पञ्चविंशाद् व्रतात्

सप्तदशे क्रियमाणेऽप्यन्ति ।

वे^{१३} पक्षस्तोत्रीये नानुगृह्येते ।

[ते^{१४}] चेदनुजिघृक्षेत् त्रिणवं प्रथममुक्तं कुर्यात् ।

25 एकविंशं स्तोमं षोडशिनं करोति ।

एषोऽस्य प्रकृतिस्तोमो भवति ।

अथाप्येवं तासां स्तोत्रीयाणामनुग्रहो भवति यैश्चैतच्छौचिवृक्षिरिति ।

1 in B only. 2 B adds इति. 3 तद् G1, G2. 4 कृष्टं K. 5 अनङ्गं G1, G2, J, K. 6 B adds यद् व्रतस्य. 7 ज्यैष्ठ्येतिष्टोमानः B. 8 स्मृतिः B. 9 अथमङ्गं G1, G2. 10 ज्येन G1, G2, J. 11 स्तोमो हं C; स्तोमो हं G1, G2, J, K. 12 B has व्रतस्तोमान्वयानीति for व्रतम् । स्तोमां स्तोमानीति (line 19). 13 Wanting in G1, J. 14 G1, G2, J add न. 15 G1, G2, J omit स्यात्. 16 एष G1, G2, J, K. 17 Wanting in G1, G2, J, K. 18 यः B. 19 द्विपक्षं C, G1, G2, J, K. 20 Wanting in B, G1, G2, K. 21 एतं पक्षं C, G1, G2, J, K. 22 पक्षं B.

छन्दोमपवमानमुत्तरस्य व्रतम् ।

स्तोमकारित आवापः ।

अथ स्वस्वत्र विधर्माकरिष्यन् स्तोमज्ञात्रेण कस्माद् धर्मं करोतीति ।

द्वन्द्वयोः साम्नोर्याधान्तर्यात् पूर्वमादत्ते ।

5 अथाप्येतस्याधिकृतं निधनं भवति ।

अधिकारः पूर्वो^१ विकारादित्येके ।

एकविंशान्युक्तानि ।

एकविंशस्तोमं^२ पोडशिनं करोति ।

तद् व्याख्यातम् ।

10 प्रथमे सप्तरात्रेऽभ्यास उक्तः ।

उत्तरस्य पञ्चाहो बृहद्रथन्तरपृष्ठः ।

चतुर्थस्याह एकविंशः पोडशी ।

“पञ्चमस्याहः पार्थस्य लोक आकूपारम्” वाचेयं वेति विचारयन्ति ।

Ārs. K. VII 12 b.

15 नानापुरुषकल्पौ स्यातामिति ह स्माह घानञ्जयः ।

अन्य एवाकूपारमरोक्षयिष्यत, अन्य आत्रेयम् ।

आत्रेयं चैवाभिरूपतरं पञ्चमेऽहनि स्थानं सम्मितम्, पञ्चमस्याना अत्रय इति ।

चतुर्थस्याहः शुद्धाशुद्धीयस्य लोक आकूपारम् ।

20 पञ्चमस्याहः पार्थस्यात्रेयम् ।

पार्थ चैव नित्यम् ।

अहः पार्थ व्याख्यातम् ।

आत्रेयं तु सल्लु कुर्वन्त उभयोरनुग्रहो भवति ।

व्रते हि पार्थ करिष्यन् भवति ।

25 चतुर्विंशं यदिष्यवमानं सप्तदशस्तोमं व्रतं करोति ।

तत्र त एवोक्त्यानां^३ स्तोमविचारा र्यत् सप्तदशे व्रते ॥ १३ ॥

1 दास G1, G2, J, K. 2 वि० G1, G2, J, K. 3 ओडवि० C. 4
•रिति C, G1, G2, J, K. ॥ एवन्वक्तुं B; वाक्तुं G1, G2. 6 •रती० B; •रमिती०
C; •रमराच० G1, G2, J. 7 •ने स० K. 8 आत्रेयमा० G1, G2, J; आत्रेयमा० K.
9 हं B; यान् K.

अथ नवमः प्रपाठकः

अथ प्रतिष्ठाकामयज्ञ उत्तरः ।

स सखेकाहं हूतः ।

ते व्याख्याताः ।

जनकसप्तरात्रे चत्वार्याहीनिकानि ।

5 अहानि आहीनिकतन्प्राप्यनन्तत्वात् ।

उद्धरति षोडशिनं चतुर्थात् ।

[तद्] व्याख्यातम् ।

व्याख्याता अर्काः ।

तेषां तदेयानुपूर्व्यं यत् त्रिरात्रे ।

10 'धर्ता दिवः' इति SV. 1. 558; 2. 578; RV. 9. 76. 1; PB. 14.9.4.

उत्तमं पतासु स्वयोनिः ।

द्वितीयस्याहः सौमरम्, उफधानां ब्रह्मसाम कुर्यादिति धानञ्जयः । cp. PB. 8. 8. 11.

15 त्रैककुम्भं हि चतुर्थे करिष्यन् भवति ।

धौपगंवमेवेति गौतमः ।

अतिरात्रे सौमरं करिष्यन् भवति ।

एवमुभयोरनुग्रह इति ।

षोडशिर्मती रात्रिरहीनन्यायेन ।

20 अत्रैव चतुष्टोमः षोडशिमानिति शौचिवृद्धिः ।

शम्भूपुत्रो नात्र च, नेति राजायणीपुत्रः ।

- पृष्ठयः स्तोम उत्तरस्य ।
 पडहो वृहद्रथन्तरपृष्ठय पव ।
 विश्वजिति हि पृष्ठयानि करिष्यन् भवति ।
 चतुर्थस्याहः ।
- 5 'प्रत्यस्मिन् पिपीपते' इति SV. 1. 352; 2. 790; RV. 6. 42. 1.
 गौरीवित् पोडशिसाम ।
 चिराजमन्त्रपाय स्वराजोपेयुः ।
 पृष्ठापायाद्रेवत्योऽपयन्ति ।
 तत्रैतद् दार्ढ्युतमेतद् गायत्रीसामेहकारवत् परिणधनम् ।
- 10 यथा रेवत्यः ।
 विपरिहरेदौघो रन्ध्र इति गौतमः ।
 एवमिद्वारम्भेणा वृहतीति ।
 न विपरिहरेदिति धानञ्जयः ।
 अपि ह्येवमजामि ।
- 15 स किमर्थो नित्यं कर्षणं व्याचयेदिति ।
 अपराधेन्यायेन स्यात्, पोडशिका रात्रिर्धौतुशेमन्यायेन ।
 अथापि कृतः पडहे पोडशीति ।
 आयुष्कामयज्ञ उत्तरः ।
 "स यज्ञवराधो नव प्राणाः" इति । cp. PB. 22. 12. 4.
- 20 त्रिकटुकानुपद्धाति छन्दोमसादृश्यात् ।
 अथाप्येत ऊनस्य पूरयितारः ।
 पोडशिका रात्रिः" स्तोमहोत्रेण, आपोडशिको होवायुर्मन्वतीति ।
 पशुकामयज्ञ उत्तरः ।
 तत्र पञ्चाहं करोति ।
- 25 "पाङ्गाः पशवः" इति । PB. 22. 13. 3.
 यदु विश्वजितं पाङ्गानि पृष्ठानीति ।
 त्रिकटुकानुपद्धाति छन्दोमसादृश्यात् ।
 अथाप्येत ऊनस्य पूरयितारः ।
 तान् पुरस्तात् पञ्चाहस्य करोति ।

1 ०पृष्ठ C, G1, G2, J, K 2 पृष्ठानि C, G1, G2, J, K. 3 ०जाम० C, G1, G2, J, K. 4 व is wanting in C. 5 पट्टिपत्तं G1, G2, J, K. 6 अपि प० B. 7 ०म्भयोः C, K; ०म्भयो G1, G2, J. 8 ०र्वे B. 9 ०त्यय G1, G2, J; ०त्य K. 10 ०रात्रस्यापो C, G1, G2, J; ०रात्रास्यापो K. 11 ०धौतु B. 12 पूरिता० G1, G2, J, K. 13 ०रात्रस्तो० B. 14 पशुकानि C, G1, G2, J, K.

- विश्वजित् ५ दि रात्र्युपायं करिष्यन् भवति ।
 आयुषोऽनुष्टुभि बृहत् करोति ।
 व्यह्वे सप्तं बृहद्रथन्तरे युयुक्षमाणः ।
 अजाम्पयै चैव' स्याद् चार्कजम्भं वेति विचारयति ।
- 5 अथापि नैताः स्वतन्त्राः स्तोमविधां बृहदापद्यते ।
 तत्राकूपारं तृचसमाप्तये ।
 तदेतन्नैवमाद् भागान्वितम् ॥ १ ॥
 अथैष दशरात्रः बृहद्रथन्तरपृष्ठ एव ।
 तत्र खलु विश्वजितं दशमं करोति ।
- 10 स खलु विश्वजित् क्रियमाणो दशमतन्त्रं प्रत्यूहति ।
 तत् प्रत्यूहमानं पूर्वं तन्त्रे प्रत्यूहति ।
 अत्र यदेवैकं पुरा सप्तमे कर्ततन्त्रं भवति तत् प्रच्यवते ।
 अथैते पञ्चनवमयोस्तन्त्रं व्यत्यस्यति ।
 षोडशादिकैरप्यस्तोमैरभिविधीयते ।
- 15 स त्रयस्त्रिंशत् स्वतन्त्रमचिकीर्षीत् ।
 तस्येतरस्थानं परीतं भवति ।
 अत्र खल्वप्यसर्वो दशरात्रो नानातन्त्रो भवति ।
 समूहति' बृहद्रथन्तरपृष्ठान् नित्याभिः ।
 अनित्यो' ह मात्रायामकरिष्यत्, अनित्यो ह्ययं दशरात्र इति ।
- 20 नित्यास्तु चतुर्थपञ्चमयोर्जगत्योः ।
 याश्चतुर्थे नित्याः सप्तमेऽहनि ताः करिष्यन् भवन्ति ।
 अतो नित्याः करोति ।
 तद्वशेन पञ्चमे कुशलं यदेनित्याः ।
 त्रिष्टुभो' नित्याः ।
- 25 नित्यो एवाचिकीर्षीदित्यपरम् ।
 नित्ये' तन्त्रेऽनित्यौ स्तोमौ ।
 तत्र नित्यानित्यौ अभिरूपौः ।

1 व्यायस्य C, G1, G2, J, K 2 सामं B. 3 चैव G1, G2, J, K.

4 अजाम्पयाद् G1, G2, J. 5 रात्रे G1, G2, J. 6 कृतं तन्त्रं C, G1, G2, J.

7 पृष्ठं B, G1, G2, J, K. 8 षाडहिकं B; षोडशादिकं G1, G2, J. 9 ये G1,

G2, J. 10 H adda नित्यान्. 11 व्ये B. 12 अष्ट C, G1, G2, J, K. 13

यो नि० B; यनि० G1, G2, J, K. 14 Wanting in G1, G2, J, K. 15

०लाभि G1, G2, J. 16 C, G1, G2, J, K add ह. 17 ०लाभि G1, G2, J,

K. 18 ०पी B.

यदु पेटो उभयोरनित्या ।

उभय १ ह्येव तत्रानित्य २ स्तोमश्चैव तन्त्रं च ।

नित्यास्तु परयोरद्वः ।

नित्याभिर्ह्येतस्य इयं हस्य समूहः ।^१

5 नित्यास्तु नवमे ।

अन्तर्विधा हि दाशमिक्यः ।

विभ्वजित्यन्तर्विधाः करिष्यन् भवति ।

तत्र कुशलं यज्ज्योतिष्टोमं करोति ।

तन्त्राभिवृत्ते च पृष्ठान्विते च ।

10 अथ खलु दीर्घतमसोऽर्कमष्टमेऽहनि करिष्यन् भवति ।

अन्तसामान्त इति ।

तन्त्रस्थः स्वांशिरामर्कः ।

सप्तमे त्रय एव, एकोऽग्नेरर्कस्तन्त्रांशेन ।

तन्त्रचर्ममहर्भवति ॥ २ ॥

15 अथ द्रव्यसमुद्देशः ।

यानि यथास्थानं व्याख्यातानि [तैर्नि] यान्ययथास्थानं तैरेवाष्टभिः
पर्यापितेषामन्वय १ समन्वीक्षेत ।

नाना ब्रह्मसामानि नानात्वार्थः ।

इयैतनौधसचर्णानि यार्हद्रथन्तरपृष्ठान् नानाभिष्टोमसामानि नानात्वार्थः ।

20 पेडानि भूयिष्ठानि करोति ।

सामान्तस्य स्थानेऽन्तसामान्तम् ।

अथाप्येव तृतीयसवनसामान्तः ।

तमदिदर्शयिपीर्धेनान्छन्दसि^१ ।

एवंभूयो नानात्वमिति ।

25 तानीमानि^२ सप्त छन्दा १ सि नवोहं नानुभवन्ति ।

तत्र ककुभं च विराजं चोपप्रयुञ्जे ।

सा प्रायात् तानि कुशलं यद्रोहेण प्रयुञ्जे ।

1 १४ C, १४ G1, G2, — J. 2 ०वीर C, K; ०वरनि० G1, G2, J. 3
सोम० G1, G2, J. 4 महस C, J, K; यवह G1, G2. 5 H repeats it. 6
निलोऽस्तु C, G1, G2, J. 7 ०धि० B, G1, G2, J, K. 8 ०द्येन्वी C, G1, G2, J,
K. 9 ख० C. 10 ०व्येतः G1, G2, J. 11 ०यमहर्हति C; ०यमर्हति G1, G2, J
12 Wanting in B. 13 स्थानं तत्स्य० C; स्थानं तं स्य० G1, G2. 14 ०विष्यन्ना० H
15 ०येऽयं भू० B; ०वेवं भू० G1, G2, J, K. 16 C adds भवन्ति. 17 नव्याहश्रा-
वणानि । B; वारता नु भवन्ति G1, G2, J, K. 18 मत G1; तत् G2.

‘अग्र आयूँ^{२ ३ १ २}पि पवसे’ इति SV. 2. 814, 868; RV. 9. 66. 19;
PB. 6. 10. 1; 9. 8. 12.

प्रथमेऽहनि करोति ।

कस्य हेतोरिति ।

5 शुशुत्सद्यज्ञोऽयं भवति ।

सैयाग्नेयी पविताभिव्याहारा शुद्धयर्थेऽभिरूपा ।

[अथैषां शुश्वदिहाग्निष्टुतं तैत्तिरीया अधीयते ।

सैयाग्निष्टुदनुग्रहाय स्यात् ।

स्वादिष्टामार्भवीयाम्, एषा स्वाहुमती पविताभिव्याहारा शुद्धयर्थेऽभि-
रूपा ।]

10

अथान्यैकादिकी भवति ।

अथ खल्वत्र पौष्कलं भवति ।

शुद्धं स्यैतद् भवति यत् पुष्कलमिति ।

अथान्यैकादिकमेकादसमासः शुश्वदिह तैत्तिरीयां अधीयते ।

15 नाना मध्ये निधनानि न दाशरात्रिकाणि ।

मध्ये^० निधनान्यनु भवन्ति ।

अतश्छन्दस्यान्यु[पप्रयुक्ते ।

‘आ सोम स्वानो अग्निभिः’ इति SV. 1. 513; 2. 1039; RV. 9.
107. 10.

20 तृतीयस्य बृहती सप्तदश साध्यासां करिष्यन् भवति ।

अत एतां करोति ।

एषां सामेण्या तृचप्रथमा तृतीयं स्थानेति ।

‘वध्रवे^{१ २ ३} नु^४ स्वतषसे’ इति । SV. 2. 794; RV. 9. 11. 4.

पटृचः^५ पष्ठसप्तमयोर्विहरति ।

25 सन्तानार्थं नवचर्मम् ।

एतस्य प्रथमेऽहनि तृचं कृतम्]

‘उपासै गायता नरः’ इति । SV. 2. 1. 113; RV. 9. 11. 1; PB. 6.
9. 1; 16. 11. 2.

1 शिशुः सधोद्योऽयं C; शिशुत्सधोद्योऽयं G1, G2, J; शिशुत्सः K. 2 II omits
अथैषां ... मिरूपा (line 10). 3 पविता० C. 4 शुद्धय० C, G1, G2, J, K. 5
पौष्कलं B. 6 मध्ये-C. 7 मध्ये-C. 8 अछन्द० G1, G2; अतछन्द० J; अतछन्द०
K. 9 पप्रयुक्ते ... कृतम् (line 26) is wanting in B. 10 एतां G1, G2, J, K.
11 सामेण्या G1, G2, J, K. 12 वे स्वा० G1, G2, J, K.

वत्ये५ सप्तमस्य समूहाज्यम् ।

एतत् स्थानं सम्मितम् ।

छन्दस्ये उत्तरयोः ।

पते रूपसम्पन्ने इत्येते रूपसम्पन्ने इति ॥ ३ ॥

5

पञ्चमः पटलः

अथैष कुसुमयिन्दः ।

तत्र खलु बृहद्रथन्तरे५ करोति ।

राथन्तरवार्हतो ह्येते स्तोमा इति ।

कानि तन्त्राणीति ।

10 दशरात्रस्तोमविकृत इत्येके ।

द्वैपृष्ट्याद् द्वे तन्त्रे स्यातामित्याचार्याः ।

प्रथमद्वितीययोरिति शौचिवृद्धिः ।

एते आहीनिक इति ।

तद्विदं प्रथमतन्त्रं प्रवृत्तीभिः कृतमपरूपम् ।

15 अन्यत्रोपक्रमाद् व्यत्यसिध्य५स्तु भवति ।

तस्य स्थाने उपोतिष्टोमं करोति—प्रथमस्य प्रथम५ राथन्तरस्य राथन्त-
रमिति ।

एकौदिके इति धानक्षयः ।

एवमपर्वविलोप इति ।

20 तद्विदं११ गोस्तन्त्रमन्तविधाभिः कृतमपरूपम् ।

अन्यत्रान्ताद्व्यत्यसिध्य५स्तु भवति ।

तस्य स्थाने द्वितीयतन्त्रं करोति—

द्वितीयस्य द्वितीयं वार्हतस्य वार्हतमिति ।

स खलु दशमेऽहनि द्वितीयतन्त्रमुद्धृत्य तस्य स्थाने उपोतिष्टोमं१२ करोति,

25

एकादशतन्त्राद्वात्रिमुपजिगमिषन् ।

उक्तो द्रव्यागमः ।

समेपु स्तोमेषूभयोस्तन्त्रयोः पुनानां बृहती करोति ।

उभयोर्होषां१३ नित्येति ।

1 वत्ये G1, G2, J, K. 2 अं स० G2, G2, J, K. 3 In B only. 4 C adds वे. 5 तानि B. 6 ष्टया B, K; ष्टवे G1. 7 अवे C. 8 G1 omits प्रवृत्तीभिः गोस्तन्त्रं (line 20). 9 षुक्तं K. 10 ज्यो C, G2, J, K. 11 एकोदिक B. 12 एवं प० B. 13 तन्विदं C. 14 विदधाभिः G1, G2. 15 व्यत्यसिध्य५ C. 16 तद् B. 17 मा G1, G2, J. 18 उक्तौ G1, G2, J. 19 मां B, G1, G2, J. 20 इति B.

उष्णिक्कुम्भौ वा ।

अपि समाने भवत इत्यपरम् ।

द्विरात्रन्याय-इवेह भवति ।

द्वैतन्त्रेण द्वैपुष्ट्येन ।

5 तत्र द्वैरात्रिक्य उष्णिक्कुम्भः करोति ।

अथ यत्र राधन्तरस्याद्वैस्तुचार्थो भवति, तद्यथादक्षतुर्वीरे व्याख्यातं तथा
तत्र भवति ।

बार्हतेष्वहस्तु यौक्ताश्वहाविष्मते, अग्निष्टोमेषु हाविष्मर्तमौक्ष उफ्येषु
मौक्षमुक्थसामेति ।

10 विभक्तान्युक्तानि ।

राधन्तराणि राधन्तरेषु ।

बार्हतानि बार्हतेषु ।

तदेवार्काणां स्थानं यदृशरीत्रे तयोः सत्रगतयोर्बार्हतस्य कविमन्तं
पर्याप्तं करोति ।

15 कालेयमच्छावाकसाम ।

“अभिप्लवम्यायेनैकविंशोऽतिरात्रः ।” cp. PB. 22. 15. 5.

“य एकस्तोमानामुत्तमस्तस्य स्तोमान्वयी षोडशीत्यविचारमैकविंशः”

॥ ४ ॥ Ap. Ś. 22. 24. 7; Arṣ. K. VIII. 9. K; cp.
PB. 22. 15. 9.

20 अथेय छन्दोमवान् बृहद्रथन्तरपृष्ठ एव ।

तत्र खलु विश्वजितं दशमं करोति ।

स खलु विश्वजित् किर्यमाणच्छन्दोमान् प्रत्यूहति ।

ते प्रत्यूहमानाः पद्यमहः प्रच्यावयन्ति ।

“पृष्ठपायलभ्यस्य पञ्चाहः प्रथमस्याहः प्रसवद् यदिष्पथमानं

25 पञ्चमस्याहः” । Arṣ. K. VIII. 10 a.

“‘असृष्टं प्र चाजिनैः’ इति SV. 1. 482; 2. 384; RV. 9. 64. 4;
cp. LŚ. 4. 8. 12.

अनुरूपः” इति शाण्डिल्यायनः । PB. 13. 7. 5.

उपरिष्ठादिमं नवर्चमावर्तयिष्यन् भवति ।

30 कथमकृतस्यावर्तनं स्यादिति ।

1 G1, G2 omit ति... तप (line 6). 2 वै १० B. 3 अत्रि C, J, K.

4 •स्वान्पाद्युचार्थो B. 5 उपयत् • K. 6 अतः • J. 7 रात्रि C, G1, G2, J, K.

8 •तमस्य J. 9 अथमच्छ • B. 10 व्या G1, G2, J. 11 वै is wanting in B.

नवाहयोगा इमा भवन्तीति धानञ्जयः ।

कथमसमापयिष्यन्नवाहं नवाहयोगाः कुर्यादिति ।

व्याख्यातः समूहः ।

‘ऋतावानं वैश्वानरम्’ इति SV. 2. 1058.

5 होतुराज्यम् ।

वैश्वानरीयस्य स्थाने वैश्वानरीयः ।

वैककुभे उत्तरयोः ।

एते रूपसम्पन्ने इति ।

उद्धरति कण्वरथन्तरम्, अजामि ई भवति ।

10 तत्रैतत् सोमसाम ।

एषमिडारम्भेणा बृहतीति ।

गौरीवितापायात् पृथक् स्वाराणि करोति नानासाधुरद्दीन इति ।

स यदेतान्येतानि रूपसम्पन्नानीति ।

प्रथममाश्रेयं नमसोपहत्यैतदु बृहद्वधोनि बार्हतेऽहनीति ।

15 स्थानसम्मिमे उत्तरे इति ।

एते रूपसम्पन्ने इति ।

स्वाराणि वैककुभानि माध्यन्दिनान्त्यान्त्येतानि रूपसम्पन्नानीति ।

पेडानि जागताभ्यार्भवान्त्यानि ।

इडांभक्तयो 'हि छन्दोमा इति ।

20 स यदेतान्येतानि राधन्तरे बार्हतेऽहनीति ।

नवमेऽहनि वीर्यतमसोऽर्कमनुकल्पयन्त्येके ।

अहर्द्धाश्रेण स यदनुष्टुभि ।

एतदस्य समूहे वो न भवति ।

तर्ग्राकूपारं हृचसमाप्तये ।

25 अथ येनानुकल्पयन्ति बृहत्यां धौनुहृतं मन्पमानाः ।

यथा चैतदग्नेरर्कः ।

1 नवाहयोगा ... कुर्यादिति is wanting in G1, G2, तत्वाहयोगा J, K. 2
नीयम् C, J, K; नीय G1, G2. 3 काण्व० C, G1, G2. 4 हि C, G1, G2,
J, K. 5 ंभणा संभररावा इ० G1, G2, ०म्भराव संभररावा इ० J, ०म्भणा सभ-
रंषवा इ० K. 6 आरात्रेवं B. 7 समद्वोय तत्र B. 8 वैदुमानि C, G1, G2, J, K.
9 ०तान्यार्भवन्ति G1, G2, J; ०तान्यार्भवन्ति K. 10 ०दामक० C. 11 ०योभि B. 12
०रे वा० B. 13 स्थानं for वा न in K. 14 तत्राहू० C; तत्राहू० G1, G2, J. 15
इ० C. 16 यादाजु० B. 17 ०वेऽर्कः C, G1, G2, J.

‘सप्तमेऽहनि कृताकृत इति समापद्यते’ । Dh. Dr. Ś. 9. 3. 4.

दशमेऽहनि सामानि समूहं द्वाजैर्जिद् द्विपदास्वनुगृह्णाति संयुक्तमेतेनाह
भवतीति ॥ ५ ॥

कथं दशमधर्माः, मानसमिति

5 कर्तव्या इत्येके ।

तद् बोद्धव्यं इति ।

भर्तव्या इत्यपरम् ।

नैव समास्तथैवानुक्त्ययन्ति ।

बृहत्यां वानुक्तं मय्यमानान् दशमं च ।

10 लुब्धश्च दशरात्र इति ।

अथास्य कृतेन विभजिता मानसमध्यशाययिष्यत् ।

अथाप्यनुष्ठुप्संयोजनास्ते ।

जागतमिदं स्थानं भवति ।

अथापि सत्रोत्पादास्ते ।

15 भहीनोऽयं भवतीति ।

“अभिचर्यमाण यज्ञ उत्तरः ।” cp. PB. 22. 17. 3; Āp. Ś. 22.
24. 1.

स खल्वेकाहकृतः ।

ते व्याख्याताः ।

20 तस्य सर्वेनभार्जैः स्तोमाः संयनवद्भाजो वेति विचारयन्ति ।

एवम् सर्वे स्तोमाः संम्रयुक्त्य भविष्यन्तीति ।

“उक्थं सः स्तं ज्योतिषं बृहत्पृष्ठं यद्वत् तन्नम् ।” cp. Ārṣ K. V.
124a.

द्वितीयं हि स्थानमापन्नमिति ।

25 तत्र यो द्रव्यविकार उक्थ्यत्वाच्च बृहत्पृष्ठत्वाच्च स भवति ।

अपि च समन्तं समन्तीकाराय ।

1 समानधर्मे C, K; सम्पपधर्मे G1, G2, J. 2 द्वा० B. 3 द्वा B; ०र्जि G1, G2, J. 4 द्वा० B; द्वा० G1, G2, J, K. 5 द्वा C, G1, G2, J, K. 6 द्वा ... ०र्जि is wanting in C, G1, G2, J, K. 7 ०र्जि is suggested 8 द्वा द is wanting in B. 9 द्वा C, G1, G2, J, K. 10 द्वा is wanting in J. 11 द्वा C, G1, G2, J. 12 द्वा B. 13 द्वा B, C, J, K. 14 द्वा C, G1, G2, J; द्वा: द्वा० G1. 15 द्वा: द्वा G1, G2, K. 16 द्वा C, G1, G2, J, K. 17 द्वा B. 18 द्वा B. 19 द्वा G1; द्वा G2, J. 20 Wanting in G1, G2, J, K.

अथोत एकादशरात्रः ।
 दशरात्रान्ता अहीनाः ।
 द्वादशाहप्रभृतीनि सत्राणि ।
 किमेकं स्थानमन्तरीयमिति वा ।

5 एकादशरात्रं करोति ।

“पृथ्वावलम्बस्य पञ्चाहः, पृथ्वस्तोमस्य पैष्ठमहः” इति । Arş. K. VIII. 11. H.

पयसा पैष्ठमहरभ्यासं धृतिस्पर्द्धुकं पयोधा ।
 अत्येवं द्वे बृहस्यौ स्वरारुको बृहतीति ।

10 “पुनः कण्वरथन्तरे स्वं लोकमेति” । Arş. K. VIII. 11. H.

अजाम्यर्थं व्याख्याताः छन्दोमाः ।
 दशमस्य स्थाने चतुष्टोमं करोति ।
 कस्य द्वेतोरिति ।

छन्दोमस्य छन्दोर्मेमेत्यग्निष्टोमस्यात्यग्निष्टोमं सै रथन्तरपृष्ठो ज्योति-
 15 ष्टोमतन्त्रो यथा दशममहरिति ॥ ६ ॥

र्धेयं दशमयज्ञम्, मानसमिति ।

अकर्तव्या इत्येके ।

स्वेन^१ नामधेयेनैकाह आदिश्यते ।

“चतुष्टोमोऽग्निष्टोमः” इति । AP.Ś. 22. 24. 11.

20 भद्यापि न दशमिकं लिङ्गं दृश्यते ।

यथैतद् बहिष्पवमानस्यावृत्तिः साक्षां विप्रच्यार्वेनमनुष्टुभः परोक्षी-
 चिकीर्षेति ।

कर्तव्या इत्याचार्यः ।

येऽन्ये मानससंयुक्ताः सः स्थापनीयं तैन्मानसं “चतुष्टोमोऽग्निष्टोमः”
 25 इति । ibid.

1 अथ वे G1, G2, J, K. 2 ऋ० B; ०रीया० K. 3 G1 adds षष्ठमस्य.

4 पृष्ठं G1, G2, J, K. 5 ०भ्या राजति स० C, ०भ्यास जनित्वं G1, G2, J, K. 6 स्वरारुक् B, K; स × × रुक् Cक; स्वरारुक् Cख, G1, G2, J. 7 बृहद् B. 8 स्वरारुक् B; स्वरारुक् G1, G2, J, K. 9 ति is wanting in C. 10 सलो० G1, G2, J. 11 ०मिति C. 12 ०मल० B, मल० for छन्दोममेत्य० in G1, G2, J, K. 13 स उच्छन्दो रथ० C, G1, G2, J, K. 14 कथं दशमधर्मा मानसच्छन्दोमस्य छन्दोमवत्यग्निष्टोमस्यात्यग्निष्टोमं स उत्तररथन्तरपृष्ठो ज्योतिष्टोमः कथं दशमधर्मा मान० C, G1, G2, J, K. 15 स्वेन G1, G2, J, K. 16 आशि० C, G1, G2, J. 17 विप्रस्वावन्नम० G1, G2, विप्रस्वावनम० J, K. 18 ०बुकेभ्यः C, G1, G2, J, K. 19 ०नी B. 20 त्वं is wanting in C. G1, G2, J, K.

अथाप्यकृतेन विभ्वजिता मानसमध्यशाययिष्यत् ।

अथापि सन्नोत्पादं नाहीनकृतावचिकीर्षीत् ।

दृश्यते च दशममृते मानसात्, तथा मानसमृते दशमात् ।

न चैतद् दशमस्य यथा व्याख्यातम् ।

5 दशमसंयोजनस्तु कर्तव्याः ।

एष आचार्यसमयः ।

अथापि तन्त्रमहर्षिर्वात्रे बलिष्ठं भुवते, उद्यांता स्वादिष्टे दाशमिक्यौ दृश्येते ।

अथापि स्थानेन भार्गवमेन तन्त्रोपधिना छन्दोभ्येनेति ।

स चैव सत्तुर्विंशो दाशमिकोऽन्ते दृश्यते ।

10 यद्वेतत् स्तेन नामधेयेनैकाह आदिश्यते इति, बहुधैकाहः स्तेन नामधेये-
नादिश्यते ।

यथैष एवाध्वजिरात्रेऽभिप्लवे [चै] त्रिकट्टका इति ।

अथैतानाहीनिकतन्त्रान् ब्रूमहे ।

यथो एतन्न दाशमिकं लिङ्गं दृश्यत इति, ईंश्यत इति ब्रूमः ।

15 यथा व्याख्यातमस्थानं ॥ सामन्यूहस्य समूदो दशमार्धः ।

दृश्यते च बहिष्पवमानस्यानावृत्तिः ।

भन्यासु चालुष्टुस्तु दशमतन्त्रं यथा त्रिककुम्भः ॥ ७ ॥

तत् किम्प्रभृतयोऽहीना इति ।

उक्तमभृतय इति बहुचाः ।

20 तिस्रो मुहूर्तमात्रा अग्निष्टोमे स्तुतश्रौर्नाभिविधीयन्ते ।

ता अथापि विधीयन्ते इति ।

शश्वदङ्गणोडशिप्रभृतय एव भवन्ति ।

अत्रैष सत्तुर्धो भागः प्रथमं स्थानं लभते ।

सर्वे भागा आप्यन्ते सर्वे भक्ताः ।

25 यः स पुराहीनो भवति सोऽद्याहीन इति ।

शश्वदङ्गातिरात्रप्रभृतय एव भवन्ति ।

सर्वमादित्यचरितमैगिविधीयते ।

उभौ घण्टौ प्रकुंतिरेव ।

1 तद् C. 2 लोमासु C. 3 उद्या-सा० C; उद्या G1, G2, J. 4 ०श्यते B, G1, G2, J, K. 5 स्थानवा० G1, G2, J. 6 भागमेन B. 7 ०पेकाराः C, G1, G2, K; ०षिकाराः J. 8 ०न नादि० G1, G2; ०नादिस्संते J; ०प्यन्ते K. 9 ०तिरात्रे ३० G1, G2, J; ०ने ३० K. 10 Wanting in B. 11 यतो B. 12 दृश्यत इति is wanting in C, G1, G2, K. 13 न्या G1, G2, J; न्याय K. 14 समूदेति B. 15 ०ने G1. 16 ०पिः G1, G2, J, K. 17 ०न मभिः B. 18 कृतकृति० C, G1, G2, J, K.

- अत ऊर्ध्वं शश्वदङ्गद्विरात्रप्रभृतय एव भवन्ति ।
 द्वे पृष्ठे चर्या लभते ।
 द्वयान्यहानि रात्रन्तरवार्द्धतानीति ।
 तदिदं बृहदतिरात्रे स्थानं तदन्यैस्थानं लभत इति ।
- 5 शश्वदङ्गत्रिरात्रप्रभृतय एव भवन्ति ।
 एवमहर्भाजोऽहःसवनभागाः ।
 स्वस्थानातिरात्रावनुष्ठुषिति ।
 शश्वदङ्गचतुरात्रप्रभृतय एव भवन्ति ।
 अत्रैव चतुर्थो भागोऽहर्भजते ।
- 10 यथा पूर्वे भागा इति ।
 शश्वदङ्गपञ्चरात्रप्रभृतय एव भवन्ति ।
 शुभ्यत्युद्दैतद्युर्थमहः पञ्चमेऽहनि [रात्रिः सज्जत इति वा] ।
 शश्वदङ्गपङ्कत्रप्रभृतय एव भवन्ति ।
 अत्रैव चतुर्थो भागो भूयिष्ठभाग् भवति ।
- 15 शश्वदङ्गसप्तरात्रप्रभृतय एव भवन्ति ।
 आसप्तान् नानात्वार्जिवर्तन्ते, नानासाधुरद्दीन इति ।
 शश्वदङ्गाष्टरात्रप्रभृतय एव भवन्ति ।
 शुभ्यत्युद्दैतत् सप्तममहरष्टमेऽहनि रात्रिः सज्जत इति ।
 शश्वदङ्गनवरात्रप्रभृतय एव भवन्ति ।
- 20 अष्टरात्रे पुनरभ्युद्भूतेषु भागेषु जगत्यस्थाना भवति ।
 सौचस्थाना भवति साधस्थानं लभत इति ।
 शश्वदङ्गदशरात्रप्रभृतय एव भवन्ति ।
 एतैदि परार्धमहर्नात्वं यद्वंशमम्, नानासाधुरद्दीन इति ।
 शश्वदङ्गैकादशरात्रप्रभृतय एव भवन्ति ।
- 25 शुभ्यत्युद्दैतद् दशममहरेकादशेऽहनि रात्रिः सज्जत इति ॥ ८ ॥
 अथायं द्वादशाहोऽहीनो भवतीति सत्रमिति ।

1 B adds वा अत. 2 लभते C, G1, G2, J, K. 3 *दृष्ट स्वा० C, G1, G2, J, K. 4 *त्रयि० G1, G2. 5 *नाष्टोचतुष्टु० G1, G2, J; *नाष्टरात्र० K. 6 शश्वदङ्ग... मवन्ति (line 11) wanting in G1, G2. 7 B omits रात्रिः... वा. 8 *त्रे प्र० J. 9 *नि व० C, G1, G2, J, K. 10 *ले B. 11 रात्रि is wanting in G1, G2, J. 12 *ल्लारै० G1, G2, J, K. 13 सिध्यत B. 14 एवं J. 15 शश्वदङ्ग... लभत इति is wanting in G1, G2. 16 C, J, K omit सापस्थाना भवति. 17 अतदिप० C, G1, G2, J. 18 सद० B. 19 *ल्लारै० G1, G2, J, K. 20 सज्जत B.

अहीनो भवतीत्याहुः ।
 एको दीक्षेतेति भवति ।
 अथाप्याहीनिकाम्यद्वानीत्याचक्षते ।
 दाशरात्रिकाण्यद्वानि ।

- 5 अथाप्याह—“यद् गौरीवितेनाहीनानीति ।” cp. PB. 11. 5. 15.
 अथाप्याह—“यजमानमेवैतया वर्द्धयन्ति” इति । PB. 11. 11. 4.
 अथापि चैरूपे घटति—यजमानं धानुप्रतितिष्ठन्तमुद्राता प्रतितिष्ठतीति ।
 अथाप्यस्मिन् दक्षिणाप्रघादो भवति ।
 “ध्वस्ते वै पुरुषन्ती तरन्तपुरुमीदाम्यां पैतृदम्भिभ्या१ सहस्राण्यदित्स-
 ताम्” इति । PB. 13. 7. 12.

10

दक्षिणावन्तोऽहीना इति ।
 अथापि शश्वदनेनाभ्वर्यवो याजमानं परिचक्षते ।
 यथाहीनेनेति ।
 सत्रमित्यपरम् ।

15

उभयतोऽतिरात्रो भवति ।
 अन्यतरतोऽतिरात्रा अहीनाः ।
 समाहितः प्रायणीयोदयनीयो भवति ।
 व्यांहितप्रायणीयोदयनीर्याः । cp. PB. 23. 1. 3.
 अथाप्यन्वहं गौरीवितो भवति ।

20

नानास्वरा अहीनाः ।
 अथाप्यस्मिन् सत्रवादरूपो भवति ।
 यो वै देवानां गृहपतिं वेदसत्रे गृहपतिर्भवति ।
 भारद्वाजायना वै सत्रमासत ।
 स्तोमो युज्यते सत्रियेभ्यो गर्भः प्रतिष्ठायैव सत्रमासते ।

25

[अङ्गिरसो वै सत्रमासत ।]
 गौपायनानां वै सत्रमासीनानां सेंटः सत्रादुदस्थानी ३ स्थिता३दिति ।
 cp. PB. 13. 12. 5.

1 ०नानि शश्वदङ्गिरात्रप्रभृतय एव भवन्त्येवमहर्भाजोऽऽः सर्वभागा२ स्वसाना
 रात्रावतुष्टुभिर्नि शश्वदङ्गिरात्रप्रभृतय एव भवन्ति C, G1, G2, J; ०नानीति शश्वदङ्गातिर-
 तात्रप्रभृतय एव भवन्त्यनित्यता K. 2 वैद० C, G1, G2, J. 3 घट० G1, G2, J. 4 परिचक्षे G1, G2, J. 5 ०तेष्वि० G1, G2, J. 6 ०त्रा० B, C, ०त्राः प्रा० K. 7 द्वादित० B; व्याहृति० G1, G2, J. 8 C, J. ॥ add अहीनाः. 9 ०भ्योऽहभ्यः
 प्र० C, G1, G2, J; ०त्रोऽहभ्यः प्र० K. 10 B omits अङ्गिरसो ०० मानत. 11 यतः
 C, G1, G2, J, K. 12 ०स्थाना सतो दि० B, ०स्थाना C.

उभयं भवतीति लामकायनः, उभयथा ब्राह्मणं भवति ।

उभययेष्टं वेद येत उभयेपामयं प्रत्ययः ।

तद्येऽस्मिन्नहीनवादाः प्रत्ययत्वात्ते भवन्ति ।

सैत्रं तु भवति ।

5 सत्रकारोऽस्य भवति ।

नैवाहीनेन सत्रमित्यपरम् ।

तदप्येवमिष ब्राह्मणं भवति—“अन्यस्यै वै कामाय सत्रम्, अन्यस्यै यज्ञो न तद् सत्रेणाऽऽप्नोति, यस्यैकं यज्ञो न तद् यज्ञेनाऽऽप्नोति, यस्यैकं सत्रम् ।” इति । PB. 22. 3. 2; 22. 10. 2; 23. 8. 2.

10 तद्यथाभ्वत्थलो वृक्षो नैवाभ्वत्थ इति वदनायनः ।

अनभ्वत्थ इति ।

अयोऽहीना इति धानञ्जयः ।

एकाहाहीनोऽहीनाहीनः सत्राहीन इति ।

अयं ज्योतिष्टोमोऽतिरात्रः षोडशिमार्गैकाहाहीनः ।

15 [अत्र हि न] किञ्चनैकाहिकं कर्म हीयत इति* ।

द्वादशाहोऽहीनाहीनः ।

किञ्चनाहीनिकमहर्हीयत इति ।

गवामयनं सत्राहीनः ।

अत्र हि न किञ्चन सत्रिकमहर्हीयत इति ।

20 तद्विद् कुशलोद्दिष्टमिति शाण्डिल्यायनः ।

यस्य स्यादहीनैर्दहीन इति यस्य तु स्याद्वैर्द्वयैर्द्वयेति द्विरात्रात् प्रभृतयस्तस्याहीना इति ।

तदपि शश्वद् ब्राह्मणं भवति ।

प्रजापतिर्यज्ञकतूनसृजत ।

25 अग्निष्टोममुक्त्यं षोडशिनमतिरात्रम् ।

तैमेते द्विरात्रप्रभृतयोऽहर्गणा ब्रुवन् ।

1 वं उ G1, G2, J, K. 2 सत्रंते य० B. 3 वन्ति B, G1, G2, J. 4 होनो B, G1, G2, J, K. 5 यत्तद० C; यत्तद० G1, G2, J. 6 यस्यैकं for यस्मैक in C. 7 व्यल K. 8 ने एकाहीनः G1, G2, J. 9 अत्र न wanting in B. 10 Wanting in G1, G2 along with the next three lines. 11 ऽहीना is wanting in C. 12 अत्र हि न कि० C, K; न कि० J. 13 सत्रमहीनः C, G1, G2; सत्रहीन J. 14 अत्र हि न is wanting in J. 15 कुशलो भूतवस्तुसाहीना इति तदपि शश्वद् ब्राह्मणं भवद् द्विष्टं C, G1, G2, J. 16 ऽद्वाना० B, K. 17 ऽद्वयैर्द्वयेति C; ऽद्वयैर्द्वयेति G1, G2, J, K. 18 अत्र० C, G1, G2, J, K. 19 य एतैर्दि० C.

तस्मान्नापि महासीरिति ।

तस्मादेतेऽहीना इत्यहीना इति ॥ ९ ॥

पृष्ठः पटलः

अथातः सत्राणि ।

5 तेषां द्वादशाहः प्रथमः ।

तस्मिन्नुपकृतानि ।

तत्र द्वे उपधिस्थानेऽन्तरेणार्तिरात्रौ [च] दशरात्रं च यत्रैकेनाह्वार्यो भवतीति ।

व्रतमाह्वरति, एतदेकार्थं दृष्टमिति ।

10 तस्य तदेव स्थानं यत् संयत्सरे द्रव्यद्वयार्थं [गो*] आयुषी ।

तयोस्तदेव स्थानं यासंयत्सरे अर्थात् त्रिकटुकाः ५ अतुरद्वयार्थं प्रतचतुर्थान् पञ्चाद्वयार्थं अभिप्लवपञ्चाद्वयार्थं पटद्वयार्थं अभिप्लवः सम्प्लवन्ते ।

एतेन न्यायेनैव एवोत्तरकल्पः क्रमते ।

आचत्वारि ५ श्राद्धादुपवीयमानेष्वहस्तु रोहेणोपचयः प्रवर्तते ।

15 एत* रात्रिसत्रन्याय इत्याचक्षते ।

यदेवापषदति तद् व्याख्यास्यामः ।

तत्रास्ति ५ अयोदशरात्रे कथं व्यूहसमूहौ ।

समूहः स्यादित्येके ।

समूहो होन* सर्वस्तोमोऽन्ववैतीति¹¹ ।

20 व्यूहः स्यादिति गौतमः ।

अनादिष्टः कल्पेन समूहः ।

अथापि ह्यन्वोयोगपर्यणि भागसम्पत्तौ बोधयते ।

अथापि कृत्वोऽयं दशरात्र इति ।

व्यूहमेवैन* सन्त* समूहः सर्वस्तोमोऽन्ववैतीति ।

25 अथापि नादेक्यत् सोमसामे गौरीवितस्योवेत्यत् ।

कथं दशमधर्मा मानसमिति ।

अकर्तव्या इत्येके ।

1 *देव वे० C. 2 In B only. 3 *वि० C. 4 Wanting in B. 5 *रति C, G1, G2, J. 6 *हेरति C, G2, J; *हेरति G1. 7 Wanting in B. 8 *वतः B. 9 अभिप्लवपा० C, G1, G2, J, K. 10 एवोत्तर० C, G1, G2, J, K. 11 *व्यूहविति C, J, K; *व्यूहादिति G1, G2. 12 *अन्व० B. 13 *अथ J. 14 *सामा G1, G2, J, K. 15 *वचोदे० G1, G2, J; *वचं चारे० K.

दशमं च लुब्धश्च दशरात्र इति ।

कर्तव्या इति गौतमः ।

अनाकृतेन व्रतेन मानसमौधिनाप्यते ।

अथापि चात्रो दशकर्मं मन उपकृतं कृत्स्नोऽयं दशरात्र इति ।

5 चतुर्दशरात्रे पृष्ठ्य९ रूढावृत्तं करोति ।

सैषा मध्यावृत्तिः ।

“यत्रातिरात्रात् पृष्ठ्यमुपयन्ति, प्रथमस्याहोऽस्य प्रज्ञानुरूपः” इति
अजाम्यर्थः । Ārṣ. K. IX. 1. D.

“अथ खर्व्वेन त्रयस्त्रिंशो अहनी सन्निपततः ।

10 केनाजामीत्यह एव सामान्यात् ।

अपि वा कण्वरथन्तरमनुकल्पयेत् ।

पूर्वस्याह आर्भेव उत्तरस्य धां मध्यन्दिने” पृष्ठ्य उत्तरस्य, विपुवत्
स्थानीयो व्रतं पञ्चदशरात्रस्य । Ārṣ. K. V. 132 a.

पृष्ठ्य एवोत्तरस्य, तत्राग्निदुतमुपवधाति ।

15 सत्रप्राये ब्रह्मस्थानेवष्टिकीर्पन् ।

तस्य

‘अग्निः प्रज्ञेन जन्मना’ इति SV. 2. 1061; cp. RV. 8. 44. 12.

होतुराज्यमजाम्यर्थम् ।

व्याख्याता अन्यतोऽतिरात्राः ॥ १० ॥

20 न्यायकृतमसत्तदशरात्रात् ।

सत्तदशरात्रेऽभिप्लवपञ्चाहः सम्प्लवैते ।

ते खलु स्वतन्त्रा एव त्रिकटुकाः स्युरित्येके ।

यावत् पञ्चकान्नेयुः पडेर्व सतस्तन्त्राण्यार्पादयेयुरिति ।

भाषादयितव्यास्तन्त्राणि मन्ये इति गौतमः ।

25 अहर्गणप्रत्यवायो होवमभविष्यत् ।

इपहाद् ह्यहम् ।

एवमिव ब्राह्मणं भवति—“अनन्ता वा एता यत् पञ्चाहविधाः” इति ।
PB. 23. 11. 2.

1 मन्वा० B. 2 अपविद्याप्यते C; अपविद्याप्यते G1, G2, J; अपविद्याप्यते K. 3 वाचा K. 4 दशमं K. 5 वृत्तस्य त्रितिरात्र B; इति० G1, G2, J. 6 प्रक्षाननुरूपः C, G1, G2, J. 7 खलु B. 8 ब्रह्मी B. 9 आर्भेव C. 10 च G1, G2, J, K. 11 नैव G1, G2, J. 12 सत्तमाह G1, G2. 13 नैवे C; नैव G1, G2; नैवे J, K. 14 पट्पञ्चे० C, G2, J, K; पट्पञ्चे० G1. 15 पडेर्व वसन्त० G1, G2, J, K. 16 ण्यादावयु० G1; ण्यादावयु० G2, J. 17 न्य० C, G1 G2, J, K. 18 मन्यत C, G1, G2, J, K. 19 अनन्ता पञ्चाह पट्पञ्च पञ्चा० B.

अन्ताहर्हीतः षष्ठमुपैतीति ।

स वै पञ्चाहतन्त्र एवामविष्यन्न षष्ठात् किञ्चित् प्रत्याहरिष्यदिति ।
प्रत्याहरेदिति गौतमः ।

एवमिव ब्राह्मणं भवति—“पञ्चमेऽहनि षष्ठस्याहस्तृतीयसवनं प्रत्या-
हरति ।” cp. Ārṣ. K. IX. 2 A.

पडहाविलोपाय स त्वेव स्तोमो यः पञ्चमस्य ।

सौ धौ स रस्या रथन्तरबृहत्पृष्ठे ।

“प्रथमस्याह एव प्रक्षानुरूपः” इत्यजाम्यर्थः । Ārṣ. K. IX. 1.D; 2. A.

व्यावृत्तये पृष्ठपाभिप्लवयोः श्यैतनौधसग्रहसार्मा पौष्कलधुष्यौ-

10 णिहोः अभीवर्तसुज्ञानयोरन्वपाय रक्षासु ।

श्यैतनौधसेऽभीवर्तकारिता हि प्रगाथा इति ।

एतेनैवोत्तरे व्याख्याताः ।

पाष्टिकानि पञ्चमस्याह उक्थानि ।

तत् कुशलमुद्धरति शूर्यं द्विपदा अनन्तेनाचिकीर्षीत् ।

15 तत्रैतदैद्धमयाहं नवमार्दन्तान्वितम् ।

तद्यदेतौसु

‘यजिष्ठं त्वा ववृमहे’ इति । SV. 1. 112; 2. 763; RV. 8. 19. 3.

एता आपन्नाः पञ्चममहर्भयन्तीति ।

“लौध्रवसं मारुतं वेति” विचारयन्ति ।

20 वैभक्त रौध्रवसं पाश्चमिकं मारुतम् ।

अथ यन्नाभिप्लवो रात्रिसत्रेषु कथं कल्पविचारितानीति ।

[अकर्तव्यानीति] शौचिवृद्धिः ।

नान्यत्र संवत्सरोत्, न संवत्सरसम्मितासु च, नेति ।

कर्त्तव्यानीति गौतमः ।

25 यावन्ति यावन्त्यभ्यश्नुवीतं विदितान्यप्रतिपिद्धानि ।

अथाप्येवमासितरा संवत्सरस्येति ।

1 ०पैति K. 2 स B; मा G1, G2, J, K. 3 Wanting in C, G1, G2, J, K. 4 ०हाः C, G1, G2, J, K. 5 पञ्चम० C. 6 ०मानाः is suggested. 7 ०होऽभि० B; ०होऽभि० K. 8 गूर्द C; गूर्द G1, G2, J, K. 9 ०मादन्तान्वितं B; ०मानन्दन्तान्वित G1, G2, J. 10 ०देवता० B. 11 ०वती० B. 12 Wanting in B. 13 शौचिवृद्धिः कर्त्तव्यानीति (line 24) wanting in G1, G2, J. 14 ०तानुसं० C. 15 ०वीदेति C. 16 लिङि० G1, G2 J.

विंशतिरात्रे द्व्यहार्धे सति विभ्वजिदभिजितौ करोति ।

कस्य हेतोरिति ।

सम्पूर्णं विराजः सत्रमुपकृतम् ।

तावेतौ वैराजौ चोपि च सम्पूर्णौ स्तोमैः पृष्ठैरिति ।

5 तौ यदत्रैव पृष्ठथमात्रौ तौ पृष्ठ्यादनन्तरिर्नाविति ॥ ११ ॥

पूर्वस्मिन्नेकविंशेऽतिरात्रे संतीयोऽभिप्लव आबृत्तो भवतीति अनावृत्त इति ।

अनावृत्त इति शौचिवृत्तिः ।

न ह्यावृत्तिर्विज्ञायते ।

10 अथापि [कथं २] सप्ताहो विपुवान् स्यात् ।

आबृत्तं इति गौतमः ।

रोहप्रत्ययरोहौ सत्रमुपकृतौ विपुवानिति ।

यदेतदनादिष्टवृत्तिरिति, नाभिप्लवस्यावृत्तिः, कचनादिश्यतेऽर्थ एवावर्तयतीति ।

15 यदेतत् कथं सप्ताहो विपुवान् स्यादिति, इदंयते, षडहो विपुवत्स्थाने चतुर्दशरात्रे, तथा सप्ताहः सप्तसत्स्यति ।

अथापि यदनावृत्तोऽभविष्यदतिरात्रोऽभिप्लवः, “षडहोऽतिरात्रः, द्व्यहं-भिप्लवौ षडहावतिरात्रः” इत्यभविष्येदिति । cp. PB. 23. 15. 1; AP. S. 23. 3. 3.

20 कदावृत्तायिते त्वेतौ नानादिशति ।

उक्थ्यान्त्युत्तरस्मिन् स्वरसांक्षो ब्रुवते ।

पृष्ठोपधानात्तत्र तान्येव द्विवचनानि याम्येकविंशत्यहंकारिणाम् ।

“श्येतनौधसत्रह्यसामानः स्वरसामानः पौष्कलभुष्यौष्णिहाः, विपुवतः सामंतृचस्य लोके औभीशवम् ।” Arş. K. IX. 3. C.

- 1 ०र्ण B. 2 तावि० G1, G2, J; ताविमौ K. 3 विराजौ G1, G2. 4 वा पञ्चसूक्तैः स्तो० C; वा पञ्चपूण्यै स्तो० G1, G2, J. 5 Wanting in C. 6 ०त्तरात्रि० B. 7 ०दतिरात्रे C, G1, G2, J, K. 8 ०र्तायेऽभि० C, G1, G2, J, K. 9 ०ति B. 10 ना० G1. 11 ०जा० G1, G2, J. 12 Wanting in B. 13 स्यादिति C, G1, G2, J, K. 14 आवृत्तिरिति B. 15 ०वृत्ते G1, G2; ०कृतं कृतो K. 16 वृत्ति G1, G2. 17 ०न्तीति B. 18 ०वेदे G1, G2, J. 19 ०दः सत्स्यति B, ०दः सप्त स० G1, G2, J; ०दः सप्त स० K. 20 ०हो दितरात्रः C. 21 ०दाभि० K. 22 ०प्यद् B. 23 B adds अति. 24 त्वये C. 25 ०नुचर G1, ०नुचर० G2, J, K. 26 सर is wanting in G1. 27 सात्रे G1; ०सात्रे G2, J, K. 28 विपुवानि C; विवचनानि G1, G2, J, K. 29 ०दका० C, G1, G2, J, K. 30 साना० G1, G2, J, K. 31 ओका G1, G2, J, K. 32 अभी० B, G1, G2, J.

अभीवर्तापायात्

'आयन्त इव सूर्यम्' इति । SV. 1. 267; 2. 669; RV. 8. 99. 5.

"विकर्णमिन्द्रकतोरपायात्, न्यायकृतमा सरसदभ्यः ।" cp. Ārṣ. K. IX. 3. c, d.

5 सरसत्सु पृष्ठयं विपुवत्स्थानीयं करोति ।

अनिरुक्तं च त्रयस्त्रिंशत् ।

तं खलुत्तरस्य ज्येष्ठस्य स्तोमैरभिविधत्ते वैपुवतीयमत्याधितसत् ।

"सं एयं आवृत्तः स्तोमः पूर्वस्यहः ।

अनुपूर्वस्तोम उत्तरः ।

10 एतं विशालः ['पृष्ठ इत्याचक्षते] ।" Ārṣ. K. V. 136a.

पृष्ठस्तोमं पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च रुढावृत्तमनिरुक्तं सप्तमं मात्रासम्पू-
रणायैकाहम् ।

तत्रानुष्टुभि बृहत्करोति ।

अजाम्यर्थोऽथापि घृतस्थानो भवति ।

15 औपोत्तमादुभयसाममतमिति ॥ १२ ॥

न्यायकृतमा त्रयस्त्रिंशद्वाग्रेत् ।

तत्तत् पञ्चाद्विहितम् ।

तत् कैतमोऽयं पञ्चाह इति ।

पृष्ठस्तोमः पञ्चाहः इति कार्पेदयः ।

20 अनावेशो कमन्यं प्रतीयाम ।

अथापि यत्र यत्रैकदुको भवति आदिर्गन्त्येवैनं तत्र [तत्र] ।

अथाप्याह—“नानाग्रहसामान्युपयन्ति” इति । PB. 24. 1. 14.

एष नानाग्रहसामा भवति ।

अथापि दाशरात्रिकैरहोभिः पञ्चाहान् सरवर्णयन्तीति [पृष्ठस्तोमपञ्चा-
हत्यादेव ।

25

अथाप्याह—“त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतोचन्ति” इति । PB. 23. 3. 9;
24. 3. 4; 25. 3. 5.

1 ०सप्तः C. 2 ०४० C. K. 3 वै विपु० C. 4 Wanting in G1, G2, J. 5 एव B. 6 B omits 'इष्टय'... ७ ०तादयोप० J. 8 ०कप्त० B; ०के स० G1, G2, J, K. 9 ०सि B. 10 ०ये० G1. 11 ०यान्तप० C, G1, G2, J, K. 12 यद् G1, G2, J, K. 13 कर्म० G1, G2, J, K. 14 कापरवः C, G1, G2, J, K. 15 ०यामः B. 16 य B, G1, G2, J. 17 आदितो वैनं B. 18 Wanting in B, G1, G2, J, K. 19 ०हाव C. 20 ०यति B. 21 B omits 'इष्टयस्तोम'... सरवर्णयन्ति (p. 171. 28.).

त्रिवृत्प्रथमं दाशरात्रिकम् ।

तदेवावृत्तस्योदयनीयं भवति ।

अथापि विश्वजिता जानीमः ।

विश्वजिद् हुतं पृष्ठ्यांबिलोपानन्ववैतीति ।

5 स वै नूनमभ्यासको^१ ह्यहीनेष्वनभ्यासकं तु मन्यामहे ।

न हि विज्ञायतेऽभ्यासक इति ।

“अभिप्लवपञ्चाह इति गौतमः ।” cp. LS. 10. 4. 6.

आदिष्टः कल्पेन भवति ।

अथापि न पृष्ठपञ्चाहः कृतः ।

10 अकृतो विश्वजितेन पृष्ठस्तोमपञ्चाहः ।

अभिप्लवपञ्चाहस्तु विद्यते ।

तं कृतवदतिक्रामति ।

अथापि कृत्स्नावेव पृष्ठस्तोमौ नाभिप्रयोगं लभेते ।

कृतो बिलुप्तौ लभेयातामिति ।

15 अथापि शश्वदेकेऽध्वर्यवोऽभिप्लवपञ्चाहमादिशन्ति ।

अथापि कालयविनो व्यूहेनादिशन्ति ।

“अतिरात्रो ज्योतिर्गौरायुः पञ्चाहः ।” PB. 24. 5. 1; cp. AP. §.

23. 6. 2; LS. 10. 4. 8.

स द्वितीयः स तृतीयो विश्वजिदतिरात्र इति ।

20 यद्वेतदनादेश इति, आदेशजातिरेषा भवति यदधिकारः ।

यद्वेतदत्र यत्र त्रैकद्रुको भवति आदिशत्येवैनं तत्र तत्रेति, पृष्ठस्तोम-

पञ्चाहो वाऽऽदिश्यते, पृष्ठपाचलम्ब उच्यते नवरात्रे ह्यन्दोर्मयति

दशरात्र इति ।

यद्वेतत् “नानाग्रहसामान्युपपन्ति” इति, कारणकारितमेतद्भवति । PB.

25 24. 1. 14.

यद्वेतद्दाशरात्रिकैरहोभिः पञ्चाहोन् स एवर्णयन्तीति,^२] सङ्ख्याभिप्रायेण

तदाह—

द्वौ पञ्चाहौ दशरात्र इति ।

यद्वेतत् “त्रिवृता प्रयन्ति त्रिवृतोद्यन्ति” इति, PB. 23. 3. 9; 24. 3.

30 4; 25. 3. 5.

1 अभिप्लवत् G1, G2, J; अभिप्लव K. 2 अभिप्लव J. 3 C adds अभ्यासको.

4 नमेते G1, G2, J. 5 विश्व G1, G2. 6 तत्र for यत्र तत्रेति in G1, G2,

J, K. 7 अन्तो मः J. 8 अग्रामः B; अग्रामः G1. 9 अदिशन्तः G1. 10 अहः K.

11 रात्रि C. 12 See p. 170 no. 23. 13 अत्रापि यत्र C, G1, G2, J, K.

उत्तम एतत्त्रयस्त्रिंशद्वात्रेऽभिनन्दोद्वाहणं वदति—“अथः पञ्चाहाः
पुरस्तात् त्रय उपरिष्ठात्” इति । Say. PB. 24. 3. 4.
यद्वेतद्विभ्वजितौ आनीम इति, नेह पृष्ठ्यार्धेन विभ्वजिदंगच्छति,
विपुवर्धनेनैव आगच्छतीति ।

5 “नाना ब्रह्मसामान्युपयन्ति” इति । PB. 24. 1. 14.

यद्वि पृष्ठ्योरनुव्यत्यय ९ श्यैतनौघसे व्यैत्यहरिष्यद् भूयान् व्यत्यय
आकाङ्क्ष्योऽभविष्यत् ।

प्रतिपक्षमाज्यानामौष्णिहयोरिति श्यैतनौघसवर्णनानि ।

बाह्वर्धधन्तरपृष्ठ्याद्यु विभ्वजितं विपुवन्तमितो यदपैति तस्यैतस्मिन्नुग्रह
इति ॥ १३ ॥

10

1 एकस्मिन् B. 2 अनन्दाय वा० B. 3 अत्रिजान्ता H. 4 अर्थे G1, G2. 5
अत्रिजान्ता ग० C. 6 विषयः G1; विपु is wanting in J. 7 अर्थे H. 8 एते C,
G1, G2, J. 9 अनुव्यत्यय G1, G2. 10 व्यतिहरिष्यद् तदा B. 11 अर्थे K.
12 अत्रापैति G1, G2, J.

अथ दशमः प्रपाठकः

‘अग्निर्मूर्ध्यां दिवः ककुब्’ इति SV. 1. 27; 2. 882; RV. 8. 44. 16.
उक्थप्रणये करोति ।

कस्य हेतोरिति ।

सामेन्या मूर्धम्बती वैपुवतीयेऽभिरूपा ।

5 तत्रैतत् सत्रासाहीयमापन्नं च विश्वजितम् ।

अपि च वैपुवतीयम्, विपुवत्युमे षोडशिसामेनी करोति वैपुवती-
यमन्याधित्सन् ।

“उत्तमः पञ्चाह भावृत्तो भवती ३ अनावृत्तः” इति तद् व्याख्यातम् ।
Ārṣ. K.V. 138 a.

10 पूर्वस्मिन्नेकविंशतिरात्रे सत्रेमासं उत्तरम् ।

तत्रैते संमस्य निदधाति ।

एकविंशतिरात्रं च द्वादशाहं च ।

धेते नानात्वकृत इति ।

पञ्चाहकृतमुत्तमम् ।

15 प्रथमे विपमेयुकाः पञ्चाहाः ।

तत् पञ्चाहानेव करवाणि ।

एवं पक्षयोः समाधिरिति ।

तत्र कथं बृहद्रथन्तर इति ।

यथालोकमेव ।

20 नदीह तद् ब्राह्मणमिति ।

1 In C only. 2 साक्षा B; सामान्या C, G1, G2, J. 3 ऊर्ध्वती B. 4 वि० G1, G2. 5 आग्नि B; आग्नी G1, G2, J. 6 न्या० is suggested. 7 समना० G1, G2, J, K. 8 एतत् C. 9 सा० C. 10 एके B. 11 मंन्यु० G1, G2; मे यु० J. 12 इत्त C, G1, G2, J, K.

कथमु ब्रह्मसामनीति ।

इयैतनीधस एव ।

नदीह तद् ब्राह्मणमिति ।

यस्ये स्यात् स एवायं पञ्चाह इति ।

5 तथैव तस्य बृहद्रथन्तरे तथा ब्रह्मसामनीति ।

ते चेद्यथालोकबृहद्रथन्तराः प्रथमस्य, प्रथमस्याह एव प्रज्ञानुरूप
इत्यजाम्यर्थः ।

यँधु वा अयथालोकबृहद्रथन्तराः प्रथम एव ।

अथोपरिष्टार्थँधु ह यथालोकबृहद्रथन्तराः उत्तमे, बृहन्निधनं वार्कजंम्भमनु-
कल्पयेत् ।

10

यधु वा अयथालोकबृहद्रथन्तरा उत्तम एव ।

अथ जत्वाह—“यँधु विश्वजिति छन्दोमानुपयन्ति” इति । PB.
24. 3. 2.

कस्येदं ब्राह्मणं स्यादिति ।

15 पाडहिकानां समस्तानामिति ।

चतुषाष्टतामिति ।

छन्दसामिति ।

“‘त्रिष्टुता प्रयन्ति त्रिष्टुतोयन्ति’ इति । PB. 23. 3. 9; 24. 3. 4.

त्रयः पञ्चाहाः पुरस्तात् त्रय उपरिष्टात्” इति । Sāy. PB. 24. 3. 4.

20 न्यायकृतमाविधूतिभ्यो न्यायकृतमाविधूतिभ्यः ॥ १ ॥

संज्ञाः पठतः

अथैता विधूतयो भूतानां विधारिण्यः ।

तत्रैतानहर्गणान् करोति ।

इयँधु पडहं दशाहं द्वादशाहमिति ।

25 तानतिरंत्रैर्विधारयति ।

एव सर्वमेवं विधूतं भविष्यतीति ।

कानि तन्त्राणीति ।

दशरात्रस्तोमविकृत इत्येके ।

1 C, G1, G2, J, K add तु- 2 माह्वणता० G1, G2; माह्वणत० J. 3 व्या० B, J, K. 4 यदु B. 5 अः B. 6 अस्व B. 7 अदु G1, G2. 8 II adds उत्तमः. 9 उत्तरे C, G1, G2, J; II omits उत्तरे... अन्तरा (line 11). 10 वाक्व० B. 11 अ B. 12 Wanting in G1, G2; व J. 13 B adds त्रय. 14 Wanting in G1, G2, J. 15 In B only. 16 अहं G1, G2, J, K. 17 अहं G1, G2, J, K. 18 अहं B, K. 19 अहं G2, J, K.

- ज्योतिष्टोम इति शौचिवृद्धिः ।
 अनादेशे कमन्यं प्रतीयाम् ।
 अथाप्याह—“ज्योतिष्टोमस्याऽयनेन यन्ति” इति । PB. 25. 8. 5.
 शतसंवत्सरे ज्योतिष्टोमेन यन्तीति वैतद्योचदिति ।
 5 कौसुमिन्द इति गौतमः ।
 एते कल्पेनादिष्टे भवतः ।
 इहोतं तदभिरूपतरं यथोच्चाहीने सत्रे ह्येव समासोऽभिरूपतरः ।
 यथोच्चाहीन इति ।
 व्याख्यातानि सन्धिपामानि ।
 10 एवं चेत् सन्धिपाम स्यात् ।
 “कौत्सस्य लोक उद्धरणीयम्” । Arṣ. K. IX. 8. a.
 एतेनेडाकामश्च सिध्यत्यजामिकल्पश्चेति ।
 तद्यदेतासु
 ‘आ त्वा विशन्तिचन्द्रैः’ इति SV. 1. 197; 2. 1010; RV. 8. 12. 22.
 15 एता रात्रेर्विकृतौ दृष्टा इति, नित्यासु चेति विचारयन्ति ।
 भर्धकारितमुद्धरणीयम् ।
 स किमर्थो नित्याश्चार्धयेदिति ।
 पञ्चदशानां दशमस्य नानदं षोडशिसाम ।
 एवं छन्दसामनन्तरं यस्तदु सन्धिपामेय भवति ।
 20 यथौशनकांवे समोच्चारयिष्यत्—यथा रथन्तरापचित्या रथन्तरं सञ्चरते ।
 अथापि कावं तृतीयसवनेन समधिर्च्चारयिषीत् ।
 तद्वशेनौशनम् ।
 तत्रैते वैश्वज्योतिषवासिष्ठेऽपुरस्तात् स्तोमे पदानुसारे यथौशनकावे ।
 एकचिंशेभ्यर्कान् करोतीत्यन्तर्पयिषो हि, स यश्चैवमप्रभृतिष्वन्तर्पय-
 25 विस्वादेव ।
 अथाप्येते सप्तमप्रभृतिषु दशरात्रे दृष्टाः, उपपन्नं द्वादशाहं नवमप्रभृतिषु
 प्रयुज्येरन्निति ।

1 ०मः C, K. 2 ०मायनेन C. 3 जै० B. 4 एतेन C. 5 इहो C, इहो G1, G2, J, K. 6 ०चा० C, G1, G2, J, K. 7 ०चा० C, G1, G2, J, K. 8 एवं G1, G2, J; दे० K. 9 रात्रेर्विकृतौ G1; रात्रेर्वि० G2. 10 ०चा० G1, G2, J. 11 ०नवाके G1, G2, J. 12 संचा० B. 13 ०रेते G1, G2; ०रे J. 14 ०चि० B. 15 यथो० C; यथाशनकावे G1, G2, J; यथो० K. 16 C, G1, G2, J, K omit ती. 17 ०र्पयि० for ०र्पयि० in C. 18 यत्रवसमं... उप is wanting in G1, G2, J. 19 ०मं प्र० K.

कावस्थर्धु दीर्घतमसोऽर्कं एतासां स्थानमापन्नो द्वादशोऽहन्त्युत्सेधनिषेधौ
करोति दशमादन्तान्वितौ ।

यमातिरात्रैः, स चादित्यानामष्टावतिरात्रान् करोति, अष्टौ यमा
आदित्या इति ।

5 आदित्यानां द्वन्द्वदर्शनादभिप्लवातिरात्राणां द्वन्द्वानि करोति ।

अथ खल्वायुष्टोमे चाभिजिति चाजामिकल्पे सौभरं करोति ।

तत्त्वस्तु द्वारिवर्णस्यर्धुं करोति ।

एतासां स्थानमापन्नमिति ॥ २ ॥

अथैता आञ्जनाभ्यञ्जनाः प्रजापतीप्सामुपकृताः ।

10 तत्र सर्वस्तोममुपाह्वयति ।

एषोऽरुक्षस्तोमंतः सः स्यातः पृष्ठत इति ।

तैद् यत् पङ्क्तिं शस्थानम्, एयमपर्वचिलोप इति ।

उत्तमाभिप्लवावावृत्तौ भवतः ३ अनावृत्ताविति ।

अनावृत्ताविति शौचिवृत्तिः ।

15 न ह्यावृत्तिर्विहायते ।

अर्धोऽस्या मध्ये सर्वस्तोमो मध्यस्थानो विपुवानिति ।

आवृत्ताविति गौतमः ।

प्रतिष्ठाकामसत्र एतस्मिन् स्थाने र्वतं करिष्यन् भवति ।

नैतदन्यत्र मध्याह्नान्तोद्वा भवतीति ।

20 यद्वेतदनादिष्टावृत्तिरिति, नाभिप्लवस्यावृत्तिः, ऋ च नादिश्यतेऽर्थं पंधा-
वर्तयतीति ।

यद्वेतदमध्ये सर्वस्तोम इति, अपर्वचिलोपायैतद् भवति ।

पश्यामभ्यामध्ये विपुवन्तं यथा त्रयोदशरात्रे सरसस्त्विति ।

“संवत्सरसम्मितासु प्रायणीये चतुर्विंशं प्रतिपिच्यं त्रिवृंदेव कार्यम्”

25 इत्याह । cp. PB. 24. 14. 2; LS. 10. 5. 1.

“निष्पन्नचोदितत्वादेतदपूर्वं प्रायणीयं चेति ।

स्तोमविकारमेके ।” cp. LS. 10. 5. 2.

1 ओ० हि G1, G2. 2 C. G1, G2, J, K add हि. 3 *शास्त्रादि० C, G1, G2, J, K. 4 ओ० ने C, G1, G2, J, K. 5 द्वि० C; पत्रि० G1, G2, J, K. 6 वा० C, G1. 7 *सर्वं B. 8 न० B. 9 *भ्या० G1, G2. 10 *राशारादि० C. *राशारादि G1, G2, J, K. 11 *नरु B. 12 वं B, K. 13 *नार-
दि० C, G1, G2, J, K. 14 G1, G2, J omit वा. 15 *व्यन० C. 16 ए० B;
हुत C. 17 ओ० ने C; *न्या G1, G2, J, K. 18 वा० G1, J, K. 19 G1, G2
omit सर्वस्तोम ... व्यन्वे. 20 व्यन्वे C, G1, G2. 21 C adds तं. 22 J omits
कार्यं ... स्वेव (p. 177. 1).

तस्यैवाधिकाराच्चतुर्विंशं त्वेव कार्यमिति' निष्ठा ।

तथाहि ब्राह्मणम्—तौ एताः संवत्सरासिमुपकृताः, तत्र यदेतान्यहान्येव ५
संवत्सरस्य प्रयुक्तमन्यहानि भविष्यन्तीति ।

तृतीयेऽभिप्लव इषोवृधोर्यसमन्ते कुर्याश्चेत् कुर्यादिति ।

5 न कुर्यादित्याहुः ।

पृष्ठपक्षाभिपातिके इमे भवतः ।

न चेह पृष्ठयो भवतीति ।

कुर्यादित्यपरम् ।

नानापर्षणोरिमे सन्तानार्थे भवतः ।

10 नानापर्षतरे चैतेऽहर्गणश्चैकाहश्च ।

भूयसा चैव ५ सांवत्सरिकाणां द्रव्याणामभिप्रयोगो भवति ।

अथाप्यत्र विश्वजिद्भिजिस्तेभिपातो भवति ।

एतौ च पृष्ठयसदृशाविति ।

“आवृत्तेऽभिप्लवे कतमत् सन्तनि कुर्यादिति ।” cp. L.S. 10. 5. 4, 6.

15 “यण्यमित्येके ।” cp. L.S. 10. 5. 7.

एतदेकार्थं दृष्टम् ।

अथाप्येतदेवामावृत्तानामन्ते भवति मध्योद्वायमिदं सप्तमिति ।

अपत्यमित्यपरम् ।

एवं पुरस्ताच्छन्दोमानां द्विप्पयुक्तानि भवन्ति ।

20 सन्तनीत्यपरम् ।

एतदेवामोघं भवति ।

असम्प्राप्तेरन्ततो लोपः ।

शाकरवर्णमित्यपरम् ।

एतदेवामकृतं भवति ।

25 अथाप्येवं [सम्प्राप्येयं^{१२}] भूयः सांवत्सरिकं द्रव्यमनुगृह्यत इति ॥ ३ ॥

प्रजापतिकामसप्तमुत्तरम् ।

तत्र नवाहान् करोति, न्यूनान् प्रजापतिरिति ।

पडभिप्लवस्य सप्तस्येदं स्थानम् ।

1 अनिनिष्पद्यति G1, G2. 2 एता G1, G2, J. 3 बान्द० G1, G2, J. K. 4 प्रमु० J. 5 अन्यम० G1, G2. 6 भवेत् स० C, K; द्दिवे स० G1, G2, J. 7 B adds च्यात्र. 8 ओं J. 9 ंणोरेवैवे० C. 10 श्वैराह० K. 11 विप्र० C, G1, G2, J, K. 12 विदत्त० G1, G2, J; विदत्त० K. 13 ५५ B, G1, G2, J. 14 ५५ G1, G2, J. 15 Wanting in B. ५५: G1, G2. ५५ J 16 ५५ C.

स चाभिप्लवतामनतिचिकमिषधेतानेव पडहान् संव्यूह्य चतुरो नवाहान्
करोति ।

अथ खल्वत्र भागैस्तोमान् करोति, एतेऽयने दृष्टा इति ।

तेषां यदेवविधः सऽस्यायोगः, एवमुमे रूपे पडहरूपं च [कंकुरूपं च] ।

5 अथाप्येवं तावत्यः सऽस्या यथा पण्णामभिप्लवानामिति ।

“उद्धरत्यर्कं यो विधृतिषु” दशरात्रे ह्यर्कान् करिष्यन् भवति । Ārṣ. K.
IX. 10. d.

“रायन्तरेणाह्वा विवृतः प्रतिपर्धते ।

बाह्वेतेन पञ्चदशान्, रायन्तरेण सप्तदशान्, बाह्वेतेनैकविंशान्” अथवे-
तान् नवाहान् । Ārṣ. K. IX. 10. d.

तत्र व्यत्यासः, कुशलेनोपपद्यत इति ।

प्रतिष्ठाकामसूत्रमुत्तरम् ।

तदाज्जनाभ्यञ्जनाभिर्व्याख्यातम् ।

न्यायकृतमेकैषाष्टिरात्रात् ।

15 “अथैकैषाष्टिरात्रं संवत्सरसम्मितास्थानमेव ।” Ap. S. 23. 8. 8.

तत्र नवाहमभितः पृष्ठयौ करोति ।

एवम् सर्वैः सांवत्सरिकं द्रव्यमेतुं गृह्यत इति ॥ ४ ॥

अथ केनासऽस्तीर्णान्यभिविधीतेति ।

संवत्सरन्यायेनेत्याहुः ।

20 यथा शतरात्रमिति ।

अपि वा दशरात्रम् ।

प्रतं चीन्ते निर्धार्य सांवत्सरिकाणामह्वाः समविभागः सिध्येत् ।

तथा कल्पं कुर्वीत ।

“यथा संवत्सरसम्मितासु ।” L.S. 10. 5. 1.

25 अपि वा यत्र भागस्तोमानाः समविभागः सिध्येत्, तथा कल्पं कुर्वीत,
यथा सवितुः ककुप्सु ।

ज्योतिष्टोमेन वैधैः, ऊनस्य पूरयितेति ।

1 चतुरभिः C, G1, G2, J, K. 2 संव्यूह्य C, K; सः G1, G2, J. 3 भागाः
छोः K. 4 एते या न C, G1, G2, J, K. 5 H omits ककुपं च. 6 एते B,
G1, J. 7 वेतान् B. 8 नवाहः G1, G2, J, K. 9 ज्ञानिभ्यां B. 10 अने
B; अने G1, G2, J. 11 अथैकैषा C, G1, G2, J, K. 12 नम्यः G1, G2, J;
नम्यः K. 13 सर्वा B. 14 अथगृहं J. 15 रात्रिः G1, G2; रात्रं चान्ते
wanting in K. 16 एते G1, G2; एते J. 17 एव G1, G2; एव दश J, K.
18 समविभागः B, C, J, K. 19 तस्य C. 20 वेतान् B.

अथे प्रायणीयोदयनीययोरतिरात्रयोरदिति ।

एकत्र पोडशिनं नैकैत्र ।

तत्रै कथं स्यात् पोडशीति ।

यथा विराद संपदं संपत्स्यमानां^६ मन्येत, तथा कल्पं कुर्वीत
5 यथा संवत्सरसम्मितासु ।

अपि वा यत्र भागस्तोमानां संविभागः सिध्येत् ।

[द्वादशाहस्य च गवामयनस्य] सं विरादसम्पदं पोडश्युपकृतः ।

अथानुपपद्यमानायां प्रेरितौ^{१३} निर्णीय यथा मन्येत तथा सश्येषु प्रति-
पादयेत् ।

10 तेषां यानि रात्रिसत्रन्यायेन वर्तन्ते^{१४} पोडशिमन्तौ तत्र, यथा द्वादशाहे ।

अथ यत्र रोदधत्यवरोहौ सत्रमुपकृतमपोडशिकौ तत्र, यथा गवामयने ।

यत्रानुमन्यं पोडशी दृश्येतापोडशिकौ तत्र ।

यैत्रो न दृश्येत पोडशिमन्तौ तत्र सत्रकामस्य ।

अथैषां वा चतुष्टोमेष्वपोडशिकौ सर्वस्तोमेषु पोडशिमन्ताविति

15 'पोडशिमन्ताविति'] ॥ ५ ॥

अथैषः पठतः

अथातः सांघत्सरिकाणि ।

तेषां यद् गवामयनेन सामेति व्याख्यातम् ।

तद्यदपवदति व्यावृत्त्यर्थं^{१५} वा तत् ।

20 अपि वा ब्राह्मणेनैव कारणं वदति ।

तत्रादित्यानामयनं मुद्गिद्वलभिदौ मात्रासम्पूरणाय करोति ।

तत्रैक इन्द्रकृतो बुत्सेधनिषेधौ कुर्वन्ति ।

एष औसरपाक्षिक इति ।

1 अथा G1, G2, J. 2 ऋषयो G1, G2, J. 3 वै G1, G2; हे J. 4 तत् C; wanting in G1, G2, J. 5 G1, G2 omit संपदं. 6 नान् B; आना G1, G2, आ J. 7 मन्येत C. 8 C, G1, G2, J, K omit यथा ... सिध्येत्. 9 II omits द्वादशाहस्य ... नस्य. 10 Wanting in C, G1, G2, J, K. 11 प्रा G1, G2. 12 ओ J. 13 तेषां G1, G2, J. 14 वा B. 15 ओ B. 16 B adds च. 17 सत्रमुपकृतमपोडशिनस्तौ B. 18 रोदशी दृश्येता is wanting in C, J. 19 एतं वो G1; एतं वो G2, K. 20 यत्र C. 21 यथा B. 22 तत्र कात्स्न्याय C; सत्रकात्स्न्याय G1, G2, J. 23 अपि C, G1, G2, J. 24 Wanting in B. 25 In II only. 26 तपसं G1, G2, J. 27 व्यावृत्त्यर्थं ... वदति। त is wanting in G1; वाच्यं G2, J. 28 एव C. 29 Wanting in C, G2, J, K. 30 न तं C, G1, G2, J, K. 31 आतुं B. 32 एव B, G1, G2, J, K.

तत्र निन्दा यत् पद प्रगाथा भवन्ति, अष्टौ प्रागाधिकानीति ।

यथासमासायं त्वेवैवं पक्षयोः समाधिरिति ।

पञ्चदशत्रिवृद्भ्यामुपहिते गोआयुषी, ते पञ्चदशत्रिवृद्भ्यां प्राचिक्रमयि-
षीत् ।

5 छन्दोमस्तोमं दशरात्रे करोति, पाङ्क्तुद्वन्द्वोमा इति ।

तस्यान्ते चतुर्विंशो सन्निर्पेततः ।

तत्र पञ्चविंशं करोति ।

नानात्वार्थः स उ चतुर्विंश एव भवति ।

चतुर्विंशो ह्येवैष देकाह्नि प्रस्तुत इत्यालोभाद् वृद्धधन्तरे पृष्ठे ।

10 अथापि स्तोमहात्रेण ।

अथाप्येवं तावन्तः पृष्ठोपाया यथा गवामयने ।

समूहति धार्द्रधन्तरपृष्ठधात्, उद्धरति षोडशिनं चतुर्धात् ।

विराजमन्वपायस्वराजोपेयुः ।

स्तोमस्य वा लोभात् ।

15 अथापि यद्यु द्वैतमेकविंशमकरिष्यदुपैष्यच्छन्दोमात् ।

यदि छन्दोममैकविंशयात् ।

न चैपं सैकविंशे क्रतावनेकविंशस्तथेह भवतीति ।

अथाप्येवं तावन्तः षोडश्युपाया यथा गवामयने ।

अथाप्येवं पञ्चदशसम्पद् दशरात्रस्य सिध्यति ।

20 पदस्तोत्रीयाः पञ्चदशमतिरिच्यन्ते ।

त्रीत्यत्र सन्तनीन्येकप्रस्तायानि तेभ्यः पद प्रस्ताया लुप्यन्ते ।

एयमेपा पञ्चदशसम्पत् सिध्यतीति ॥ ६ ॥

दशमस्य चतुस्त्रिंशम् ['एकेऽग्निष्टोमसाम कुर्वते छन्दोमतांये ।

चतुर्विंशमेके ।

25 एकादस्तोमो भवतीति ।

त्रयस्त्रिंशं त्वेव स्यात् ।

क्रियमाणे ह्येवैतस्मिन् पुरा छन्दोमस्तोमम् ।]

1 G1, G2 omit तत्र. 2 ०एव B. 3 ०वैरोद C; ०मिषी G1, G2, J, K. 4 पञ्क्ता ० C, G1, G2, J, K. 5 ०पा० B, G1, G2, J, K. 6 ०सर्वः G1, G2, J, K. 7 देकाह्नि C; देकाहि G1, G2, J; एकाहे K. 8 ०वृद्धो C. 9 ०या० C, J, K. 10 भन्वपा० C, G1, G2, J, K. 11 वि०दु०...०नेक (line 17) is wanting in G1, G2, J. 12 ०दमविष्यच्छन्दोम्यात् C; ०दमविष्यच्छन्दोम्यात् K. 13 देकमेक० C. 14 तारत् तत् B. 15 ०सप्तद० C. 16 ०मि० G1, G2, J. 17 एकेऽग्नि०...०स्तोमम् (line 27) is wanting in B. 18 ०त्रये C, J.

एतदहर्भवतीति, यथा भूयस्येन ।

अथाप्याह—चत्वारश्चन्दोमा इति ।

एष एव सः शय एकस्तोमेषु ।

सर्व एव द्वादशाहो विकृतः स्यादित्येके ।

5 द्वादशाहे च श्रूयमाणे किमर्थोऽवयवं प्रतीयादिति ।

कृतप्रमाणः सः शय भवन्तीत्यपरम् ।

ते पश्यामोऽन्यावतिरात्रौ कृत्वाह—अभिजिद् द्वादशाहो विश्वजिद् द्वाद-
शाह इति ।

अथापि नानापदि रात्रेः ससन्धिकायाः स्तोमविकारो विद्यते ।

10 सा कथं सः शयेषु प्रतीयेत ।

अथापि महस्तु स्तोमेषु सन्धिस्तोत्रीयान् प्रत्यकल्पयिष्यत् ।

एतेन सर्व एकस्तोमा व्याख्याताः ।

अप्यहीनेषु, अथ योऽह्येकविंशस्तोमो वा स्यात् ।

अपि वा ये प्राक् त्रिणवत्रयस्त्रिंशद्भ्यामहस्तोमस्तेष्वन्वियादेक-
विंशमुत्तमेष्विति ।

15

“तौ खल्विमौ द्वौ” दशरात्रौ भवतः ।

उभयत्रैवाह दशमधर्मा मानसे तु विचार्यन्ति ।” cp. Ārṣ K. V.
129 b.

पूर्वस्मिन्नित्येके” ।

20 एषोऽयुक्स्तोमो विकृतो नानापृष्ठो धर्मीति ।

उत्तरस्मिन्नित्यपरम् ।

एष स्थानरथः ।

अथापीदं यदनात्मेतदन्तेऽभिरूपम् ।

अथाप्येवं व्रतस्य मानस्य चाख्येवायो भवति ।

25 अथाप्येवं त्रिवृत् पञ्चदशसम्पद् दशरात्रयोः सिध्यति ।

अथापि^१ यत्पूर्वस्मिन्नकरिष्यद् बहुना कृतो मानसमध्यशाययिष्यत् ।

अथापि [यत्] पूर्वस्माद् दशरात्राद् बह्वेति तस्यैतस्मिन्ननुग्रह इति ।

“अग्न आयूँषि पवसे” इति SV. 2. 814, 868; RV. 9. 66, 19.

1 || omits इति. || प्र० B. 3 C, G1, G2, J, K add द्वादशाहेषु. 4 ०यो G1, G2, J, K. 5 ०जी० G1, G2, J, K. 6 सन्धि० B. 7 अथेते० C, G1, G2, J, K. 8 ०मसे० B. 9 ०चरे० C, G1, G2, J, K. 10 वा C, G1, G2, J. 11 G1 omits भवतः. 12 ०वराह G2, ०भवराह J, K. 13 ०लेख K. 14 ०ष्टे C, G2, J, K. 15 चावच्यवार्थोक्तिश्चद्। G2, J, K. 16 B adds यद्. 17 कृतेन C, G2, J, K. 18 Wanting in B, G2, J, K. 19 ०हं C, K. 20 ०मह K.

उत्तरस्य दशरात्रेण करोति ।

कस्य हेतोरिति ।

शुश्रुत्सुत् सत्रमिदं भवति ।

सैषाग्नेयी पविताभिव्याहारो शुद्धयर्थेऽभिरूपा ।

5 अथाप्याग्नेर्य आङ्गिरसः, सैषाङ्गिरसी वेर्वतेति ॥ ७ ॥

प्रतिष्ठाकामसत्रमुत्तरम् ।

तत्र षाडहिकाम्नासभाजो रुद्रावृत्ताभिरुधाति ।

एव९ सिद्धौ रोद्धप्रत्यवरोद्धाविति व्याख्यातम् ।

प्रतं विपुवास्तत्रोक्तमयनेषु ।

10 अपि च गृह्यस्तोमो विद्वतेः स्यादिति ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

यज्ञसमास उत्तरम् ।

तत्रैतानि हुक्तानि स्थानानि ।

अतिरात्रः शौनासीर्यो मासो दशरात्रो महाम्रतमिति ।

15 कर्तव्यानीत्येके ।

कं एषं सत्रन्याय इति ।

अकर्तव्यानीत्यपरम् ।

एवं पुराणं वेदयन्ते ।

अथाप्यनाविष्टः प्रायणीयो व्यूहेन भवति ।

20 "तत्र यत् पुरस्तादतिरात्रमकरिर्ध्वंवलब्धो रोद्धोऽभविष्यत् ।

अपि च सुत्या९ हविर्यज्ञा इयंवेयिष्यन्निति ।" cp. LŚ. 10. 11. 4;

Katy. 24. 4. 39.

"यज्ञसमासत्वाद्धोत्रा समासः ।" cp. LŚ. 10. 12. 14.

हविर्यज्ञप्रक्रमत्वात् "अत्सरुकैश्चमसैर्भक्षयन्ति ।" cp. LŚ. 10. 12. 13;

25 Katy. 24. 4. 40; PB. 25. 4. 4; Āp. Ś. 23. 10. 11.

अथ सत्वत्र द्वौ गृह्यती सन्निपततः ।

1 ०ने C, G2, J, K. 2 शुश्रुत्सुत् C; शुश्रुत्सुत् G2, J, K. 3 षडिहा ० C. 4 ०राय B. 5 ०द्वयि G2, J, K. 6 ०य B, G2, J; ०या K. 7 ० G2, J, K. 8 ० G2, J, K. 9 Wanting in C. 10 ०मौ B; ०मौ K. 11 ०ठ B, G2, K; ०त् J. 12 ०च्यु ० B, ०च्यु G2, J. 13 ०च्युतिनि C, G2; ०च्युतिनि J. 14 G1 resumes from here (see p. 181 no. 11). 15 C, G1, G2, J, K omit क. 16 एव G1, G2, J, K. 17 ०यं कुले C, G1, G2, J, K. 18 ०यरेभ्य ० B. 19 ०य ० C. 20 ०यता G1, G2, J, K. 21 ०यततः C, G1, G2, J, K.

होत्राचर्यवेनैकेन सुवृत्तये इव, स एष वृत्त्यर्थ एव द्वितीयः ।

स यद् गृहपतिरेतद्गणस्थानमिति ।

स्वर्गकामसत्रमुत्तरम् ।

तत्र सर्वत्सरभिप्रयोगो भवति ।

5 एवं यश्चर्तपसोरभिवृद्धिरिति ।

तत्रोक्तमयनेह तेषां यान्येकाहैर्वर्तन्ते गौरीवितानि तानि ।

यानि नानाहोभिः सगौरीवितानि तानि ।

नानाहो हि सन्तानार्थं गौरीवितमिति ।

“अथ पुरुषस्य नारायणस्यायने विश्वजिदेवोभयोः पक्षसोः स्यादित्येके ।”

10 cp. LŚ. 10. 13. 4; Katy. 24. 7. 33.

एवं पक्षसोः समाधिरिति ।

यथासमाम्नायं त्वेवंमबिलोप इति ।

अथैतेषु दशसु विचारयन्ति ।

कानीमान्यहानि स्युरिति ।

15 ज्योतिष्टोम इत्येके ।

एवंोऽधिकृतः पुरस्ताद् भवति ।

अनापन्नान्येतानि पृष्ठ्यानि ।

ज्योतिष्टोम इत्यपरम्, पृष्ठं गृहमाणम् [अंहः] गृहीयादिति ॥ ८ ॥

“अथैतत् कुलकतापश्चितमित्याचक्षते ।” cp. Katy. 24. 5. 8.

20 “चत्वारो दैक्षा मासाश्चत्वारः औपसदाश्चत्वारः सौत्यः ।” cp. Katy. 24. 5. 1.

तस्य कल्पाः ।

गवामेवंयनस्य प्रथमोत्तमौ पूर्वस्य पक्षसो मौसौ स्यातां तथोत्तरस्य ।

अथैतं महातापश्चितमित्याचक्षते ।

25 चत्वारो दैक्षा मासाश्चत्वारः सौत्यः ।

तस्य कल्पः ।

1 ०ध्वर्वाव० J, ०ध्वर्वावो० K. 2 सुवृत्तये C, G1, G2, J, K. 3 तु B. 4 ०ादिप्रावेणाने G1, G2, ०ादिप्रायाणाने J. 5 ०वत्सो० G1, G2, J, K. 6 का० K. 7 Wanting in J. 8 Wanting in C; G1, G2 repeat it. 9 ०हा C, G1, G2, J, K. 10 दैषेव जेप B; त्वेदेवमविलोप C, G1, G2, J. 11 एषोऽवि० Cतः; एष वि० Cख, G1, G2, J, K. 12 ज्यो० C. 13 ०यन् C, G1, G2, J, K. 14 Wanting in B. 15 ०ये G1, G2, J. 16 सौत्याः B, K. 17 गवामयन० C; गवामयन० G1, G2, J. 18 ०सौत्या० C. 19 तथान्वस्य C; तथान्वस्य G1, G2, J. 20 ०यन् C, G1, G2, J, K. 21 ०उ इ० G1, G2, J, K. 22 ०धाः संवत्सराश्चत्वार औपसदाश्च० C, G1, G2, J, K. 23 सौत्याः G1, G2. सौत्याः J.

गयामेवायनं चतुरूपेयुः ।

अपि चैतस्यैव पक्षस्यभिवृद्धे स्याताम् ।

अथोविंशतिरयनमासोः पूर्वे पक्षसि स्युः ।

द्वाविंशतिरुत्तरे ।

5 अपि चैतान्येव प्रथमानि चत्वारि समस्येत् ।

यथा श्रीणीति संवत्सर इति ।

अपि वा ज्योतिष्टोमायनमेव कुर्वीरन् ।

एतेषां यन्मन्येरन् तस् ।

अपि वा यथा गणसंवत्सराणां तथो कल्पं कुर्वीत ।

10 "अथैतत् शार्फ्यानां पदत्रिंशत् संवत्सरम् ।" PB. 25. 7. 1; cp.

Ap. Ś. 23. 11. 11; AŚ. II. 6. 5. 16; Katy. 24. 5. 20; ŚŚ.

13. 28. 6.

तरंसपुरोडाशमन्त्रसंरोधात् ।

यद्वधः पुरुषस्तदधो स्याद् देवतेति ।

15 ते यन्मांसमया वा इयामाकमया घोमे आपन्ने, हविष्मिति ।

अथैतानि महासन्नाणि देवानामेव, दीर्यायुषो देवा इति ।

मनुष्याणामपि सिद्धानि स्युरित्यपरम् ।

यद्वधः संनिविश्य सुनुयुः पुत्राः पौत्राः प्रपौत्रा इति ।

तानि ब्रह्मर्षेतिरात्राययिषुयत्कान्यूर्ध्वायनातीमानि भवन्ति ।

20 तैत्र यदतिरात्रं वा विषुवन्तं [वां] करिष्यं ह्येषो रोदोऽर्धविष्यत् ।

अथापि न कल्पेनावेशो विज्ञायते नो" ब्राह्मणेन ।

अथाप्येवं पुराणं वेदयन्ते ।

अथाप्याह—“एकविंशोऽन्ततः स्तोमानां भवति” इति । PB. 25. 8. 6.

शतसंवत्सरेऽनतिरात्रस्यैव सत इति ।

25 "अथैतदग्नेः सहस्रसाल्यं परमां विराजमुपकृतम् ।" cp. LŚ. 10. 14.

11; ŚŚ. 13. 27. 7.

सहस्रसंवत्सरेऽप्यामुपकृतं वा सहस्रसंवत्सरेऽप्यामेवोपकृतं स्यात् ।

1 ० B. 2 खु wanting in G1, G2. 3 ० नि O, G1, G2, J; ० नित्रि K. 4 Wanting in G1, G2. 5 त्वेष्ट G1, G2, J, K. 6 याजा० B. 7 वस्यु० B. 8 अदास्य दे० C; अदास्य दे० G1, G2, J; अदास्य दे० K. 9 स्वा० O, G1, G2, J, K. 10 अना B. 11 Wanting in G1, G2, J. 12 अति० C, G1, G2, J, K. 13 अत्र K. 14 Wanting in B. 15 ० अन्तु C, K; ० अन्तु G1, G2; ० अन्तु J. 16 मोहो० B. 17 तु C; न G1, G2, J, K. 18 C, G1, G2, J, K add अपि वा.

तत्रोक्तमयनेषु तत्रोक्तमयनेषु ॥ ९ ॥

नैबमः पटलः

स्वर्गकामसंघमुत्तरम् ।

तद्यत् सारस्वतमेवा स्वर्गोक्ता भवतीति ।

5 अथैषांऽग्नये कामायेष्टिः पृष्ठशमनार्थिनैव भवति ।

अथ खल्वाह—“तस्यामग्नां च पुरुषी च घेतुके दद्युः” इति । cp.

L.S. 10. 17. 16; PB. 25 10 22; A.S. II. 6. 6 30; Katy.

24. 6. 8; ŚŚ. 13. 29. 21; Ap. Ś. 23. 13. 6.

केभ्यो दद्युरिति ।

10 प्रसर्पकेभ्य इत्येके ।

इद्यते” च प्रसर्पकेभ्यो दानम् ।

अथापि मात्यस्तोमेष्वनृत्विग्भ्यो ददानीति ।

पृथगेवेतरसा इत्यपरम् ।

कर्तुमिः संयुक्ताः कतुदक्षिणा भवन्ति ।

15 तत्रोपदिष्टमाने किमर्थोऽवयवं प्रतीयादिति ।

अर्हणायां हृत्यामुदवसानीयाभिरिष्टिभिर्यजेरन्नि” गौतमः ।

एवं” धवति सरस्यांकमं भवति ।

मथाप्येषा लोकोक्ता भवतीति ।

सारस्वत एवोत्तरे” कुशलं यत् सैन्ननस्तुत्ये ।

20 “त्रिवृत्पञ्चदशमिन्द्रांम्योरयनेम् ।

एताविन्द्रांम्योर्भक्तौ इति येंद् गोआयुंषी [इन्द्रकुंक्षी] सप्राये च ।”

PB. 25. 11. 1, 4. Ap. Ś. 23. 13. 7.

अपि चैन्द्रांम्यार्मत्याधिस्त्रिवृत् पञ्चदशयोरिति ।

त्रिकटुककृत्समुत्तमस्य ।

- 1 तयोक्तं C. 2 Wanting in C, G1, G2, J, K. 3 In Bonly. 4 अः
सं C, G1, G2, J, K. 5 अः B. 6 अर्धे B. 7 अर्धं B. 8 इत्थं B, पुतेर्
C. 9 दत्ता C, G1, G2, J, K. 10 अन्ते B. 11 Wanting in G1, G2.
12 वेतेतेतरसा C, G1, G2, J, K. 13 तत्रातपनिबलं C, G1, G2, J, K. 14
आय इत्यनु B; अरुणायां K. 15 अन्ते G1, G2, J. 16 एवमुदस्तं C, G1, G2,
J, K. 17 अर्धं कर्म C, G1, G2, J, K. 18 B adds वे. 19 हन्तनिमन्वेति
B. 20 अर्धस्यां G1, G2, अर्धस्यां J. 21 आत् G1, G2, J, K. 22
अर्ध्यां G1, G2, J. 23 अकिरिति B. 24 यद् B. 25 अः B. 26 Want-
ing in B. 27 चैतान्म्यामं C; चैतान्म्यामं G1; चैतान्म्यामं G2, J, K. 28 अन्ते B.

पते यदि न दृष्टो इति ।

“यदु विश्वजिदभिजिताविन्द्रकुक्षी” सप्राये^१ च । ŚŚ. 13. 29. 25;
Ap. Ś. 23. 13. 9.

अपि चोर्णवे द्वाभ्यामत्याधिल्लिकद्रुकाणामिति ॥ १० ॥

5 अधैर्तद्दार्पद्रवत^२ स्वर्गकामायनम् ।

तस्यैते पुरश्चरणे गौपात्यं चाग्नीन्धनं च ।

दीक्षाभ्यः प्रैधममिति गौपात्यमुपसदभ्योऽग्नीन्धनम् ।

स यद्वैविजो वाचायस्य वैतौ स्थानिनौ गुरू तयोः प्रैषचरणमभिरूपम् ।

“तदेवं मनुष्येभ्यस्तिरोभवति”^३ इति । PB. 25. 13. 4; LS. 10.

10 19. 11; Ap. Ś. 23. 13. 15.

“तत एवारण्यमाविशेत् [नै] पुनर्गमिमादजेदिति ।” cp. LS. 10.
19. 12.

“स्वर्गं लोकमाक्रमते” इत्येके । LS. 10. 19. 13.

“व्योषर्तते ।

15 धेयान् भयंतीति वा ।” LS. 10. 19. 14.

“अधैर्तत्तौरमिष्ट्यैयनं चिरैर्दकामायनम् ।” cp. PB. 25. 14. 5; Ap.

Ś. 23. 14. 1; LS. 10. 20. 1; Katy. 24. 7. 1.

अपि वा संवत्सरसुत्यां नेदीयस्या मात्रयेप्सीत् ।

किमर्थं उ तदिति ।

20 ज्योय^४ स्यादिति ।

अननुभूतिजं स्यादिति ।

सिद्धिर्दंशी वा स्यात् ।

सिध्यति वै खलु संवत्सरसुत्याया इष्ट्ययनेनातिः ।

तत्रापि सुत्या देयता भवन्ति ।

25 यौवदेवमर्थरूपं च ।

1 स्यने C, K; यदे G1, G2, J. 2 ०८ C. 3 ०प्रावो B. 4 Wanting in C, G1, G2, J, K. 5 ताभ्यां C, G1, G2, J, K. 6 ०तदार्पद्रव ॥ 7 प्रति C, G1, G2, J, K. 8 यद्वैविजो G1, G2, J. 9 वाचायस्य B; वाचयस्य G1, G2; ताचायस्य J, K. 10 ०व B. 11 ०न्ति B. 12 Wanting in B. 13 ०मं मा० B. 14 अभ्यावर्तते B. 15 ०न्ति B. 16 ०तदतो G1, G2. 17 ०रतिभ्यायनं B. 18 स्वर्गकामाय तमेवमभिरूपं C; स्वर्गकामाय तमेव G1, G2, J, K. 19 तदेव for अपि वा in C. 20 सं० B. 21 सायुज्यं C; ग्रायज्यं G1; ग्रायज्यं G2, J, K. 22 सिद्धं B. 23 दृष्टं G1, G2, J, K. 24 वारं दे० B. 25 ०यां G1, G2, J, K.

“अदीक्षितः कृष्णाजिनं प्रतिमुञ्चते ।” PB. 25. 14. 2; cp. LŚ.

10. 20. 2; Katy. 24. 7. 3; ĀP. Ś. 23. 14. 2.

नवनीतेनाङ्गान्यभ्यङ्गे, दीक्षारूपमेतद्भवति ।

द्याख्याता इष्टयः ।

5 ईष्टयन्तं वा पश्वन्तं सोमान्तं वा कुर्वीतिति ।

उभयोः पृष्ठशमनरूपमेतद्भवति ॥ ११ ॥

“सर्पसत्रे किमयन् १ स्यादिति ।

गवामयन्म् ।

स्तोमधिकृतमिद्येके ।” cp. ĀŚ. II. 6. 5. 7; Katy. 24. 4. 48, 49;

10 AP. Ś. 23. 14. 10.

अनादिष्टान्यहानि व्यूहेन भवन्ति ।

संघत्सर आदिश्यते ।

तत्र किमर्थोऽवयवं प्रतीयादिति ।

अथापि विपुषदादेशेन रोहप्रत्यवरोहौ, गवामयनोत्पादितौ भवतः ।

15 अथाप्याह—“पण्डकुपण्डावभिगरापगरी” इति । PB. 25. 15. 3;

LŚ. 10. 20. 10.

घृतेऽभिगरापगरी भवतः ।

कौस्तुभिन्दे प्रत्यवरोह इति गौतमः ।

घृते कल्पेऽनादिष्टे भवतः ।

20 यद्वेतदनादेश इति, आदिष्टे कल्पे न भवतः ।

यद्वेतद् विपुषदादेशेन रोहप्रत्यवरोहाविति, इष्टयते विपुषानेतयो-

स्तम्भयोः ।

अहंति वातवतोरयने तथा रोहप्रत्यवरोहाविति ।

यद्वेतद् “पण्डकुपण्डावभिगरापगरी” इति, अन्यत्र सतोरवेदिष्यत् ।

25 ibid.

अपि “चेहोपासकयोः ।

अपि” वा वचनादभिगरापगरी स्याताम् ।

1 दीष्टं तं व G1, G2; दीष्टयन्तं J; दीष्टयन्तं K. 2 कृत श्ले० B, C. 3 B omits मयनोद्. 4 प० B. 5 वा० C. 6 Wanting in C, G1, G2, J, K. 7 अयने तदा० B. 8 Wanting in C, G1, G2, J, K. 9 यद्वेत is wanting in G1, G2, J, K. 10 वा० C. 11 यव० G1, G2, J. 12 द्रवति वा भवतो० B; दति वानवतो० G1; दति वातवतो० G2, J. 13 ओवरदि० G1, G2, J. 14 वेतो० C, वेतो० G1, G2, J, K. 15 Wanting in G1, G2, J, K.

तत्त्वत्तु रुद्रप्रत्यवरूढं ततो विपुवानिति ।

व्याख्यातानि सर्पसामानि ।

विपुवति सर्पसामानि कल्पप्रायाणि ।

तेषां यदेवमानुपूर्व्यं निधनान्येषामोदित्यस्यैषामुपकृतानि तेषामेवानु-
पूर्व्यम् ।

5

अथान्येषामेतद्गणनिधनम् ।

तत् चिणिधनानुग्रहाय मोंध्यन्दिनेऽचिकीर्षीत् ।

आनुपूर्व्यमितरे ॥ १२ ॥

अथैते गौपृक्षभ्यसूक्ते भ्राजाभ्राजयोः स्थाने सप्राये च ।

10 अपि दैनयोज्योतिः संप्रैषि [निधने] यथा भ्राजाभ्राजयोरिति ।

दशिनः स्तोमं करोति, दशुकाः सर्पे इति ।

द्वादशं विपुवंन्तमित्याधित्सन् ।

अंधापि शम्भद् द्वादशौ विपसेचनौ नाम सर्पाणां दन्तौ भयतः ।

तद्रूपं विपुवत्यचिकीर्षीत् ।

15 प्रजापंतिकामसत्रमुत्तरम् ।

तत्र संवासरभिप्रयोगां भवन्ति ।

संवत्सरः हि प्रजाः "पशवोऽनुप्रजायन्ते" इति हि भवतीति । PB.
19. 5. 5.

तत्रैतान्येव व्रीणि समस्य निर्दधाति ।

20 एवमावृतीयं पृष्ठ्याभिप्रययोर्दशरात्रस्येति विकार उपपत्स्यत इति ।

"तत्रैके" गवामयनमन्ततः कुर्वन्ति प्रजापंतिकामसत्रत्यात् ।

एतेन वै गावः प्रजातिं भूमानमगच्छन् प्रजायन्ते यहवो भवन्तीति ।

cp. PB. 15. 3. 21; Ap. Ś. 23. 14. 11.

स्तोमतश्चैव गवामयनानां रोदो भविष्यतीति । Say. PB. 25. 16. 3.

25 अथैतत् "प्रजापतेः सहस्रसंवत्सरं परमां विराजमुपकृतम् ।" Ap. Ś.
23. 14. 12.

1 ऽनकुभो वि० B. 2 आस्था० B. 3 Wanting in G1, G2, J, K. 4 कल्पसत्रा० C, J, K, कल्पसत्र० G1, G2. 5 ऽनोति C, G1, G2, J, K. 6 ऽ० B. 7 ऽना० G1, G2, J. 8 ऽस्वेवानु० B, K, ऽस्वेवानु० G1, G2. 9 वष B. 10 नि० B. 11 न० B. 12 अ० B, G1, G2, J, K. 13 ऽ० B, G1, G2, J, K. 14 ऽयनि० G1, G2, J, K. 15 Wanting in B. 16 दशुकाः B. 17 सर्पा B. 18 ऽवमउमेत्या० G1, G2; ऽवउमेत्या J. 19 ऽमत्वासिक्त्वा B. 20 वषा० G1, G2, J. 21 B ends here abruptly after दश. 22 प्रजाति० C, J. 23 ऽनो C. 24 निभाति J. 25 वषैरे G1, G2, J, K. 26 प्रजाति० C, G1, G2, J. 27 K adds हि भवति. 28 दये० C. 29 परमं J.

अपि वा प्रजापतीप्सामेवोपकृत^१ स्यात् ।

तत्र खलु त्रिवृतं करोति, रथान्तरं च लघुश्चाग्रस्तोमश्चाग्रं प्रजापतिरिति ।
ज्योतिष्टोमं तन्त्रम् ।

आग्निष्टोमी^१ स^१ रथान्तरपृष्ठम् ।

5 तत्र खलु बृहस्पतिसैवं करोति ।

पपोऽग्निष्टोमस्त्रिवृतस्तोमो रथान्तरपृष्ठो ज्योतिष्टोमतन्त्रो भवतीति न्याय-
कृतमुत्तरं न्यायकृतमुत्तरम् ॥ १३ ॥

इति निदानसूत्रे दशमः प्रपाठकः

निदानसूत्रं समाप्तम्

निदानसूत्रवृत्तिः
तत्त्वसुबोधिनी

निदानसूत्रवृत्तिः

विशेषं भारतीमीशमाचार्यश्च पतञ्जलिम् ।

नत्वा निदानसूत्रस्य वृत्तिं कुर्वे ययामि ॥१॥

क सूत्रमतिगम्भीरं केतद्वृत्त्या नु साहसम् ।

तातप्रसादः कुरुते वृत्तिं तत्त्वसुबोधिनीम् ॥२॥

अथातश्छन्दसां विचयं व्याख्यास्याम इति ।

अथशब्द आनन्तर्याथे । अतःशब्दो हेतोर्ज्ञातत्वे । तत्र प्रतिपत्तुगामेतत्सूत्रप्रवृत्ति-
नियमेन, यदनन्तरं तदनन्तरम् । सूत्रार्थश्च ऋक्साममन्त्रमाङ्गणार्थरूप इति, तेषामध्ययना-
नन्तरं सूत्रार्थप्रतिपत्तिहेतोरध्ययनस्य वृत्तत्वात्, तेष्वनुष्ठानार्थविक्षेपं जिज्ञासमानानाम्,
विचयं विचीयते निर्णयितेऽनेनेति व्युत्पत्त्या ज्ञानसाधनीभूतं सूत्रं व्याख्यास्यामः स्पष्टं
करिष्याम इत्यर्थः ।

त्रयश्छन्दःपादा भवन्तीति ।

छन्दसां पादाब्जलिविधा भवन्ति, विधानमन्तरेणापरिमितानां पादानां त्रित्वानुप-
पत्तेरिति ध्येयम्; के ते त्रय इत्यत आह—

अष्टाक्षर एकादशाक्षरो द्वादशाक्षर इति ।

स्पष्टम् । अक्षरसंज्ञा ह्यचामेव, व्यञ्जनं त्वक्षराक्षरम्, न तान्यक्षराणि, “व्यञ्जनमपरात्रं
विरामे लुप्यते” इति कुञ्जसूत्रे (Ph. p. 117. 5.) व्यञ्जनावान्तत्वन्यपदेशात् । उक्तं च
शौनकेन—

“सव्यञ्जनः सानुस्वारः शुद्धो वापि खरोऽक्षरम् ॥” इति । RPr. 18. 32.

अनुमतश्चायमर्थ आचार्यस्य—“अच एवाक्षरम्” इति ।

यत्र ह्रस्वमक्षरमुपोत्तमं पादस्य भवति सा जागती वृत्तिः । यत्र दीर्घं सा त्रैष्टुभीति ।
ह्रस्वदीर्घाभ्यामक्षरस्य विशेषणादचामेव ह्रस्वदीर्घत्वादयः, तथा च पाणिनिः—

“ऊमालोऽन्द्रस्वदीर्घमुतः” (Pan. 1. 2. 27.) इति ।

ननु चतुर्थोऽपि छन्दःपादोऽस्ति दशाक्षरः, तत्कथमुक्तं त्रयश्छन्दःपादा भवन्तीति ।

अत आह—

तन्मिश्रं दशाक्षरं इति ।

तन्मिश्रम्, छान्दसं नृपुंसकम्; तन्मिश्रः तेष्वन्तर्भूतो दशाक्षरः पाद इत्यर्थः । तत्रैकदशाक्षरपादे दशाक्षरपादोऽन्तर्भवति, दृष्टिसारूप्यात् सङ्ख्यासामीप्याच्च । अतएव त्रिष्वेवान्तर्भावान् पृथक् प्रतिश्रमाभिक्रमौ नोक्तौ । ननु दशाक्षरपाद इहैवान्तर्भूतः, तथाप्यन्ये सन्ति पर्याक्षरप्रवृत्तय इति । अत आह—

अष्टाक्षर आपञ्चाक्षरतायाः प्रतिक्रामेत्यादि ।

“अर्चामि सत्सत्सर्वम्” SV. 1. 464.

इत्यन्तम् । तथा च पञ्चाक्षरपादादयोऽष्टादशाक्षरपादान्तास्त्रिष्वेवान्तर्भवन्तीति न प्रष्टव्यन्तरप्रसङ्गिरिति भावः । अक्षरार्थस्तु, अष्टाक्षर आपञ्चाक्षरतायाः प्रतिश्रमति ।

“विश्वेषां हितः” इति । SV. 1.2; 2.824; RV. 6. 16. 1.

पञ्चाक्षराणि यस्य स पञ्चाक्षरः, तस्य भावः पञ्चाक्षरता, आपञ्चाक्षरतायाः पञ्चाक्षरतापर्यन्तमष्टाक्षरः पादः प्रतिश्रमति न्यूनो भवति । अत्रोदाहरणम्—

“विश्वेषां हितः” इति । ibid.

अथ

“त्वमेने यज्ञानाम्” इति ibid.

गायत्र्या द्वितीयः पादः । नन्वत्र शीनकेन—

“उत्तरोत्तरिणः पादाः षट्सप्ताष्टाविति त्रयः ।

गायत्री वर्धमानेया “त्वमेने यज्ञानामिति ॥” RPr. 16. 24.

पादरूपत्वेन द्वितीयपादस्य सप्ताक्षरत्वावगमान् कथमस्य पञ्चाक्षरत्वनिर्णयः ? उच्यते, “होता” इति पादस्य पूर्वान्वयमुपगम्य द्वितीयः पादः पञ्चाक्षर इत्याह । आचार्यशीनर(स्तु) “होता” इत्यस्य ‘विश्वेषाम्’ इत्यन्वयमभ्युपेत्य सप्ताक्षर इत्येवञ्च । अर्थवत्त्वेन पादस्य व्यवस्थेति न्यायविदः । अत्र मतभेदेन व्यवस्थितोऽस्य विरुद्ध इति न विरोधः । पञ्चाक्षरसप्ताक्षरयोस्तुदाहरणम्—

“मित्रमिष मित्रम्” SV. 1. 5; 2. 594; RV. 8. 84. 1.

“परमाञ्चित्सधर्यात्” इति । RV. 8. 11. 7.

आचतुरक्षरताया इत्येक इति ।

एके आचार्याः । अष्टाक्षरपादचतुरक्षरतायाः पर्यन्तं प्रतिश्रमति । उदाहरणम्—

“न तमहो न दुरितम्” SV. 1. 426.

इति पशु, अर्थाद्वय इति पञ्चमः पादः । न चेशोपरिष्टाद्वय इति वाच्यम् ।

“अभि त्वा शूर नोनुमः” SV. 1. 233.

इत्यादौ बृहत्यामिव समाधानं स्यात् । नच तयाप्रायते, पङ्क्तिमिधावाप्रायते,
तस्मात्प्रायः पाठाभावात्पङ्क्तिरेवेति गृहीतम् इति ।

आदशाक्षरताया अभिक्रामति ।

“वयं तदस्य संभृतं वसु” इति । RV. 8. 40. 6.

अष्टाक्षरपादो दशाक्षरपर्यन्तमभिक्रामति वर्धते । तत्रोदाहरणम्—

“वयं तदस्य” इति । *ibid.*

अयम्

“अपि बृह पुराणयत्” इति *ibid.*

पदपञ्चाजगत्याश्चतुर्थः पादः । अस्यास्त्वष्टाक्षरपदेति लक्ष्यमिति । नवाक्षरस्य

“न देवो वृतः शूर इन्द्रः” इति । SV. 1. 196.

एकादशाक्षर आनवाक्षरतायाः प्रतिक्रामतीति ।

गतम् । अत्रोदाहरणमाह—

“यदि वा दधे यदि वा न” इति । RV. 10. 129. 7.

“इयं विचष्टिर्धत्त आयभूव” इति *ibid.*

त्रिष्टुभो द्वितीयः पादः इति । दशाक्षरस्य

“पृथिव्यामतिपितुं यदूधः” इति । RV. 10. 73. 9.

अ[आ]ष्टाक्षरताया इत्येक इति ।

एकदशाक्षरः पादोऽष्टाक्षरतायाः प्रतिक्रामति । उदाहरणम्—

“हव्या जुपस्य मेधिर” इति । RV. 3. 21. 4.

आपञ्चदशाक्षरताया अभिक्रामतीति ।

एकदशाक्षरपाद इत्यनुपपन्नः । अत्रोदाहरणम्—

“सत्रा दधानमप्रतिष्कृतं श्रवांसि भूरि” इति । SV. 1. 460;

RV. 8. 97. 13.

“तमिन्द्र जोहवीमि” इति *ibid.*

अस्या द्वितीयः पादः । नन्वियमृक् त्रिष्टुब् भवत्येकदशाक्षरपादचतुष्टयत्वादिति चेन्न, आचार्यस्य मतेऽष्टाक्षरादिपादत्रयापेक्षयाऽधिकस्य छन्दःपादस्याभावादभिक्रान्तेरैतरेव पादैरुन्धोभवस्य वक्तव्यतया

“तमिन्द्रं जोहयीमि” इति *ibid.*

अस्मा(१)तिजगत्परपर्यायविभूतिष्वस्य वक्ष्यन्त्यन् । तथा च भरतस्त्वानी—

“प्र वो मेहे मतयेः” इति SV. 1. 462; RV. 5. 87. 1.

जगती ।

“तमिन्द्रम्” इति । SV. 1. 460; RV. 8. 57. 13.

तादृशीति ।

“वि सेनाभिर्भयमानो वि राघसा” इति SV. 1. 334; RV. 10. 23. 1.

द्वादशाक्षरस्योदाहरणम् ।

“राघे नो विभ्यां सुपथां कृणोतु यज्ञी” इति SV. 1. 460.

प्रयोदशाक्षरस्य ।

“न काममयतो हिनोति न स्पृशद्रयिम्” इति SV. 1. 441.

विषमपादायां चतुर्दशाक्षरस्य ।

द्वादशाक्षर आनवाक्षरतायाः प्रतिक्रामतीति ।

स्पष्टम् । उदाहरति—

“अनूपे गोमान्गोभिरचाः” इति । SV. 2. 348; RV. 9.

107. 9.

“सोमे उ घ्याणः” SV. 2. 347.

प्रगाथे द्वितीय श्रवः प्रथमः पादः । दशैकदशयोऽदाहरणम्—

“स्य सु मेपे महया स्वयिदम्” इति । SV. 1. 377; RV. 1. 52. 1.

“चरणीभृतं मघशानमुक्थ्यैम्” इति । SV. 1. 374.

RV. 3. 51. 1.

अ[आ]ष्टाक्षरताया इत्येक इति ।

द्वादशाक्षरपादोऽष्टाक्षरतायाः प्रतिक्रामति । उदाहरणम्—

“अग्निनेन्द्रं यरुणेन विष्णुनादित्यै रुद्रयमुभिः सचाभुया ।

सजोरमा उपसा सूर्येण च सोमे पिबतमभ्यजा ॥”

RV. 8. 35. 1.

इति । अत्र चतुर्थः पादः ।

आपोऽष्टाक्षरताया अभिक्रामति ।

द्वादशाक्षरपाद इति शेषः । उदाहरति—

विकर्षण

“त्वं वृत्राणि ह॑ँस्वप्रतीन्येक इ॒त्पुरु” इति । SV. I. 248;

2. 761; RV. 8. 90. 5.

नन्वेतत्पादस्य त्रयोदशाक्षरत्वात्कथमुदाहरणमत आह—विकर्षणेति । यच्चरवसार-
संयोगविभागौ, तेन सह पठितत्वादिदं दर्शयति “त्वं वृत्राणि” (ibid.) इत्यादि । एतेन
“द्वैधं कुर्यादसम्पूर्णं” इति (Nid. p. 12 19)

वक्ष्यमाणसूत्रेण पादपूरणाय विकर्षः कियते । तथापि यच्चरात् पूर्वमिच्चरध प्रभेदव्य-
वहति गम्यते । दशाक्षरमुदाहरणम्—

“अभि॑ वो॒ वीरे॑मन्धसो॒ मदे॑षु गाय” इति । SV. 1. 265; RV.
8. 46. 14.

“स॒ज॒स्तत॑तु॒रिन्द्र॑ ज॒जनु॑ध॒ राज॑से” इति । SV. 1. 370; 2. 280;
RV. 8. 97. 10.

“सा॒कं वृ॒द्धो धी॑र्यः सा॒सहि॑मृ॒धो वि॒चपे॑णिः” इति । SV. 2. 837;
RV. 2. 22. 3.

द्वादशाक्षरपादोऽष्टाक्षरपर्यन्तं प्रतिक्रमतीत्येक इत्यन्ते उदाहरति—

“अ॒र्वा॒मि स॒त्यस॑व॒र॒ज॒धोम॑भि॒ प्रियं॑ म॒तिं क॑विम्” इति ।
SV. 1. 464; ५B. 3. 3. 2. 12.

अथमेव पादः सामशाखायां “कविम्” इति पाठभावात् षोडशाक्षरः । यच्चरवृत्तम्—
“स॒त्यस॑व॒र॒ज॒धोम॑भि॒ प्रियं॑ म॒तिं क॑विम्” इति पदरहिताद् यजुःशाखापाठात्सप्तदशाक्षर इति बोध्यम् ।

अथातो वृत्तिप्रदेश इति ।

अथान इति वाक्योपक्रमे । वृत्तिप्रदेशो वृत्तेरुपदेशः । वृत्तिर्नाम छन्दोविज्ञानदेवः
पादानामुत्तमाक्षरस्य व्यचवं गौरवं चास्ति, तेन छन्दोदरेण छन्दोविज्ञानज्ञानाय वृत्तिरिति
संज्ञा क्रियते इत्यर्थः ।

यत्र इ॒स्वम॑चर॒मुपो॑त्तमं पादस्य भवति सा जागर्ता वृत्तिरिति ।

यत्र ऋचि पादस्योत्तममक्षरे इव भवति, सति वृत्तिविज्ञेयत्ववद्द्वं श्रीत्यम्,
जागर्ता जगत्ता विकृतिरिति वृत्तिः । यथा—

“वि॒श्वाः पृ॒तना॑ अ॒नि॒नू॒तरे॑ न॒रः” इति । SV. 1. 370.

यत्र दी॒वं सा वृ॑ष्टुर्भाति ।

यत्र पादस्योत्तममक्षरे दी॒वं न॑मनेकमात्रम्, ऋचुर्थम्, वृष्टुर्भाति वि॒वर्त्त॑त स॒र्वं न॑मिष्यते ।

यथा—

“प्र तु द्रव्ये” इति । SV. 1. 523; 2. 27; RV. 9. 87. 1; PB. 11. 3. 1.

ननु,

“ओ जुहोता हविषो मर्जयध्वम्” इति SV. 1. 63.

एकदशाक्षरपादे जायती वृत्तिः स्यादिति । अत आह—

ह्रस्वाक्षरस्योपरिष्ठाद् व्यञ्जनसन्निपातेऽपि गौरवमिति ।

उपरिष्ठाद् व्यञ्जनानां सन्निपाते ह्रस्वं संयोगः, तत्पूर्वाक्षरस्य ह्रस्वस्यापि गौरवं गुरुत्वम् । तथा पाणिनिः—

“ह्रस्वं लघु” (Pāp. 1. 4. 10), “संदोगे गुरु” (Pāp. 1. 4. 11), “दीर्घं च” (Pāp. 1. 4. 12) इति ।

अप्रोपोत्तमस्याक्षरस्य ह्रस्ववेऽपि गौरवकार्यत्वात् प्रैष्टुभी वृत्तिर्भवतीति भावः । एवं छन्दोवृत्तिमुक्त्वा पादवृत्तिमाह—

अष्टाक्षरद्वादशाक्षरौ लघुवृत्ती, दशाक्षरैकादशाक्षरौ गुरुवृत्तीति ।

लघु ह्रस्वं वृत्तिर्ज्ञापकमुपोत्तममक्षरं यदोस्ती तपोष्ठी । एवं ‘गुरुवृत्ती’ इत्यप्रापि शोध्यम् । अत्र दशाक्षरपादस्य वृथक् छन्दःपादत्वाभावेऽपि एकदशाक्षरपादे तुल्यवृत्तिप्रदर्शनं तनुभावेन तदन्तर्भावप्रदर्शनार्थम् ।

“अग्ने मा याहि यीतये” SV. 1. 1; 2. 10; RV. 6. 16. 10.

“अग्निं प्रियाणि पयसे चनोदितः” SV. 1. 554; 2. 50; RV. 9. 75. 1.

“प्र तु द्रव्ये परि कोशं नि यीद्” SV. 1. 523; 2. 27. RV. 9. 87. 1.

“पिषा सोममिन्द्रं मन्दतु त्वा” इति SV. 1. 398; 2. 277; RV. 7. 22. 1; PB. 12. 10. 1.

अष्टाक्षरादीनां पादानामुदाहरणानि । ननु छन्दांसि व्याख्यास्याम इति प्रतिज्ञाय पादानां लक्षणरूपनं [कथं] गुणमित्यत आह—

एतैः खलु छन्दांसि वर्तन्त इति ।

एतैरेषल्लघुः पादैर्विषयायं छन्दांसि बध्यमानानि प्रवर्तन्ते । अतः पादलक्षणरूपनं नासङ्गतमिति भावः । यद्यप्यतिच्छन्दस्यु प्रयोदशाक्षरादयः पादाः सन्ति, तथाप्येतेषामेव पादानामनिरुद्धेणाक्षरसम्पत्त्यानुगुण्येन विहृतादीन्यतिच्छन्दांसि भवन्तीति ध्येदम् । पादानां लक्षणं परिचमाप्य ब्रूतं प्रतिजानीते—

पध्यान्वेवाग्रे सप्त चतुरुचराणि छन्दांसि व्याख्यास्याम इति ।

पध्याने आतमांश्चन्दिनमृतीदसवनरूपं दक्षमार्गं सवकमुपवर्तति पध्यान्वे

सप्तगायत्र्यादिजगत्यन्तानि, चतुरस्रराष्ट्रुत्तरोत्तरं च सङ्ख्यायातिरिक्तानि छन्दांसि, अग्रे विश्वलादिभ्यः पूर्वम्, व्याख्यास्याम इति । यद्यपि चतुरस्रराष्ट्रि पञ्चगादीनि तथापि तानि पथ्यान्वेवेति प्रसङ्गादुक्तानीति न दोषः ।

इति निदानवृत्तौ प्रथमः खण्डः

चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री, त्रिपदाष्टाक्षरपादा इति ।

चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री भवतीति । तस्या इदं लक्षणम्—त्रिपदाष्टाक्षरपादेति ।

उदाहरणम्—

“अ॒ग्ने॒ आ॒ याहि॒ वा॒त॒स्ये॒” इति । SV. 1. 1; 2. 10; RV. 6. 16. 10.

अथापि चतुष्पदा भवति, षडक्षरपादेति ।

अथाप्यन्येनापि प्रकारेण भवति । गायत्रीप्रश्नान्तरमेव दर्शयति—चतुष्पदा भवति, षडक्षरपादेति । तदुदाहृत्य दर्शयति—

तच्चापि पाश्चाला उदाहरन्ति—

“पेटिलालकन्ते पेटाविटकन्ते ।

तत्र किङ्कुबद्धस्तज्जगृ परेहि” इति ।

तच्चापि प्रकारान्तरं पाश्चालाः शाखाविशेषाभ्येतारः पेटिलालक इत्युदाहरन्ति ।

शौनकस्तु

“इन्द्रः शचीपतिर्वलेन वीर्यवान् ।

दुश्च्यवनो वृषा समस्तु सासहिः ॥” R Pr. 16. 17.

इत्युदाहरति । नतु त्रिपदाष्टाक्षरपादेत्येतावता तद्वक्ष्यसिद्धिः ।

अष्टाविंशत्यक्षरोष्णिक् त्रिपदैव, पूर्वाष्टाक्षराष्टमो

द्वादशाक्षर इति ।

अष्टाविंशत्यक्षरोष्णिक् भवति । तस्या लक्षणम्—पूर्वाष्टाक्षरपादौ, षष्ठमो द्वादशाक्षर इति । उदाहरणम्—

“अ॒ग्ने॒ वा॒ज॒स्य॒ गो॒म॒तः॒” इति । SV. 1. 99; 2. 911; RV. 1. 79. 4.

अथ यत्र मध्ये द्वादशाक्षरा सा ककुबिति ।

यत्र ऋचां मध्ये द्वादशाक्षरपादो भवति, अभितोऽष्टाक्षरी, सा ककुम् । यथा—

“प॒व॒स्व॒ म॒धु॒म॒त्त॒मः॒” इति । SV. 1. 578; 2. 42; RV. 9. 108. 1;

PB. 11. 10. 3.

यत्र प्रथमः सा पुरजप्तिगिति ।

यत्र ऋचि द्वादशाक्षरपादः प्रथमः, उत्तरावष्टाक्षरी, सा पुराष्टाप्तिम् भवति ।
उदाहरणम्—

“आविमेषाँ ओ वाजँ वाजिनौ अम्मन्” इति । SV. 1. 435.

अथापि चत्वारः सप्ताक्षरा इत्युदाहरन्ति—

“नदे व ओदतीनाम्” इति । SV. 2. 862; RV. 8. 69. 2.

अथाप्यन्यापि भवन्त्युज्जिह्व । तस्या लक्षणम्—चत्वारः सप्ताक्षराः पादा इति शेषः ।

स्पष्टमन्यन् ।

द्वात्रिंशदक्षराऽनुष्टुप्, चतुष्पदाऽष्टाक्षरपादेति ।

अष्टाक्षरपादचतुष्टयवत्तनुष्टुप् भवति । यथा—

“गायन्ति त्वा गायत्रिणः” इत्यादिः । SV. 1. 342; 2. 694;
RV. 1. 10. 1.

अथापि त्रिपदा भवति ।

अन्यापि त्रिपदा भवति । कथमित्यत आह—

मध्येऽष्टाक्षरोऽभितो द्वादशाक्षराविति ।

यथा—

“पयूँ पुं प्र धन्वे पात्रसातये” SV. 1. 428; 2. 714; RV. 9. 110. 1.

“अनु हि त्वा सुते सोमं मद्रामसि” इति । SV. 1. 432; 2. 716;
RV. 9. 110. 2.

तां पिपीलिकामध्येत्याचक्षत इति ।

तानष्टाक्षरपादमभ्यानवृद्धमं पिपीलिकामध्येत्याचक्षते मद्रवदिनः, तथा च प्राज्ञगम्—

“पिपीलिकामभ्यामु स्तुवन्ति” इति । PB. 15. 11. 8.

देवताध्याये च पिपीलिकामध्येत्यौपनिषदमिति । पिपीलिकया मप्यनेन मयं दत्ता

इत्युक्ता, तथाऽऽचक्षत इति तदर्थः ।

मध्येज्योतिरिति बहुधा इति ।

तां पिपीलिकामभ्यां बहुधा मध्येज्योतिरित्याचक्षते । तेषामाह्वारमयं दर्शयति—

एष पादो यतो यतः परिक्रामेत्

विंशति, तत्र सर्वपादः ॥ पादं उद्योगिनित्याचक्षते । ननु मध्येज्योतिरिति चेन्न

पुरा—इत्यतो नामान्यर्थादिदृश्यानि ।

पुरस्ताज्ज्योतिर्मध्येज्योतिरुपरिष्टाज्ज्योतिरिति ।

मध्येज्योतिषः पुनरनुक्रमेण पुरस्ताज्ज्योतिषपरिष्टाज्ज्योतिषोऽनुष्टुबार्धमुदाहरणम् ।

पुरस्ताज्ज्योतिषो मय्यम्, उपरिष्टाज्ज्योतिषस्तु—

“मा कस्मै धातमभ्यमित्रिण्ये नो मा कुत्रा नो गृहेभ्यो घेनवो गुः ।

स्तनाभुजो अशिंभ्वीः ॥” इति । RV. 1. 120. 8.

पद्त्रिंशदक्षरा बृहती चतुष्पदैवेति ।

अनुष्टुपपेक्षया पादाधिक्यव्यवच्छेदार्थमेवधरः । अत्र प्रथमः पादो द्वादशाक्षरो भवति । इतरे त्रयोऽष्टाक्षराः । एवं सति बृहतीत्युच्यते । तथा च पित्रलनागः—

“बृहती जागत्त्रयश्च गायत्राः” P. 3. 26.

“पथ्या पूर्वधेस्तृतीयः ।” इति । P. 3. 27.

उदाहरणम्—

“अक्रमो वस्युरभि नो अमन्तुरन्यव्रतो अमानुषः ।

त्वं तस्या मिश्रद्वन्धर्द्वासस्य दम्भय ॥” इति । RV. 10. 22. 8.

इयमेव पुरस्ताद्बृहतीति वक्ष्यते । पथ्याबृहत्याः पादस्थितिमाह—

त्रयोऽष्टाक्षरा उपोत्तमो द्वादशाक्षरस्तां पथ्येत्याचक्षत इति ।

अपि च स्कन्धोऽग्रीवीति ।

यदि द्वादशाक्षरः पाद उपोत्तमो भवति प्रथमद्वितीयचतुर्थाऽष्टयोऽष्टाक्षरस्तां पथ्यां बृहती स्कन्धोऽग्रीवीत्याचक्षत इति । बृहतोपु इयमेव पथ्या न्याय्या भवति, न पूर्वोच्येति भावः । यथा—

“यैज्ञायज्ञा यो अग्नेये” इति । SV. 1. 35; 2. 53; RV. 6. 48. 1.

अथ यत्र प्रथमो द्वादशाक्षरः सा पुरस्ताद्बृहतीति ।

स्पष्टम् । उदाहरणं पूर्वोक्तम् ।

यत्र द्वितीयः सोरोबृहती, सैव न्यङ्कुसारिणीति ।

यत्र अथि द्वादशाक्षरपादो द्वितीयो भवति सोरोबृहती, स्कन्धोऽग्रीवीति चोच्यते, न्यङ्कुसारिणीति चोच्यते । उदाहरणम्—

“मत्स्यपायि तै महेः” इति । SV. 2. 782; RV. 1. 175. 1.

यत्रोत्तमः सोपरिष्टाद्बृहतीति ।

स्पष्टम् । यथा—

“विश्वाः पृतनाः” इति SV. 1. 370; 2. 280; RV. 8. 97. 10;

PB. 12. 10. 2.

तुचे

“नेमिं नेमन्ति चक्षसा” इति SV. 2. 281; RV. 8. 97. 12.
उमे श्चौ ।

अथापि चत्वारो नवाक्षरा इत्युदाहरन्ति ।

“उपेदमुपपचनम्” इति । RV. 6. 28. 8.

अन्यापि बृहती भवति । कथं चत्वारो नवाक्षराः पादा इति—

“उपेदमुपपचनमासु गोपूषं पूच्यताम् ।” इति ibid.

LC. 3. 3. 4.

सप्तपठितानि तत्राक्षराणि विकल्पेण गणनीयानि ।

अथापि त्रिपदा भवति, द्वादशाक्षरपादा ।

“प्रज्ञं पीयूषं पूच्यं यदुक्थ्यम्” इति । SV. 2. 844;

RV. 9. 110. 8.

तां सतो बृहतीत्याचक्षते इति ।

स्पष्टम् । तथा च ब्राह्मणम्—

“‘प्रज्ञं पीयूषं पूच्यं यदुक्थ्यम्’ इति

सतो बृहती भवन्ति” इति । PB. 16. 11. 8.

बार्हतमपि तु चं सतो बृहत्य इत्येवाचक्षते । यथा—

“ययं यं त्वा सुतायन्तः” इति । SV. 1. 261; 2. 214; RV. 8.

33. 1; PB. 12. 4. 3; 14. 4. 1.

बार्हतं बृहतः सम्बन्धि तु चनेकलोपप्रसाधनीभूतम् अत्र यमपि सतो बृहत्य इत्येवाचक्षते

इति । यथा—

“ययं यं त्वा सुतायन्तः” इति । ibid.

तथा च ब्राह्मणम्—

“‘ययं यं त्वा सुतायन्तः’ इति

सतो बृहती कथं ययं आचक्षते” इति । PB. 12. 4. 3; 14. 4. 1.

“मां त्वां सहस्रमां शतम्” SV. 1. 245; 2. 741; RV. 8. 1. 24.

“कं इं येदं सुते सचा” इति SV. 1. 297; 2. 1046; RV. 8.

33. 7; PB. 14. 10. 1.

शोदाहरणम् ।

इति निदानहो द्वितीयः पद्यः

चत्वारिंशदक्षरा पङ्क्तिः, पञ्चपदाऽष्टाक्षरपादेति ।

स्पष्टम् । यथा—

“स्वादोरिस्था विप्रवतः” इति । SV. 1. 409; 2. 355; RV. 1. 84. 10; PB. 13. 4. 16.

अथापि चतुष्पदा भवति, द्वादशाक्षरोऽष्टाक्षर इति व्यत्यास इति ।

चतुष्पदापि पङ्क्तिर्भवति, तस्या द्वौ पादौ द्वादशाक्षरौ द्वावष्टाक्षरौ, तेषां चतुर्णामपि द्वादशाक्षरोऽष्टाक्षर इति व्यत्यासः कार्यः ।

तां सिद्धाविष्टारपङ्क्तिरित्याचक्षत इति ।

एवं व्यत्यस्तपादां सिद्धाविष्टारपङ्क्तिरित्याचक्षत इति । यथा—

“न त्वावाँ भन्यो दिव्यो न पार्थिवः” इति । SV. 2. 31; RV. 7. 32. 23.

विपर्यासे विपरीता स्यात् सैवेति ।

उक्तपादव्यत्यासे विपर्यासे सति अष्टाक्षरो द्वादशाक्षर इति सैव विष्टारपङ्क्तिर्विपरीता सिद्धाविष्टारपङ्क्तिर्भवति । यथा—

“य क्रुष्वः आविपत्संखा विश्वेत्स वेदं जनिमा पुरुषुतः ।

तं विश्वे मानुषा युगेन्द्रं दधन्ते तविपं यतचुचः ॥” इति ।

RV. 8. 46. 12.

आस्वारपङ्क्तिर्लक्षणम्—

अथ यत्र पूर्वावष्टाक्षरावुत्तरौ द्वादशाक्षरौ साऽऽस्वारपङ्क्तिरिति ।

यत्र अचि पूर्वा प्रथमद्वितीयौ पादावष्टाक्षरौ, उत्तरौ तृतीयचतुर्थौ पादौ द्वादशाक्षरौ, साऽऽस्वारपङ्क्तिरिति । उदाहरणम्—

“आग्निं न स्ववृत्किभिः” इति । SV. 1. 420; RV. 10. 21. 1.

अत्र हेतुवादमाह—

आस्तीर्णाविवैतौ पङ्क्तिपादाविति ।

एतौ द्वादशाक्षरपादौ परतः स्तीर्णाविन । तदुक्तं पिब्रह्मनागेन, द्वादशाक्षरावित्यनुवर्तमाने

“आस्वारपङ्क्तिः परतः” इति P. 3. 40.

स्तीर्णाविति हेतौ, ततो हेतोरित्यर्थः । उदाहरणम्—

“आग्निं न स्ववृत्किभिः” इति । SV. 1. 420; RV. 10. 21. 1.

अथ यत्र पूर्वा द्वादशाक्षरावुत्तरावष्टाक्षरौ सा प्रस्वारपङ्क्तिः ।

प्रस्तीर्णाविवैतौ पङ्क्तिपादाविति ।

प्रस्तीर्णो प्रथमतः स्तीर्णो, गतमन्यत् । तदुक्तं पित्रत्ननागेन—

“प्रस्तारपङ्क्तिः पुरतः” इति । P. 3. 41.

उदाहरणम्—

“भद्रमिन्द्रा” इति । RV. 7. 96. 3.

अथ यत्र मध्येऽष्टाचरावभितो द्वादशाचरौ सा सप्तस्तारपङ्क्तिः,
सप्तस्तीर्णाविवैतौ पङ्क्तिपादाविति ।

संस्तीर्णो सम्यक् बहिःस्तीर्णो विस्तृतौ । तथा च पित्रत्ननागः—

“संस्तारपङ्क्तिर्बहिः” इति । P. 3. 43.

स्पष्टम् । उदाहरणम्—

“पितृभृतो न” इति । RV. 10. 172. 3.

अथ यत्र मध्ये द्वादशाचरावभितोऽष्टाचरौ सा विष्टारपङ्क्तिः,
विष्टाविवैतौ पङ्क्तिपादाविति ।

विष्टाविवै विभातोऽन्तः सप्तधाविव । गतमन्यत् । तदुक्तं पित्रत्ननागेन—

“विष्टारपङ्क्तिरन्तः” इति । P. 3. 42.

उदाहरणम्—

“भेते तेयं भेचो येयः” इति । SV. 2. 1166; RV. 10. 140. 1.

अथ प्रगाथलक्षणमाह—

तद्यत्र सिद्धाविष्टारपङ्क्तिर्वृद्धत्या वा ककुभा योचरा भवति तं
प्रगाथ इत्याचक्षत इति ।

तदिति द्युतविभक्तिकं पदम् । तत्पूर्वोक्त्य सा पङ्क्तिषु मध्ये यत्र सृष्टेः सिद्धाविष्टारपङ्क्तिर्वृद्धत्या वा ककुभा योचरा भवति तं सिद्धाविष्टारपङ्क्तिं प्रगाथ इत्याचक्षते प्रसक्तदिन इति । तदुक्तं धीनरेन—

“बाह्वतो बृहतीर्षः ककुप्सु ककुभः ।” इति । RPr. 18. 1.

सूत्रपरम्—

“चतुःशतमेन्द्रा बाह्वताः प्रगाथा दायतदीपु” इति । Nid. p. 82. 18

उदाहरणम्—

“बृहान् ऊर्षेर्विद्यम्” SV. 2. 26; RV. 9. 107. 5.

“यस्य से पीत्यो” इति च । SV. 2. 43; RV. 9. 103. 2.

आनुष्टुभा अपि प्रगाथा भवन्तीत्येकं । अनुष्टुप् प्रथमा, गायत्र्या-
नुचर इति ।

आनुष्टुभा अपि प्रगाथा भवन्तीत्येके आचार्याः । तदिदं लक्षणम्—अनुष्टुप् प्रथमा, गायत्र्यानुत्तरे इति । तथा च ब्राह्मणम्—

“त एतमनुष्टुप्शिरसं प्रगाथमपश्यन्” इति । PB. 9. 1. 1.

शौनकश्च—“अनुष्टुप् च गायत्र्यावेव आनुष्टुभः स्मृतः ।” इति । RPr. 18. 3.

अत्रोदाहरणं स्वयमेव दर्शयति । यथा—

“^३पु^१रो^२जि^३ती वो अ^३न्ध^३सः” SV. 1. 545; 2. 47; RV. 9. 101. 1;
PB. 8. 5. 7; 14. 5. 5.

“आ^३ त्वा^३ रथं यथो^३त्तये” SV. 1. 354; 2. 1121; RV. 8. 68. 1.

“वि^३शो^३वि^३शो वो अ^३ति^३थि^३म्” SV. 1. 87; 2. 914; RV. 8. 74. 1.

“पा^३न्त^३मा वो अ^३न्ध^३सः” इति । SV. 1. 155; 2. 63. RV. 8.
92. 1; PB. 9. 1. 6.

अथाक्षरपङ्क्तयो विंशत्यक्षराश्चतुष्पदाः पञ्चाक्षरपादा इति ।

अथ चत्वारिंशदक्षराभ्यः पङ्क्तिभ्योऽन्या अक्षरपङ्क्तयः, तासामिदं लक्षणम्—

विंशत्यक्षराश्चतुष्पदाः पञ्चाक्षरपादा इति । उदाहरणम्—

“प^३व^३स्व सोम म^३हान्त्स^३मु^३द्रः” इति । SV. 1. 429; 2. 591;
RV. 9. 109. 4; PB. 14. 11. 5.

द्विपदामेनामेके प्रतिजानत इति ।

एके आचार्या एनामक्षरपङ्क्तिं द्विपदां प्रतिजानते । द्वाक्षरपादास्तर्हि ताः

“समं स्यादश्रुतत्वात्” इति J. N. M. 10. 3. 13. 53.

न्यायात् समविभागस्योचितत्वात् । तथा च संहितापथ्यनम्—

“प^३व^३स्व सोम म^३हान्त्स^३मु^३द्रः” इत्यादिः । ibid.

पञ्चविंशत्यक्षराऽपि भवति, पञ्चपदा पञ्चाक्षरपादेति ।

पञ्चपदाप्यक्षरपङ्क्तिर्भवति, पञ्चविंशत्यक्षरा पञ्चाक्षरपादा । तथा ब्राह्मणकल्पौ

“अष्टा(अत्रा)क्षरपङ्क्तिषु ज्यैष्ठ्यकामयोक्त्यानि प्रणयेयुः” इति ब्राह्मणस्य कल्पः

“म^३ग्ने तम^३द्या^३श्च न स्तो^३मैः” इति । SV. 1. 434; 2. 1127;
RV. 4. 10. 1.

साकम्भमिति ।

तां पदपङ्क्तिरित्याचक्षत इति ।

तां पञ्चपदानक्षरपङ्क्तिं पदपङ्क्तिरित्याचक्षते ब्रह्मवादिन इति । तथा च पित्रलनागः,

पञ्चम इत्यनुवर्तमाने—

“पदपक्षः पञ्च ।” P. 3. 46.

“चतुष्पदस्यै त्रयश्च ।” इति । P. 3. 47.

“अग्ने तमघाम्भम्” SV. 1. 434; 2. 1127; RV. 4. 10. 1.

इत्यादौ जयः पादाः, चतुष्पदस्यै द्वौ पादाविति तदुक्तस्य चतुष्टयः ।

इति निदानवृत्तौ छन्दोविचिन्तितमाप्ये तृतीयः छन्दः

चतुश्चत्वारिंशदक्षरा त्रिष्टुप्, चतुष्पदैकादशाक्षरपादैति ।

गतम् । यथा—

“प्रै तु द्वे^{३५}” इति । SV. 1. 523; 2. 27; RV. 9. 87. 1; PB. 11. 3. 1.

अथ यत्रोत्तमोऽष्टाक्षरस्तां ज्योतिष्मतीत्याचक्षत इति ।

यत्र त्रिष्टुप् उक्तः पादोऽष्टाक्षरो भवति, अष्टाक्षराणि यद्विंशदक्षराणि, सप्तो विमाणाद् द्वादशाक्षरपादाश्च इति सम्प्रदे, तानेवंरूपं ज्योतिष्मतीत्याचक्षते । अतएव शौनके आह—

“त्रयश्च द्वादशाक्षरा एकधाष्टाक्षराः क्वचित् ।

सैवा ज्योतिष्मती नान ततो ज्योतिर्दतोऽष्टकः ॥” इति । RPr. 16. 70.

यथा—

“अग्निनेन्द्रं^{३६}” इति । RV. 8. 35. 1.

पञ्चपदाऽपि भवति, चत्वारोऽष्टाक्षरा एको द्वादशाक्षर इति ।

पञ्चपदापि भवति त्रिष्टुप् । तस्यः पादानाह—चत्वार इति । अस्त्यत्रिष्टुभो महावृहतीति संज्ञायाह शौनके—

“चत्वारोऽष्टाक्षराः पादा एवञ्च द्वादशाक्षराः ।

सा महावृहती नान ॥” RPr. 16. 71.

“यवनप्या तु नप्यने ।” RPr. 16. 72.

इत्युद...नाचव भवतीत्यभिहित (!) ।

अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती, चतुष्पदा द्वादशाक्षरपादैव ।

स्पष्टम् । उदाहरणम्—

“अभि प्रियायि पवते” इति । RV. 9. 97. 12.

अथ यत्रोत्तमोऽष्टाक्षरस्तां ज्योतिष्मतीत्याचक्षत इति ।

अथ यत्र जगत्सामुत्तमः पादोऽष्टाक्षरो भवति तं ज्योतिष्मतीं जगतीमाहुः । तथा च पित्रलः—

“एकेन त्रिष्टुब्ज्योतिष्मती” इति । P. 3. 50.

एकेनाष्टाक्षरपादेन युक्तयात्रिष्टुभो ज्योतिष्मतीत्वमभिधाय जगत्सा अप्यष्टाक्षरपादयोगे ज्योतिष्मतीत्वमुक्तम्—

“तथा जगती ।” इति । P. 3. 51.

अत्रैकस्यैवोत्तमपादस्याष्टाक्षरतयावशिष्टे चत्वारिंशलक्षरेषु पादकृतिरुहनीया ।

पञ्चपदाऽपि भवति, त्रयोऽष्टाक्षरा द्वौ द्वादशाक्षराविति ।

पञ्चपदाऽपि भवति जगती । तस्याः पादानाह—त्रयोऽष्टाक्षरा द्वौ द्वादशाक्षराविति ।

इयं महासतोवृहतीति बह्वचाः । तथा च सर्वानुक्रमणी—

“अष्टिनक्षत्रः स्वौ च द्वौ महासतोवृहती” इति । (SAn. p. 4. 14-15.)

उदाहरणम्—

“आ यः पुत्रौ भानुना” इति । RV. 6. 48. 6.

स एष समासः । आष्टपदतायाः प्रतिक्रामतीति ।

जगत्सां स एष समासः । न्यूनाक्षरविलक्षणपादाविति शेषः । आष्टपदताया अष्टपदताम-
भिव्याप्य क्रमते । एवंभूताऽस्तस्या नामधेयमाह—

सैषैव० सती विष्टारपङ्क्तिः प्रवृद्धपदेति ।

एवं सती आष्टपदा सती जगती विष्टारपङ्क्तिः प्रवृद्धपदेति नाम ।

षट्पदाऽपि भवति, अष्टाक्षरपादा ।

“उमे यदिन्द्रं रोदसी” इति । SV. 1. 379; 2. 440; RV. 10. 134. 1; PB. 13. 10. 3.

षट्पदाऽपि भवति जगती । अत्रोदाहरणम्—

“उमे यदिन्द्रं रोदसी” इति । ibid.

एनां महापङ्क्तिरित्याह शौनकः—

“महापङ्क्तिः षण्डकाः ॥” इति । RPr. 16. 75.

पथ्यान्वेवाप इति प्रतिज्ञातमर्थमुपसंहरति—

एतानि खलु सप्त चतुरुचराणि छन्दा०सि व्याख्यातानीति ।

सर्वेषामपि न्यायत्वे पथ्यत्वे च प्राप्ते आह—

प्रथमं प्रथमं त्वेवात्र न्यायं पथ्यं विधात् ।

अत्र चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्रीत्यारभ्य

“उमे यदिन्द्र रोदसी” इति SV. 1. 379; 2. 440; RV. 10. 134. 1; PB. 13. 10. 3.

एवमन्ते सूत्रे उक्तेषु छन्दस्सु मध्ये प्रथमं प्रथममेवात्र छन्दो न्याप्यं न्यायादनपेतं पथ्यं पथि सर्वत्र यज्ञमार्गे प्रयोगार्हं विधात् । इतरणु यत्र वचनमस्ति तत्रैव प्रयोज्यमिति भावः । अथ द्विपदाच्छन्दो वक्तुमुपक्षिपति ।

[एतासामेव द्विपदा भवन्तीति ।]

एतासामेव गायत्र्यादीनामन्यतमत् ।

यत्र द्वावष्टाचरौ सा गायत्र्याः । यत्र द्वादशा[ष्टाष्टा]चरौ सा विष्टारपङ्केः । यत्रैकादशाचरौ सा त्रिष्टुभः । यत्र द्वादशाचरौ सा जगत्या इति ।

यत्र कचिद् द्वावष्टाचरपादौ सा गायत्र्या द्विपदा, तस्या श्रुचो द्विपदागायत्रीछन्द इत्यर्थः । एवमुत्तरत्रापि ध्यास्येयम् । उदाहरणानि—

“एषं ब्रह्मा य अत्विः” SV. 1. 438; 2. 1118.

“विश्वतोऽश्वन्” SV. 1. 437.

“उपा अयं स्वसुष्टमः” SV. 1. 451; RV. 10. 172. 4.

“ब्रह्माणं रन्द्रं मह्यन्तः” SV. 1. 439; RV. 5. 31. 4.

“प्र मे पतियामः” इति । SMB. 1. 1. 8; GG 2. 1. 20.

विषमपदाः

“शं पदम्” SV. 1. 441.

“प्र व इन्द्राय” SV. 1. 446.

“विश्वस्य” SV. 1. 450.

“इमा तु कम” इति । SV. 1. 452; RV. 10. 157. 1.

“शं पदम्” SV. 1. 441.

इत्यादीनां चतसृणाम् श्रुचां विषमपदाच्छन्दः । विषमं पदं यस्या सा विषमपदेति योगार्हानियमभिप्रेत्य तासां क्रमेण विषमपदां दर्शयति—

नवाचरचतुर्दशाचरावेकादशाचरत्रयोदशाचरौ षोडशाचरदशाचरावेकादशाचराष्टाचराविति ।

अष्टाचरपादयुक्तछन्दसां लक्षणमुक्त्वा दशाचरपादयुक्तस्य छन्दसो लक्षणमाह—

दशाक्षरपादा विराज एकपदाप्रभृतयः आचतुष्पदाभ्य इति ।

दशाक्षरः पादो यासां ता दशाक्षरपादाः, विराज एकपदाप्रभृतय आचतुष्पदाभ्यः, एकपदा विराज तथा द्विपदा त्रिपदा चतुष्पदेति चतस्रो विराज इत्यर्थः । उदाहरणानि—

“सुमन्मा वस्वी रन्ती सूनरी ।” SV. 2. 1004.

“इन्दुः पविष्ट चारुमेदाय” SV. 1. 431; RV. 9. 109. 13.

“पिवा सोममिन्द्र मन्दतु” SV. 1. 398; RV. 7. 22. 1.

“चक्रं यदस्य” इति । SV. 1. 331; RV. 10. 73. 9.

एकादशाक्षरपादा अपि त्रिपदा विराज इत्येवाचक्षते । यथा—

“अग्निं नरः” इति । SV. 1. 72; 2. 723; RV. 7. 1. 1.

यथा—

“अग्निं नरः” इति । ibid.

दशाक्षरपादवदेकदशाक्षरपादा अपि त्रिपदा विराजः । तथा च ब्राह्मणं स्वयमेवो-

दाहरणं दर्शयति । यथा—“अग्निं नरः” इति । तथा च ब्राह्मणम्—

“विराट्सु वामदेव्यमग्निष्टोमसाम भवति” इति । PB. 15. 12. 1.

द्विसृतिः पटलसमाप्तमर्था ।

इति निदानवृत्तौ प्रथमः पटलः

चतुश्चाराणां सप्तानां छन्दसो व्याख्यानानन्तरं छन्दसो विचयं व्याख्यास्याम इति प्रतिज्ञातार्थशेषं व्याख्यातुमादावतिच्छन्दसां व्याख्यानं प्रतिजानीते—

ऊर्ध्वं जगत्या अतिच्छन्दस इति ।

जगत्या अष्टाचत्वारिंशदक्षराया ऊर्ध्वमधिकमतिच्छन्दसोऽधिकदक्षरायुक्तानि छन्दांसि, ऋगभिप्रायं कृत्वाम्, व्याख्यास्याम इति शेषः ।

द्वापञ्चाशदक्षरप्रभृतय इति ।

स्पष्टम् । ताः कतिविधाः विपर्यन्ता इत्यत आह—

चतुरुचरौ द्वौ सप्तवर्गौ, चतुश्चत्वारिंशताक्षराणां परार्थ्येति ।

चत्वारि चत्वार्यक्षराण्युत्तराण्यधिकानि ययोस्तौ, सप्तानां वर्गस्सप्तवर्गस्तौ, चतुर्दश इति यावत्, चतुश्चत्वारिंशताक्षराणां छन्दसां परार्थ्या पर्यन्तम् ।

तासां नामधेयानीति—

गतम् ।

विधृतिः शक्यपि रत्यपि रं हस्सरित्सम्पेति पूर्वस्य ।

सप्तवर्गस्येति शेषः ।

सिन्धुः सलिलमम्भो गगनमर्थव आपस्तमुद्र इत्युत्तरस्येति ।

सप्तवर्गस्येति शेषः । अत्रोदाहरणानि । द्विपञ्चाशदक्षरं विधृतिच्छन्दः । उदाहरणम्—

“प्र वो मेहे मतयः” SV. 1. 462; RV. 5. 87. 1.

षट्पञ्चाशदक्षरं सकरीच्छन्दः—

“प्रो च्वसै पुरोरथम्” SV. 2. 1151; RV. 10. 133. 1.

षष्ट्यक्षरमष्टिच्छन्दः—

“सोक्तं जातः कर्तुना” SV. 2. 837; RV. 2. 22. 3.

चतुःषष्ट्यक्षरमष्टिच्छन्दः—

“अयो वचो हरिण्या” SV. 1. 463; 2. 940; RV. 9. 111. 1;
PB. 16. 16. 8.

अष्ट्यष्ट्यक्षरमष्टिच्छन्दः—

“अग्निं होतारम्” SV. 1. 465; 2. 1163; RV. 1. 127. 1.

इयं बहुवचानामष्टिच्छन्दः । यथा कल्याणः—“अत्यष्टिः” (SAn. 1. 127.)

“अग्निं होतारम्” इति । *ibid.*

द्विसप्तत्यक्षरं सरिच्छन्दोऽवर्महः । षट्सप्तत्यक्षरं सम्पाच्छन्दः । स हि शब्दः, सुप्रसङ्गा
निगदक्षोदाहरणम् । सिन्धुः सलिलमित्युत्तमवर्गस्योदाहरणं मुख्यम् । केचिदित्यमुदाहरन्ति—
इलान्दस्य स्तोत्रीया सिन्धुच्छन्दोदाहरणम् । अत्र हि “अर्द्धचैव जुगानानि” (Nid. p.)
इति सूत्रेणैकेन स्तोत्रीयाऽशीत्यक्षरेषु गीयत इति । अत्र विधायकवाक्येण समुद्रं बाणतः
छन्दःसलिलमिति समुद्रः सिन्धुपर्याय इति दृष्ट्वा चतुरशीत्यक्षरं सलिलं छन्दः ।
तस्योदाहरणमाह षड्गुरुशिवः—

“भगो अनुप्रयुक्ताम्” AV. 12. 1. 40.

इत्यादि । अ(म्भ)च्छन्दोदाहरणम्—

“तच्छुद्धैर्हितम्” RV. 7. 66. 16; VS. 36. 24.

इत्यादि । दिनवत्यक्षरं गगनच्छन्दः, तस्य महानाग्रीपूदाहरणं प्रथमा स्तोत्रीया ।
पञ्चवत्यक्षरमर्णवच्छन्दः, महानाग्रीध्वेव द्वितीयस्तोत्रीयोदाहरणम् । शताक्षरमापच्छन्दः

“देवो अग्निः स्विष्टकृदेवान्यक्षधाययधम्” इति । VS. 21. 58;
MS. 3. 11. 5.

चतुरशताक्षरं समुद्रच्छन्दः । उदाहरणं महानाग्रीषु तृतीया ।

तान्येतानि सर्वाणि कृतच्छन्दाऽसि भवन्तीति ।

कृतस्य छन्दासि कृतच्छन्दाऽसि । कृतो नाम यो द्यूतसमये प्र(सिद्ध)चतुरङ्ग-
स्तद्वाचकेन तच्छन्दसा चतुष्फलं लक्ष्यते । तस्य छन्दासि तत्प्रमृतीनि यावद् । तदुक्तं शौनकेन—

“चतुरक्षराचतुरस्रमुयन्ति” [इति] RPr. 17. 19.

आचतुरक्षराचतुरक्षरं कृतिच्छन्द आरभ्य चतुरक्षरं चतुर उयन्ति यद् गच्छन्ती-
त्यर्थः । तत्र कृत्यादीनामेव संज्ञान्तरमभिहितं न ॥ संज्ञिमेद इति बोध्यम् । ननु चतुर्विंशति-
प्रमृतीन्येकविंशतिच्छन्दांस्यभिहितानि, कथं चतुष्फलप्रसृतिरत्रमिलत आह—

अथ प्राञ्चि गायत्र्याः पञ्च कृतच्छन्दाऽसि—

कृतिश्चतुरक्षरा, प्रकृतिरष्टाक्षरा, संकृतिर्द्वादशाक्षरा, अभिकृतिः
षोडशाक्षरा, उत्कृतिर्विंशत्यक्षरेति ।

ततश्च कृतिनामकस्य छन्दसोऽक्षरचतुष्करूपत्वात्तत्प्रसृतित्वं प्रकृत्यादेरिव गायत्र्यादी-
नामप्युपपन्नमिति भावः । उदाहरणानि—

एषां ह्येव SV. Maha. 10.

“इन्द्रो विश्वस्य राजति” SV. 1. 456.

इत्यादीनि यथादर्शनं योज्यानि ।

एतासामन्तरेष्वन्तस्याछन्दाऽसि । द्वाविंशत्यक्षरप्रभृतय इति ।

एतासां गायत्रीणामन्तरेषु मध्यदेशेषु द्वाविंशत्यक्षरादिष्वन्तस्या अन्तस्तिष्ठन्ति [इति]

अन्तस्था रात्रिविराडित्यादयः । अत्रान्तरेष्वन्त इति

“वसुपते वसूनाम्” SV. 1. 317; RV. 10. 47. 1.

“गोपतिऽं शूरं गोनाम्” ibid.

इत्यत्रेवापौनस्त्यमिति परिहरणीयम् । छन्दासि इति नपुंसकनिर्देशो निलनपुंसक-
त्वात् । एतदेव विविच्य दर्शयति—

द्वाविंशत्यक्षरप्रभृतयश्चतुरुत्तरास्त्रयः सप्तवर्गाः, द्विशताक्षराऽऽसां
पराध्वेति ।

स्पष्टम् ।

तासां नामधेयानि—

राट् सप्राट् विराट् [स्वराट्] स्ववशिनी परमेष्ठाऽन्तस्थेति
पथ्यस्य ।

[प्रत्नं] चामृतं च वृषा च जीवं च वृषं च रसं च शुक्रमित्युत्तरस्य ।

अर्णश्चाम्भश्चाम्बु च वार्याष उदकमित्युत्तमस्येति ।

सष्टम् ।

तान्येतानि सर्वाणि द्वापरच्छन्दांसि भवन्तीति ।

द्वापरो नाम यो द्यूतसमये प्रसिद्धो द्वयङ्गः । यदाहुः—द्वाविंशतीन्येतानि छन्दांसि, तत्कथं द्विकप्रभृतित्वमित्यत आह—

अथ प्राञ्चि द्वाविंशत्यक्षरतायाः पञ्चान्तस्थाछन्दांसि द्वयक्षरप्रभृतीनि चतुरुक्षराण्यारोहीणि । हर्षिका शर्षिका सर्षिका [सर्वमात्रा] विराट्कामेतीति ।

गतम् । ततश्च द्वापरच्छन्दोरुपद्विकप्रभृतित्वमुपपद्यत इति भावः । द्वापरच्छन्दसामुदाहरणं यथादर्शनं योज्यम् ।

निदानवृत्तौ द्वितीयपटले प्रथमः खण्डः

अथ निचृद्भुरिजः । या एकेनाक्षरेणोनास्ता निचृतः । अथ [या] एकेन ज्यायस्यस्ता भुरिजः [इति] ।

व्याख्यास्याम इति [शेषः] । गायत्र्यादिषु या ऋच एकेनाक्षरेणोनास्ता निचृतः । उदाहरणम्—

“तत्सवितुर्वरेण्यम्” इति SV. 2. 812; RV. 3. 62. 10.

सुगायत्री । अथ या ऋच एकेनाक्षरेण ज्यायस्य अधिकास्ता भुरिजः ।

“सदा वै इन्द्रश्चक्रेपदा” इति SV. 1. 196.

भुरिगायत्री ।

तान्येतानि सर्वाणि त्रेताकलिच्छन्दांसि भवन्ति इति ।

तान्येतानि सर्वाणि निचृतो भुरिजश्च क्रमेण.....

.....वचनेन अन्येन ज्ञानं छन्दोविशेषं ज्ञानं नास्तीति विद्यात् ।

अथ देवासुरच्छन्दांसीति ।

व्याख्यास्याम इति शेषः ।

एकाक्षरप्रभृतीन्येकोत्तराण्यारोहीणि देवच्छन्दांसीति ।

आरोहीणि गायत्र्यादीनि जगत्पञ्चान्तान्येकोत्तराणि देवानां तान्येवैकाक्षराणीति । स्पष्टमन्यद् । पूर्व पूर्व छन्दोत्तरोत्तराणि छन्दांस्मारोहन्तीत्यारोहीणि । तथा च शौनकः—

“देवान्यपि च सप्तैव ।” इति । RPr. 16. 3.

एवं सति जगत्पादेष्वक्षरपरिमाणं दर्शयति—

सप्ताक्षरा जगत्पञ्चाक्षराऽतिच्छन्दा इति ।

स्पष्टम् । देवच्छन्दांसभिधायासुरच्छन्दांस्याह—

पञ्चदशाक्षरप्रभृतीन्नेकावाञ्चि प्रत्यवरोहीण्यसुरच्छन्दांसीति ।

एकमक्षरमवाक्यातिलोभ्येनावतीलेकावाञ्चि, अतएव प्रत्यवरोहीणि, पञ्चदशाक्षरा गायत्री चतुर्दशाक्षरोष्णिगिलेवं प्रत्यवरोहन्तीति प्रत्यवरोहीणि । गतमन्यत् । तथा च शौनकः—

“सप्त चैवासुराण्यपि ।” इति । RPr. 16. 4.

“एकावनान्यधुराणां ततः पञ्चदशाक्षरात् ।” इति । RPr. 16. 6.

एवं सति जगत्सादेरक्षरपरिमाणं दर्शयति—

नवाक्षरा जगत्पञ्चाक्षरैवातिच्छन्दा इति ।

स्पष्टम् ।

अथ प्रजापतेश्छन्दांसीति, अष्टाक्षरप्रभृतीनि चतुरक्षराण्यारोहीणि ।

द्वात्रिंशदक्षरा जगती । पद्मत्रिंशदक्षराऽतिच्छन्दा इति ।

स्पष्टम् । अथ शौनकः—

“गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च बृहती च प्रजापतेः ।

पङ्क्तित्रिष्टुप् जगती च सप्त छन्दांसि तानि वै ।

अष्टाक्षरप्रभृतीनि ॥” RPr. 16. 1.

“चतुर्भूयः परस्परम् ।” इति । RPr. 16. 2.

अथ ऋषिच्छन्दांस्याह—

तेषां त्रयं त्रयं समेत्यैकैकमृषिच्छन्दो भवतीति ।

तेषां देवासुरप्रजापतिच्छन्दसां त्रयं समेत्य समानजातीयमेकैकमृष, एकैकमृषाणां छन्दो भवति । ततश्च दैवी गायत्र्येकक्षरा, असुरगायत्री पञ्चदशाक्षरा, प्रजापतिगायत्र्यष्टाक्षरा, तासां मेलने चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री त्रिपदाष्टाक्षरपादा भवति । एवमुष्णिगापतिच्छन्दः पर्यन्तेषु द्वाष्ट्यान्मृषिच्छन्दांसि । “गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा च” इति (cp. RPr. 16.16) शौनकोक्तः । तत्रोपष्टम्भकमाह—

[तदेव श्लोकः—]

कास्वित् स्त्रियो द्वयक्षरमेकविंशतिस्सप्त (?) भूत्वानुभवन्ति कर्मभिः ।

पञ्चाशतः पञ्च नपुंसकानां द्वे चाधिके विभ्रति त्र्यक्षराणाम् ॥ इति ।

तत्तद्ब्रह्मकादिभिरुदाहृतः श्लोकः प्रमाणनिति शेषः । कास्वित् स्त्रियः श्रीलिङ्गा गायत्र्यादिशन्दवाच्या एकविंशतिसङ्ख्या देवासुरप्रजापतिगायत्र्यादयः कर्माभिर्हेतुभिः कर्मा-
नुष्ठानायेति यावत्, सप्त भूत्वानुभवन्ति, अक्षरमिति जालेकवचनम्, अक्षराणि प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । भवतेः प्राप्तौ परस्परपदं छान्दसम् । कत्यक्षराण्यनुभवन्तीति । अत आह—नपुंसकानां नपुंसक-
शन्दवाच्यानामक्षराणां पञ्चाशतः पञ्चाशदुत्तरं द्विशतं द्वे चाक्षरेऽधिके द्विशतं पञ्चाशतं च

चिद्व्रति देवा.....ऋणि छन्दांसि चतुर्विंशत्यक्षरादितयैकीभूय कर्मणि निर्वहन्तीत्याशयः ।
तदिदमाह—

देवासुराणां छन्दोभिरात्मनश्च प्रजापतिः ।

सप्तवर्गं चकारैकमृषीणां यज्ञबोद्वे ॥ इति ।

स्पष्टम् । तथा च शौनकः—

“तानि ऋणि समागत्य सनामानि सनाम्य तत् ।

एकं भवत्यृषिच्छन्दस्तथा गच्छन्ति सम्पदम् ॥” इति । RPr. 16. 7.

“एवं त्रिप्रकृतीन्माहुर्युष्मि चतुस्तारम् ।

ऋषिच्छन्दांसि ॥ RPr. 16. 8.

तैः प्रायो मन्त्रः श्लोकश्च वर्तते ॥” इति । RPr. 16. 9.

प्रसन्नादाह—

यस्य कस्यचिच्छन्दः[स]स्तस्यदं कश्चिदिच्छति ।

चतुर्थं तस्य सङ्ख्याय तावतीराहरेद्वचः ॥

यदि तच्छन्द आहरेदन्यदन्यस्य सम्पदे ।

चतुर्थं तस्य सङ्ख्याय विद्यातास्तावतीर्ध्वचः ॥ इति ।

यस्य कस्यचिच्छन्दसः । छुप्रकृत्यै यज्ञविभ्रष्टप्रापधितविधाने—

“यज्ञविभ्रष्टभायन्तीयं ब्रह्मसाम ।

‘वयमेमुं त्वामेपूर्व्य’ इति । SV. 1. 408; 2. 58; RV. 8. 21. 1.

PB. 12. 12. 3.

कालेयं समानमितरज्ज्वदोतिष्टोमेन । तस्य सम्पत् । सप्तदशाष्टादशायस्य धामन्ती-
यादतिरिच्यन्ते, तावत्कालेयाल्लुप्यन्ते तत्सम्पन्नम्” इति । KS 1. 4.

आदौ प्रकृतस्य नौधसस्य निर्वर्तिध्याः

“तं वो दसेम” SV. 1. 236; 2. 35; RV. 8. 88. 1.

इत्याद्याः सम्पदं श्रुतिव्यत्ययस्य इच्छति । वैकल्येन्द्रोभिर्नाप्यन्दिनेः स्तुत्वा तानि
त्रिभुवनमिसम्पद्यन्ते शार्ङ्गबिहितत्रिष्टुप्सम्पत्तिद्वये, तदर्थं तस्य प्रकृतस्य बृहतीच्छन्दसध्वर्युषं
पादमित्यादा इयदक्षरा इति सङ्ख्याय यादाम् सम्पद् परिगणय्य धावन्तीयावृष्टानेन

“प्रति भोगे न त्रीधिमः” SV. 1. 267; 2. 669; RV. 8. 99. 3.

इत्यादेरभ्यस्तस्य चतुर्थपादस्याक्षरसङ्ख्यायां षट्त्रिंशदपिच्छताक्षराणामपिषदान्
मोप्रान्तरे यावदक्षराया ऋच आहरेने प्राकृती त्रिष्टुप् सम्पत्तिरप्यति तावतीराहरेद्वचः ।

“वयमेमुं त्वाम्” इति । SV. 1. 408; 2. 58; RV. 8. 21. 1;

PB. 12. 12. 3.

ककुभ आहरेदाहरिष्यति यदि तच्छन्दः ।

“वयमु^{३२३} त्वाम्” इति । ibid.

ककुभ आहरेदन्यत्

“तरोभिर्वो^{३२३} विदद्वसुम्” SV. 1. 237; 2. 37; RV. 8. 66. 1; PB. 11. 4. 5.

इत्यादिप्रज्ञातमन्यस्य आयन्तीयं ब्रह्मसाम निमित्तरहितस्य कतोः सम्पदे सम्पत्तिरूपे भवति, तस्य नैमित्तिकस्य आयन्तीयादेर्बुद्धं सप्तदशाहृत्याभ्यस्तं पदं सङ्ख्याय परिगणन्याहृतास्ताः

“वयमु^{३२३} स्वाम्” इति SV. 1. 408; 2. 58; RV. 8. 21. 1.

ककुभस्तावती ऋचः

“तरोभिर्वो^{३२३} विदद्वसुम्” SV. 1. 237; 2. 37; RV. 8. 66. 1.

इत्याद्या ऋच इति विद्यात् । नैमित्तिकाधिक्ये इदमुदाहरणम् । नैमित्तिकमूलतामामपीदं यथायोन्यं योजनीयमिति ।

इति निदानवृत्तौ द्वितीयपटले-द्वितीयः खण्डः

अथ प्रसङ्गाच्चां पादे यन्नानुसारेणाप्ययनेऽवसाननियमं विधत्ते—

अथावसानानीति ।

न्याय्यास्याम इति शेषः ।

एकपदद्विपदानामन्ततोऽवसानमिति ।

एकपदद्विपदानामृचां यावद्वचमधिकृत्यान्ततोऽवस्येत् । यथा—

“इन्द्रो^{३२३} विश्वेभ्य^{३२३} राजति” SV. 1. 456.

“परि^{३२३} प्र धम्व” इति । SV. 1. 427; 2. 717; RV. 9. 109. 1.

त्रिपदाप्रभृतीनां द्वावुक्त्वा शेषमाह—[आ]षट्पदाम्य इति ।

त्रिपदाप्रभृतीनां त्रिविधानामादितो द्वावुक्त्वा विरम्य शेषं शिष्टं पदजातमाह—

नूनादित्यर्थः । उदाहरणम्—

“अग्नं^{३२३} आ याहि^{३२३} वीतये^{३२३}” SV. 1. 1; 2. 10; RV. 1. 16. 10.

“यज्ञायज्ञा^{३२३} धो अग्नये^{३२३}” SV. 1. 35; 2. 53; RV. 6. 48. 1.

“स्वादोरित्या^{३२३} विपूवतः^{३२३}” इति । SV. 1. 409; 2. 355; RV. 1. 84. 10.

अमुमुत्सर्गं त्रिपदायां कचिदपवादयति—

भवति तत्र त्रिपदायामन्ततोऽवसानम्—

“दुद्दीयन्मित्रधितये” इति । RV. 1. 120. 9.

त्रिपदासु मध्ये

“दुद्दीयन्मित्रधितये” इति ibid.

त्रिपदायामन्ततोऽवसानं भवति न मध्ये । यथा—

“दुद्दीयन्मित्रधितये युधाकुं राये च नो मिमीतं वाजवत्यै ।

इये च नो मिमीतं घेनुमत्यै ॥” इति । ibid.

यथा चतुष्पदायां त्रिषु—

“आ नो वयोवयःशयम्” इति । SV. 1. 353.

चतुष्पदायां त्रिषु पादेषु विरम्यानन्तरम्

“उग्रं घचो अपावधीः” ibid.

इति चतुष्पादं ब्रूयात् ।

तथा पञ्चपदायाम्—

“यन्मे यमम्” इति । PB. 1. 5. 18; Lç. 2. 10. 9.

“यन्मे यमम्” इति ibid.

पञ्चपदायां तथा त्रिषु पादेषु विरम्य पदचात्—

“जीवातवे न मृत्यवे” RV. 10. 60. 9; PB. 1. 5. 18.

इत्यादि ब्रूयात् ।

अथापि चतुष्पदेषु—

“अग्ने तमघ” इति । SV. 1. 434; 2. 1127; RV. 4. 10. 1.

अथापि पञ्चपदान्तरे

“अग्ने तमघ” ibid.

इत्यत्र चतुष्पादेषु विरम्य, अथ

“ऋभ्यामां तं मोहेः” ibid.

इत्येवं ब्रूयात् ।

अथापि द्वौ द्वावधैकम्—

“अभि न इव्यं युयस्य माता” इति । RV. 5. 41. 19.

अथापि पञ्चपदान्तरे

“अभि न इव्यं युयस्य माता” ibid.

इत्यत्र द्वौ द्वौ पादानुक्त्वा विरम्य पुनर्द्वौ पादानुक्त्वाऽथैकं पादं ब्रूयात् । पाठस्तु
 “अभि न इळां युथस्य माता स्मन्नदीभिर्बुधशी वा गृणातु ।
 उर्वशी वा बृहद्दिवा गृणानाभ्युषवना प्रभृथस्यायोः ।
 सिर्पक न ऊर्ज्वर्यस्य पुष्टेः ॥” इति । *ibid.*

अथापि द्वावुक्त्वाऽथैकमथ द्वौ—

“तव त्यन्नयं नृतः” इति । SV. 1. 466; RV. 2. 22. 4.

अथापि पञ्चपदान्तरे—

“तव त्यन्नयं नृतः” *ibid.*

इत्यत्र द्वौ पादानुक्त्वाऽथैकं पादानुक्त्वाथ द्वौ पादौ ब्रूयात् ।

षट्पदायां द्वयोर्द्वयोरवसानम्—

“उमे यदिन्द्र रोदसी” इति । SV. 1. 379; 2. 440; RV. 10. 134. 1; PB. 13. 10. 3.

स्पष्टम् ।

[अथापि त्रिषु—

“अपि बृथ पुराणवत्” इति ।] RV. 8. 40. 6.

सप्तपदायां त्रीनुक्त्वा द्वौ द्वौ परौ—

“अग्निं होतारं मन्य दास्वन्तम्” इति । SV. 1. 465; 2. 1163; RV. 1. 127. 1.

सप्तपदानाम्बुचि त्रीन् पादानुक्त्वा विरम्य पञ्चाक्षतुरः पादान् द्वौ द्वौ ब्रूयात् ।

चदाहरणम्—

“अग्निं होतारम्” इति । *ibid.*

अथापि द्वौ द्वावथ त्रीन्—

“प्रो ष्वस्मै पुरोरथम्” इति । SV. 2. 1151; RV. 10. 133. 1.

अथापि सप्तपदान्तरे—

“प्रो ष्वस्मै” *ibid.*

इत्यत्र द्वौ द्वौ पादानुक्त्वा, अथ त्रीन् पादान् ब्रूयात् । स एष समासः । आष्टपदताया इति, उक्ताष्टपादानाम्बुचं बृहद्यन्तमवसानं नियतं न...के (?) । अथ तर्हि यत्र क्वाप्यनिदमेनावसितव्यम् । नैत्याह—

तत्र मध्य एव पादस्य नावस्येदिति ।

तत्र मध्य एव पादस्य पदस्य वा नावस्येत्, अवसानं न कुर्यात् । ननु पदान्ते यत्र काप्यवसानं स्यादित्यतिप्रसङ्गमाशङ्क्याह—

अर्थाभिप्रायणान् न्यूनीभावोऽर्थाभिप्रायणादतिरेक इति ।

अर्थाभिप्रायणं वाक्यार्थावगतिः । त्यक्त्रोपे पञ्चमी । वाक्यावगतिप्रपेक्ष्य न्यूनीभावमवसानस्य शेषपदमतिरेको दीर्घ्यं च भवति । ननु मायन्वादिषु तासां पादेषु च तत्र तत्रोक्तपरिमाणान्मन्युनता इदवते । ततः कुत इत्यत आह—

अथ यत्रैतदक्षरमागच्छति नामिति वामिति वा तद्रहितोनीकरोतीति ।

अपशब्दो न्यूनीभावप्रारम्भार्थः । यत्र पादावसानेत्वेतदक्षरं नामिति वामिति आगच्छति, इत्यवधारणार्थम्, तत्र तत्रोनीकरोत्येव पादम् । यथा—

“नमन्तामन्यकेषाम्” इति SV. 2. 1151-1153; RV. 10. 133. 36.

न्यूनीभावहेतून् सन्धीन् तदभावेऽन्युनतां च दर्शयति—

एकाक्षरमाविनो वा सन्धय इति ।

एकाक्षरं भवितुं घीलमेपामित्येकाक्षरभाविनः सन्ध्यक्षराणि खट्ट द्वे द्वे अक्षरे एकमक्षरं भूत्वा वर्तन्ते । अतः छन्दस्यक्षरलोपो विकल्पे तु न लोप इति भावः । तत्रोपपञ्चमकप्रमाणं दर्शयति—

तदप्येतौ श्लोको भवतः—

चत्वारि सन्धिजातानि यैः श्लोको हसते नच ।

प्रश्निष्टमभिनिहितं क्षिप्रसन्धिरभिधुवम् ॥

एतानि सन्धिजातानि मिमानश्छन्दसोऽक्षरैः ।

द्वेधं कुर्यादसम्पूर्णं सम्पूर्णं किञ्चनेङ्गयेत् ॥ इति ।

सन्धिजातानि चत्वारि, तान्येव दर्शयति—प्रश्निष्टमित्यादि । प्रश्निष्टं प्रश्नेषयुपमक्षरम् “श्चिन् प्रश्निष्टाः स्वरसन्धयः ।” (Ph. p. 88. 2)

इति पुञ्जक्षरैश्चमुदाहृतं गुणवृद्धिसवर्णदीर्घरूपम्, अभिनिहितं समयेऽप्याभिमुख्येन हतमस्थितम्, पूर्वरूपापरलक्षणा क्षिप्रसन्धिः । अभिधुवमायवान्तसन्धिः । भूदास्तु विशेषः । पदग्रन्थे विकर्षो यत्र सा क्षिप्रसन्धिः । यथा—

“त्यामग्ने पुंस्करादध्यधर्वा निरमन्थत ।” इति । SV. 1. 9; RV. 6. 16. 13.

आदौ यथा पदच्छले यत्र न विकर्षः सोऽभिधुवम् । यथा—

“भरद्वाजे समिधानो यविष्य” इति । SY. 1. 37; RV. 6. 48. 7.

एवमादावक्षरैरुच्छन्दसो मिमानः माता असम्पूर्णे छन्दोद्वैधं कुर्यादिति विकर्षेण गणयेत्, सम्पूर्णे सति किन्प्यक्षरं न गणयेन्न चालयेदिति । छन्दोविचिन्तितज्ञानस्य फलं दर्शयति—

छन्दसां विचयं जानन् यः शरीराद्विमुच्यते ।

छन्दरामेति सालोक्यमानन्त्यायाश्रुते श्रियमिति श्रियमिति ॥

द्विरुक्तिः पटलसमाप्त्यर्था ।

इति निदानवृत्तौ द्वितीयः पटलः

INDICES

INDEX OF METRES

	Text	Comm.		Text	Comm.
अंशः	९. १;	१९. ३०.	उपरिष्ठाद्बृहती	४. ८;	९. २६.
अक्षरपंक्तिः	५. २३;	१३. १२.	उरोबृहती	४. ५;	९. २२.
अत्यष्टिः	८. १;	१८. २.	उष्णिक्	३. ३;	७. २०.
(अतिच्छन्दसः)	७. १७;	१७. १९.	ऋषिच्छन्दः	१०. ९;	२१. १९.
	१०. ३, ५;	२१. ९, १२.	ककुप्	३. ५;	७. २५.
अनुष्टुप्	३. ११;	८. ८.	ककुभः	५. १२;	१२. १८.
अन्तस्था	८. १५;	१९. २७.	(कृतच्छन्दांसि)	८. ४. ५;	१९. १, ८.
(अन्तस्थाच्छन्दांसि)	८. ११;	१९. १६;	कृतिः	८. ६;	१९. ९.
	९. ३;	२०. ५.	गगनम्	८. ३;	१८. ४.
अभिकृतिः	८. ९;	१९. ९.	गायत्री	२. १६;	७. ५;
अमृतम्	८. १८;	१९. २९.		५. १५;	१२. २९.
अम्बु	९. १;	१९. ३०.	गायत्र्या द्विपदा	६. २१;	१६. ८.
अम्भः	८. ३;	१८. ४;	जगती	६. १०;	१४. २५;
	९. १;	१९. ३०.		१०. ३;	२०. २९;
अर्णः	९. १;	१९. ३०.		५. ८;	२१. ९, १२.
अर्णवः	८. ३;	१८. ४.	जगत्या द्विपदा	७. २;	१६. १०.
अष्टिः	८. १;	१८. २.	जोवम्	८. १८;	१९. २९.
असुरच्छन्दांसि	१०. ४;	२१. २.	ज्योतिष्मती	६. ६, १२;	१४. १०, २८.
आकृतिः	८. १०;	उत्कृतिः १९. १०.	तृप्तम्	८. १८;	१९. २९.
आपः	८. ३;	१८. ४;	त्रिष्टुप्	६. ४;	१४. ६.
	९. १;	१९. ३०.	त्रिष्टुभो द्विपदा	७. १;	१६. ९.
आस्तारपंक्तिः	४. २४;	११. १९.	(त्रिताकलिच्छन्दांसि)	९. १०;	२०. १९.
उदबम्	९. १;	१९. ३०.	(देवच्छन्दांसि)	१०. २;	२०. २४.
उपरिष्ठाज्ज्योतिः	३. १८;	८. २८.	(देवासुरच्छन्दांसि)	१०. १;	२०. २२.

	Text	Comm.		Text	Comm.
(दापरच्छन्दांसि)	९. २;	२०. २.	विराट्	८. १५;	१९. २७.
• द्विपदा	५. २५;	१३. १७.	विराजः	७. १०, ११;	१७. १, ८.
	६. २०;	१९. ६.	विराट्कामा	९. ५;	२०. ७.
निचृद्	९. ७;	२०. ११.	विषमपदा	७. ३;	१६. १८.
न्यङ्कुषारिणी	४. ७;	९. २२.	विष्टारपङ्क्तिः	५. ९;	१२. ११;
पङ्क्तिः	४. १८;	११. १.		६. १५;	१५. १७.
पञ्चा	३. २१;	९. १४.	विष्टारपङ्क्तिः	६. २२;	१६. ९.
पदपङ्क्तिः	६. ३;	१३. २८.	इषा	८. १८;	१९. २९.
परमेष्ठा	८. १५;	१९. २७.	शकरी	८. १;	१८. २.
पिपांसिकामध्या	३. १५.	८. १९.	शर्पाक्ष	९. ५;	२०. ६.
पुरवर्णिक	३. ७;	७. २९.	शुक्लम्	८. १८;	१९. २९.
पुरस्ताज्ज्योतिः	३. १८;	८. २९.	संस्तारपङ्क्तिः	५. ६;	१२. ५.
पुरस्ताद्बृहती	४. ३;	९. २०.	सङ्कृतिः	८. ८;	१९. ९.
प्रकृतिः	८. ७;	१९. ९.	सतोबृहती	४. १४, १५;	१०. १२, १८.
प्रगाथा	५. १२, १४;	१२. १९, २९.	समुद्रः	८. ३;	१८. ८.
प्रज्ञम्	८. १८;	१९. २९.	सम्पा	८. १;	१८. २.
प्रस्तारपङ्क्तिः	५. ३;	११. २९.	सम्प्राट्	८. १५;	१९. २७.
बार्हतम्	४. १५;	१६. १६.	सरित्	८. १;	१८. २.
बृहती	३. १९;	९. ५.	सर्वमाश्रा	९. ५;	२०. ७.
धुरिक्	९. ७, ९;	२०. ११, १२.	सर्पाक्ष	९. ५;	२०. ६.
मध्येज्योतिः	३. १६, १८;	८. २४, २९.	सलिलम्	८. ३;	१८. ४.
महना	८. १;	अ२६: १८. २.	सिद्धाविष्टारपङ्क्तिः	४. २२;	११. ८.
रसः	८. १८;	१९. २९.	सिन्धुः	८. ३;	१८. ४.
राट्	८. १५;	१९. २७.	स्त्र्योषोधी	४. १;	९. १५.
गारि	९. १;	१९. ३०.	स्वराट्	८. १५;	१९. २७.
विष्टतिः	८. १;	१८. २.	स्वबोशनी	८. १५;	१९. २७.
विपरीता विष्टारपङ्क्तिः	४. २३;	११. १२.	हर्पाक्ष	९. ५;	२०. ६.

INDEX OF SAMANS

- अग्निहोम ५७. १३; ६८. १: ७२. १८; ७३. २६; ७४. १०: ९०. ४; ९७. २; ९८. १९; ९९. १६; १००. ५, १७; १०४. १०; ११०. ३; ११२. २, १६; ११३. ५, ८; ११५. १८; ११९. २५; १२०. ९. १२२. ४: १४०. १४: १४१. ३; १५५. १९; १६२. २०; १८०. २३.
- अग्नेरर्क १५५. १३; १५९. २६.
- अग्नेर्मत्त १२६. १७.
- अष्टाबाह १००. १७: १०९. ९: ११०. ०. १४: १३९. २१; १५५. १९; १५८. १५.
- अतीषज्ञ २५. १०.
- अन्त ९९. १०: १२६. ९: १४५. २४; १५५. ११, २१.
- अभीवर्त ७९. ५; ८२. ९; ८३. १७: ८४. ७: ८५. १९; ८७. १७; ८९. २१; ९०. १३, २०, २४; ९८. १३; १६८. ११: १७०. १.
- अर्कपुष्प १२३. १९.
- आकूपार २५. १; १५१. १३, १६, १९; १५४. ६: १५९. २४.
- आतीपादीय १४७. १०.
- आग्नेय १५१. १३, १६, २०, २३.
- आधर्वग ५५. २२; १२८. ७, १६; १३३. ४: १३४. १७.
- आदित्ययत्त २५. १३; ५९. ३: ८०. ३.
- आनूप ५५. २०.
- आन्धीगव ८१. ४; १०८. २१; ११०. १६; १२३. १९; १२५. १३; १३३. ४.
- आभीक १२३. १८.
- आभीशव ५५. २०; ८२. ४; १६९. २४.
- आमहीयव ८८. २३; १०६. २५: १२३. १८.
- आयात्य ८०. १८; १०७. १.
- आयुस् ११९. २४; १३६. १५; १५४. २.

आर्भवं ७०. ८; ८९, २६; ९७. २६; १२१. १८.

आसीत् १४३. ३.

आद्यादयश्च ४६. २५; ४७. ३, ७; १३२. १२.

इदानीं सङ्गार ५६. ४.

इत्यन्दि २५. १२; १०४. १०.

इषोदधीय १७७. ३.

उत्तेध ५६. ६; १०८. २०; १०९. २; १३६. १९; १७६. १; १७९. २२.

उद्गच्छीय ४६. २५; ४७. ३, ७; ७८. ९, २३, २४, २६; ८८. २३; ९९. १०; १०५.

२५; १३०. ४; १३६. २३, २४; १४४. ६; १७५. ११. १६.

ऊर्ध्वेह १४७. १३.

श्रद्धि ११७. १६; १३२. १२.

ऐह १२८. १६; १३०. ३; १३३. २९; १३४. १; १३९. ५; १५५. २०; १५९. १८;

१७५. १२.

ऐमवाह १६८. १४.

ऐपिर २५. १.

औक्षोरग्न १५३. ११.

औदल १२६. २४.

औपगव १३०. २; १४२. १६.

और्ध्वस्रग्न १३१. ११, १४, १६.

औशन ५५. १९; १७५. २०, २२, २३.

कम्बरधन्तर २१. ३; ११९. ५; १९५. ९; १६१. १०; १६७. ११.

कदयपमत २५. १३.

कक्षीवत १२१. २०.

कालेय ५५. २४; ७४. १९; ८४. १३, १४, १७; १०१. १८; १३३. २८, २९;

१३४. ३; १४८. १५.

कव १२५. १४, १८; १७५. २०, २१, २३; १७६. ९.

कक्षीत ५६. ५; १२६. १७.

क्षीत्स १३२. ११; १७४. ११.

क्षोय १४७. ११.

क्षोय १२५. १६.

क्षय ८१. १.

धुवक्षेत्रम्भ ८८. ११.

गायत्र ७२. १६, १७, १८; ७३. १०, ११. १४.

गायत्र्याह १३९. १४.

- गायत्री ४०. ४; ११२. ८; ११५. २; १२१. १६, १७; १२४. २८; १४१. ४; १५३. ९.
 गो ११८. १९, २६.
 गोष्ठ ५५. २३; ५६. १; ८१. १४.
 गौत्रव ९०. १६.
 गौतम ५५. २०.
 गौरीवित ४०. ४, ६; ५६. २४; ५७. १; ७३. १५; १२७. ५; १४४. ७; १४५. ३;
 १५३. ६; १५९. १२; १६४. ५, १९; १६६. २५; १८३. ६, ७, ८.
 गौवृक्ष १४०. २४; १४५. २२.
 छन्दोम १३६. २१.
 जनित्र ८६. २८; ९०. २३; १४६. ११, १२.
 जलुषैर्कर्च २५. ४; १२५. १३; १३६. ७; १४५. ३.
 जराबोधीय ५६. ३; १०४. ३; ११५. २; १३४. १५; १३६. २०.
 तन्त्र १५९. २४.
 तैरक्ष्य ८८. २१; १३६. २३, २५; १४४. ८.
 त्रासदस्यव १२१. २३.
 त्रैकुल ७७. २६; १०५. २४, २५; १४२. १५; १५२. १५; १५९. ८, १७.
 त्रैशोक १३६. ७.
 त्वाही ८१. ४.
 दार्ढ्युत १५३. ९.
 दीर्घतमसोऽर्क १३६. ९; १५५. १०; १५९. २१; १७६. १.
 देव १२९. २४.
 दीर्घध्रुव ७९. ४; १०८. १६; ११६. १; १२१. २०.
 देवोदास १२१. २३; १३१. ११.
 नानव १०२. ६; ११४. ५; १७५. १८.
 नार्मेध ४०. ८; ४६. २५; ७४. १७; १३०. ३.
 निषेध १०८. २१; १०९. २; ११५. १३; १३६. १८; १७६. १; १७९. २२.
 नौधस ४६. २३; ५५. २१; ५६. ७, २३; ७४. १९; ९८. १४; १०९. २१; ११७. ३;
 १५५. १९; १६८. ९; १६९. २३; १७२. ६, ८; १७४. ७.
 पक्षिन् १२६. १७.
 पवमान ३५. १४; ७५. ९; ८९. ४; १०८. १३, २०; १०९. १७; ११०. ९; १२१.
 १७; १२३. ४; १२५. २६.
 पांफ १२१. ७; १४३. १; १८०. ५.
 पार्थ २३. १९. ८६. २५; १२१. २०; १४९. १८; १५१. १३, २०, २. २४.
 पार्थुरस्म ६७. १०, १२; १४२. २२.

पुरुषवत् २५. १३.

पृथि ५६. १.

पृष्ठ ४६. ९; ९०. ४.

पौष्मद्र १०८. १८.

पौष्मीय ९०. २५.

पौरुहन्मन् २५. १.

पौष्कल ५७. १०; ९८. २३; १००. ३; १५६. १३; १६८. ९; १६९. २३.

प्रमरुहिणीय ५८. २०; ९९. ९; १३०. २.

प्रायश्चित्ति ८०. १८; १३३. ६; १४०. २४; १४५. २२.

बहिष्पवमान ३३. ३, ६, ७, १६, २२; ८६. २१; १२०. २३; १२२. १८; १२५. ५;

१३५. २५; १४३. ८; १५१. २५; १५८. २४; १६१. २१; १६२. १६.

बहिःस्वार १०६. २१; १४१. १.

बार्हद्रि ५५. २३; ६३. १०, १२, १७; ८१. १०.

बृहत् ३६. १, ३; ८९. २, ३, १३; ९८. ११, १४; ९९. १५; १००. ६, ८; ११५.

५, ६, २४; ११९. १४; १२०. ६; १२७. १३; १२९. २३; १३३. १९; १३३.

२, २०; १३५. ३; १३६. १७; १४२. १, ३, १२, १४; १८६. ७; १४९. २१,

२४. १५३. २; १५४. २, ३; १५५. १९; १५७. ३; १६०. २३; १७३. १८;

१७४. ६, ८, ९, ११.

बार्हत २५. १८, १९; २६. ३, ८, ९, ११; ३७. २, ५; ४६. ९; ७८. २०; ९८.

२५; ९९. १०; १०५. १५, १७; १०८. १०, १७; ११७. ४; १२१. १२, १५;

१३३. २१; १३५. ४; १५४. १८; १५५. १९; १५७. ८, २३; १५८. १३; १५९.

१४, २०; १६३. ३; १७२. ९; १७८. ९; १८०. १२.

बृहत्पौष्मिसाम ५६. २४; ५७. ३.

ब्रह्म २८. २, १८, १९, २०; ३८. १; ४५. २४; ४६. २३; ५१. १६, १७; ६७. १०,

१२; ८१. १३; ८२. ९; ९८. ११, १६; १००. १३, १५; १०५. ९; १०८.

२३; १०९. ४; ११७. ३, ७; ११९. २५; १२१. २०; १३९. १८; १४३. २३;

१५३. १३; १५५. १८; १६८. ९; १६९. २३; १७०. २२, २३; १७१. २४; १७३.

५; १७४. १, ५.

ब्राह्मण १२१. २०; १७४. ३;

भारद्वाज २३. ५.

भ्राज्राज १८८. ९, १०.

महावैष्टम्भ ५५. २१.

माधुच्छन्दस ५५. २६; ५९. ७.

मारुत १६८. १९.

मैत्रावरुण ३८. १; १००. ११; १०६. २०; ११५. १४; १३९. १४; १४०. २८.

मैधातिथ ११५. १६; १२४. ९.

मौख १०५. २२; १५८. ८, ९.

यज्ञायज्ञीय ३३. ५; ३५. १७, २४; ३६. ४; ५७. १३; ७३. १५; ७४. २३; ९८. १९; ११२. ९; ११५. २०, २४; १२४. १९.

यज्व १७७. १५.

यौक्तलुच ११७. ४.

यौक्ताश्च ११७. १७; १५८. ८.

यौधाजय १०८, १६, २०; १३७. १९.

रथन्तर २३. ३; ३६. १, ३; ३७. १, ४, ५; ४१. २३; ४५. १९; ४६. ९, १०; ४७. १०; ४९. १७; ५३. २३; ६९. १८; ७०. ८; ७३. १५; ७४. २३; ७७. ११, १२, १३, १४; ७८. ८; ८०. ५; ८१. २४, २५, ८२. २०; ८४. १९, २१; ८९. २, ३; ९७. ३; ९८. ११, १४, २१; ९९. १५, १६; १००. ३, ६; १०८. १०, १३, २०; ११५. २४; ११७. ४; ११८. १२; ११९. १०, १३; १२०. ६; १२९. २२; १३०. २३; १३३. २; १३५. ३; १४३. १, ३, १२, १४; १४६. ७, ९, ११; १४९. २१, २४; १५३. २; १५४. ३, १८; १५५. १९; १५७. ७; १५९. २०; १६१. १४; १७३. १८; १७४. ६, ८, ९; १७५. २०; १८०. १२.

रथन्तर २५. १७, १९; २६. ४, ८, १०; ३७. २; ४६. ९; ५३. १२; ८०. ५; ८५. २५; ८७. २५; ९८. २५; ९९. ९; १०५. १५, १७; ११७. ४; १३५. ४; १३६. २२; १५७. ८, १६; १५८. ११. १५९. २०; १६३. ३; १७८. ८, ९.

राक्षोम (राक्षोम्री ऋक्) ६०. १५.

राजन् १२१. ४, ७, २०.

रात्रि १३२. १०; १४४. २.

रायोवाजीय ५६. १; ६७. ११, १३.

रेवती ४०. ८; ६७. २३, २६; ६८. २, ५, ७, ८, १६; १००. १७; १०२. ३; १३३. २८; १३४. १; १४३. ८. १०.

रौरव ५५. २४.

शोक ९०. १३, २४; १३७. १९.

लौश २३. १९.

बह्म १२१. १९.

बसिष्ठस्त जनित्र १४६. ४.

बसिष्ठस्य त्रिय ८८. २०.

वाजजित् १६०. २.

वाजपेय १२०. ६;

वात्सप्र ५९. १२.

वाध्यश्च १०१. २३.

वामदेव्य ३५. १७; ३८. १; ५५. २०; ७३. १५; ७४. ११; ७८. ९, १२; १००.

१२; १०२. २; १०४. ४; १०६. १७, १८, २०; १०८. २३; ११७. २; १३३.

२२, २३; १३७. १७; १३९. १५; १४०. २९; १४१. २; १४२. २१.

वारवन्तीय ४०. ८; ६७. २३; ६८. १, ९, १४; १०२. ३; १०७. १; ११२. ८; १२०.

९; १२२. ४; १२४. १९, २१; १२६. ९; १४१. ३; १४५. २४; १४६. २.

वार्कजम्भ १५४. ४.

वासिष्ठ २३. ५; ५५. १९; ८१. २; ९०. १६; १४६. ९, १०; १४९. १६.

विद्योविशीय ११९. २५; १२२. २३; १२८. ६; १४०. १९.

वीड ६७. २०.

वैलानस १३६. ७.

वैतह्वय ७४. १५; १२१. २३.

वैराज ५९. ८; १६; ६०. ६, १७, २३; १००. ७; १०४. १३; १०७. १; १३३. २१.

वैरूप ५७. १६; ५८. ७, १५; १०६. २७; १३३. २५, २७; १३४. ८.

वैशानर १५९. ६,

वैष्टम्भ १०६. २७.

धाकर ६१. ५, १०, १५.

धाकरवर्ग १०६. २६; १०८. १२; ११४. १८; १०७. २३.

धार्ग २३. १९.

शुक्रिय ८०. ३; ८९. २, १०.

शुद्धाशुद्धीय ९०. १७; १५१. १९.

शुनापीर्य ११७. २०.

श्याकाश्च ९८. ११; ११०. १६; १२५. १६.

श्वेन ११४. १७; १२९. १२.

श्वेत ४६. २३, ५५. २१; ९०. २६; १०४. ७; ११७. १; १३३. २५, २६; १५५.

१९; १६८. ९, ११; १६९. २३; १७३. ६, ८; १७८. २.

श्रायन्तीय ९८. १८; १०५. २०, २५; १०९. ४.

श्रुष्य ९८. २१; १००. ३; १०१. २०; ११०. १४; १२५. १६; १३६. २२; १४६.

३; १४७. १२; १६८. ९; १६९. २३.

भौतकृच्छ्र १३१. ५.

षोडशिन् ५७. १; ८८. ८; १०२. ५; १३०. ३, ५; १५३. ६; १७३. ६; १७५. १८.

सतवशदाव ८०. ४.

सनामाहीय ७८. १५, १९; १०१. १९; १२३. १; १२५. १६; १४०. २८; १७१. ५.

सदोविशीय १२२. ३; १२६. २८.

सन्तानि ४६. २३; ६९. १३; १३९. १८; १४३. २; १७५. ९, १०, १९; १७७. २०;
१८०. २१.

सन्धि ४७. १०; १७५. ९, १०, १९.

सप्तह ११५. ४.

सप्त १०१. २०, २१; १२१. २०.

समन्त ७९. ४; १६०. २६; १७७. ८.

समूह १४९. १९.

सर्प १८८. २, ३.

साक्रेय ४६. २५; ७४. ११; ७८. १६; ९९. ९.

सातोषाहृत ८४. २४.

सायस्क ११५. १.

सुज्ञान ८५. २३; ८९. २३, २६; १६८. १०.

सुरूप १३४. १५.

सैन्धुक्षित १२१. २०.

सोढतहीय १२२. १.

सोन १२१. १९; १२८. ७, ८; १५९. १०; १६६. २५.

सौपर्ण १०६. २०; १२६. १७.

सौभर ४०. ८; ४६. २५; ४७. ५, ९; ७४. १३, ७८. १; १०५. २४, २५; १०७.
१; १५२. १३, १७; १७६. ६.

सौमेध १३२. १०.

सौभ्रवत् ८१. १२; १६८. १९, २०.

सौहविष १३४. १९.

स्वर ५५. १९; ८३. २१, २५; ८७. २०; ९१. ३; ९२. १३; १६१. ९; १६९.
२१, २३.

स्तार १०६. २०; ११६. ४; १२६. १७; १४९. ३; १५९. १०.

स्नासिरामर्क १०७. १; १२६. १८; १५५. १२.

हारिवर्ग ४६. २५; ४७. ३, ७; १७६. ७.

हाविष्टत १३६. २, ३, ६; १४३. ९.

हाविष्मत ११७. १५, १८, १९; १३६. २, ४, ६; १५८. ८.

होतृ ५८. १८; १००. ७, १०; १३१. १०.

INDEX OF SACRIFICES

Star-marked names are not given in the Nidān-Sūtra, but some of them are discussed though unnamed. They are given here as they help in understanding the rites given by the Nidāna-Sūtra. The numbers in the following refer to Prapāthaka and Khandā.

अग्निष्टुट (एकहः) 6. 13.	आजनाभ्यञ्जना 10. 3.
अतिरात्रः (one-night-rite) 8. 3; 9. 9.	आदित्याग्नयनम् (one-year-rite) 10. 2, 6.
अन्नापचयः 7. 7.	आदित्यमन्त्रः 5. 12.
अर्वातिक्कमयज्ञः (pair one-day-rite) 7. 9.	अनावस्यः 2. 5.
अभिचरणीयः (pair one-day-rite) 7. 12.	आनुष्कमयज्ञः (six-day-rite) 8. 12.
अतोद्याना (over-night-rite) 8. 2.	आनुष्कमयज्ञः (one of the nine-day-rites) 9. 1.
अभिचर्यमाणयज्ञः 9. 6.	*आयम्नाः सारसतम् (sattrā) 9. 10.
अभिद्रिष्ट (one-day-rite) 6. 4.	इन्द्रयुः 5. 5.
अभिद्रवः (six-day-rite) 5. 1.	*इन्द्रयुः (राजपुरोहितयोर्द्वयः; pair one-day-rite) 7. 10.
अभिषेचनीयः (one-day-rite) 7. 5.	*इन्द्रयुः सारसतम् (sattrā) 10. 10.
अर्घ्यरात्रः 8. 5, 6.	उद्भिष्ट (pair one-day-rite) 7. 8.
अर्घ्यरात्रः (three-day-rite) 4. 9.	शत्रुघ्नः 8. 11.
अष्टरात्रः 9. 1.	*श्रावणरात्रः 8. 13.
अहीनाः 8. 1 to 9. 9.	एर्घ्यक्र एघहः (sadyaskra one-day-rite) 6. 10.
अग्न्यभिषेचनः (pair one-day-rite) 7. 9.	एर्घ्यरात्रिः 9. 12.
अर्घ्यरात्रः 10. 7. (one-year-rite)	एर्घ्यरात्रः 10. 4.

एकलोमः (over-night-rite) 8. 3.

एकादशरात्रः 9. 6.

*एकोनपञ्चाशदशः (of vidhrtis)
10. 2.

*एकोनपञ्चाशदशः (of śrikāmas)
10. 2.

*एकोनपञ्चाशदशः (of Āñjanābhy-
añjanas) 10. 3.

कनिष्ठयज्ञः (vrātyastoma one-
day-rite) 6. 11.

*स्वापिवनम् (two-day-rite) 8. 4.

कुसुमबिन्दः (ten-day-rite) 9. 4.

क्षत्रस्य वृत्तिः (agniṣṭut one-day-
rite) 7. 6.

कुलकतापवितम् (sattra of one
year) 10. 9.

गवामयनम् (sattra of one year)
10. 6.

गोआयुषी (two one-day-rites; गो
(=गोष्टोम) and आयुस्) 4. 12.

चतुरात्रः (four rites; ahīnas) 8. 9.

चतुर्दशरात्रः 9. 10.

चतुर्वीरः (in PB. 21. 9. 12. four
in number) 8. 9.

चातुर्मास्या एकाहाः 7. 3.

छन्दोमपवमानः (seven-day-rite)
8. 13.

छन्दोमवान् (ten-day-rite) 9. 5, 6.

जनकसप्तरात्रः (seven-day-rite)
9. 1.

ज्यायान् 6. 11.

ज्येष्ठयज्ञः (vrātya-stoma one-
day-rite) 6. 12.

ज्योतिष्टोमः (one-day-rite) 6. 2.

ज्योतिष्टोमः (अग्निष्टुत् one-day-rite)
7. 2.

ज्योतिष्टोमः (over-night-rite) 9. 9.

ज्योतिष्टोमः (two-day-rite) 8. 3.

त्रयस्त्रिंशदशः 9. 12, 13; 10. 1.

त्रयोदशरात्रः 9. 10.

त्रिरात्रः (three-day-rite) 8. 5, 6.

त्रिष्टुत् (अग्निष्टुत् one-day-rite) 7. 1.

दर्शपूर्णमासः 2. 5.

दशरात्रः (त्रिककुम्भः of PB.) 9. 2, 3.

दार्पद्वयम् (sattra) 10. 11.

देवेषुः (agniṣṭut one-day-rite)
7. 1.

द्वन्द्वाः (pair one-day-rite) 7. 7.

द्वादशाहः 9. 10.

द्विरात्राः (two-days-rite) 8. 3.

द्विप्रगाथायनम् 5. 5.

नवरात्रः 9. 1.

नाक्षत्रः 5. 12.

पञ्चदशरात्रः 9. 10.

पञ्चरात्रः 8. 10

पतन्तकः (three-day-rite) 8. 8.

पशुकामयज्ञः (pair one-day-rite)
7. 8.

पशुकामयज्ञः (over-night-rite) 8. 2.

पशुकामयज्ञः (nine-day-rite) 9. 1.

पुरुषस्य नारायणस्यायनम् (sattra of
year) 10. 8.

पुरोधाकामयज्ञः (agniṣṭut one-day-
rite) 7. 1.

पृष्ठयावलम्बः (six-day-rite) 8. 11.

पृष्ठयामनीयः 6. 1.

पौर्णमासः 2. 5.

प्रजातिकामयज्ञः (pair one-day-rite)
7. 7.

अधोरात्रिकः (over-night-rite)
3. 3.

अधोरात्रिकसूत्रम् (forty-nine-day-rite) 10. 4.

अधोरात्रिकः 7. 6.

अधोरात्रिकः (seven-day-rite)
9. 1.

अधोरात्रिकसूत्रम् (one-year-rite)
10. 3.

अधोरात्रिकः 5. 10; 6. 7.

अधोरात्रिकः (pair one-day-rite) 7. 8.

अधोरात्रिकः (अधोरात्रिकः of PB.
20. 2; over-night-rite) 8. 2.

अधोरात्रिकः 10. 13.

अधोरात्रिकः (agniṣṭat one-day-rite)
7. 1.

अधोरात्रिकः 10. 8.

अधोरात्रिकः 10. 9.

अधोरात्रिकः 4. 8; 9. 7.

अधोरात्रिकः (अधोरात्रिकः 10. 10.

अधोरात्रिकः (pair one-day-rite)
7. 7.

अधोरात्रिकः (pair one-day-rite)
7. 10.

अधोरात्रिकः (pair one-day-rite) 7.
10.

अधोरात्रिकः (three-day-rite) 8. 7.

अधोरात्रिकः (seven-versed agniṣṭat;
one-day-rite) 7. 5.

अधोरात्रिकः 2. 4.

अधोरात्रिकः (four-day-rite)
8. 10.

अधोरात्रिकः (pair one-day-rite)
7. 11.

अधोरात्रिकः (forty-nine day-rite) 10.
2.

अधोरात्रिकः (sattrā) 9. 11.

अधोरात्रिकः (one-day-rite) 6. 4.

अधोरात्रिकः (sādyaskra one-
day-rite) 6. 9.

अधोरात्रिकः 5. 8; 9. 12.

अधोरात्रिकः 8. 8.

अधोरात्रिकः (pair one-day-rite) 7. 4;
7. 10.

अधोरात्रिकः (agniṣṭat one-day-rite)
7. 6.

अधोरात्रिकः (one-day-rite) 6. 11.

अधोरात्रिकः 10. 5.

अधोरात्रिकः (hundred years' sac-
rificial session) 10. 9.

अधोरात्रिकः (अधोरात्रिकः of PB. 19. 4;
pair one-day-rite) 7. 7; 10. 7.

अधोरात्रिकः 10. 7.

अधोरात्रिकः (of Śaktyas) 10. 9.

अधोरात्रिकः 5. 5.

अधोरात्रिकः (six-day-rite) 8. 11.

अधोरात्रिकः 5. 2.

अधोरात्रिकः (vrātya stoma
one-day-rite) 6. 11.

अधोरात्रिकः (forty-nine-day-rite)
10. 3.

अधोरात्रिकः 9. 10.

अधोरात्रिकः (forty-nine-day-rite)
10. 3.

अधोरात्रिकः or अधोरात्रिकः (pair one-
day-rite) 7. 12.

अधोरात्रिकः 6. 1.

अधोरात्रिकः (seven-versed agniṣṭat
one-day-rite) 7. 4.

सप्तरात्रः 8. 13.

सहस्रसंवत्सरायनम् (thousand years' sacrifice of prajāpati) 10.

9, 13.

सहस्रसान्यम् (thousand-day-sattra of agni) 10. 9.

सर्पसत्रम् 10. 12.

*सर्वकामसाधनयज्ञः (of PB. 24. 3; thirty-three day-rite) 10. 1.

सर्वस्तोमः (two day-rite) 10. 3.

सर्वस्वारत्रिंशत् (agniṣṭut one-day-rite) 7. 2.

सर्वातिव्रतम् 5. 10.

सांवत्सरिकाणि सत्राणि (sacrifices of years) 10. 6.

सामवज्रः or सन्दंशः (pair one-day-rite) 7. 12.

साधस्क-एकहः 6. 9.

सारस्वतं स्वर्गकामसत्रम् 10. 10.

साविनः (sattra) 5. 12.

स्यपतिसवः or पुरोधकमयज्ञः (agniṣṭut one day-rite) 7. 1.

स्वर्गकामयज्ञः (agniṣṭut one-day-rite) 7. 2.

स्वर्गकामायनम् (sattra of the Dārṣadvata) 10. 11.

स्वर्गकामयज्ञः (they are seven in number in PB.) 7. 4.

स्वर्गकामसत्रम् (कुण्डपायिनामयनम् of PB. 25. 4) 10. 8.

INDEX OF RITUALISTS

[एके, आचार्याः etc. are not included in the Index]

१. आभर्षणिकः	१६. भाङ्गविनः
२. ऐतरेयिणः	१७. मातृशरावयः
३. औपमन्यवः	१८. राणावणीपुत्रः
४. कापट्यः	१९. सामकयनः
५. कापट्यः	२०. बदनायनः
६. कालभविनः	२१. वसिष्ठः
७. कौत्सः	२२. वार्षगण्यः
८. गौतमः	२३. शाकपूणिः
९. तैत्तिरीयाः	२४. शास्त्रापनिनः
१०. धानजग्यः	२५. शाण्डिल्यः
११. पाट्यालाः	२६. शाण्डिल्यायनः
१२. पैत्रिनः	२७. श्रुताः
१३. बह्वृचाः	२८. शौचादिदेवः
१४. भरद्वाजः	२९. शौचिष्ठिः
१५. भारद्वाजायनः	३०. Misc.

आथर्वणिकाः

अथापि शश्वदेना अनुपसृष्टा आथर्वणिकम् अधीयते । ३९. २

ऐतरेयिणः

अपि चैवं रदस्यब्राह्मणे दर्शयति—ज्योतिष्प्रायणो ज्योतिरुदयनः षडहोऽभिप्लव
इति चैतरेयिणाम् । ८१. १८.

औपमन्यवः

नैषा सर्वस्मिन् दशरात्र उपपद्यत इत्यौपमन्यवः । ७५. १७

कापटवः

नास्य भूयान् दशमेनाहा सम्बन्धो यथो च प्रथमेनेति कापटवः । ७२. २१

कापर्दयः

पृष्ठयस्तोमः पश्चाद् इति कापर्दयः । १७०. १९

कालबविनः

अथ कालबविनो यथासमाश्रायमेव कुर्वन्ति । १०२. १४

अथापि कालबविनो व्यूहेनादिशन्ति । १७१. १६

चतुरस्तुचैकर्वान् व्याख्यासेन कालबविनः । ९९. २

कौत्सः

अहरिति कौत्सः । ३४. १८

कृता राघन्तरीडा कृता नार्हतीति कौत्सः । ५७. १९

जनित्रे एवातुकल्पयेदिति कौत्सः । १४६. ११

समसितन्याकिङ्कुजगत्सीर्मन्य इति कौत्सः । ९०. ११

गौतमः

अत्रापि सतोद्दहत्यतिशेषः समाप्येत्येव गौतमः । ८३. २२

अभिप्लवपश्चाद् इति गौतमः । १७१. ७

अरुणायां क्लृप्त्यामुदवसानीयाभिरिष्टिभिर्यजेरजिति गौतमः । १८५. १६

अस्तीति गौतमः । २१. १०

“आच्छदिषो व्यूहनाच्छोभूत एनामूर्ध्वार्धैः कुर्वन्वेष्टवित्वैर्वज्रातीयेनैवोर्ध्वदसेन

वसनेन प्रदक्षिणं परिवेष्ट्य च स्पृष्टोऽनपभित उद्रायेत ।” इति गौतमः । १८. २-४

आपादयितव्याः स्वन्त्राणि मन्य इति गौतमः । १६७. २४

आवृत्त इति गौतमः । १६९. ११

आवृत्ताविति गौतमः । १७६. १७

आवृत्ते पृष्ठपेऽभीवर्तलोके सामानि प्रतिकल्पयेदिति गौतमः । ९०. १३

आहीनिकतन्त्राणीति गौतमः ।	१३७. २२
इन्द्रकतुमस्तूयमानमनुशङ्क सयन् सामानि प्रतिकल्पयेदिति गौतमः ।	१००. २२
उद्यतिं पथ्यां मन्य इति गौतमः ।	१६. १४
एकविंशस्तोमानीति गौतमः ।	१५०. १५
एतमेवाहं ब्रह्मचर्यं धर्ममु मन्य इति गौतमः ।	६५. २६
औपगवमेवेति गौतमः ।	१५२. १६
ककुभावेवेति गौतमः ।	१०८. ८
कर्तव्य इति गौतमः ।	३८. १७; ८७. ७
कर्तव्य इत्येव गौतमः ।	८७. १५
कर्तव्या इति गौतमः ।	१६७. २
कर्तव्याणीति गौतमः ।	१६८. २४
कर्तव्येति गौतमः ।	१४८. ८
कौसुखबिन्द इति गौतमः ।	१७५. ५
कौसुखबिन्दे प्रत्यवरोह इति गौतमः ।	१८७. १७
कतुरहतन्त्राणीति गौतमः ।	१४४. २३
तदपि शब्दत्वात् सावर्गजिता गौतमा उपरिष्ठाद् व्रतस्य मानसमधीयते ।	११. १२
तस्मादिति भवतीति गौतमः ।	५४. २१
तां प्रथमां मन्य इति गौतमः ।	४४. ५
ते खल्वेते धर्मा एतस्मिन्नेव द्वादशाहे स्युरिति गौतमः ।	१०१. १३
द्वितीयमिति गौतमः ।	१२९. २६
न सञ्चारयेदिति गौतमः ।	१९. २४
पञ्चदशस्तोत्रे सवनानि प्रति प्रविष्ट इत्येव गौतमः ।	४८. १९
पञ्चमे सेयं प्रत्याहुता भवतीति गौतमः ।	५७. २२
पञ्चाहतन्त्राणीति गौतमः ।	१४६. २४
पार्यमेवेति गौतमः ।	१४९. १८
प्रत्याहरेदिति गौतमः ।	१६८. ३
पौष्पाश्वमेवेति गौतमः ।	११७. १७
विपरिहरेदौष्णोरन्ध्र इति गौतमः ।	१५३. ११
भ्याहृतये पृष्ठपाभिर्ब्रह्मयोश्चानुषिङ्गमेवेति गौतमः ।	८२. ६
भ्यूडः स्यादिति गौतमः ।	१६६. २०
संस्थामप्यस्यैतां विद्यमानाममन्यत इति गौतमः ।	३९. १
सतोद्बल्यतिष्ठेयं समाप्येत्येव गौतमः ।	८३. १२
समस्तोऽक्षर इति गौतमः ।	५१. २४
समस्तोऽक्षर इत्येव गौतमः ।	५२. १

समाप्ते छन्दोव्यूहे सामव्यूहं कुरुत इति गौतमः ।	७३. २५
सवनानि प्रति प्रविष्ट इति गौतमः ।	४८. ८
हारिवर्णोद्व० शीमे वा हारिवर्णाष्टाद्व० ब्रू वोक्थान्ते चैव कुर्यादिति गौतमः ।	४७. ३, ४

तैत्तिरीयाः

अथाप्यैकाहिकमेकाहसमास० शब्दविह नैत्तिरीया अधीयते ।	१५६. १८
--	---------

धानञ्जयः

अनुशालोऽनुश्यादितान् कौशोतकीन् मन्य इति धानञ्जयः ।	१११. ६
अतिरात्रीं प्रथमां मन्य इति धानञ्जयः ।	४४. ११
अतिरात्रे चेति धानञ्जयः ।	४७. ५
ऊर्ध्वं द्वादशाहात् सायत्सरिकर्णोति धानञ्जयः ।	१०१. १५
एकदेवत्ये बार्हते, द्विदेवत्ये राधन्तरे इति धानञ्जयः ।	१०५. १७
एकनेकाहिकमेति धानञ्जयः ।	१४४. २८; १४७. १
एकाहिकानीति धानञ्जयः ।	१३८. २
एकाहिके इति धानञ्जयः ।	१५७. १८
एवं नूनं तद्विदाश्चकारेति ह स्माह धानञ्जयः ।	१२८. २४
तत्र देवसाम स्मादिति धानञ्जयः ।	१२९. २४
तथा धानञ्जयः ।	७३. ७
तस्येति भवतीति धानञ्जयः ।	५५. ३
तृचदष्टीनीति धानञ्जयः ।	२४. १४
प्रयोऽहीना इति धानञ्जयः ।	१६५. १२
द्वितीयस्याहः सौभरम्, उक्थानां प्रहसाम कुर्यादिति धानञ्जयः ।	१५२. १३, १४
पृष्ठमपभ्रयेत इति धानञ्जयः ।	१८. ७.
नवाहयोगा इमा भवन्तीति धानञ्जयः ।	८६. २३; १५९. १
न विपरिहरोदिति धानञ्जयः ।	१५३. ३
नानापुष्टपकत्वौ स्यातामिति ह स्माह धानञ्जयः ।	१५१. १५
नावमिकं कुर्यादिति धानञ्जयः ।	८२. ५
नास्तीति धानञ्जयः ।	२१. ७
परिवर्त्तिनीमिति धानञ्जयः ।	१६. १६
वामदेव्य० सर्वाभिवादनार्थमिति धानञ्जयः ।	१०८. २२
व्यत्यासे व्यत्यासं करिष्यामीति, स्तोत्रवशेनेति धानञ्जयः ।	५८. ९
शीर्षादिनाऽस्तोत्रहृतीष्वमिष्टोम कुर्यादिति धानञ्जयः ।	११०. ३
सकरोपसष्टं सङ्गरमेव, अहमनयोः समानं निधनं मन्य इति धानञ्जयः ।	३४. २२
समारयेदिति धानञ्जयः ।	१९. २२

सन्धी इमौ भवत इति धानञ्जयः ।	३९. ६
सप्तदशस्तोमानीति धानञ्जयः ।	१५०. १७
समूहः स्यादिति धानञ्जयः ।	८६. ६
स्तोभाक्षर इति धानञ्जयः ।	६०. १३
हाविष्मतं द्वितीयेऽहनि त्रिभिन्नस्य कुर्यादिति धानञ्जयः ।	११७. १५
पाञ्चालाः	
तच्चापि पाञ्चाला उदाहरन्ति—‘वेदिलालकन्ते वेदाविटकन्ते । तत्र कुरुष्वस्तज्जगिषि परेहि ॥’ इति ।	३. २०-३. २

पैत्रिनः

अर्कपृष्ठान् पैत्रिनोऽधीयते ।	७०. १४
यथा चैतत् पैत्रिनोऽधीयते छन्दोगाध्यायेनमेकेऽधीयते ।	७०. १५

बहुचाः

अथापि शब्दबहुचा अतिरात्रीमेव प्रथमामधीयते ।	४५. ३
उक्थप्रभृतय इति बहुचाः ।	१६३. १९
एष हि शब्दबहुचा अधीयते ।	११३. १७
तथा बहुचा इति ब्राह्मणेनेत्याहुः—“चतुर्विंशदक्षराः स स्तुतो भवति” इति ।	१९. १३
नाभ्यर्चुर्बहुचा वा उत्तरेऽभिजानन्तीति ।	२४. १३
पुरजणिक् तृतीया, दाशतयेनाध्यायेन तां बहुचा अधीयते ।	१८. ८

भरद्वाजः

अथापि बृहदुत्तरयोर्नाभिपद्यामीति भरद्वाजः ।	३३. ३
---	-------

भारद्वाजायनाः

भारद्वाजायना चै सप्रमासत ।	१६४. २३
----------------------------	---------

भाल्लविनः

एषा रथन्तरपृष्ठेऽप्रियवती बृहत्पृष्ठेऽप्रियवद् बार्हतं रूपमुपवद्राथन्तरमुपवती रथन्तरे- ऽप्रियवती बृहतीति च भाल्लविनाम् ।	४६. ९, १०
तत्र गोआयुषोऽदं चतुर्भेचस्ये कुर्वन्ति भाल्लविनः ।	९९. १
ते खलु शब्दभाल्लविन आग्नेयी पावमानीमुदरन्ति ।	१२०. २४
ते खलु शब्दभाल्लविनो भृग्वानुन्यूहन्ति ।	५१. ६
ते खलु शब्दभाल्लविनः स्तोत्रियात् प्रतिपदः कुर्वन्ति, यथास्थानमेवानुस्मान् ।	८०. ७, ८

मापशरावयः

तस्याः शदबन्मापशरावय उत्तरेऽधीयते ।	८२. ३
‘वात आ वातु’ इति मापशरावयः ।	८९. १७

राणायणीपुत्रः

सम्पुपुत्रौ नात्र च नेति राणायणीपुत्रः । १५२. २१

लामकायनः

अनवधारितकर्म इति लामकायनः । १३२. २२

उभयं भवतीति लामकायनः, उभयथा ब्राह्मणं भवति । १६४. १

ऋगक्षर इति लामकायनः । ६०. ३

एतासु कुर्यादिति लामकायनः । ११९. ८

नवपदाः पुरा बभूवुरिति लामकायनः । ६२. १८

स प्रायवेकाहौ व्याविवर्तयिष्येतास्मिन् तदेकविंशे पराक्रम्य त्रिकेण वज्रेण बलं
बिभेदिति लामकायनः । १२४. ७, ८

वदनायनः

तद्यथाश्वत्थलो वृक्षो नैवाश्वत्थ इति वदनायनः । १६५. १०

वसिष्ठः

तपोऽतप्यत रथन्तरमुत्तरयोरिति वसिष्ठः । २३. ३

वार्धगण्यः

ऊधसोऽभ्यासब्राह्मणं मन्य इति वार्धगण्यः । ६२. ५

एतच्छातशूर्पो वार्धगण्य आसाधके । ७६. २०

चतुर्थमेवानुगानं तृचे स्यादिति वार्धगण्यः । १०४. २४

निभनब्राह्मणमेवाहमिदं मन्य इति वार्धगण्यः । ३४. २४

प्रथमायामिति वार्धगण्यः । ३३. २१

याथाकामी पथ्यानां दक्षिणावतामिति वार्धगण्यः । ९६. ६

शाकपूणिः

तासु विवदन्ते—ऐन्द्रयः प्राजापत्यः सार्वराश्यश्चान्द्रमस्यः सौर्य इति शाकपूणिः । ७३. ५, ६

शाठ्यायनिनः

अप्यास्यायामेकर्चो, अद एकस्यां प्रथमायाम्, अदस्तिष्ठु परासु, अदस्तिष्ठु

पूर्वासु, अदोऽप्यास्यायानिति शाठ्यायनिनः । ९९. ३, ४

शाण्डिल्यः

अथ षोडशनि सर्वैव चतुस्त्रिंशदक्षरेति शाण्डिल्यः । ४८. २१

अथातिरात्रे सर्वैव द्वात्रिंशदक्षरेति शाण्डिल्यः । ४९. २

अथैतौ विध्वजिदभिजितौ पृष्ठथपृष्ठयस्तोमयोरन्तस्य वेति शाण्डिल्यः । ९९. १३

आमिष्टोमीं प्रथमां मन्य इति शाण्डिल्यः । ४३. २

उच्चावचदृष्टीनीति शाण्डिल्यः । २५. ६

एते वाप्यर्द्धदेवते व्यवस्तोभेदिति शाण्डिल्यः ।	१०२. ११
तस्मिन् सारथ्ये गेयं छन्दः क्लृप्तं बभूवेति शाण्डिल्यः ।	८०. २
त्रीणि दशरात्रस्य विच्छिन्नानीति शाण्डिल्यः ।	६९. १०
द्वादशर्च इति शाण्डिल्यः ।	१०४. १६
द्वितीयप्रथमयोरहोः शुद्धाशुद्धीयं वेति विचारयन्ति शाण्डिल्याः ।	९०. १७
द्वितीयस्याहो वासिष्ठं माध्यन्दिनान्त्यं स्यादिति शाण्डिल्यः ।	१४९. १६
नोहास्यैषा सस्या विद्यत इति शाण्डिल्यः ।	३९. ३
भूयासीव ह स्म शाण्डिल्यः प्रतिदिशति ।	७३. १८
विद्भूतस्य कितवाचायस्य सवः स्यादिति शाण्डिल्यः ।	१२७. ९
सर्वास्तु काम्यानि विद्यन्ते इति शाण्डिल्यः ।	४५. १३
सर्वेषां याथाकामीति शाण्डिल्यः ।	४७. २
सर्वेव द्वात्रिंशदक्षरेति शाण्डिल्यः ।	४७. २३
सर्वेव षट्त्रिंशदक्षरेति शाण्डिल्यः ।	४८. १५
एतद्वयं शाण्डिल्यम् ।	७४. ८
अनुरूप इति शाण्डिल्यायनः ।	१५८. २८
अहरहरेवाहीनैकाहान्यां वर्तेत इति शाण्डिल्यायनः ।	१३८. ८
अ(आ)हेयं भवतीति शाण्डिल्यायनः ।	१०८. २; १२५. २१
इन्द्रमदेव्यो माया असचन्तेति शाण्डिल्यायनः ।	१२८. २२, २३
एकवर्षाणीति शाण्डिल्यायनः ।	२४. ७
मीत्युक्तानि विजिज्ञासेतेति शाण्डिल्यायनः ।	२६. ७
जागतामिति शाण्डिल्यायनः ।	६३. १८
तदिदं कुशलोदिष्टमिति शाण्डिल्यायनः ।	१६५. २०
न विद्यत इति शाण्डिल्यायनः ।	९४. ९
नेदं षट्प्रगाथमिति शाण्डिल्यायनः ।	८५. १६
नैतादह विज्ञायत इति शाण्डिल्यायनः ।	४९. २३
यान्यन्यानि नृहृदयन्तराभ्यां पृष्ठानीति ह स्माह शाण्डिल्यायनः ।	८९. १३
रयन्तरं द्वितीयं नृहृदेके चोभयसमान इति ह स्माह शाण्डिल्यायनः ।	७७. ११, १२
भूदः स्यादिति शाण्डिल्यायनः ।	८९. ३
सन्निधिधनं भवतीति शाण्डिल्यायनः ।	१३२. ८
सर्वं वैतद् दशरात्रस्य, सर्वो वेतस्य दशरात्र इति शाण्डिल्यायनः ।	७२. १२

(शाण्डिल्यायनीयम्)

अद्यापि यदेतच्छाण्डिल्यायनीयं गृहपतिस्तदातिष्ठेति ।	९९. ४
---	-------

शुक्लाः

‘अमिरिन्द्राय पवते’ इति शुक्लाः ।

८९. १९

शौचादिरेयः

दशाक्षरपादः शौचादिरेयः ।

४९. १

पदप्रत्यवरोहः शौचादिरेयः ।

४८. १७

शौचिवृक्षाः

अच्छावाकस्तोत्रोये शौचिवृक्षाः ।

४८. २०

आमिष्टोमीं चातिरात्रीं च ब्रुवते शौचिवृक्षाः ।

४५. ५

उपसर्गाक्षराणि शौचिवृक्षाः ।

४८. २३

एकाक्षरां ब्रुवते शौचिवृक्षाः ।

४७. १७

वैतद्व्यस्तोत्रोये शौचिवृक्षाः ।

४९. ४

शौचिवृक्षिः

अकर्तव्य इति शौचिवृक्षिः ।

३८. १५; ८७. ३, १४

अकर्तव्यानीति शौचिवृक्षिः ।

१६८. २२

अकर्तव्येति शौचिवृक्षिः ।

१४८. २

अक्षराक्षरे चतुर्थमिति शौचिवृक्षिः ।

५१. २३

अत्रैव चतुष्टोमः षोडशिमानिति शौचिवृक्षिः ।

१५२. २०

अथ संवत्सरे चतुर्विंशं लुप्तभागमिति शौचिवृक्षिः ।

५१. ११

अथाप्येवं तासां स्तोत्रीयाणामनुग्रहो भवति ययैतच्छौचिवृक्षिरिति ।

१५०. १७

अनावृत्त इति शौचिवृक्षिः ।

१६९. ८

अनावृत्ताविति शौचिवृक्षिः ।

१७६. ४१

अन्तस्थान एष भाग इति शौचिवृक्षिः ।

४८. १२

ज्योतिष्टोम इति शौचिवृक्षिः ।

१७५. १

तत्र पूर्वं बर्हत् उत्तरे रायन्तरे इति शौचिवृक्षिः ।

१०५. १५

नादियेतेति शौचिवृक्षिः ।

९०. १९

पञ्चरात्रेष्वक्षराक्षरयोरेव चतुर्थपञ्चम इति शौचिवृक्षिः ।

५१. २५

पञ्चविंशस्तोमानीति शौचिवृक्षिः ।

१५०. १९

प्रथमद्वितीययोरिति शौचिवृक्षिः ।

१५७. १२

मृहतीक्ष्य एव तन्मन्य इति शौचिवृक्षिः ।

८४. ११

MISC.

ऊधसि विस्मरो दृष्ट इति गौतमधानञ्जयौ ।

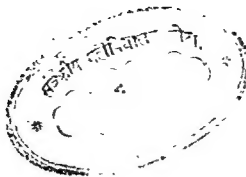
६३. ४

एतच्छातशूर्पो वार्षगम्य आसाञ्चके ।

७६. २०

तथा गौतमधानञ्जयौ ।

४५. १४; ४७. २४

INDEX OF WORKS QUOTED BY NAME

अभिनन्दब्राह्मणम्	६२. २; १७२. १.
अभ्यासब्राह्मणम्	६२. ५.
आर्षेयकल्पः	२७. १८; ३८. १५; ४७. १५.
छान्दसाध्यायः	२४. ९, १६; ५८. १४; ५९. ९; ६५. २
दशतयी	८२. १८.
दाशतयाध्यायः	३८. ७.
निधनब्राह्मणम्	३४. २४.
रहस्यब्राह्मणम्	२८. ५, १३; ३९. २; ७७. २३; ८१. १७; २६. ११.
शब्दब्राह्मणम्	३६. २; ४६. २०; ७७. २४; ९५. १; ९७. २; १२४. १५; १६५. २३.
समस्तब्राह्मणम्	६२. ३.
संवत्सरब्राह्मणम्	५८. १७.
खड्गब्राह्मणम्	६८. २.
